

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMĂR:

ANTIFASCISMUL CONSECVENT ȘI DE MASĂ AL POPORULUI ROMÂN
(40 DE ANI DE LA ACORDURILE ANTIFASCISTE DE LA BUCUREȘTI,
BĂCIA ȘI ȚEBEA)

Gh. I. IONITĂ

FORMAREA NAȚIUNII ROMÂNE

DAMIAN HUREZEANU

ILUMINISMUL SUD-EST EUROPEAN. RECONSIDERAREA UNEI PROBLEME DE ISTORIE CULTURALĂ

ALEXANDRU DUȚU

O FORMAȚIUNE POLITICĂ ROMÂNEASCĂ LA NORD ȘI LA SUD DE
MUNȚII FĂGĂRAȘ ÎN SECOLUL AL XIII-LEA

LUCIAN CHIȚESCU

DOCUMENTAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII
DOCUMENTARE)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNAȚII

7

TOMUL 28

1975

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE**

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil-adjuncți*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 240 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

La revue „REVISTA DE ISTORIE” paraît 12 fois par an.
Toutes les commandes extérieures pour les ouvrages parus aux Editions de l’Académie de la R. S. de Roumanie seront adressées à ILEXIM – Service Export-Import Presse, PO Box 2001, Calea Griviței no. 64–66, Bucarest, Office postal 12; Roumanie.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Incepând din ianuarie 1974, „STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE” apare în continuare cu titlul de „REVISTA DE ISTORIE”.

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, Nr. 7

S U M A R

GII. I. IONITĂ, Antifascismul consecvent și de masă al poporului român (40 de ani de la acordurile antifasciste de la București Băcia și Tebea)	987
★	
DAMIAN IIUREZEANU, Formarea națiunii române	1021
★	
ALEXANDRU DUȚU, Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală	1041
★	
LUCIAN CHIȚESCU, O formăjune politică românească la nord și la sud de munții Făgăraș în secolul al XIII-lea	1057
★	
DOCUMENTAR	
LEON EȘANU, Gheorghe Tănase și mișcarea muncitorească din Iași în anii 1919—1921	1069
GIHEORGHIIE PLATON, Reacții și atitudini în cercurile diplomatice din Constantinopol față de Unirea Principatelor	1085
ȘTEFAN S. GOROVEI, O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă	1091
CONSTANTIN REZACHEVICI, Privilegiile de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române	1095
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Lucrări noi de istoria culturii românești (<i>N. Stoicescu</i>)	1099
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Sesiunea de comunicări „Lupta poporului român pentru independență națională și contribuția României la victoria asupra fascismului”; Călătorie de studii în R. F. Germania (Ştefana Simionescu-Dăscălescu); Cronica	1109
RECENZII	
VASILE NETEA, <i>Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848—1881)</i> , București, Edit. științifică, 1974, 478 p. (Apostol Stan)	1115
CENGİZ ORHONLU, <i>Osmalı tarihine dîd Belgeler. Telhisler (1597—1607) Hazırliyan</i> . (Documente privitoare la istoria otomană. Rapoarte (1597—1607), Istanbul, Edebiyat Fakültesi Basimevi, 1970, XXIX p. + XV pl. facs. + 149 p. (Mihail Guboglu)	1119

- NIKOLAI TODOROV, *Balkanskij grad XV—XIX vek* (Orașul balcanic în secolele XV—XIX), Sofia, 1972, 504 p. (L. Demény) 1125
- WILLIAM H. McNEILL, *Venice. The Hinge of Europe 1081—1797*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1971, XVI+334 p. (Dan A. Lăzărescu) 1128

REVISTA REVISTELOR

- * * * *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași*, t. X (1973) 698 p.; t. XI (1974), 384 p. (Marian Stroia) 1133

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** * * * *Sătmărenii în lupta pentru socialism, 1944—1974*, Satu Mare, Întreprinderea poligrafică „Crișana” Oradea, 1974, 295 p. (Tr. Udrea) ION IONAȘCU, VICTOR ATANASIU, *Mihai Viteazul*, București, Edit. militară, 1975, 159 p.+12 pl. (N. Stoicescu); * * * *Dosoftei. 1624—1693 Bibliografie*, București, 1974, XXX+101 p. + il. (Biblioteca Centrală Universitară București și Comisia Națională a R.S.R. pentru UNESCO) (Paul Cernovodeanu); NICOLAE LASCU, *Clasicii antici în România*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 490 p. (Jacob Mărza) *Istoria universală* * * * *Istorie universală. Epoca contemporană. 1919—1939*, Edit. didactică și pedagogică, 1975, 299 p. (N. Dascălu), GUILLAUME DE BERTIER DE SAUVIGNY, *La Sainte Alliance*, Paris, Armand Collin, 1972, 384 p. Collection U2 (*Lucia Taftă*); J. J. SAUNDERS, *The History of the Mongol Conquests*, London, Routledge & Kegan Paul, 1971, XIX+275 p. (Victor Eskenas); SELAMIPULAHÀ, *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, (Reghistrul de cadastru din anul 1485 al sanciacului Shkodra), Tirana, 1974, vol. I, 488 p.; vol. II, 520 p. (*Gelcu Maksutovici și Dumitru Polena*) 1139

REVISTA DE ISTORIE

TOME 28, 1975, N° 7

SOMMAIRE

- GH. I. IONITĂ, L'antifascisme conséquent et de masse du peuple roumain (40 ans depuis les accords antifascistes de Bucarest, Băcia et Tebea) 987

- DAMIAN IIUREZEANU, La formation de la nation roumaine 1021

- ALEXANDRU DUTU, Les Lumières du sud-est européen. Reconsidération d'un problème d'histoire culturelle 1041
 LUCIAN CHITESCU, Une formation politique roumaine au nord et au sud des monts de Făgărăș au XIIIe siècle 1057

DOCUMENTAIRE

- LEON EŞANU, Gheorghe Tănase et le mouvement ouvrier de Jassy pendant les années 1919-1921 1069
 GHEORGHE PLATON, Réaction et attitudes dans les milieux diplomatiques de Constantinople face à l'Union des Principautés 1085
 STEFAN S. GOROVEI, Une explication : le règne héréditaire de la famille Movilă . . 1091
 CONSTANTIN REZACHEVICI, Priviléges d'indigénat polonais octroyés aux habitants des Pays Roumains 1095

- PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)
 Nouveaux ouvrages sur l'histoire de la culture roumaine (*N. Stoicescu*) 1099

VIE SCIENTIFIQUE

- La Session de communications „La lutte du peuple roumain pour l'indépendance nationale et l'apport de la Roumanie à la victoire sur le fascisme”; Voyage d'études dans la R. F. d'Allemagne (*Stefana Simionescu*); Chronique; 1109

COMPTE RENDUS

- VASILE NETEA, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)* (La lutte des Roumains de Transylvanie pour la liberté nationale (1848-1881), Bucarest, Editions scientifiques, 1974, 478 p. (*Apostol Stan*) 1115

CENGIZ ORHONLU, <i>Osmanni tarihine did Belgeler. Telhisler (1597—1607) Hazırliyan</i> (Documents concernant l'histoire ottomane. Rapports (1597—1607), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basimevi, 1970, XXIX p. + XV planches fac. similés + 119 p. (Mihail Guboglu)	1119
NIKOLAI TODOROV, <i>Balkanskial grad XV—XIX vek</i> (La ville balkanique aux XVe XIXe siècles), Sofia, 1972, 504 p. (L. Demény).	1125
WILLIAM H. McNEILL, <i>Venice. The Hinge of Europe, 1081—1797</i> , Chicago and London, The University of Chicago Press, 1974 XVI+334 p. (Dan A. Lăzărescu)	1128
 REVUE DES REVUES	
* * * <i>Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”</i> (L'Annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie „A. D. Xenopol”) t. X (1973), 698 p. ; t. XI (1971), 384 p. (Marian Stroia).	1133
 NOTES	
Histoire de Roumanie * * * <i>Sâltmărenii în lupta pentru socialism. 1944—1974</i> (Les habi- tants de Satu Mare dans la lutte pour le socialisme. 1944—1974), Satu Mare, L'Entreprise polygraphique „Crișana” Oradea, 1974, 295 p. (Tr. Udrea); ION IONAȘCU, VICTOR ATANASIU, <i>Mihai Viteazul</i> (Michel le Brave), Bucarest, Editions militaires, 1975, 159 p.+12 planches (N. Stoicescu); * * * <i>Dosoftei. 1624—1693. Bibliografie</i> (Dosothée. 1624 — 1693. Bibliographie), Bucarest, 1971, XXX + 101 p. + ii. La Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest et la Commission Nationale de la République Socialiste de Roumanie pour l'U.N.E.S.C.O.) (Paul Cernovodeanu); NICOLAE LASCU, <i>Clasicii antici în România</i> (Les classiques antiques en Roumanie), Cluj, Editions Dacia 1974, 490 p. (Iacob Măr- za); <i>Histoire universelle</i> . * * * <i>Istoria universală. Epoca contemporană 1919—1939</i> (Histoire universelle Epoque contemporaine. 1919—1939). Editions didactiques et pédaagogiques, 1975, 299 p. (N. Dascălu); GUILLAUME DE BERTIER DE SAUVIGNY, <i>La Sainte Alliance</i> , Paris, Armand Collin, 1972, 384 p. Collection U2 (Lucia Taftă); J. J. SAUNDERS, <i>The History of the Mongol Conquests</i> , London, Rou- tledge & Kegan Paul, 1971, XIX + 275 p. (Victor Eskenasy); SELAMI PULAHÀ, <i>Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485</i> , (Le registre cadastral de l'année 1485 du sandjak de Shkodra), Tirana, 1971, vol. I, 488 p.; vol. II, p. 520 (Gelcu Maksutovici et Dumitru Polena)	1139

„Un obiectiv permanent al partidului în acei ani a fost lupta fermă împotriva organizației teroriste legionare, fasciste Garda de fier, creată de cercurile oligarhiei române, agentura hitlerismului în România, a cărei politică profund antinațională a adus grave prejudicii poporului român. Împotriva acestei organizații, a racismului și antisemitismului, a tendințelor de fascizare a țării, Partidul Comunist Român a chemat la luptă, a unit și organizat clasa muncitoare, masele populare de la orașe și sate, intelectualitatea progresistă, numeroși oameni politici democrați”.

(Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism)

ANTIFASCISMUL CONSECVENT ȘI DE MASĂ AL POPORULUI ROMÂN

(Cu prilejul împlinirii a patru decenii de la realizarea în 1935 a acordurilor antifasciste de la București, Băcia și Tebea)

DE

GH. I. IONIȚĂ

În anii celui de-al doilea război mondial, organizând în forme variate și cu participarea celor mai laiți pături și categorii sociale lupta pentru răsturnarea regimului militar-fascist și instaurarea unui guvern democratic constituțional, pentru eliberarea părții de nord-vest a Transilvaniei, pentru alăturarea României la coaliția forțelor antihitleriste, P.C.R. a militat pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare în jurul căreia să se închege Frontul Național Antihitlerist al poporului român, cu participarea tuturor partidelor, grupărilor și cercurilor politice antihitleriste, care să adopte măsurile practice pentru transpunerea în viață a obiectivelor stabilite.

Frontul Național Antihitlerist, care cuprindea toate forțele politice nefasciste din țară, a fost făurit sub forma mai multor alianțe politice : *Frontul Patriotic Antihitlerist* (Partidul Comunist Român, Frontul Plugărilor, Uniunea Patrioților, Partidul Socialist-Tărănesc, Madosz și, temporar, Partidul Social-Democrat), constituit în toamna anului 1943 ; *Frontul Unic Muncitoresc* (P.C.R. și P.S.D.), făurit la jumătatea lunii aprilie 1944 ; *Coaliția Național Democratică* (P.C.R., P.S.D., Frontul

Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz, Partidul Socialist-Tărănesc, Partidul Național-Democrat și Gruparea liberală tătărăsciană) în mai 1944; *Blocul Național Democratic* (P.C.R., P.S.D., P.N.T. și P.N.L.) realizat în iunie 1944 și *Înțelegerea cu Palatul regal*, cu care se stabiliseră contacte încă din vara anului 1943. O mare importanță a acordat P.C.R. legăturilor cu numeroși generali și ofițeri superiori, pentru atragerea armatei alături de forțele patriotice¹.

Toate aceste alianțe politice, rod al insistenței cu care comuniștii au militat pentru realizarea lor au fost dezvoltate și folosite în chip fericit în interesul procesului revoluționar, neîntrerupt din România după victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din August 1944, eveniment cardinal al istoriei noastre despre care tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea că „... nu a venit din cer, ci a fost rezultatul luptelor îndelungate ale poporului român, al faptului că partidul comunist, în alianță cu partidul socialist, cu celelalte forțe revoluționare și patriotice s-a aflat tot timpul în fruntea luptei de apărare a intereselor vitale ale întregii națiuni”².

Se află încorporată în această exprimare sintetică a unor realități istorice românești și adevărul potrivit căruia nici alianțele făurite de P.C.R. în anii 1943—1944 n-au venit din cer, ci au fost rezultatul necesar și legic al atitor și atitor eforturi pînă atunci făcute în vederea creării unui bloc opoziționist de stînga alcătuit din toate forțele interesate dintr-un motiv sau altul în lupta împotriva forțelor reacțiunii, fascismului, împotriva adversarilor potențiali ai intereselor maselor largi populare.

Exemplele istoriei ni se infățișează pe acest tărîm, într-o multitudine de variante, într-o diversitate care în momentele nodale s-a regăsit în realizarea unității de care forțele patriotice ale țării au avut atîta nevoie și pe baza căreia au și izbindit în acțiune, oricîte sacrificii au trebuit să facă. Este adevărat că în momentele în care, mai mult decît oricînd pînă atunci, unitatea tuturor forțelor patriotice din România era absolut necesară, în anii premergători celui de-al doilea război mondial, lipsa de unitate a clasei muncitoare, a tuturor forțelor democratice, cît și împrejurările internaționale, nu au făcut posibilă împiedicarea instaurării dictaturii militare-fasciste în țara noastră și subjugarea ei Germaniei hitleriste. Tot așa de adevărat este însă că, pînă atunci, multiple evenimente și fapte dovediserau cu puterea lor de convingere că existau în România largi posibilități de unire a acestor forțe pe una și aceiași platformă.

Anul acesta se împlinesc patru decenii de la memorabilele alianțe politice realizate, sub conducerea P.C.R., la Băcia, București și Tebea. Este un prilej de a evoca o serie de luminoase pagini din istoria partidului comunist, a inițierii revoluționare și democratice din România. Desigur, aceste succese nu au fost obținute întîmplător, ci constituiau efectul unor valoroase acumulări înregistrate în anii anteriori de forțele democratice din țara noastră. Si am dori să spunem, subliniind în mod deosebit, că prezintă o foarte mare importanță istorică faptul că realizările obținute

¹ Cf. Gheorghe Zaharia, Mircea Mușat, *Lupta pentru independență și unitate statală — permanență a istoriei poporului român în „Anale de istorie”, nr. 1/1975, p. 74.*

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății sociale multilaterale dezvoltate*, vol. 10, București, Edit. politică, 1975, p. 183.

de P.C.R. începînd cu anii deceniuului al patrulea — și mai ales în a două jumătate a anului 1935 — în coalizarea forțelor social-politice democratice, antifasciste se sprijineau pe experiențe valoroase făcute anterior³.

După 1933 — anul instaurării hitlerismului la putere în Germania, moment ce a încurajat în acțiunea lor și grupările fasciste din România, în primul rînd Garda de fier — , sprijinindu-se pe experiență pozitivă de pînă atunci, pentru a putea mobiliza mai activ în lupta democratică, antifascistă, mase cît mai largi de oameni ai muncii, de diferite apartenențe politice, Partidul Comunist Român a militat în întreaga perioadă care a urmat pentru ralierea pe o platformă comună a diferitelor partide, grupări și organizații politice. Referindu-se la conținutul plin de semnificații al luptei desfășurate de forțele democratice din România în acea etapă, Programul P.C.R. subliniază că „În aceste condiții, Partidul Comunist Român își sporește eforturile pentru unirea forțelor democratice, antifasciste, pentru apărarea intereselor maselor populare și a libertăților democratice, împotriva fascismului, pentru o politică de prietenie cu Uniunea Sovietică, împotriva războiului”⁴.

Ideea concentrării într-un front comun a forțelor sociale și politice democratice, antifasciste avea să capete începînd cu anul 1935, orientare către făurirea Frontului popular antifascist, în împrejurările în care și pe plan internațional, partidele comuniste și muncitorești mobilizau energiile revoluționare, antifasciste ale popoarelor în direcția realizării unor asemenea organisme.

În România, eforturi pe acest tărîm, au fost făcute atît pe plan local cît și central, încă în primele momente ce au urmat marilor bătălii proletare

³ Nu am dori, în acest sens, decit să ne referim la participarea Blocului Muncitoresc Tărănesc, organizație de masă creată și îndrumată de P.C.R., la alegerile comunale din februarie 1926 în cadrul a ceea ce s-a numit atunci *opozitia unită*, înglobind pe o platformă comună și alte forțe politice ale timpului, inclusiv cu caracter burghes cum era partidul național, Partidul averescan și-a.

Cu toate că orientările partidului comunist au fost conforme sensului istoricii, Internaționala Comunistă, printr-o rezoluție a sa publicată de „Lupta de clasă”, nr. 1 din iunie 1926, a luat poziție critică în următoarii termeni: „Partidul (comunist — Gh. I. I.) a făcut foarte bine cînd a salutat formarea Blocului Democrației Muncitorești Tărănești. Însă a făcut o greșeală cînd s-a extins tactică frontalului unic la toate partidele care stăteau în opozitie față de guvernul liberal, pierzîndu-se din vedere caracterul lor pur burghes (ca de exemplu, la partidul național). Participarea Blocului Democrației Muncitorești Tărănești în coaliția comună cu Blocul opozitionist burghes (în care intră și partidul averescan) în ultimele alegeri comunale a fost cea mai gravă greșeală politică căreia i se cuvine cea mai severă condamnare”.

Convins de justețea orientărilor sale tactice, P.C.R. a încercat și ulterior asemenea contacte cu celelalte forțe politice ale timpului, exprimîndu-și părerea, într-o serie de documente ale vremii, că doar pe calea unor asemenea colaborări puteau deveni posibile unele succese în lupta împotriva guvernamentalilor și altor grupări politice reaționare. Astfel, într-unul dintre articolele publicate de Boris Ștefanov în „Cultura proletară” (nr. 1 din 15 ianuarie 1927), problema era tratată în următorii termeni: „Fără îndoială că linia justă în acest inoîncant pentru muncitorimea conștientă este de a căuta să se ridice cît mai mult activitatea politică a maselor largi muncitorești, tărănești și minoritare și să le îndrumize pentru a lovi împreună și paralel cu partidele burghese în oligarhie, pentru însăptuirea cerințelor imediate ale maselor”. După cum se vede, în lupta împotriva oligarhicii, Boris Ștefanov considera utilă și posibilă o luptă dusă împreună și paralel cu partidele burghese. Acesta era un punct de vedere care a avut o largă circulație în partidul comunist și a și rămas mult timp între preocupările sale teoretice și practice.

⁴ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialești multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 42.

din 1933, pornindu-se în mod firesc de la necesitatea contracarării tendințelor agresive, teroriste ale grupărilor fasciste și în primul rînd ale Gărzii de fier. O primă realizare de acest gen care a reușit să apropie și să aducă pe platforma comună alături de P.C.R. o serie de grupări și organizații democratice cu legături puternice în masă a constituit-o acordul încheiat în septembrie 1934 între Comitetul Național Antifascist, Liga Municipiilor și Partidul Socialist Unitar la capătul unor tratative desfășurate fructuos în toamna aceluia an⁵. Organizațiile semnatare ale acestui acord au hotărît să constituie un comitet de coordonare a luptei pentru front unic, comitet care, pe baza manifestului program adoptat la jumătatea lunii noiembrie 1934, a desfășurat apoi variate acțiuni pe linia extinderii influenței sale în masele largi, în rîndul unor noi și noi organizații și grupări politice. „Frontul unic și-a eroit un drum larg în conștiința tuturor păturilor muncitoare de la noi — se arată în manifestul program — ; întreaga muncitorime, organizată și neorganizată, vrea astăzi cu ardoare lupta în front unic ca prim pas spre unitate totală muncitorească”⁶.

Rezultatele practice obținute prin acțiunea sa de către Comitetul de coordonare al Frontului unic muncitoresc au alarmat autoritățile respective burghezo-moșierești în așa măsură încit, la 25 noiembrie 1934, printr-o ordonanță militară, au recurs la dizolvarea acestui organism politic și totodată a Ligii muncii, Comitetului național antifascist și a altor organizații democratice de masă, conduse sau influențate de P.C.R.⁷.

Spiritu care călăuzise în luptă organizațiile semnatare ale acordului comun a continuat însă să anime în perioada următoare noi organizații care, în condiții noi, au procedat la reeditarea realizărilor de front comun din toamna anului 1934.

Încă de la înființarea Frontului Plugarilor, în ianuarie 1933, în cadrul P.C.R. se purtașeră discuții privitoare la caracterul politic al acestei organizații țărănești. La început, în partid au fost diferite păreri.

Cu dr. Petru Groza, conducătorul Frontului Plugarilor, au avut legături diferenți comuniști, între care în mod special, dr. Kohn Hillel. Acesta a purtat discuții îndelungate și sistematice cu dr. Petru Groza. Cu toate că aceste convorbiri nu au dus la rezultate concrete, imediate, ele au avut o importanță aparte, deoarece, mai tîrziu, Frontul Plugarilor a devenit un aliat credincios de luptă al Partidului Comunist Român.

La începutul anului 1935, în Secretariatul C.C. al P.C.R. se formase părerea eronată, inspirată de Marcel Pauker, că Frontul Plugarilor era o organizație semi-fascistă, diversionistă, pe care partidul trebuia să o demasête, să ducă o luptă permanentă împotriva ei.

În luna mai a aceluiași an a fost creat de către P.C.R. Blocul pentru apărarea libertăților democratice, care, la 18 mai, a lansat un apel pentru concentrarea tuturor forțelor antifasciste din țară.

⁵ Nu vom stăruia cu detalii asupra acestei importante probleme intrucât ea este pe larg tratată în lucrarea lui Titu Georgescu, *Organizații de masă legale conduse de P.C.R. (1932—1934)*, București, Edit. politică, 1967, p. 169—185.

⁶ Titu Georgescu, *Lucr. cit.*, p. 183.

⁷ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 22, dosar 414, fișa 286.

La începutul lunii iunie 1935, conducerea partidului a hotărît organizarea Secretariatului Teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R., care, mai târziu, s-a lărgit în Comitetul Teritorial⁸.

Făcind analiza situației politice din țară și în special din Ardeal și Banat, P.C.R. a ajuns la concluzia că existau condiții pentru a se trece la realizarea unui Front democratic antifascist.

În urma unor măsuri tot mai drastice luate de autoritățile burghezo-moșierești, valul de greve, izbucnite aproape în fiecare centru industrial al țării, frământările țărănimii și ale unor pături sociale de la orașe erau în creștere. Nemulțumirea maselor apartinând naționalităților ciorlucitoare, urmată de politica de discriminare națională a guvernelor reacționare era tot mai accentuată. Agitațiile șovine ale bandelor legionare și cuziste, demagogia revizionistă a reacționarilor maghiari se intensificau. Toate acestea făceau ca masele largi de muncitori, țărani și intelectuali — indiferent de naționalitate — să caute ieșirea din situația în care se găseau.

Partidele burgeze, preocupate de rivalitatea dintre ele și de apărarea intereselor de clasă ale acelora pe care îi reprezentau, au rămas surde la mizeria în care trăiau masele populare, la problemele care le frământau, la agravarea situației pe plan internațional, cu toate că, deja, de atunci, Germania hitleristă și Italia fascistă, prin agenturile lor din România, pregăteau o soartă crudă poporului român.

Ca urmare a acestei analize, la indicația conducerii partidului, Secretariatul Teritorial din Ardeal și Banat a luat o serie de măsuri politice și organizatorice care să permită trecerea concretă la realizarea Frontului democratic antifascist, în vederea mobilizării maselor largi de oameni ai muncii din Ardeal și Banat, fără deosebire de naționalitate, împotriva fascismului, revizionismului, pentru apărarea libertăților democratice și păcii, pentru satisfacerea revendicărilor cele mai arzătoare ale maselor populare, pentru apărarea integrității și independenței României.

O primă sarcină pe care și-a propus-o în această direcție a fost aceea de a clarifica ce reprezenta în fond Frontul Plugarilor, poinit din sînul țărănimii din Hunedoara, unul dintre județele vitregite ale țării. Trebuia mai întii lămurit ce fel de organizație era, dacă militanții Frontului Plugarilor erau dispuși să lupte, împreună cu P.C.R. și alte organizații democratice, împotriva fascismului, revizionismului, pentru pace și democratizarea țării.

În acest scop s-a hotărît să se stea de vorbă cu țăraniii conducători de vază ai Frontului Plugarilor. La începutul lunii iulie 1935, prin intermediul Comitetului Regional P.C.R. din Valca Jiului, aplicînd teatele regulele conspirației, au fost invitați la Cluj, rînd pe rînd, Romulus Zăroni, Miron Belea, Ion Moga Fileu și alții. Discuțiile au fost făcute ample. A reesit

⁸ În timp ce secretarul comitetului s-a menținut, timp de cîțiva ani (iunie 1935 – septembrie 1939), Birtaș Gavrilă, din Secretariatul constituit în iunie 1935 au făcut parte la început Gavrilă Birtaș (secretar), Rău Iuliu și Focșa Be'a. Mai târziu, secretariatul s-a lărgit prin cooptarea lui Vasile Pogăceanu, Kohn Hillel, Stefan Nagy, Al. Sîncovici și Kertesz Roszi și, pe această bază, s-a creat Comitetul teritorial din Ardeal și Banat. În această compozиie, comitetul a activat pînă în septembrie 1939 când, pe baza unei hotărîri a Secretariatului C. C. al P.C.R., Gavrilă Birtaș s-a legalizat. (Vezi detalii în revista „Lupta de clasă”, nr. 2/1971 *Scrisoare către redacție*).

cu claritate părerea lor, judecata lor sănătoasă despre toate problemele care frământau clasa muncitoare și țărănimaea.

Concluzia la care s-a ajuns în urma discuțiilor a fost că în frontiști P.C.R. trebuie să vadă niște luptători consecvenți pentru interesele țărănimii, că Frontul Plugarilor era o organizație democratică cu care se putea lupta pentru bunăstarea poporului, pentru democratizarea țării, împotriva fascismului, pentru pace.

După ce Secretariatul teritorial a analizat rezultatul discuțiilor a ajuns, în unanimitate, la concluzia că Frontul Plugarilor era o organizație democratică, antifascistă cu care se putea încheia o platformă de luptă democratică.

În urma acestor discuții, peste 10—15 zile, a fost organizată întîlnirea la Cluj cu conducătorul Frontului Plugarilor, dr. Petru Groza.

Cu toate că profesorul Bányai Ladislau nu avusesese pînă atunci legături cu dr. Petru Groza, a fost el trimis, totuși, în calitatea sa de conducător al Madosz-ului, la Deva, pentru a-i explica că delegați ai Partidului Comunist Român doresc să discute cu el o serie de probleme politice, în care sens îl invitau la Cluj. Dr. Petru Groza a acceptat invitația. S-au stabilit ziua și locul întîlnirii. Aceasta s-a întîmplat la sfîrșitul lunii iulie.

Cînd venea la Cluj, dr. Petru Groza locuia, de obicei, în Hotelul „Astoria”. Și de această dată el a tras tot acolo. La ora fixată a avut loc întîlnirea conspirativă cu el pe o stradă din spatele Grădinii Botanice. La această întîlnire, care nu a durat mult timp, dr. Petru Groza a propus să pună la dispoziție pentru tratative cabinetul de lucru din locuința vîacăruilui episcopiei ortodoxe din Cluj — actuala str. 6 Martie, unde se putea discuta fără nici o primejdie. Propunerea a fost acceptată.

Sedința a fost fixată la orele 15, în ziua următoare. Primul care trebuia să intre în casă era dr. Petru Groza; peste 10 minute urma să vină Iózsa Béla, pentru care s-a stabilit o parolă, deoarece Petru Groza nu îl cunoștea personal; în urmă, peste cîteva timp a sosit Gavrilă Birtăș.

Făcîndu-se o analiză a situației politice, în cadrul consfătuirii, s-a accentuat asupra intensificării pericolului fascist intern și extern, a creșterii agitațiilor revizioniste, pregătirilor de război și necesității de a se duce luptă în comun împotriva tuturor acestora. S-a subliniat, de asemenea, în mod deosebit că era necesar să se treacă la formarea Frontului democratic antifascist, al cărui promotor trebuia să fie P.C.R.

În cadrul discuției, dr. Petru Groza a expus pe larg cum vedea el situația politică, acceptînd propunerea P.C.R. de a se încheie un acord în vederea ducerii luptei în comun.

Din discuțiile purtate s-a cristalizat și platforma pe baza căreia trebuia să se acționeze. Reprezentanții P.C.R. la întîlnire au făcut cunoscut că, după ce Secretariatul avea să aprobe cele hotărîte la Cluj, urma să fie trimis documentul, cu un delegat împăternicit, la Deva, pentru a fi iscălit și de împăternicul Frontului Plugarilor.

În cadrul con vorbirii, Iózsa Béla, pe baza însărcinării ce o primise din partea Secretariatului înaintea sedinței cu dr. Petru Groza, a propus acestuia că ar fi necesar ca Frontul Plugarilor să încheie o înțelegere de luptă comună, pe baza platformei acceptate, și cu Uniunea oamenilor muncii maghiari din România.

În felul acesta s-a realizat începutul formării Frontului Democratic Antifascist, la care puteau adera și alte organizații democratice. Întîlnirea de la Cluj s-a terminat în deplină înțelegere a sarcinilor de luptă ce stăteau în fața poporului român.

Peste zece zile, Secretariatul Comitetului Teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R. a trimis pe dr. Kohn Hillel la Deva cu textul definitiv al platformei, care a fost iscălit din partea Frontului Plugarilor de către dr. Petru Groza, iar din partea P.C.R. de către dr. Kohn Hillel. Este deci un fapt istoric că Partidul Comunist Român a inițiat și realizat prima înțelegere de luptă comună cu o organizație țărănească democratică. Spre regretul nostru, documentul mai sus amintit s-a pierdut în perioada ocupării horthiste a părții de nord a Transilvaniei.

Un nou și important pas pe calea ralierii pe o platformă comună a forțelor democratice, antifasciste a fost făcut în toamna anului 1935 cind, la Băcia (jud. Hunedoara), într-o impresionantă atmosferă de unitate și deplină înțelegere, în cadrul unei întruniri comune a reprezentanților Frontului Plugarilor și Madoszului⁹ a fost încheiat un acord, primit cu deosebită satisfacție de masele largi muncitoare din țara noastră¹⁰.

Deschizând întrunirea de la Băcia, Dr. Petru Groza făcea cunoscut celor prezenți că „Delegații plugarilor și muncitorilor maghiari au venit aici, pentru a da mâna cu plugarii și muncitorii români, în vederea îmbunătățirii soartei lor”. A luat apoi cuvântul profesorul Ladislau Bánya, secretarul general al Madoszului, care a spus: „Venind aici, am văzut la o librărie cartea poetului Cotruș — „Horia” din care am citit poezia „Întîlnire”, unde e vorba despre Doja, sub conducerea căruia iobagii maghiari și români au luptat împreună contra magnatilor feudali. și am simțit aici pilda pentru legătura noastră și în trecut, ca și azi. Horia și Avram Iancu au fost în jud. Hunedoara și Zarand, cei mai vîrteji luptători”. Motivind în continuare prezența delegației Madoszului la aceste tratative, vorbitorul a arătat: „Am venit să vă salutăm pentru prima dată, ca grupare organizată, să examinăm cîteva puncte, fixind imediat un program minimal de acțiune . . . ; noi facem aici un pact de jos în sus, un pact al maselor asuprите contra asupriorilor”¹¹.

Au luat apoi cuvântul alți participanți la întrunire, atrăgind atenția asupra necesității organizării în condițiile în care: „Fascismul pregătește o nouă vîrsare de singe” (Péter Ludovic), subliniind că momentul în care naționalitatea maghiară „vine să întindă mâna poporului român trece în istorie ca o dată de mare importanță” (Guia Petru Moșu). „Noi cei mici — spunea un alt participant, Șotinga Ion — să luăm pildă de la cei mari, care, cind e vorba de asuprire, se înțeleg de minune, de orice nație ar fi ei”. Ideia unității de interes între oamenii muncii, indiferent de naționalitate, a fost prezentă și în alte intervenții. Romulus Zăroni a subliniat, de pildă: „Nu suntem de vină că ne-am născut români și dv. unguri. Ne bucurăm că ne întindeți mâna. Fac propunerea pentru primirea alianței”.

⁹ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 20, dosar 4075, filele 117, 122–124, 127.

¹⁰ „Înainte” din 15 octombrie 1935, „Valul” din 21 octombrie 1935.

¹¹ Cf. Gheorghe Mică, *Răscoala pămîntului*, Edit. Frontul plugarilor, 1945, p. 106. Din aceeași surse redăm în continuare aspecte din desfășurarea tratativelor de la Băcia.

Și astfel s-a ajuns în acea istorică zi de 24 septembrie 1935 să se încheie acordul antifascist între Frontul Plugarilor și Madosz, acord al cărui text integral — cu unele note explicative — îl redăm în continuare :

„1) Văzind primejdia iminentă a războiului, cu perspectiva unui nou măcel al mulțimii muncitoare, pregătit sistematic de către fascism, ne declarăm adversari hotărîți oricărei încercări de a provoca conflicte armate între popoare, precum și ai propăvăduirii de ură de rasă, cu lozinci false. Vom activa imediat contra tuturor mijloacelor practicate de dușmanii păcii în scopul oprimării libertăților cetățenești. Vom lupta pentru desființarea stării de asediu și cenzurii, care tolerează demagogia și propaganda desanțată a celor cari au expropriat în scopul lor neonest idea națională și desființează în același timp libertatea gîndirii și a presei, precum și a întruniriei, singure arme ale apărării de sine din partea maselor amenințate. Vom lupta pentru încetarea acestui regim excepțional, acum permanentizat și pentru asigurarea alegerilor libere.

2) Cunoscînd din trecut, din epoca politicii maghiare, cu tendințe de oprimare, urmările dezastroase pentru cultura poporului supus unui regim școlar șovinist, vom lupta cu puteri unite și fără șovăire, pentru înstăpinirea dreptului elementar al fiecărui popor din țara noastră* de a-și ciștiga cultura în limba sa maternă, în sarcina statului, apărînd totodată și interesele școlilor confesionale cu limba maternă a populației respective, fiind fiecare popor contribuabil al bugetului învățămîntului și dîndu-se astfel conținut și respect întreg al ideii naționale, bine interpretată.

3) Pretindem desființarea tuturor taxelor servind la scumpirea traiului, cu care ne încarcă pe pășuni, păduri, tîrguri, vite, mori etc.

4) Văzind zilnic și pe tot cuprinsul țării distrugerea căminurilor și gropădăriilor noastre de către agenții fiscale, cari ne ridică ușile și geamurile caselor, hainele și încălțăminte necesare, alimentele, singura vacă sau trăgător, uneltele de muncă, mașinile de gătit mîncare, vom coordona acțiunile pentru suspendarea imediată a execuțiilor cu forță.

5) În vederea îndeplinirii programului nostru inițial cerem desăvîrșirea împroprietărilor conform p. 7 din programul Frontului Plugarilor, pentru toți plugarii țării, inclusiv împroprietărea efectivă și înstăpinirea de fapt cu păduri, pășuni etc. a populației din județul Ciuc pe întinderea bunurilor săcuiești, precum și a plugărimii de pe întinderea fondurilor grănicerești din Bistrița-Năsăud** etc., luptînd de aici încolo cu puteri unite contra exploatarii acestor bunuri de către grupurile politicianiste aservite capitalului speculativ.

* Se aveau în vedere poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

** Fondurile comune funciare și păduroase grănicerești din Bistrița-Năsăud au suportat după reforma agrară din 1921 un proces de instrâinare, devenind posibilă vînzarea lor pe sume speculative uneori. Nu în puține cazuri însuși capitalul străin luase în exploatare prădalnică părți ale acestor fonduri. De aceea s-a și declanșat în partea locului o aprigă luptă pentru reintegrarea foștilor grăniceri în drepturile pe care le avuseseră înainte de reforma agrară. Populația de prin partea locului revendea dreptul de a se folosi doar ea de aceste bunuri comunitare. Problema avea și implicații de altă natură. Ne servim în acest sens doar de un singur exemplu : eu fondurile bănești, ale acestor comunități grănicerești se construisează școli proprii, erau alocate burse fiilor de oameni mai nevoiași. Odată cu instrâinarea amintită de noi, în chip evident, începuseră să dispara și asemenea posibilități de soluționare a unor probleme cu caracter cultural, ceea ce a și constituit un motiv mai mult de nemulțumire și continuă agitație.

6) Penîru dobîndirea de noi tovarăși de drum și îngroșarea rîndurilor luptătoare contra încercărilor de dictatură, pentru sporirea puterii acțiunii noastre, susținem formarea frontului democratic popular, îmbrățișind păturile muncitorilor manuali și intelectuali din sate și din orașe, sub conducerea lor proprie, combătînd partidele antidemocratice care ne atîță la ură pe unii contra altora.

7) Vom lupta împreună pentru libertatea de muncă, fără deosebire de neam și părere politică, îndeosebi acum cînd pe lîngă armonia care adună la un loc și solidarizează exploataitorii de sus ai maselor, fără deosebire de neam și lege, naționalitatea, legea sau părerea politică sănt pretexts de a intensifica această exploatare, răpind dreptul de a munci al celor mici și dezbinînd între ei chiar și pe aceia de aceiași lege și neam.

Facem apel la toate organizațiile care luptă pentru binele poporului muncitor, să ne strîngem toți într-o tabără cu un program comun de revendicări imediate pentru a preveni primejdiiile care amenință poporul”¹².

Vestea încheierii acordului de la Băcia a produs o impresie profundă în întreaga țară. Salutînd încheierea acestui acord ca pe un pas important pe calea încheierii Frontului popular antifascist, Consiliul sindical din Tg. Mureș, de pildă, a adresat o scrisoare celor două organizații în care sublinia : „Împreună veți lupta cu mai mult succes pentru punctele stabilite în programul comun, care sănt atîț doleanțele românilor, cît și ale ungurilor. Noi, Consiliul sindical, în numele muncitorilor industriali din localitate, declarăm că săntem cu totul de acord cu punctele stabilite de frații noștri plugari”¹³. Exprimînd dorința caldă a maselor de muncitori de a veni alături de țărani în lupta împotriva fascismului, scrisoarea sublinia : „Noi, în numele muncitorilor organizați din Tg. Mureș, cu bucurie intrâm în acest front comun, căci astfel vedem realizabil Frontul popular antifascist al tuturor celor asupriți și exploatați din România, care a adus aşa de frumoase rezultate fraților noștri francezi”¹⁴.

Față de încheierea acordului de la Băcia, „act de o importanță covîrșitoare în drumul pentru realizarea frontului popular din România”¹⁵, P.C.R. a adresat, în acele zile, vibrante chemări maselor și organizațiilor lor democratice din întreaga țară de a păsi alături, în rîndurile celor ce se situaseră pe platforma luptei antifasciste. „Acordul de la Deva (Băcia – n.n.) este un început – nota unul dintre ziarele îndrumate de P.C.R. El trebuie să devină un exemplu în drumul de realizare definitivă a frontului popular, a cărui bază o formează proletariatul, care a dovedit în toate ocaziile lupta sa și dorința sa de solidaritate cu țărăniminea și mica burghezie”¹⁶.

După încheierea acordului, în spiritul său, P.C.R. și organizațiile democratice au convocat adunări în diverse localități, în cadrul căror participanții au aprobat unanim încheierea înțelegerii de acțiune comună între Frontul plugarilor și Madosz. Toate aceste adunări au fost șarjate

¹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 20, dosar 4075, filele 138–141.

¹³ Arhiva dr. Petru Groza, cutia 33, vol. 4, fasc. 1.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ „Valul” din 21 octombrie 1935.

¹⁶ Ibid.

de jandarmi, care, în unele locuri, „... au primit de la legiune (legiunile de jandarmi – n.n.) ordine categorice de a trage în mulțime și au și dat comanda de a se trage”¹⁷.

La 1 noiembrie, pe baza hotărîrii unei consfătuiri preliminare organizate de Frontul plugarilor cu delegații organizațiilor sale de plasă, a fost convocată pentru 3 noiembrie la Deva, o întreunire comună a organizațiilor Frontului plugarilor și Madoszului ai căror reprezentanți duseseră rodnice tratative la Băcia¹⁸. Desfășurată într-un cadru sărbătoresc, întrenirea din 3 noiembrie s-a caracterizat prin aprobatarea de către participanți a accordului de la Băcia¹⁹. Cei care au luat cuvîntul, „într-o impresionantă unitate de vederi”²⁰, după cum nota un ziar, au protestat contra terorii exercitate de autorități, în cîrداșie cu organizațiile fasciste, huliganice, asupra organizațiilor revoluționare, contra cenzurii și, în principal, contra sălbaticiei exploatare burghezo-moșierești²¹. Unanim, vorbitorii au apreciat platforma comună pe care se situaseră cele două organizații la Băcia, platformă impusă de interesele comune ale țăranilor români și unguri care aveau de apărat aceeași cauză.

Luînd cuvîntul în cadrul întrenirii și făcînd o amplă expunere asupra situației deosebite prin care trecea viața politică a țării în acele momente de creștere a primejdiei fasciste atât interne cît și externe, dr. Petru Groza a arătat: „Încercarea de concentrare a forțelor de dreapta va provoca cea mai largă concentrare a forțelor democratice”, ale muncitorilor, țăranilor, ale tuturor celorlalte pături și categorii sociale interesate. „Noi nu negăm orașul, noi vrem să luptăm uniti cu orașul, înțelegînd prin aceasta masele largi producătoare, în frunte cu muncitorimea industrială, cu muncitorii intelectuali ai acestor orașe”. Toamă din acest motiv – continua vorbitorul – „în lupta noastră nu pot lipsi din Frontul comun, cele mai largi pături producătoare orașenești, pentru doborîrea acțiunilor vrăjmașe. Numai crearea unei astfel de acțiuni dusă în comun, unitar, poate fi condiția colaborării tuturor forțelor democratice. Pentru această cauză urmărîm cu viu interes sforțările care se pot observa în sinul organizațiilor muncitorești, pentru crearea unei unități de acțiune, între ele, pe de o parte, și de alta a țăranilor și muncitorilor intelectuali. Aceste sforțări trebuie să ducă la noi ca și în Franță, la crearea frontului popular democratic, prin acțiuni comune. Această unitate poate aduce chiar și posibilitatea unui guvern de Front popular, atrăgînd toate forțele democratice, fiindcă nici un partid nu poate pretinde pe seama sa monopolul reprezentării democrației”.

Cuvîntarea rostită de președintele Frontului plugarilor – viu aplaudată de asistență – a sfîrșit prin a face un călduros apel tuturor forțelor democratice, păturiilor și categoriilor sociale, oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, pentru unirea lor pe o platformă comună în vederea luptei comune împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a României.

¹⁷ Arhiva dr. Petru Groza, cutia 26, vol. 4, fasc. 6 (scrisoare de protest adresată de dr. Petru Groza judecătorului de instrucție al Cabinetului II Deva).

¹⁸ Arhiva Consiliului popular judecătan Hunedoara, fondul prefecturii, dosar 17 568/1935.

¹⁹ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 20, dosar 4075, filele 138 – 111, 168 – 182.

²⁰ „Crainicul Maramureșului”, din 16 noiembrie 1935.

²¹ Arhiva C. C. al P.C.R., fond. 20, dosar 4075, filele 138 – 111.

Luînd cuvîntul din partea conducerii Madoszului, I. Szepesi, vice-președinte al organizației, a subliniat la rîndu-i : „Așa cum suferiți dv. țărani români, îndură și noi țărani maghiari toate efectele și toate stările jalnice ale crizei economice și politice. La început am crezut că suferințele poporului vor putea fi împuținate prin lupta Partidului maghiar și cu toții am dat sprijin acestui partid. Am greșit însă profund, cînd am pus nădejdi în Partidul maghiar. El nu reprezintă decît o minoritate restrînsă de beneficiari. Cînd ne-am trezit, am părăsit partidul, am format organizație separată, Uniunea plugarilor și muncitorilor, și acum ne aflăm în alianță cu frații țărani români, adică cu aceia care au aceleași interese economice de apărăt și care o duc tot așa de greu ca și noi”.

În cadrul întrunirii au luat cuvîntul și o serie de alți vorbitori, reprezentanți ai celor două organizații infrâșite (Aurel Saturn, Ion Șutău, Janos Iacob, Ferencz Janos, Todor Cionca, Covaci Lajos, Petre Guia Moțu, Cranciova Miron ș.a.), pronunțîndu-se cu toții pentru necesitatea întăririi și lărgirii frontului comun al forțelor democratice. În încheiere a fost adoptat, în unanimitate, textul unei moțiuni în care, printre altele, se releva rolul acordului de la Băcia în pregătirea condițiilor pentru creația unui front popular democratic, „servind astfel salvarea democrației și condițiunile unui guvern de Front popular”²².

Ecoul întrunirii de la Deva a fost extrem de favorabil în întreaga țară. Este important de subliniat, nota unul dintre ziarele vremii aflate sub influența P.C.R., că „în mijlocul tulburărilor create de forțele fasciste și diversioniste, cu sprijinul guvernului, adunarea aceasta a țărănilor români și unguri apare ca un punct luminos, dind pildă de înțelegere frățească dintre neamuri, drept răspuns nebuniei șoviniste, și arătînd singura soluție pentru masele muncitoare din România: strîngerea lor într-un Front popular antifascist”²³.

Acordul încheiat între Frontul plugarilor și Madosz a produs în întreaga țară reacții de solidaritate din partea maselor muncitoare. Chemările P.C.R. adresate maselor cu privire la necesitatea generalizării acestui front comun antifascist i-au răspuns imediat organizațiile Blocului democratic și Partidul socialist (Popovici), care, după discuțiile prealabile avute la 8 noiembrie²⁴ între reprezentanții lor (P. Constantinescu-Iași, Scarlat Callimachi, Athanase Joja, M. Macavei, M. Avramescu — Blocul democratic; C. Popovici, N. Moscăuțeanu, V. Anagnost — Partidul socialist), au acceptat, la 26 noiembrie 1935, propunerile P.C.R. privind încheierea unui acord de luptă antifascistă²⁵. Sintetizînd obiectivele majore care trebuiau să stea nemijlocit în acele momente în fața maselor largi muncitoare pe linia luptei pentru realizarea Frontului popular antifascist în România, acordul constituia o nouă mărturie a capacitatii deosebite de acțiune unită a partidelor, grupărilor și organizațiilor democratice.

²² Relatărea discuțiilor din cadrul întrunirii de la Deva, din 3 noiembrie 1935, este făcută după documente aflate în Arhiva C.C. al P.C.R. și Arhiva dr. Petru Groza. Vezi lucrarea lui Gheorghe Micle, *Răscoala pămîntului*, p. 188—197.

²³ „Crainicul Maramureșului” din 16 noiembrie 1935.

²⁴ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 6, dosar 9084, fila 24.

²⁵ Arhiva dr. Petru Groza, cutia 26, vol. 3, fasc. 16.

În dorința de a oferi cititorului posibilitatea de a cunoaște pe larg prevederile acordului următor, realizat la București, la 26 noiembrie 1935, între Blocul democratic și Partidul Socialist (Popovici), vom reproduce în continuare textul său integral, intervenind — și în acest caz — doar cu unele note explicative :

„Constatînd că evenimentele politice, actuale, caracterizate prin tendința de instaurare a dictaturii reaționare șovine și fasciste cum și prin creșterea vertiginioasă a pericolului războiului * , impun o concentrare a forțelor muncitoresc și democratice, Partidul Socialist și Blocul pentru apărarea libertăților democratice, prin reprezentanții lor oficiali, în ședința de la 26 noiembrie 1935, au stabilit încheierea unui acord de front popular democratic, pe baza următorului program minimal de acțiune :

Împotriva dictaturii fasciste indiferent de forma pe care o îmbracă. Împotriva permanentizării cenzurii și stării de asediu.

Pentru libertatea presei și a întrunirilor, pentru dreptul de organizare politică, sindicală și culturală a mulțimilor muncitoare și intelectuale.

Împotriva scumpetei și fiscalității excesive.

Pentru rezolvarea datorilor agricole în folosul țăărănimii și lichidarea datorilor micilor negustori și meseriași.

Pentru egalitate de tratament a tuturor naționalităților conlocuitoare (cu poporul român — Gh. I. I.).

Împotriva zăgăuirii libertății culturii față de studențime și fiilor de cetățeni săraci.

Pentru o lege electorală pe baza proporționalității.

Pentru alegeri libere.

Pentru mărirea salariilor și condițiuni de muncă mai omenești pentru tineret și femeia muncitoare.

Pentru amnistierea tuturor celor căzuți pentru luptă lor antifascistă, împotriva modificării constituției, reformă reaționară cu caracter fascist ** .

Împotriva organizațiilor fasciste, împotriva militarizării și înarmării lor.

Împotriva războiului, pentru pacea dintre popoare, pentru o justiție democratică.

Încheind acest acord, cele două organizații sănătățile exprimă, prin concentrarea acțiunii lor, realitatea năzuințelor luptelor și organizației mulțimilor muncitoare de la orașe și sate, a intelectualilor, micilor comercianți, micilor industriași, meseriașilor, funcționarilor, pensionarilor și a tuturor acelora care sănătățile expuși pericolului fascist, creator de mizerie și război și lagăre de concentrare.

Acest acord de front popular încheiat după cel de la Deva între Frontul plugarilor și Uniunea muncitorilor și plugarilor maghiari, însem-

* Se aveau în vedere gravele primejdii de acest gen existente pe plan internațional după instaurarea lui Hitler la putere în Germania, în 1933.

** Se avea în vedere necesitatea apărării Constituției din 1923 pentru a nu fi alterată în vreun chip care să faciliteze golirea ei de conținutul democratic și să nu ușureze, pe această cale, ascensiunea curentelor fasciste sau fascizante.

nează generalizarea frontului popular în întreaga țară* și, prin aceasta lărgirea acțiunii în mijlocul tuturor categoriilor muncitoare și mic burgheze.

Partidul Socialist și Blocul pentru apărarea libertăților democratice cred că acordul încheiat este expresia nu a discuțiilor dintre comitete și delegați, ci își are origina în frământarea și acțiunea mulțimilor muncitoare, care doresc unirea părților democratice, fiind hotărîte să înfrunte prin toate mijloacele legale de masă orice fel de aventură dictatorială fascistă — hitleristă.

Cele două organizațiuni salută odată cu încheierea acordului prima manifestație de front popular organizată la Deva** și-și exprimă dorința de a desăvîrși împreună marea misiune istorică: înfrângerea fascismului prin restabilirea adevăratelor libertăți democratice. Ele cred că proletariatul, care a stat întotdeauna în fruntea acțiunilor conșiente, solidar cu țărânie, capabilă de jertfe eroice, și nica burghezie, vor putea impune prin luptă un regim de democrație reală.

Partidul Socialist și Blocul pentru apărarea libertăților democratice își exprimă totă nedumerirea față de contramandarea demonstrației de la 14 noiembrie***, ridicînd, în același timp protestul împotriva interzicerii ei de către guvern, și constată că aceasta însemnează o cedare în față acțiunii reacționare și o trecere peste năzuințele și hotărîrea maselor țărânesti și muncitorești care vor, în mod legal, dar neșovăitor, să impună respectarea libertăților democratice și împiedicarea fascismului și războiului.

De aceea, ele fac apel în acest moment, cînd dictatura șovină ne amenință mai mult ca oricînd, la toate organizațiunile muncitorești, politice și sindicale, la partidele național-țărânesc, radical-țărânesc, la simburele de front popular de la Deva**** la asociațiunile de meseriași, comercianți, funcționari și intelectuali și la tot ce este organizație democratică să hotărască, cu un ceas mai devreme, încheierea frontului popular democratic între toate forțele democratice din România, singura chezășie a luptei împotriva fascismului și războiului, pentru progres, pace și o viață mai bună*****.

Pe textul acordului și-au așternut semnătura activiști și militanți bine cunoscuți ai celor două grupări politice printre care: Petre Constantinescu-Iași, Scarlat Callimachi, Mihail Macavei, Athanase Joja, Victor Gherasim, M. Avramescu, Gh. Vilceanu, Gh. Talaz, D. Davidovici, M. Grigorescu (Blocul democratic) și Constantin Popovici, Nicolae Moscău-

* Formulare exagerată. Pînă la atingerea acestui obiectiv mai rămînea încă loc pentru o acțiune susținută din partea tuturor forțelor democratice și mai ales, a P.C.R.

** Este vorba de acordul încheiat la Băcia, localitate situată în apropiere de Deva.

*** La 14 noiembrie 1935 fusese să se realizeze mari acțiuni demonstrative antiliberale, cu participarea unor multiple forțe social-politice ale timpului. Conducerea P.N.T. se angajase — desigur din interes politicianiste, acest partid vizînd succesiunea — să sprijine și chiar să sporneze desfășurarea campaniei de la 14 noiembrie 1935. Dîntr-odată însă, dîndu-și probabil seama de proporțiile pe care le-ar fi putut lua acțiunea de la 14 noiembrie 1935, prin participarea deschisă a maselor celor mai largi, liderii P.N.T. — și mai întîi de toți Iuliu Maniu — au dat înapoi, renunțînd la angajamentele inițiale. Era evident că pentru liderii P.N.T. amintirea lui 6 mai 1928 de la Alba Iulia nu se stinsese încă.

**** De la Băcia.

***** Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 6, dosar. 9084, fila 32.

țeanu, Aneta Tomescu, Gheorghe Rusu, Vasile Anagnoste (Partidul socialist).

La indicația partidului comunist, pentru generalizarea frontului comun, pe baza unei înțelegeri stabilite inițial, o delegație comună a Blocului democratic și Partidului socialist (Popovici), alcătuită din : Petre Constantinescu-Iași, Constantin Popovici, Athanase Joja, Scarlat Callimachi, Al. Mihăileanu, M. Avramescu, Mihail Ciuhaev, E. Popescu, N. Moscăuțeanu, Florian Petrescu ș.a., s-a deplasat la începutul lunii decembrie, în județul Hunedoara, lăud legătura acolo cu reprezentanții Frontului plugarilor²⁶. Pretutindeni unde au poposit, delegații s-au bucurat de o caldă primire din partea maselor muncitoare din acest județ²⁷.

Programul manifestărilor dedicate încheierii acordului comun a început printr-o măreată adunare convocată la Deva, la 6 decembrie 1935, în sala „Decebal”, sediul Frontului plugarilor, la care, pe lîngă delegațiile organizațiilor invitate, au participat reprezentanți ai tuturor organizațiilor de plasă ale Frontului plugarilor.

Deschizind adunarea, președintele Frontului plugarilor, dr. Petru Groza a salutat delegațiile prezente și a subliniat importanța pe care avea să o prezinte alcătuirea unui front al democrației, constituit pe baza voinței comune a organizațiilor de masă, antifasciste. Pe rînd au luat apoi cuvîntul reprezentanții Blocului democratic, Frontului plugarilor și Partidului socialist (Popovici), prezenți la adunare²⁸. Cu toții au subliniat semnificația acelei adunări ce avea să constituie începutul unor mari realizări pe drumul închegării în România a Frontului popular antifascist. Adresind celor prezenți un călduros salut din partea muncitorimii ceferiste din Capitală, M. Avramescu, membru în comitetul sindical din Atelierele C.F.R. „Grivița”, s-a referit în cuvîntul său la „dorința de unire a muncitorimii ceferiste și a întregii muncitorimi din țară cu țărânieea de pretutindeni. Sintem hotărîți și acum să continuăm această acțiune pînă la înfăptuirea Frontului popular”. În mod asemănător s-a adresat celor prezenți și E. Popescu, reprezentantul muncitorilor petroliști din Valea Prahovei. Luînd în continuare cuvîntul, Miron Belea saluta prezența în adunare a reprezentanților clasei muncitoare, arătînd : „Noi am socotit ca o sărbătoare, cînd ați venit să ne aduceți salutul muncitorimii. De multă vreme vă așteptăm pentru că am fost convinși că numai prin unirea noastră a tuturor putem înlătura înselătorii de ieri. Încheind acordul cu voi, sintem siguri că am făcut un pas înainte spre libertatea întregului popor românesc”.

²⁶ „Omul liber” din 12 ianuarie 1936.

²⁷ „Facla” din 16 decembrie 1935.

²⁸ În legătura cu poziția Madoszului față de dezbatările ce au avut loc la Deva și apoi față de scimnarea acordului de la Tebea trebuie subliniat că, deși reprezentanții săi nu au participat la aceste întîlniri, ei au trimis organizațiilor prezente acolo o scrisoare în care arătau că se consideră întru totul solidari cu cele discutate. În scrisoarea lor se arăta că solidaritatea le izvorăște din linia programatică stabilită de ei de acord cu reprezentanții Frontului plugarilor, la Băcia, linie care, potrivit dorinței lor, trebuia să rămînă perfect valabilă și în cadrul discuțiilor de la Deva. Așa se face că unele documente și însuși acordul de la Tebea, semnat la 6 decembrie 1935, consideră că el era expresia năzuințelor comune ale tuturor celor patru organizații ce se raliaseră liniei politice a P.C.R. de luptă pentru crearea Frontului popular antifascist.

După dezbateri îndelungi, duse pe cele mai variate probleme ale luptei maselor pentru democrație, adunarea a aprobat unanim o moțiune în care participanții își exprimau convingerea „... că numai prin unirea forțelor democratice într-un mare front popular pot impune cu adevărat aceste deziderate (despre care discutaseră pe larg — n.n.) și pot înlătura definitiv pericolul fascist”²⁹.

Potrivit hotărârii adunării, delegații prezenți s-au deplasat apoi într-o serie de comune din județ (Folt, Certej, Buituri, Sarmizegetusa, Hunedoara, Tebea etc.) unde, în cadrul unor întruniri special convocate, s-a procedat la supunerea aprobării voinței masei de participanți problemele legate de necesitatea alcătuirii unui front popular antifascist bine încheiat³⁰. Pretutindeni, masele au aclamat îndelung propunerile pentru trecerea la semnarea unui acord de front comun între organizațiile prezente la aceste manifestări. În cadrul acestor întruniri au luat cuvîntul — pe lingă dr. Petru Groza, P. Constantinescu-Iași, Athanase Joja, Scarlat Callimachi, Romulus Zăroni, Dumbravă Ioviță, C. Popovici — numeroși muncitori, țărani, intelectuali etc. Cu toții și-au exprimat acordul cu încheierea unei înțelegeri de colaborare antifascistă. În cadrul fiecărei întruniri au fost votate apoi moțiuni conținînd principalele revendicări ale celor prezenți.

Munca pe care o desfășuraseră cu asiduitate comuniștii și activiștii organizațiilor de masă democratice pentru pregătirea tuturor acestor întruniri, concretizată în entuziasmul care a caracterizat desfășurarea lor, a condus la încheierea în aceeași zi, la 6 decembrie 1935, a unui acord de acțiune comună antifascistă. Acordul a fost încheiat la Tebea, comună în care s-a ținut ultima din întrunirile convocate în acea zi de 6 decembrie 1935. În chip simbolic, acordul a fost semnat sub gorunul lui Horia și la mormîntul lui Avram Iancu, ca semn de cinstire a luptelor duse în trecut pentru libertate și bunăstarea maselor muncitoare.

În acord³¹, după ce se expuneau condițiile în care fusese încheiat, se stabileau obiectivele pentru a căror realizare aveau să activeze în viitor organizațiile raliate pe platforma comună la chemarea P.C.R. Aceste obiective erau consemnate în acord sub forma unui program minimal de acțiune.

Iată textul integral al acordului de la Tebea :

„În fața situației actuale, caracterizată prin înmulțirea măsurilor reacționare și tendință mereu crescîndă a unui regim de dictatură fascistă care poartă în ea germenul mizeriei și în urma acordurilor încheiate între Frontul plugarilor și Uniunea muncitorilor și plugarilor maghiari și între Partidul socialist și Blocul pentru apărarea libertăților democratice, organizațiile mai jos semnate, prin delegații lor oficiali, în ședința de la 6 decembrie 1935, ținută la Tebea, în munții Apuseni, au stabilit încheierea următorului acord de Front popular democratic, pe baza următorului program minimal de acțiune : împotriva dictaturii fasciste, indiferent de

²⁹ „Facla” din 14 decembrie 1935.

³⁰ Gh. Micle, *Lucr. cit.*, p. 205.

³¹ Acordul original, purtînd semnăturile reprezentanților organizațiilor semnatare și stampile organizațiilor, se află în Arhiva C.C. al P.C.R., fond 20, dosar 4076, fila 52.

forma pe care o îmbracă ; împotriva permanentizării cenzurii și stării de asediul ; pentru libertatea presei și a întrunirilor ; pentru dreptul de organizare politică, sindicală și culturală a mulțimilor muncitoare și intelectuale ; împotriva scumpetei și fiscalității excesive, pentru rezolvarea datorilor agricole în folosul țărănimii și susținerea completă a programului Frontului plugarilor din Ardeal ; pentru lichidarea datorilor micielor negustori și meseriași ; împotriva proiectului de lege a meseriailor ; pentru egalitatea de tratament a tuturor naționalităților conlocuitoare ; pentru libertatea națională a poporului român ; împotriva zăgăzuirii libertății culturii față de studențimea și fiii de oameni săraci ; pentru o lege electorală pe baza proporționalității ; pentru alegeri libere ; pentru mărireala salariailor și condiții de muncă mai omenești pentru tineret și femeia muncitoare ; pentru amnistierea tuturor celor căzuți (arestați) în lupta lor pentru apărarea libertăților democratice ; împotriva modificării constituției în sens reațional ; împotriva organizațiilor fasciste împotriva militarizării și înarmării acestor organizații, împotriva războiului, pentru pace, pentru menținerea și întărirea actualelor pacte de alianță și prietenie. Cele 4 organizații cred că prin acordul încheiat exprimă năzuințele și luptele mulțimilor muncitoare, intelectuale, mic-burgheze și ale tuturor categoriilor sociale producătoare din România. Lărgind acordurile semnate la Deva și București, sătem convinși că păsim pe calea infăptuirii unei mari măsuri istorice : impunerea prin luptă a unui regim de libertate, de democrație reală. Acordul încheiat între cele 4 organizații își are originea în frămîntarea și acțiunea mulțimii muncitorești și țărănești, hotărîte să înfrunte prin toate mijloacele orice fel de aventură dictatorială. De la Tebea, din ținuturile lui Horia și ale lui Avram Iancu, luptători pentru libertate și dreptate socială, ne adresăm întregului popor muncitor din această țară și tuturor organizațiilor : partidul național-țărănesc, partidul radical-țărănesc, partidul social-democrat, partidul socialist-unitar, tuturor asociațiilor de meseriași, comercianți, funcționari, pensionari și intelectuali, cum și organizațiilor muncitorești, politice și sindicale să se alăture acțiunii noastre, pentru a infăptui cu un ceas mai devreme adevăratul front popular între toate forțele democratice din România, singura chezăsie a luptei pentru libertate și pace”³².

Semnatarii acordului, între care : dr. Petru Groza, Miron Belea, Guia Petru Moțu, Ion Moga Fileriu, Romulus Zăroni (Frontul plugarilor), P. Constantinescu-Iași. A. Joja, S. Callimachi, Al. Mihăileanu, Nicolae Avramescu (Blocul democratic), C. Popovici, Nicolae Moscăuțeanu (Partidul socialist), cărora le-au trimis adeziunea lor și reprezentanții Madoszului, în numele întregii organizații, au adresat conducerii P.S.D. o chemare la acțiune comună antifascistă³³.

Încheierea acordului de la Tebea — rod al muncii neobosite duse de P.C.R. pentru ralierea pe o platformă comună a organizațiilor democratice, antifasciste — a fost viu salutată de mișcarea muncitorească din țara noastră³⁴ ; aprecieri deosebite au fost făcute asupra acordului

³² Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 20, dosar 4076, fila 52.

³³ „Blocul” din 14 ianuarie 1936.

³⁴ Vezi „Steagul Roșu” din martie 1936 ; „Vremuri noi” nr. 3/1936.

și în organele de presă ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale³⁵.

În spiritul acordului de la Tebea, din inițiativa P.C.R., la 19 decembrie 1935, la București, s-au întrunit reprezentanți ai organizațiilor Blocului democratic, Frontului plugarilor, Frontului studențesc democratic și Madosz-ului, care au hotărît să constituie un comitet de coordonare în vederea generalizării acțiunii de închegare a Frontului popular antifascist³⁶. Cu acest prilej a fost hotărâtă trimiterea de noi scriitori de chemare la acțiune comună conducerii P.S.D., precum și a celei a P.N.T.³⁷.

Înțelegerea caie trebuie să survină între noi — se sublinia în scrierea adresată Partidului Național Tărănesc la 29 decembrie 1935 de Frontul plugarilor în baza hotărîrii adoptate în consfătuirea de la București — va putea asigura triumful democrației asupra primejdiei fasciste, „prevenind astfel divizarea forțelor în detrimentul obștesc care va culmina cu certitudine în dezastru pentru țara noastră”³⁸. Conducerea P.N.T., postindu-se pe aceeași poziție tergiversatorie cu care tratase și scrierea³⁹ primită în aceeași problemă din partea C.C. al P.C.R.⁴⁰, nu a răspuns ferm nici acestor chemări, deși masa membrilor de rînd ai acestui partid se pronunța pentru acțiune hotărâtă antifascistă⁴¹. Pe o poziție nepotrivită s-au situat și liderii P.S.D., care n-au dat curs acestor chemări.

Activitatea desfășurată de P.C.R. pentru ralierea pe o platformă democratică, antifascistă a tuturor partidelor și grupărilor politice, a organizațiilor de masă a continuat în acest spirit și în perioada următoare, înregistrând o serie de noi succese cu toate că realizarea Frontului popular antifascist — dezideratul firesc al maselor — nu s-a putut împlini atunci, datorită condițiilor grele în care se desfășura lupta și datorită poziției pe care s-au situat unele cercuri și unii lideri ai forțelor politice chemate să contribuie la constituirea acestui front.

Experiența prețioasă dobândită de partidul communist pe târîmul activității desfășurate pentru realizarea unui front larg al forțelor democratice, antifasciste i-a fost de un real folos în perioada următoare, mai ales în anii dictaturii militare-fasciste, atunci cînd la inițiativa sa și sub conducerea-i nemijlocită s-au pus bazele Frontului Patriotic Antifascist Democrat și celorlalte coaliții largi de forțe care au contribuit prin acțiunea lor la înfăptuirea premiselor necesare pentru declanșarea și desfășurarea victorioasă a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Acordurile încheiate între forțele democratice, antifasciste din România, la finele anului 1935, și-au găsit ulterior o largă aplicare pe

³⁵ „La correspondance Balkanique” din 25 decembrie 1935.

³⁶ Arhiva C. C. al P.C.R., fond. 1, dosar 193, filele 221—222.

³⁷ Ibid.

³⁸ Arhiva Dr. Petru Groza, cutia 26, vol. 3, fasc. 16.

³⁹ După Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniște, care apreciașe că în cazul P.N.T. trebuie făcută distincție între conducerea sa reacționară și masa membrilor cu stare de spirit antihitleristă, P.C.R. a adresat P.N.T. numeroase chemări la acțiune comună.

⁴⁰ „Scîntea” din ianuarie 1936.

⁴¹ „Rundschau” nr. 30/1936, pag. 1219.

terenul luptei politice și poate în modul cel mai cuprinzător și mai eficient în cursul campaniilor electorale și alegerilor parlamentare, județene și comunale. O expresie vie a constituit-o succesul obținut de forțele democratice în alegerile parlamentare parțiale desfășurate la 18 februarie 1936 în județele Mehedinți și Hunedoara⁴². „Succesul forțelor democratice în aceste alegeri a dovedit justețea punctului de vedere al partidului nostru că împrejurările obiective din România permitteau încheierea unui larg front popular antifascist bazat pe Frontul unic muncitoresc care ar fi putut stăvili drumul fascismului. Dovada că masele au simțit necesitatea încheierii acestui front popular de luptă o constituie grevele și acțiunile muncitorimii, țărănimii și studențimii democratice, largă mobilizare a maselor în jurul proceselor antifasciste, angajarea maselor cetățenești în jurul frontului unic încheiat jos între muncitorii comuniști și social-democrați pentru apărarea presei democratice, luptele din închisori și mobilizarea în jurul acestor lupte”⁴³.

Pe aceleași coordonate ale eforturilor pentru făurirea unor ample coaliții ale forțelor social-politice ale timpului rămîne încrustat în filele istoriei deceniului al patrulea efortul comuniștilor de a-și apropiua, pe de o parte, personalități dintre cele mai diverse și mai marcante ale vieții politice necomuniste iar pe de altă parte de a cultiva o legătură mai sistematică — în condițiile păstrării independenței politico-ideologice — cu o serie de partide și grupări politice burgheze.

Nemaivorbind despre tactica triniterii de către P.C.R. în rîndurile P.N.T. și ale altor grupări politice burgheze a unor membri și simpatizanți ai săi — acțiune extrem de utilă și de interesantă — despre care, din păcate, aproape că nu s-a vorbit în literatura noastră istorică, ar fi de amintit insistența cu care partidul comunist și organizațiile democratice conduse sau influențate de el s-au adresat în repetate rînduri conducerilor partidelor burgheze cu scopul de a le determina să adere la formula realizării Frontului popular antifascist⁴⁴ și, totodată, contactele cu unele personalități burgheze, întreținute în ideia folosirii lor în scopul consolidării alianțelor politice antifasciste.

Nu demult, în revista „Contemporanul”, Ștefan Voicu, sub titlul: „O conlucrare sui-generis”, a publicat un articol în care infățișa o experiență reușită de către Partidul Comunist Român în apropierea sa de unii oameni politici și de cultură ai vremii. Figura centrală în acest articol era economistul C. I. Băicoianu, fruntaș liberal, autorul unor articole fulminante, publicate în anul 1939 în revista „Economia națională”, articole în care era demascat aproape pînă la ultimele resorturi amîstecul tot mai direct al Germaniei hitleriste în economia românească. În amintitul său articol, Ștefan Voicu, pornind de la dezvăluirea faptului că „aceste articole sănt rodul unei conlucrări ‘sui-generis’ între Băicoianu

⁴² Vezi detalii în articolul lui Gh. I. Ioniță, *Succesul forțelor democratice sub conducerea P.C.R. în alegerile parțiale din februarie 1936*, în „Anale”, nr. 5/1961, p. 51–64.

⁴³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ediția a IV-a București, E.S.P.L.P., 1956, p. 18, 19.

⁴⁴ Vezi, de pildă, broșura editată în 1936 de Blocul democratic: *Propunerea adresată de Blocul democratic, Partidului național-țărănesc și Partidului radical-țărănesc pentru încheierea Frontului popular antifascist* (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 16, dosar 3847, filele 42–49).

și comuniști sau, mai bine-zis, între comuniști și Băicoianu”, a demonstrat deja cum nu se poate mai bine felul în care s-a realizat acest lucru.

Acelorași idei i-au servit și inițiativele comuniștilor de a și-l apropiu pe Nicolae Iorga și a folosi unele atitudini politice ale sale, mai ales de coloratură antifascistă, antihitleristă.

Pe drept cuvint poate fi edificator în acest sens, pentru susținerea ideii enunțate, faptul că în „Liga culturală” care a activat sub conducerea lui N. Iorga, în anii dictaturii regale au intrat la un moment dat, la indicația P.C.R., numeroși comuniști, în genere din mediul universitar, studenți și tinere cadre didactice, participanți la mișcarea întreprinsă anterior de Frontul studențesc democrat. Pe coordonatele culturale, larg umanitare ale Ligii, comuniștii au putut desfășura, într-o paletă largă de forme, acțiuni legale care le-au dat posibilitatea să-și facă bine cunoscut punctul de vedere.

În articolul „Nicolae Iorga”, publicat de către Miron Constantinescu în revista „Familia” în noiembrie 1965, este evocat sugestiv meritul marelui istoric român de a nu fi respins în anii dictaturii regale colaborarea pe care i-au propus-o comuniștii de a-i se alătura în efortul de împlinire și de dezvoltare chiar a țelurilor politice ale „Ligii culturale” aflată în acel timp în al cincilea deceniu de activitate.

În situația internațională tulbure de atunci, cînd ofensiva hitlerismului era repudiată pretutindeni de conștiințele cele mai nobile și prin aceasta mai durabile ale popoarelor, în frunte cu comuniștii, se știe că Nicolae Iorga, asemenea multor alțor oameni de cultură, s-a ridicat ferm — mai ales prin publicistică dar și prin alte multiple mijloace — în apărarea intereselor supreme ale patriei și ale altor popoare primejduite deopotrivă cu noi de urgia hitleristă⁴⁵. Întreaga suită de articole scrise de marele istoric în acei ani, „cu mare plasticitate și pasiune, reprezentau un punct de vedere burghez, democratic, înaintat. Cu toate limitele sale ideologice și cu tot trecutul său de om politic burghez oscilant, în acele momente Nicolae Iorga a manifestat o remarcabilă luciditate politică”⁴⁶ — afirmă Miron Constantinescu în amintitul articol.

Nu este un secret și prin aceasta nici o nouătate atunci cînd afirmăm că pe N. Iorga l-au întîlnit comuniștii în acei ani tocmai pe calea luptei forțelor patriotice, populare, ale țării pentru apărarea independenței și suveranității țării, a integrității sale teritoriale.

La inițiativa P.C.R., organizația revoluționară a studențimii Frontul studențesc democrat (dizolvată de autoritățile dictaturii regale, dar care își continua în taină activitatea) a prezentat prin reprezentanții săi lui Nicolae Iorga propunerile de colaborare cu „Liga culturală”. Era în aceasta un aspect al căutărilor insistente prin care comuniștii urmăreau să-și asigure posibilități — fie ele cît de limitate — pentru continuarea activității legale a Frontului studențesc democrat. Firește, scopul era precis și vital : masa studențească trebuia în continuare protejată de eventualitatea căderii în mrejele propagandei fasciste distrugătoare.

⁴⁵ Vezi pe larg lucrarea lui Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, apărută în Edit. științifică, București, 1966.

⁴⁶ Miron Constantinescu, *Nicolae Iorga*, în „Familia” nr. 3 din noiembrie 1965.

Propunerea a fost primită cu înțelegere de Nicolae Iorga care a sugerat ca toți „doritorii” să se înscrie în secția București a „Ligii culturale”.

Și este un lucru demn de subliniat că tactica îndrăzneață a comuniștilor, care dovedea marea ei maleabilitate, a făcut ca, timp de aproape un an de zile după aceea, cu acordul lui Nicolae Iorga, studenții democrați să folosească secția București a „Ligii culturale” pentru organizarea activității lor antihitleriste. Adunându-se de regulă seara într-o sală din sediul Ligii (Str. Schitu Măgureanu nr. 1), în cadrul acestei memorabile activități, ei au dezbatut probleme de politică externă și internă, au analizat problemele tinerei generații din România; tot aici au fost expuse, sub forma unor conferințe, lucrări literare, de istorie sau de critică literară și istorică, alcătuite de studenți și tineri creatori universitari sau neuniversitari. Dar câte alte lucruri interesante și utile tinerei generații nu s-au întreprins acolo! Și sub cîte alte aspecte nu ar mai putea fi evocată contactarea de către Partidul Comunist Român a ilustrului profesor și om de știință care a fost Nicolae Iorga!

Pe calea unor asemenea contactări asupra unor personalități și grupări politice burgheze, P.C.R. a pornit cu deosebire începînd din vara anului 1935. Documentele partidului de pînă atunci dovedesc că au existat vii discuții în partid, discuții izvorite din necesitatea de a se desprinde concluzii privitoare la oportunitatea unor asemenea contactări. Manifestările sectariste întlnite pînă atunci nu de puține ori în activitatea partidului⁴⁷ au fost serios revăzute la începutul anului 1935. Rezultă pregnant acest lucru din maniera în care, Nicolae Goldberger (pe nume conspirativ Ardeleanu) avea să infățișeze situația din P.C.R. la tribuna celui de-al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste. El arăta încă de la început că partidului îi lipsea „flexibilitatea necesară” față de diferențele grupării politice cărora li se atribuia adeseori „prea ușor eticheta organizațiilor fasciste sau organizațiilor care se fascizează”.

Noi trebuie să avem aci în vedere nu numai forțele antifasciste care sunt azi în acțiune — continua el —, dar și cele potențiale, care pot deveni atare numai ca rezultat al unei poziții juste a partidului nostru și a întregii mișcări muncitorești față de ele”⁴⁸.

Părăsirea treptată a unor asemenea practici este ilustrată de o sumedenie de exemple dintre care ne-am rezuma doar la două dintre ele. Este un fapt bine cunoscut și atestat documentar prin numeroase mărturii ale vremii că, pentru punerea bazelor Societății pentru întreținerea raporturilor culturale dintre România și Uniunea Sovietică în 1935 și pentru desfășurarea unei bogate activități de către aceasta la care și-au dat concursul personalități ca: Jean Athanasiu, Tony Bulandra, Octav Doicescu, Victor Eftimiu, George Enescu, Eugen Heroveanu, Ion Iancovescu, V. Maximilian, Ionel Perlea, Alexandru Rosetti, Traian Săvulescu,

⁴⁷ Nu socotim necesar decit să reluăm un exemplu în acest sens, un exemplu care ni se pare tipic. Se ajunsese pînă acolo cu sectarismul încit într-un document datat 31 martie 1935 se preconiza constituirea unei opozitii revoluționare în organizația țărănească a Frontului plugarilor care, după cum se știe, era următoră de mase largi (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 16, I.C., dosar 185, fila 93).

⁴⁸ Arhiva C.C. a P.C.R., film 16 I.C., dosar 202, fila 91.

N. N. Tonitza, esențială a fost munca de organizare și orientare a asociației, muncă în care s-au distins contribuțiile unor fruntași comuniști sau simpatizanți ai partidului, printre care : Radu Boureanu, Scarlat Callimachi, Petre Constantinescu-Iași, Constantin David, Gheorghe Dinu, Alexandru Mihăileanu, Alexandru Sahia, Matei Socor și ale altor comuniști sau simpatizanți comuniști.

Am menționat, în al doilea rînd, faptul că inspiratorii potențiali ai acțiunilor întreprinse de asociația democratică „Tinerimea amică româno-franceză” care a activat în anii premergători celui de-al doilea război mondial au fost permanent comuniști sau simpatizanți comuniști printre care : Alexandru Balaci, Silviu Brucan, Miron Constantinescu, Mihnea Gheorghiu, Victor Iliu, Elena Joja, Cornelius Mănescu, Emil Vătășan, Hristache Zambetti și.a. Cu sprijinul lor, grație muncii asidue desfășurate de ei — unii făcind-o în umbra ilegalității, alții la lumina zilei dar permanent sub amenințarea primejdioilor reprezentate de urmărirea sălbatică de către organele siguranței, Partidul Comunist Român a putut beneficia în activitatea acestei asociații de contribuția prestigioasă a unora ca : Petre Andrei, Șerban Cioculescu, Lucia Demetrius, Gala Galaction, George Enescu, Mircea Florian, Ion Jalea, Ion Minulescu, George Oprescu, Cezar Petrescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Liviu Rebreanu, Alexandru Rosetti, Mihai Sadoveanu, Lascăr Sebastian, Ionel Teodoreanu, Tudor Vianu și.a.

Contribuția P.C.R. și îndeplinirea rolului activ care îi revenea în ralierea tuturor forțelor antifasciste și nefasciste au fost frînate și în acei ani, pe de o parte, de persistența unor insuficiențe, a unor practici și atitudini nepotrivite în înseși rîndurile partidului, ale conducerii sale (manifestări de oportunism, fracționism, sectarism etc.) iar pe de altă parte, de aplicarea mecanică a unor lozinci și forme tactice de acțiune pentru front popular antifascist, elaborate de organele Comitetului Executiv al Cominternului, valabile întrutoțul în alte țări, dar necorespunzătoare în unele cazuri situației politice concrete din România, realităților societății românești.

Deși la Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniște desfășurat la Moscova între 25 iulie — 20 august 1935, s-a relevat că în aplicarea orientării generale de luptă antifascistă fiecare partid trebuie să țină seama de situația concretă din țara respectivă, au continuat să se manifeste practici dăunătoare legate de impunerea unor teze și lozinci neconforme cu realitățile din România, de dictare a conducei politice într-o situație sau alta. Astfel, directivele trimise pe diferite canale de către organele Cominternului îndreptau direcția atacului principal în cadrul tacticii de front popular împotriva guvernului liberal, a politicii interne și externe a acestuia. Ca umare, relevând în mod just caracterul reațional al guvernului Tătărăscu, unele documente ale P.C.R. au apreciat în mod exagerat că acest guvern urmărea instaurarea dictaturii fasciste⁴⁹, ba,

⁴⁹ Spre exemplificare oferim cititorului un extras dintr-o scrisoare adresată la 29 octombrie 1935 de către Comintern activului de partid din țară. Scrisoarea cerea o orientare deschisă a partidului „pentru răsturnarea guvernului Tătărăscu care a) susține deja deschis toate organizațiile fasciste și în primul rînd în contra mișcării maselor muncitoare de la orașe și sate b) grăbește fascizarea aparatului de stat c) pregătește stabilirea dictaturii militare-fasciste și d) pregătește războiul în contra Uniunii Sovietice alături de Germania și Polonia” (Arhiva C. C. al P.C.R., fond 1, inv. 8, dosar 119, filele 238—247).

mai mult, în alte documente se aprecia deja ca fascist acest guvern, lucru care era total greșit. Prin aceasta se estompa implicit viziunea asupra principalului purtător al pericolului fascist pe plan intern — Garda de fier. Calificind ca fasciste și alte formațiuni politice, printre care : Partidul național-țărănesc, Partidul conservator — Gr. Filipescu, Partidul național-democrat — N. Iorga, cunoscute prin poziția lor net antihitleristă și legate de cercurile anglo-franceze, partidul comunist a fost frânat în folosirea cu succes a posibilităților deschise de luptele muncitorimii din 1933 pentru antrenarea unor forțe de masă mereu mai largi la stăvilirea pericolului fascist în creștere.

Însăși linia tactică de Front popular antifascist fiind concepută în unele documente și directive pe baze sectare, înguste, numai cu unele organizații de jos ale unor partide, nu putea realiza concentrarea de forțe pe scară națională care o impunea tactica de front popular.

Organizațiile P.C.R., comuniștii în general au fost deseori dezorientați de asemenea practici și directive, care veneau în flagrantă contradicție cu interesele poporului. În multe cazuri, acestea nu au fost însușite de către o serie de organizații locale ale P.C.R. care, pornind de la realitatele politice din țară, au căutat să acționeze conform necesităților reclamate de pericolul care amenința masele și independența României, cerute de mersul ascendent al mișcării antifasciste și de interesele oamenilor muncii din România⁵⁰.

Cum se știe, opoziția unor activiști ai P.C.R. față de practicile impunerii unor teze și aprecieri neizvorite din realitatele și necesitățile interne s-a soldat nu o dată cu înlăturarea lor din posturile de răspundere pe care le ocupau în partid, chiar cu excluderea din partid. În anii 1936—1938, un număr important de activiști de frunte ai P.C.R., membri ai conducerii partidului, aflați ca emigranți politici pe teritoriul U.R.S.S., au fost arestați, judecați și execuțați, o parte dintre ei fiind ulterior reabilitați post-mortem prin hotărîri ale instanțelor judecătoarești din U.R.S.S. Printre aceștia s-au aflat : Arbore Ecaterina, Aladar Imre, I. Dic-Dicescu, Diamandescu Tudor, Dobrogeanu-Gherea, Alexandru, Filipovici Elena, Fabian Finkelstein David, Grofu Dumitru, Konitz Jaques, Kóblós Elek, Lichtblau Leon, Leonin Marcel, Moscovici Gelber (Moscu Ghită), Nicolau Alexandru, Pauker Marcel, Rozvan Eugen, Zalic Alter, Zissu Petre, Timotei Marin⁵¹. Aceste practici au însemnat o lovitură grea dată Partidului Comunist Român, într-un moment cînd în față sa se ridicau sareini istorice imperioase, legate de preîntîmpinarea pericolului de moarte hitlerist, care plana asupra maselor, a integrității și independenței țării.

În pofida unor asemenea stări de lucruri, înlăturind în mare măsură o serie de aprecieri și interpretări nerealiste, greșite, emise de Congresul al V-lea al P.C.R. asupra unor aspecte importante privind linia politică generală a partidului, asupra problemelor națională și agrară, precum și a caracterului unor partide și grupări politice, partidul comunist a reușit să-și lărgescă contactele cu grupările sau organizațiile democratice, să stabilească legături cu diferite fracțiuni ale forțelor politice burgheze și

⁵⁰ A.I.S.I.S.P., Cota A XII-8, inv. 983.

⁵¹ Plenara C.C. al P.C.R. din 22—25 aprilie 1968, București, Edit. politică, 1968, p. 75.

cu un mare număr de personalități progresiste. În activitatea practică, comuniștii au înlăturat, în mare parte, influența unor aprecieri necorespunzătoare asupra dispozitivului forțelor de clasă, aprecieri care aveau atunci circulație în mișcarea comunistă mondială, potrivit cărora P.S.D. era calificat ca „social-fascist”, iar toate partidele și organizațiile burgheze sau aflate sub conducere burgheză erau calificate aproape fără nici o diferențiere ca antinaționale, „fasciste” sau „fascizante”. Asemenea aprecieri inadecvate, odată adoptate, evident nu puteau decât să creeze pericolul izolării partidului comunist de organizațiile și personalitățile necomuniste dar animate de sentimente progresiste, patriotice, antihitleriste.

În anii celui de-al patrulea deceniu, în activitatea P.C.R. și-a făcut loc tot mai mult o linie realistă, bazată pe studiul condițiilor social-politice interne, conjugate cu situația internațională, și, în funcție de acestea, s-au stabilit sarcinile partidului în mobilizarea maselor populare aparținind diferitelor categorii sociale, fără deosebire de naționalitate, cu diverse orientări politice, la lupta pentru cucerirea de revendicări economice și politice, contra pericolului fascist.

Un loc important în orientarea activității P.C.R. în conformitate cu imperativele majore ale momentului istoric în care se afla țara l-au avut plenarele C.C. al P.C.R. din iulie 1933, februarie 1935 și mai ales din iulie 1936, care au analizat pe larg activitatea partidului, situația politică internă, poziția P.C.R. față de partidele și grupările politice muncitorești și burgheze, raportul de forțe între ele, stabilind tactica partidului de făurire a Frontului unic muncitorește, coloană vertebrală a unei largi concentriați a forțelor democratice — Frontul popular antifascist. Fără îndoială, Congresul al VI-lea al partidului, despre a cărui convocare au existat propuneri și discuții în partid în cursul anului 1936, ar fi avut menirea de a generaliza experiența pozitivă dobândită și de a trasa viitoarele linii directoare de conduită a partidului. Realizarea convocării și desfășurării lucrărilor congresului nu a putut însă deveni fapt împlinit, ceea ce fără îndoială a constituit un impediment pentru activitatea generală a partidului.

Pe baza analizei evenimentelor interne și internaționale de la începutul anului 1933, Plenara largită a C.C. al P.C.R. din iulie 1933 a preconizat măsuri de întărire politico-organizatorică a partidului în diferitele sectoare economice ce nu stătuseră pînă atunci în suficientă măsură în atenția sa și a indicat mijloacele prin care trebuiau mobilizate în jurul clasei muncitoare celelalte pături și categorii sociale în lupta împotriva exploatației capitaliste, pentru apărarea libertăților democratice, împotriva primejdiei fasciste. Plenara a luat poziție împotriva manifestărilor secțariste ale unor comuniști, mai ales în atitudinea lor față de sindicate, cerînd organizațiilor de partid să manifeste mai multă suplețe și inițiativă în relațiile cu sindicatele afiliate la C.G.M., ca și pe plan mai larg, în organizarea și conducerea luptei maselor populare.

Începînd cu anii 1935—1936, P.C.R. a înțeles mai profund decât o intelesește pînă atunci, că fără a renunța la principii, lui îi revinea sarcina de a milita cu stăruință pentru ralierea pe o platformă comună a tuturor forțelor sociale și politice în jurul unor deziderate nu neapărat exclusiv revoluționare, nu comuniste cu precădere — căci anticomunismul unor lideri ai partidelor și grupărilor burgheze ar fi împiedicat, fără îndoială,

cum o făcuse rădealtfel în atitca rînduri, conlucrarea comuniștilor cu masa membrilor acestor forțe politice. Comuniștii au înțeles în acești ani din ce în ce mai bine că o conlucrare fructuoasă, o mobilizare activă a unor largi forțe sociale și politice se putea realiza la început, atît de sus cît și de jos, numai în jurul unor obiective larg democratice, umanitare, capabile să capteze atenția și interesul unor mase largi.

În acest sens, un pas înainte în stabilirea linici tactice de luptă a P.C.R. l-a constituit Plenaria C.C. al P.C.R. din februarie 1935⁵². Plenara a pus în centrul preocupărilor sale analiza raportului forțelor de clasă din România, mai ales între cele de extremă dreaptă în cap cu Garda de Fier, sprijinite de viifurile reacționare ale burgheziei și moșierimii române, și între forțele democratice în frunte cu clasa muncitoare și avangarda sa — Partidul Comunist Român. Pornind de la aprecierea că raportul forțelor de clasă inclina făță putință de tăgadă în favoarea forțelor democratice, antifasciste, în favoarea maselor muncitoare, plenarea a conturat în teimeni realiști tactica luptei pentru crearea Frontului popular antifascist, care să grupeze pături și categorii sociale largi, muncitori, țărani, meseriași, intelectuali, mici negustori, funcționari, pensionari, în vederea îmbunătățirii condițiilor de muncă și de trai ale acestora, apărării libertăților democratice, în vedere luptei împotriva primejdiei fasciste. Subliniindu-se necesitatea infăptuirii Frontului unic muncitoresc ca o condiție esențială pentru crearea unui larg Front popular antifascist, plenaria a preconizat adoptarea unor forme elastice de activitate prin care să se reușească atragerea unor variate pături și categorii sociale în luptă în jurul clasei muncitoare. Spiritul realist în care problemele tacticii P.C.R. de realizare a Frontului unic muncitoresc și a Frontului popular antifascist au fost discutate în cadrul plenarei C.C. al P.C.R. din februarie 1935 avea să fie cîteva luni mai tîrziu confirmat prin felul în care al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste avea să abordeze aceste probleme, devenite în acele momente probleme majore, stringente ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

Un an mai tîrziu, pe baza unei prețioase experiențe acumulate, a studierii atente a ansamblului factorilor interni și externi, Plenara a V-a lărgită a C.C. al P.C.R. din iulie 1936, desfășurată la Praga, a dat noi indicații de mare însemnatate, în legătură cu linia politico-tactică a partidului⁵³. Punind în centrul atenției problema creșterii pericolului fascist, revizionist, care amenința integritatea teritorială a țării și însăși ființa națională a poporului român, plenara a apreciat că „România poate deveni un obiect de recîmpărtire, nouă, imperialistă, a Europei iar nu un subiect”. Ea a relevat că triumful hitleristului ar duce la „Desmembrarea României în folosul țărilor vecine fasciste și la înrobirea poporului român, la acapararea tuturor bogățiilor țării de către imperialismul german”. Partidului comunist îi revenea, potrivit aprecierilor plenarei, sarcina de a „organiza rezistență față de un atac posibil din partea fascismului german și ungarian asupra României”. Exprimînd poziția patriotică a comuniștilor, plenara arăta că ei „vor considera necesară apărarea fiecărei palme de pămînt

⁵² A.I.S.I.S.P., Cota Ab. XIX-2, inv. 811.

⁵³ Loc. cit., Cota A XXI-6 inv. 981.

a țării", vor „intra în primele rânduri ale luptătorilor pentru respingerea agresiunii fasciste".

Plenara, pe baza analizei făcute, a elaborat și adoptat o platformă comună de luptă patriotică, antifascistă, menită să ralieze largi forțe social-politice, inclusiv partide și grupări burgheze cu poziții lucide, democratice, apreciate în documentele plenarei ca reprezentind, în condițiile date, „factori antifasciști". Platforma prevedea între altele : lupta împotriva pericolului de război din partea Germaniei hitleriste, pentru o politică consecventă de pace, de apropiere de Uniunea Sovietică și încheierea unui pact de ajutor mutual cu ea, pentru strângerea legăturilor cu Franța, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, pentru întărirea Ligii Națiunilor, alungarea din țară a tuturor agenților hitleriști, desființarea și înțeizicerea tuturor organizațiilor fasciste, curățirea aparatului de stat de elementele fasciste-hitleriste, apărarea regimului constituțional și a tuturor instituțiilor democratice, lupta împotriva cenzurii și stării de asediul, pentru libertăți cetățenești, pentru dreptul liberei organizări politice și profesionale a maselor, contra politicii de atâtare națională, pentru drepturi egale ale naționalităților conlocuitoare cu poporul român⁵⁴, contra regimului de exterminare a deținuților politici din închisori, pentru un regim politic în închisori, pentru amnestia generală, pentru o politică de ridicare economică și culturală a maselor populare, respectarea zilei de muncă de 8 ore, ridicarea salariilor, împroprietărirea țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, ușurări fiscale pentru muncitorii, țăranii, meseriași, mici comercianți și industriași etc. „Partidul Comunist din România — precizau hotărîrile plenarei lărgite din 1936 — este gata să trateze cu alte partide și organizații pentru lupta comună pe baza acestei platorme ori a unora din punctele ei. Partidul este gata să participe la organizarea luptei comune pentru orice cerință vitală a maselor".

În legătură directă cu întreaga evoluție a mișcării antifasciste și puternic ancorată în ea s-a dezvoltat în România presa democratică, comunistă sau necomunistă, oricum pe multiple planuri influențată de P.C.R. S-a scris mult⁵⁵ și se va mai scrie încă despre rolul presei democratice, antifasciste în acei ani. Încercăm adeseori sentimentul unei vii satisfacții pentru tot ceea ce se face în prezent pentru cultivarea spiri-

⁵⁴ Partidul comunist, chemind naționalitățile conlocuitoare să se încadreze în lupta generală contra fascismului, a primejdiei hitleriste, arăta că salvarea lor se află în lupta alături de masele largi de pe teritoriul întregii țări. În același timp, P.C.R. făcea apel ca masele să lupte contra discriminărilor naționale, pentru acordarea și respectarea drepturilor democratice tuturor celor ce muncește, indiferent de naționalitate, pentru înfrângerea poporului român și a naționalităților conlocuitoare în lupta comună contra primejdiei reprezentată de Germania hitleristă și de urzitorii de războiagresive.

⁵⁵ Vezi, de pildă, Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă (1921–1944)*, București, Edit. științifică, 1963; Titu Georgescu, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, București, Edit. științifică, 1967; Ion Spălăcilu, *Printre soarfecete cenzurii*, București, Edit. politică 1974 Petre Constantinescu-Iași, *Pagini de luptă din trecut*, București, Edit. Politică, 1972; Grigore Preoteasa, *Texte social-politice*, București, Edit. politică, 1974; George Macovescu, *Vîrstele lămpului*, București, Edit. Cartea Românească, 1971; Ștefan Voicu, *Pagini de istorie socialistă*, București, Edit. politică, 1971; George Ivașcu, *Jurnal teșean*, București, Edit. Cartea Românească, 1971; Valter Roman, *File din trecut*, București, Edit. militară, 1971; A. Karețchi, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1969; Olimpiu Mătăsescu, *O tribună de luptă*, București, 1972.

tului militant al presei de atunci⁵⁶. Și nu putem să nu subliniem în mod deosebit că istoriografiei noastre îi revin încă sarcini mari și deosebite în prezentarea rolului jucat în acei ani ai marilor încercări de presa comunistă, democratică, antifascistă. Atât timp eit „Gindirii” și gîndirismul una din editurile noastre a considerat potrivit a-i rezerva recent un tom de 1042 pagini⁵⁷, nu considerăm plauzibilă oricare explicație care ar încerca să justifice intîrzierea editării unor lucrări, de sine stătătoare consacrate unor publicații comuniste, antifasciste — de prim rang în epocă precum „Scîntea”, „Reporter”, „Era nouă”, „Cuvîntul liber”etc.

Că muncitorimea, masele largi din România nu au alimentat izvoarele sociale ale mișcării fasciste și cu atît mai puțin pe cele politice constituie un adevăr pe deplin demonstrat de realitatea vieții, de istorie. Garda de fier și celealte formațiuni fasciste, înstrăinate de la începuturile existenței lor de aspirațiile clasei muncitoare și ale poporului român, vinzîndu-se unuia și altuia pentru a săvîrși crime și masacre la comandă, terorizînd și jefuind o țară întreagă în securul timp eit a figurat la guvern, dezertînd de la datoriile elementare față de patrie, au sfîrșit prin a trăda, săvîrșind acte de mișelie fălă seamăn în istoria țării și dintre acestea două mai grave decît toate — deschiderea granițelor în fața ocupanților hitleriști, la finele anului 1940, și antrenarea țării în războiul antisovietic urit de popor.

„Marele merit al Partidului Comunist Român, al mișcării revoluționare muncitorești din România, al mișcării noastre antifasciste este acela că s-au ridicat intotdeauna cu hotărîre la luptă împotriva fascismului și a războiului antisovietic”⁵⁸.

Stau mărturie despre poziția partidului nostru, a clasei muncitoare, a poporului român, în acele grele împrejurări, nu numai documentele vremii, oricît de numeroase și de edificatoare sunt ele, dar și comuniștii și luptătorii antifasciști arestați, torturați și impușcați încă în primele luni ale războiului, actele de sabotare a mașinii de război fasciste, acțiunile de partizani, precum și activitatea gărzilor patriotice, care au jucat un rol important în realizarea actului istoric din august 1944. Ocupația hitleristă, participarea țării la războiul împotriva Uniunii Sovietice au făcut să crească tot mai puternic ura și revolta maselor populare contra cercurilor reacționare burghezo-moșierești, ale dictaturii militaro-fasciste, împotriva ocupanților hitleriști. Eroica luptă a poporului a fost plătită cu grele suferințe, cu jertfe și sacrificii, cu viețile a zeci și sute de mii de oameni; în acei ani grei au avut loc numeroase procese, arestări,

⁵⁶ În acest cadru n-am dori să exemplificăm decit cu omagiul pe care Rotonda 13 l-a adus într-o reuniune specială tradițiilor militante ale presei românești interbelice („Manuscriptum”, an V, nr. 4 (17) 1974, pag. 6–28). Cu acest prilej, în față unui numeros public și-au depănat din amintirile lor vechi slujitorii ai acestei prese — Mihnea Gheorghiu, George Ivașcu, Octav Livezeanu, George Macovescu, Radu Popescu, Ștefan Voicu. Stenograma discuției, publicată de revista „Manuscriptum”, îndeamnă — prin consistența pozițiilor exprimate — la reflecții și oricum la continuarea experienței atit de valoroase a înaintașilor.

⁵⁷ D. Micu, *Gindirea și gîndirismul*, București, Edit. Minerva, 1975. Nu ne propunem în acest cadru să ne referim la slăbiciunile acestei lucrări, care din păcate nu lipsesc și, prin urmare, nu pot trece neobservate cititorului.

⁵⁸ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului și a 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*, („Scîntea” nr. 10176 din 10 mai 1975).

condamnări și asasinate în masă, progromuri, deportări și execuții fără judecată. În anii 1940–1944 aproape 11 000 de persoane învinuite de activitate politică antifascistă au fost arestate, judecate sau condamnate. Alături de verdictele care însumau zeci de mii de ani de închisoare, temniță grea sau muncă silnică pe viață, au fost pronunțate peste 300 sentințe de condamnare la moarte, din care 72 au fost executate⁵⁹.

Se cunosc împrejurările în care imediat după declanșarea războiului antisovietic, a fost organizat un adevărat progrom împotriva forțelor antifasciste, în cursul căruia, la Iași, au fost asasinate peste 2 000 de persoane. În anul 1943 în ghetourile și lagărele create pe teritoriul sovietic vremelnic ocupat de Germania hitleristă au fost internați circa 50 000 de cetățeni ai țării noastre. Într-unul din acestea, la Ribița, hitleriștii au masacrat, în martie 1944, 52 de comuniști și antifasciști români. În perioada ocupației horthysto-hitleriste, aproape 170 000 de cetățeni din Ardealul de nord au fost trimiși la muncă forțată în Germania sau în lagăre de concentrare, iar dintre aceștia peste 100 000 au fost uciși⁶⁰.

Pentru generațiile tinere asemenea momente grele sunt necunoscute sau cunoscute, cel mult, din auzite sau din lucrările de istorie. Timpul, se spune, aduce uitare. Fără îndoială, este adevărat acest lucru. Dar la fel de adevărat este că nu orice, nu totul poate și trebuie să fie uitat. Paginile de beză și de singe pe care fascismul — în special legionarismul, în cîrdăsie cu stăpinii săi hitleriști de la Berlin — le-a înscris în istoria României interbelice, nu pot fi uitate de poporul român, nu trebuie să fie uitate. Tineretul zilelor noastre, generațiile de mâine trebuie să le cunoască la rîndu-le și să facă totul pentru ca niciodată să nu mai poată fi posibilă, în nici o formă repetarea lor. Ceea ce este important astăzi e ca toate reziduurile ideologice ale mișcărilor de extremă dreaptă — în ipostaza naționalismului burghez, a iraționalismului în toate formele sale și a misticismului și bigotismului — să fie combătute cu toată fermitatea și lichiditate.

Actul necesar și legic din august 1944 a făcut să inceteze lunga noapte de coșmar a clasei muncitoare, a întregului popor român. Atunci, Garda de fier, în ultimele-i zvîrcoliri muribunde, a fost nișnicită politic și organizatoric. În mod practic, doborârea dictaturii antonesciene a marcat sfîrșitul ultimei etape în evoluția mișcării fasciste din țara noastră⁶¹ și, totodată, încheierea celei mai negre file din istoria României a cărei analiză îndeamnă și astăzi la reflecții și învățăminte.

Ce a urmat a constituit o afirmare plină de vigurozitate a dorinței de trecere desfășurată la făurirea unei vieți noi pe pămîntul României eliberate de către popor însuși — de acest popor prea nedreptățit, hătit și împilat sub toate regimurile bazate pe exploatarea omului de către om.

Legionarii fugari, împrăștiați pretutindeni, în vîltoarea evenimentelor memorabile al căror suflu patriotic nu meritau să-l trăiască pe pămîntul românesc însingerat și de ei în cel de-al doilea război mondial, s-au oferit ca marfă pe piața politică internațională, oricărora cercuri politice reacționare care au avut vreun interes să lovească în România. Declasați și

⁵⁹ *Idem.*

⁶⁰ *Idem.*

⁶¹ În acest sens conchide și Aron Petric în studiul *Cu privire la periodizarea fascismului în România (Împotriva fascismului)*, București, Edit. politică, 1971, p. 52).

disponibili pentru orice fărădelege, ei nu s-au dat în lături de a se oferi gata de orice mișelie împotriva propriei lor patrii al cărui nume n-au meritat niciodată să-l pronunțe, ai cărei fii vrednici n-au meritat niciodată să fie.

În ce le privea pe rămășițele legionare din cuprinsul țării noastre, ele n-au ezitat — chiar în acele împrejurări cu totul defavorabile lor — să încearcă disperate provocări ale unor sabotaje economice și chiar politice. Agresivitatea lor nu prezenta însă decât înfățișarea încrîncenării celui învins.

Legionarii din țară și din străinătate, deși, ca întotdeauna nu aveau nimic comun cu realitățile poporului român, trebuiau totuși să constate că între planurile nebunești de sabotare și poate de reprimare a luptei revoluționare a poporului și posibilitățile de realizare ale acestor planuri se interpunea o realitate în fața căreia erau obligați, vrînd, nevrînd, să se supună.

Și, parcă în chip cu totul simbolic, în timp ce ultimele speranțe și acțiuni nesăbuite ale elementelor fasciste se năruiau, dovedindu-și totalul anacronism, clasa muncitoare, masele largi de oameni ai muncii se adunau și mai strîns în jurul Partidului Comunist Român, luând parte — sub mobilizatoarea deviză: „Totul pentru front, totul pentru victorie!” — la ofensiva generală a popoarelor pentru înlăturarea definitivă a Germaniei hitleriste, a fascismului.

Așa după cum este cunoscut, odată cu înfăptuirea insurecției din August 1944, poporul român, armata sa s-au alăturat cu toate forțele Uniunii Sovietice, Armatei Roșii, celorlalte țări din coalitia antihitleristă, trecind la luptă hotărîtă pentru lichidarea armelor hitleriste din țară, pentru eliberarea deplină a teritoriului patriei, participind activ la războiul antifascist pînă la obținerea victoriei totale împotriva Germaniei naziste.

În războiul împotriva Germaniei hitleriste, România a mobilizat și a trimis pe front 37 de divizii, diferite unități de artilerie antiaeriană, de aviație și marină, școli militare. Efectivul total al trupelor române participante la războiul antifascist s-a ridicat la aproape 540 mii oameni. Cot la cot cu glorioasele armate sovietice, ostașii români au luptat eroic, timp de aproape trei luni, pentru alungarea trupelor hitleriste și horthyste de pe teritoriul țării și apoi au continuat timp de peste 5 luni acțiunile militare dincolo de hotarele țării, luând parte cu toate forțele la luptele pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei, pînă la încheierea victorioasă a războiului în Europa. „Zecile de mii de ostași români care și-au dat viața în luptele duse pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei, morințile lor împrăștiate pe pămîntul acestor țări vor evoca de-a pururi spiritul de jertfă al armatei noastre, constituie o expresie elocventă a solidarității internaționale manifestate de poporul nostru față de cauza libertății naționale a acestor popoare, pentru salvarea lor de sub dominația hitleristă și fascistă”⁶².

⁶² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată timplinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului și a 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României* („Scînteia”, nr. 10176 din 10 mai 1975).

Analele războiului consemnează faptul că un regiment motorizat român care sprijinea ofensiva trupelor sovietice a pătruns pe teritoriul Austriei, iar unele unități militare române de cai ferate drumuri și poduri au participat la refacerea și întreținerea liniilor și instalațiilor de telecomunicații de la Viena și alte localități austriece.

Pentru curajul și vitejia dovedite pe cîmpul de luptă, peste 300 000 de militari români au fost decorați cu ordine de război sovietice, cehoslovace, ungare și românești. Eroismul în luptă al armatei române și-a găsit expresia și în citarea a numeroase unități și mari unități prin ordine de zi ale comandamentului român, prin ordine și comunicate de război sovietice, precum și alte documente ale Comandamentului Frontului 2 Ucrainean și ale unor mari unități ale armatei sovietice cu care unitățile militare române au cooperat în lupta antifascistă.

O pagină memorabilă în marea cronică a războiului antifascist a fost înscrisă de voluntarii care au constituit pe teritoriul Uniunii Sovietice marea unitate militară „Tudor Vladimirescu” — căreia ulterior, printr-un ordin al Comandamentului Suprem Sovietic i s-a atribuit și denumirea Debrețin, în amintirea eroismului de care a dat dovadă în luptele pentru eliberarea acestui oraș — precum și divizia „Horia, Cloșca și Crișan”.

Întreaga economie românească a fost pusă în slujba luptei pentru eliberarea țării și zdrobirea definitivă a fascismului. Contribuția economică a României la înfrângerea Germaniei hitleriste s-a cifrat cu mult peste un miliard de dolari (în valuta anului 1938), ceea ce echivalează cu cel puțin de patru ori veniturile bugetului României din anul 1937 — 1938.

Numai cifrele, datele nu spun însă totul despre importanța deosebită a victoriei insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din România. Ieșirea României din războiul antisovietic și alăturarea sa Uniunii Sovietice, coaliției antihitleriste au avut o importanță deosebită în desfășurarea evenimentelor militare în Balcani, deschizînd calea spre zdrobirea rapidă a armatelor hitleriste din această zonă, contribuind la accelerarea victoriei celorlalte popoare. Stau mărturie în această privință atât declarațiile din acea vreme, cât și desfășurarea evenimentelor însesi. Astfel, în mesajul din 9 iunie 1945, I. V. Stalin menționa că România a participat „activ la zdrobirea Germaniei hitleriste”. În discursul în fața Conferinței de pace de la Paris, în 1946, șeful delegației sovietice, V. M. Molotov, arăta : „România a fost un stat care prin măsuri hotărîte s-a eliberat de regimul fascist al lui Antonescu, s-a alăturat aliaților și s-a lepădat prin aceasta de rolul rușinos de slugă a Germaniei hitleriste, croindu-și un drum nou în rîndurile aliaților. Alături de noi, de trupele aliate, noua Românie democratică a dus apoi lupta pentru zdrobirea lui Hitler, a adus în această luptă sacrificii și meritele poporului român în această privință săt recunoscute de noi toți”. De asemenea, A. I. Vișinski, reprezentantul Uniunii Sovietice la Conferința de pace de la Paris, spunea : „La 23 August 1944, cînd nu erau încă evidente perspectivele dezvoltării viitoare a evenimentelor și cînd soarta Germaniei hitleriste era departe de a fi clară, România a dat politicii sale externe o întorsătură hotărîtoare. România a început complet operațiile militare contra Uniunii Sovietice pe toate teatrele de război, a început războiul contra Națiunilor Unite, a rupt relațiile cu Germania și sateliții săi, a intrat în război alături

de statele aliate împotriva Germaniei... Prin aceasta, România a acordat un ajutor Națiunilor Unite și în primul rînd Uniunii Sovietice, care, mai mult decât alte țări, a trecut prin greutățile atacurilor militare ale Germaniei și ale sateliștilor ei”.

Trebuie relevat, de asemenea, faptul că, chiar a doua zi după victoria insurecției, la 24 august 1944, postul de radio al Angliei spunea : „Prin ieșirea României din luptă, întregul edificiu al nazismului din Balcani începe să se năruie, consecințele pentru întregul mers al războiului sunt incalculabile”, iar ministrul de externe al Marii Britanii, A. Eden, declara în septembrie 1944 în Camera Comunelor că „România a dat un ajutor substanțial cauzei aliaților”, iar deputatul laburist Ivor Thomas, argumentind necesitatea de a se acorda calitatea de cobeligerantă României, declara, în ianuarie 1945 : „România este a patra țară din punct de vedere al efectivelor trimise pe front împotriva Germaniei”.

Sunt multe declarații ale oamenilor de răspundere și multe comentarii ale presei țărilor aliate din acea vreme. Sunt multe fapte care atestă cu putere că poporul român a acționat contra războiului împotriva Uniunii Sovietice și a aliaților, că odată cu victoria insurecției armate s-a alăturat cu toată forță și hotărîrea Uniunii Sovietice, Națiunilor Unite, luptând cu abnegație pentru zdrobirea Germaniei hitleriste, a fascismului. „Are o deosebită importanță ca acum, cînd după trei decenii, evocăm mareea epopee a istoriei înscrișă de popoare în cel de-al doilea război mondial, să punem cu toată claritatea în evidență realitățile, să înfățișăm întregul efort pe care l-au depus popoarele, marile jertfe pe care le-au dat forțele înaintate ale omenirii pentru înfrîngerea fascismului și apărarea libertății. În acest context este necesar să înfățișăm cu toată obiectivitatea științifică și contribuția pe care forțele progresiste, democratice, poporul român au adus-o la marea victorie asupra fascismului”⁶³.

În cartea de aur a istoriei poporului nostru vor fi înscrise cu litere de foc marile jertfe de singe, bărbăția, dirzenia dovedite în acele împrejurări grele de forțele progresiste, de poporul român, în frunte cu clasa muncitoare și partidul ei comunist. În acele împrejurări, Partidul Comunist Român s-a dovedit la înălțimea misiunii sale istorice de continuator demn al tradițiilor de luptă pentru libertate și neatîrnare, pentru progresul poporului nostru.

Istoria — precum bine se știe — a judecat dintotdeauna fiecare generație după contribuția adusă la progresul societății ale cărei interese le-a slujit. Timpul curge neîncetat și generația luptătorilor antifasciști ai României se aşeză, în chip firesc, în fața judecății drepte pe care o realizează istoria.

Toți cei care au binemeritat — și este din plin cazul întregii generații a luptătorilor antifasciști — sunt onorați de verdictul drept al istoriei, iar generațiile de azi și de mâine, înțelegindu-și cu exactitate rosturile și răspunzînd chemării de a duce mai departe tot ce a fost mai nobil și mai eroic în trecut, vor acționa hotărît și vor binemerita la rîndu-le.

În cartea de aur a istoriei vor rămîne, de asemenea, înscrise de-a pururi luptele comune ale armatelor române și sovietice, jertfele și singele

⁶³ Idem.

vărsat în comun atât pentru eliberarea deplină a României, cît și pentru înfringerea definitivă a fascismului. În această luptă „s-au pus bazele trainicei și indestructibilei prietenii dintre poporul român și popoarele Uniunii Sovietice, care, în noile condiții istorice ale edificării societății socialiste și comuniste, s-au ridicat pe o treaptă superioară, transformîndu-se într-o puternicăalianță și rodnica colaborare în toate domeniile de activitate”⁶⁴.

La cea de a 30-a aniversare a victoriei finale asupra fascismului, poporul român, prin glasul celui mai reprezentativ fiu al său s-a angajat solemn de a face totul pentru a se respecta în lume învățămintele celei mai mari conflagrații mondiale. „Fie ca această măreață aniversare — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu cu acest prilej — să constituie un puternic îndemn pentru intensificarea luptei comune în vederea împiedicării unei noi conflagrații, evitării repetării grozăvilor celor de-al doilea război mondial, pentru promovarea unei politici noi în lumea contemporană, care să asigure dezvoltarea liberă a fiecărei națiuni, la adăpost de orice agresiune, apărarea cuceririlor progresiste, democratice ale tuturor popoarelor, respectarea dreptului lor de a-și făuri viitorul corespunzător voinței și aspirațiilor lor vitale, instaurarea pe planeta noastră a unei lumi mai drepte și mai bune”⁶⁵.

Au trecut anii. Înfruntările antifasciste ale popoarelor, tot ce s-a petrecut acum mai bine de trei decenii pentru ca omenirea să se salveze din ghearele întunericului verde au rămas de mult de domeniul trecutului, pagini de istorie autentică, pagini de istorie care uimesc, înmărmuresc, revoltă și azi pe cel mai virsnic și pe cel mai tînăr.

În ultimii ani asistăm la noi și pretutindeni la o intensă muncă de cercetare, la un efort de demonstrare pînă la ultimele resorturi a rădăcinilor sociale și politice ale mișcărilor fasciste. Au fost elaborate o multitudine de lucrări, studii, eseuri care abordează felurile aspecte oferite de fenomen, geneza și noua evoluție (din zilele noastre), formele de organizare, tactica și strategia, metodele, limbajul etc.⁶⁶.

Ceea ce rămîne încă de demonstrat privește justificarea (dacă va fi posibil) a indiferenței și chiar a toleranței cu care unele cercuri politice contemporane cu noi privesc recrudescența fascismului în zilele noastre⁶⁷.

⁶⁴ *Idem.*

⁶⁵ *Idem.*

⁶⁶ Față de toate celelalte lucrări care au apărut în România cu referire directă la aceste teme, lucrarea lui Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist*, București, Edit. politică, 1971, se detasează și reprezintă elaboratul cel mai consistent și mai împlinit. Această carte, tipărită și în cîteva limbi de circulație, demonstrează pînă la capăt justificația aprecierii potrivit căreia: „... Fenomenul cel mai caracteristic al tendințelor ultra reacționare favorizate de cercurile oligarhiei financiare îl constituie crearea organizației teroriste de tip fascist *Garda de fier* și impunerea ei în viața politică a țării. Mișcarea legionară, agențura hitlerismului în România, aservită în întregime imperialismului german, a dus o politică profund antinațională, prejudiciind grav interesele poporului român. În cîrdeașie cu reprezentanții burgheziei monopoliste, ea a trădat interesele poporului, a subordonat țara dominației Germaniei hitleriste, punând în pericol însăși existența României ca stat independent și suveran” (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției societății sociale multilaterale dezvoltate*, București, Edit. politică, 1968, p. 368–369).

⁶⁷ Interesante opinii de această natură am întîlnit în articoului lui Petre Iosif: *Reflexii asupra fascismului vechi și actual („Viitorul social”)* nr. 3/1974, p. 623–629.

Aceasta în condițiile în care astăzi, mai mult decât oricând, ar fi necesar ca toate urmele mișcărilor de extremă dreaptă să fie combătute cu toată fermitatea și lichiditate.

Cu toate că elaborările teoretice sunt încă insuficiente este extrem de lipsede că esența neofascismului — în variantele-i diverse în care se prezintă în diverse țări — se asemănă cu aceea a fascismului. Această realitate o demonstrează fără doar și poate, faptele — cu forța lor de convingere. Este fără sens — în consecință — să mai insistăm că nu-și mai are rostul azi abuzul de invective și etichetări la adresa fascismului, violentările care au dăunat în trecut atât de mult⁶⁸ și pot dăuna și astăzi confruntării cu fascismul. Încă din 1928, Palmiro Togliatti sesizase cu exactitate o asemenea primejdie: „Vreau să examineze, înainte de toate, eroarea generalizării care se face deobicei în servirea de termenul *fascism*. S-a luat obiceiul de a se desemna așa orice formă a reacțiunii”⁶⁹.

Poporul român a urât fascismul — de la primele-i manifestări tenebroase — și a luptat activ împotriva lui. Istoria deceniilor patru și, în parte, cinci ne este martoră de necontestat.

Faptele, deși nu toate, sunt consemnate într-un mare număr de lucrări de istorie, sociologie, de publicistică, în mii de manifește și fluturași, în broșuri și ziară ilegale, articole și informații umplind coloanele revistelor și ziarelor democratice de cel mai înalt prestigiu al presei epocii, purtând semnăturile elitei intelectualității românești, romane, nuvele, poeme, picturi, lucrări de grafică de valoare, și mai ales neprețuitele documente ale partidului comunist scrise cu litere încărcate de istorie. Toate acestea, împreună cu osemintele îngropate la temelile închisorilor din țară, ale lagărelor de exterminare, prin munții Aiaconului și ai Tării Basculor, la marginea fluviilor iberice, prin cîmpurile Ucrainei, în ale Ungariei și în munții Cehoslovaciei, certifică cu cerneala roșie a singelui, vocația anti-fascistă a clasei noastre muncitoare, a poporului român. Vocație în care se îmbină repulsia naturală față de intoleranță și cruzime cu dragostea de patrie și sentimentele de caldă omenie.

Iată pentru ce apare cu atît mai înțeles interesul și îndemnul conducerii partidului nostru de a fi continuate cercetările fenomenului fascist trecut și actual, atît pentru cunoașterea cît mai deplină a dramaticului capitol din istoria țării și a lumii, cît mai cu seamă pentru a se putea trage toate învățămintele necesare. Cu prilejul Plenarei C.C. al P.C.R. din 3—5 noiembrie 1971 și în alte ocazii s-a vorbit pe larg despre necesitatea combaterii tuturor influențelor exogene sau rămășițelor de gîndire și exprimare retrograde, prezente mai ales în literatură și artă, decurgînd din concepții iraționaliste, mistice, idealiste, obscurantiste. În același context se înscrie și necesitatea combaterii tendințelor metafizice de permanentizare a imuabilității mitului. „Una din îndatoririle principale ce revin frontului

⁶⁸ Desigur, nu oricare dintre dictaturile reaționare, anticomuniste, instaurate într-o țară sau alta, trebuie considerate a fi dictatură fascistă; sunt unele nuanțe de care în deceniiile trei și patru nu s-a ținut seamă în măsură suficientă, ceea ce nu a folosit în luptă împotriva fascismului. Asemenea erori este de dorit să nu se mai repete, ele fiind de natură să deruteze în stabilirea tactică de luptă a forțelor democratice.

⁶⁹ Vezi revista „Internaționala Comunistă” din august 1928.

nostru ideologic — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — este promovarea unei atitudini combative, militante, împotriva concepțiilor retrograde, mistice, a influenței străine, împotriva mentalității înapoiate, formarea trăsăturilor etice corespunzătoare noilor relații statonice în orînduirea socialistă”⁷⁰.

Ni s-a cerut și ni se cere aşadar să procedăm cu intransigență, de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, la eliminarea definitivă a tuturor malformațiilor care ar mai putea frâna, chiar și în măsură infimă, libera dezvoltare a civilizației umanist-socialiste în țara noastră.

Este o înaltă misiune căreia toți slujitorii frontului nostru ideologic i-au răspuns, fi răspund și-i vor răspundeoricind cu promptitudine și bune rezultate, este o misiune căreia și studiul de față încearcă să-i răspundă.

L'ANTIFASCISME CONSÉQUENT ET DE MASSE DU PEUPLE ROUMAIN

RÉSUMÉ

Occasionné par le 40e anniversaire des accords de lutte antifasciste de Bucarest, Băcia et Tebea, le présent article se propose — en partant de ces moments lumineux de l'histoire de l'antifascisme — d'aborder plus amplement la problématique majeure des longues luttes menées par les masses laborieuses de Roumanie, sous la direction du parti communiste pour la réalisation du Front populaire antifasciste à l'échelon national.

L'auteur présente de nombreux arguments pour démontrer que le triomphe de l'antifascisme populaire de masse d'août 1944 — concrétisé par la victoire de l'insurrection nationale armée antifasciste et antiimpérialiste — a eu de profondes racines dans le temps, pendant les décennies antérieures, dans la conscience du peuple roumain qui a hâle fascisme et s'est appliqué à le combattre. Les données présentées dans l'article attestent le fait que les victoires antifascistes remportées par le peuple roumain durant les années 1944—1945 ont été le résultat d'accumulations attentivement inspirées et dirigées par le parti communiste, la force politique la plus résolue, qui a initié et organisé tout le mouvement antifasciste de Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres et surtout au cours de la deuxième grande conflagration mondiale.

---

⁷⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției societății sociale multilateral dezvoltate*, vol. IV, București, Edit. politică, 1968, p. 323.

www.dacoromanica.ro

FORMAREA NAȚIUNII ROMÂNE

DE

DAMIAN HUREZEANU

Una dintre problemele centrale ale procesului dezvoltării istorice este formarea națiunii. Apărută odată cu zorii epocii moderne în spațiul istoriei europene, națiunea este un fenomen care marchează puternic întreaga evoluție ulterioară a popoarelor de pe toate continentele. Afirmață ca un proces istoric progresist, ca semn al desprinderii societății din cadrele feudalismului, națiunea își dezvăluie de-a lungul istoriei potențialități care fac din ea o adevărată pîrghie a dezvoltării istorice. „Istoria arată că apariția națiunii ca formă de comunitate umană și dezvoltarea vieții naționale a popoarelor — subliniază tovarâșul Nicolae Ceaușescu — este un proces logic, o etapă necesară și obligatorie în evoluția tutuitor popoarelor”¹.

Formarea națiunii are caracterul unui proces de sinteză. Poate nici unul dintre procesele istorice nu exprimă cu atită forță specificul dezvoltării fiecărui popor, trăsăturile sale distinctive. Aceasta pentru că plămădirea națiunii nu este decit o rezultantă a totalității vieții istorice a popoarelor, pentru că edificarea națiunilor condensează mișcarea istorică în formele proprii și în manifestarea concretă pe care o îmbracă².

Națiunea nu este deci o însumare mecanică a unor aspecte istorice anterioare³, ea este o formă istorică distinctă cu o individualitate proprie. Tocmai faptul că drumul de formare a fiecarei națiuni este atît de specific, face așa de dificilă găsirea unei definiții cu caracter sociologic general care să satisfacă toate exigențele și să cuprindă întreaga diversitate a fenomenelor care exprimă națiunea. Cu toate că cercetarea problemei națiunii a fost mai ales de factură sociologică, tînzind să traseze cadrul categorial al fenomenului, nici una dintre definițiile propuse nu este ireproșabilă la o confruntare cu situațiile concrete, în întreaga lor diversitate. Mereu rămîn zone ale realității neacoperite de aceste definiții sau judecăți generale care au făcut, fără îndoială, mult pentru cunoașterea esenței unor caracteristici ale națiunii.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București, Edit. politică, 1968, p. 305.

² O interesantă dezvoltare a ideii de sinteză ca moment explicativ al fenomenului național se întîlnește în serierile lui Dimitrie Gusti, în special în *Problema națiunii* (vezi *Sociologia militans*, vol. I, București, 1946). Elementele componente ale sintezei și modalitatea de integrare a lor în națiune sunt subsumate viziunii sale de ansamblu asupra fenomenului național în care factorilor de ordin suprastructural, îndeosebi voliționali li se acordă rolul decisiv.

³ Un comentariu detaliat cu privire la premisele istorice și trăsăturile caracteristice ale națiunii face Constantin Vlad în lucrarea *Eseuri despre națiune*, București, Edit. politică, 1971, p. 15—46.

Bazele teoriei istorice materialiste ale problemei națiunii au fost puse de Marx și Engels care au legat nașterea națiunii de schimbarea în condițiile social-economice de viață ale societății. Vladimir Ilici Lenin a adus clarificări prețioase în ce privește condițiile mișcării de eliberare națională și raportul dintre lupta proletariatului pentru socialism și mișcarea națională.

O mare actualitate și valoare principală o au documentele Partidului Comunist Român, cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu vizînd condițiile formării națiunii, ale dezvoltării acesteia în socialism și semnificația mișcării de eliberare în epoca noastră.

Cercetările cu caracter istoric concret privind formarea națiunii acordă de obicei o mare importanță premiselor istorice ale națiunii adică elementelor de limbă, de teritoriu, de comunitate istorică și de civilizație materială care sunt anterioare constituuirii națiunii. Punerea în relief a acestor elemente prezintă un mare interes, însă esențială este perceperea fenomenului constituit, imaginea în act a națiunii. Se ridică astfel o chestiune de metodă a cercetării deloc neglijabilă pentru explicarea și înțelegerea fenomenului.

A studia *istoric* categoria dată înseamnă a urmări cronologic devenirea trăsăturilor componente care apar, ca premise, cu mult înainte de formarea națiunii? Aceasta ar însemna o reconstituire a întregului proces istoric de dezvoltare a unui popor ceea ce ar estompa înseși caracteristicile proprii fenomenului cercetat.

Dacă, dimpotrivă, studiul problemei națiunii se fixează numai asupra acelei perioade în care considerăm că se plămădește națiunea, rămîn dincolo de aceste limite o serie de premise fundamentale care prezintă sub raport istoric un mare interes pentru descifrarea semnificației unor fenomene ce acționează în perioada formării națiunii. Premisele istorice obiective sunt, aşadar, consubstanțiale fenomenului; ele sunt absorbite și topite într-o sinteză nouă, dar calea devenirii lor nu este deloc exterioară structurii sintezei ca atare.

Tinînd seama de cele menționate mai sus, studierea formării națiunii trebuie concepută, după părerea noastră, ca *un proces dublu etajat*: a) un proces care cuprinde perioada de formare propriu-zisă a națiunii, delimitînd această perioadă pentru a putea distinge conturul și profilul propriu al noii categorii istorice; b) un proces cuprinsînd perioada care ne dezvăluie rădăcinile istorice ale națiunii.

Sub aspect cronologic ordinea de succesiune a perioadelor enunțate este evidentă; ca procedeu de cercetare, tocmai ruperea liniei cronologice și urmărirea într-o ordine inversată a celor două nivele ale proceselor dă un efect sporit pentru că ne apropiem direct de realitatea istorică pe care ne propunem să-o facem inteligibilă, fixează atenția asupra fenomenului „în stare de funcționare”, evidențiază caracterul lui de totalitate organică integratoare, iar nu de serii evolutive ale unor componente, fără să se negligeze straturile de profunzime ale unor premise.

Articolul de față nu și propune o analiză desfășurată a proceselor petrecute în perioada formării națiunii și cu atât mai mult a celor care se situează la nivelul premiselor, al rădăcinilor istorice ale națiunii. Scopul său e mult mai restrîns. Am dori să trasăm doar cîteva puncte de reper ale problemei, să fixăm atenția cu precădere asupra unor aspecte care se

situează nemijlocit în epoca formării națiunii. Desigur, fiind vorba de un proces nu putem stabili un cadru cronologic exact, ci o situare de ansamblu a acestuia. Edificarea națională se întinde în istoria poporului român pe o perioadă de aproximativ un secol și jumătate.

Începutul ei se plasează cronologic în perioada destămării feudalismului și a ascensiunii relațiilor capitaliste de producție și este legată intim de o serie de fenomene fundamentale de ordin economic, social-politic și cultural-ideologic din această perioadă.

Edificarea națională a poporului român, ca și a altor popoare balcanice, s-a desfășurat în condiții deosebit de complexe, interne și externe. Dacă Europa este leagănul de foimare a națiunilor, în sensul modern al termenului, zona sud-estică a continentului reprezintă o regiune unde acest proces a fost îndelungat, trebuind să înfrîngă adversități și obstacole nebănuite de grele și de complicate. Dominația politică străină a avut, de pildă, un rol de frină a cărei evidență nu poate fi contestată. Imperiul turc și cel habsburgic, iar uneori și cel țarist, au urmărit deliberat o politică țintind spre perpetuarea și adâncirea diviziunilor artificiale statale între români. Dar înseși tentativele de „desnaționalizare” au provocat o rezistență organizată care a durat permanent, grație forței pe care o găsea în rădăcinile sociale și de clasă ale acestei rezistențe.

Alături de condițiile materiale obiective, lupta de eliberare națională reprezintă un factor constitutiv al edificării națiunii române la care se adaugă, desigur, formarea și dezvoltarea conștiinței naționale. Aceste trei serii de fenomene, unul de ordin economic material, altul cu caracter politic și social, iar cel de-al treilea de natură spirituală, într-o sinteză și interdependență organică, conlucreză așadar la formarea națiunii. Legătura reciprocă dintre ele, în totalitatea manifestărilor și în evoluția lor, capătă în perioada formării națiunii o expresie extrem de vie. Fiecare fenomen dobîndește trăsături ale apartenenței la națiune. Să procedăm în cel ce urmează la o succintă punctare a lor.

PREMISE ECONOMICE ALE FORMĂRII NAȚIUNII

Așa cum s-a amintit, edificarea națională în România nu poate fi concepută în afara contextului istoric dominat de nașterea noului mod de producție. Bineînțeles cele două fenomene nu se determină mecanic, dar între ele există o profundă legătură. Dacă noile fenomene economice impulsionează încheierea comunității istorice date în națiune, lupta pentru afirmarea națiunii era în același timp și o luptă pentru înfrîngerea obstacolelor care îngrădeau dezvoltarea economică și împiedicau formarea comunității economice naționale.

Semnele destrămării feudalismului devin tot mai evidente în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și capătă amploare și profunzime la începutul secolului al XIX-lea. În urma dezvoltării forțelor de producție și a orientării economiei spre producția valorilor de schimb începe procesul de acumulare pătrimitivă a capitalului.

Agricultura a constituit camera de pompare a avuțiilor spre alte sfere de activitate productivă; ea singură nu le putea, desigur, crea. Dar de îndată ce diviziunea socială a muncii, schimbul și largirea rețelei comerciale au permis apariția unor noi îndeletniciri, din munca agricolă au pornit seve și

spre alte domenii productive. În peisajul industrial al țării își fac apariția primele manufacturi, se dezvoltă atelierele bazate pe cooperația simplă.

Procesele care se produc în viața economică a țărilor române pînă la revoluția din 1821 și încheierea tratatului de pace de la Adrianopol (1829) poartă caracteristicile etapei de apariție a relațiilor capitaliste, a începutului dezvoltării unor elemente proprii producției capitaliste și a mișinii de lucru salariațe.

După mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu și obținerea libertății comerciale prin tratatul de la Adrianopol, (1829) dezvoltarea relațiilor capitaliste traversează o nouă etapă care are ca puncte cronologice revoluția de la 1848, reformele agrare din Transilvania din 1853–1854, Unirea Țării Românești cu Moldova (1859) și reforma agrară din 1864. Țările române intră în această perioadă în sfera circuitului comercial european. Viața economică a lor este puternic marcată de această împrejurare. Odată întrată în circuitul economic european, economia țărilor române e supusă unui dinamism și unui ritm nou, necunoscut de ea anterior.

Intensificarea vieții economice, adîncirea diviziunii sociale a muncii, diversificarea ocupațiilor lucrative duc la apariția unui nou tip de legături : nou și sub raportul conținutului și mai variat, mai viu și mai dinamic sub acela al formelor de manifestare.

În nervurile societății se simte o pulsăție nouă. Piața reprezintă chagul unificator al acestor legături, al unor relații mai mobile, mai „mediate”, mai dinamice. În locul legăturilor atomare între stăpînul de moșie și țăranul dependent, al unui proces productiv reprezentind suma simplă a muncii individuale a producătorilor direcți, relațiile de piață imprimă sau tind să imprime organismului social o coeziune nouă ; abia acum putem vorbi de organicitatea sistemului social, de caracterul organic al interrelațiilor sale. Piața este, aşadar, platforma care transformă viața economică a unei unități teritorial-administrative într-o totalitate. Ea este indicul formării comunității economice, element indispensabil al procesului de edificare a națiunilor. Nu discutăm aici nici problema tipurilor de schimb comercial pe piață țărilor române, nici a gradului dezvoltării mercantile a economiei românești. (Este evident că pentru o bună perioadă de timp a fost prevalent schimbul neechivalent — împrejurare agravată de comerțul cu Piața otomană — iar îngustimea pieței interne a stat în toată perioada dezvoltării capitaliste a României ca o problemă acută, impietind asupra acumulării și investițiilor de capital.) În ciuda oricăror insuficiențe, dezvoltarea formelor de schimb acționa în sensul creării unei conexiuni organice a economiei și a incluzerii ei într-un sistem mai general al raporturilor de schimb. Pe lîngă semnificația sa economică, piața, cum remarcă marxistul italian Emilio Sereni, trebuie înțeleasă și ca o categorie istorică. Ea reprezintă un nou de agenți strucurali și supra-structurali, comportând nu numai noi raporturi de proprietate și de producție, dar și cultural-lingvistici, politici și morali⁴.

⁴ Vezi Emilio Sereni, *Capitalismo e mercato nazionale*, ed. a II-a, Editori Riuniti, 1974, p. 10.

În țările române, ultima treime a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea marchează tocmai procesul de transformare a piețelor locale în piețe provinciale care tind să se unească într-o piață națională unică. Așadar, viața economică tinde să se organizeze în aşa fel încât realizează o deschidere spre edificarea națională.

Alături de procesele obiective materiale, noile relații contribuie la plămădirea forțelor sociale care se vor include activ în opera de edificare națională, care vor fi purtători ai acestei opere. În cuprinsul societății feudale intrate în criză și apoi al dezvoltării economiei comerciale apar oameni cu o stare de spirit nouă, cu interes materiale noi, cu un nou orizont de înțelegere a nevoilor sociale, care își asumă un rol crescând în viața economică și politică românească.

Din victoria noii alcătuiri sociale se întrupează în condițiile țării noastre și victoria procesului de formare a națiunii. Luptele naționale aveau să se împletească în mod inevitabil cu luptele sociale pentru victoria noii orînduiri. Între ele există mai mult decât o interferență; cele mai importante și mai semnificative dintre ele topesc într-un tot unitar aspectele naționale și pe cele de ordin social. Pentru a urmări procesul edificării națiunii este necesar, astfel, să aruncăm o privire asupra mișcărilor sociale și naționale. Sigur, nu e vorba aici de o analiză detaliată a acestor mișcări, ci de punctarea cîtorva momente menite să sugereze importanța și semnificația lor.

**LUPTELE NAȚIONALE—EXPRESIE
ȘI FACTOR DE EDIFICARE A
NAȚIUNII** Cu toate elementele de noutate interesante
pe care le învederează gîndirea politică din
Tara Românească și Moldova în a doua
jumătate a secolului al XVIII-la și la
începutul secolului al XIX-lea este incontestabil că fenomenele sociale și
politice care se petrec în Transilvania în această perioadă au o însemnată
istorică mai mare.

Prin răscoala din 1784 a iobagilor condusă de Horia, Cloșca și Crișan mișcarea socială din Transilvania înscrie una dintre marile ridicări ale țăranilor din istoria țării noastre, iar prin currentul de redeșteptare națională promovat de Școala ardeleană, prin acțiunea inaugurată de Inochentie Micu-Clain și dezvoltată odată cu *Supplex Libellus Valachorum* (1791) mișcarea politică se afirmă organic în procesul de formare a națiunii române.

Fenomen cu un pronunțat caracter social, legat de criza relațiilor feudale, răscoala iobagilor din 1784 relevă o semnificație și pe planul edificării naționale. În unele articole de specialitate ea este căutată mai ales în anumite comentarii lăsate de contemporanii evenimentelor, în motive de ordin ideologic venite, în cea mai mare parte, din afara mișcării propriu-zise⁵. Or, răscoala se impune în primul rînd ca moment al edificării naționale prin ceea ce a însemnat ea în mod obiectiv. Deși înfrîntă, răscoala a făcut să crească credința țărănimii în forța ei, a făcut-o mai per-

⁵ Vezi, de ex. articolul lui I. Ranca, *Aspects de l'affirmation de la conscience nationale du peuple roumain pendant l'insurrection de Horea*, în „Revue roumaine d'histoire”, VII (1968), nr. 6, pp. 915–30.

meabilă pentru ideile noi, mai receptivă la luptele politice ale epocii. Împotrivirea maselor muncitoare față de exploatare cere unirea acestora, procesul de împotrivire le sudează, le transformă într-o forță socială, dar, în condițiile date, le călește și ca una a națiunii⁶. Cu alte cuvinte, comunitatea națională presupune o coeziune a membrilor ei, plămădită în retorta unor procese economice, sociale, politice, spirituale.

Pe lîngă coloratura națională pe care mișcarea revoluționară de eliberare a țăranilor trebuia să capete inevitabil, fiind vorba de un adversar de clasă aparținând în majoritate covîrșitoare altei naționalități, momentul răscoalei are semnificația lui în procesul formării națiunii prin faptul că lupta tinde să cuprindă cadrul național al provinciei, precum și prin contribuția pe care a avut-o la afirarea țăranimii ca forță socială închegată, la realizarea unei suduri și coeziuni a acesteia.

Problema forinei și a căilor de luptă a țăranimii împotriva exploatarii feudale este legată, cu alte cuvinte, de problema formării nației. (E vorba, bineînțeles de sfîrșitul evului mediu și începutul epocii moderne.)

Comunitatea țăranilor aflați sub stăpînirea feudală într-un stadiu foarte avansat al dezvoltării acesteia prefigurează comunitatea națională ; e vorba de o comunitate formată în mod obiectiv, nu de înțelegerea conștientă a acestei situații din partea țăranimii.

Bazele unei mișcări politice de emancipare națională sunt trasate într-un amplu program, în decenile IV-VI ale secolului al XVIII-lea de episcopul Inochentie Micu-Clain, personalitatea cea mai proeminentă a perioadei în care conducerea luptei naționale a revenit reprezentanților clerului.

Linia inaugurată de programul politic elaborat la jumătatea secolului al XVIII-lea se adîncește și se fundamentează la sfîrșitul acelaiași secol prin *Supplex Libellus Valachorum*. Istoriografia noastră este unanimă în a considera *Supplex Libellus Valachorum* (1791) ca unul din momentele de seamă care dă expresie procesului formării națiunii române. Avînd rădăcini adînci în întreaga mișcare de afirmare a ființei poporului român în Transilvania, *Supplex*-ul ridică, în același timp, probleme care își vor afirma prezența în epoca ulterioară. Așa cum se precizează în cea mai autorizată cercetare a istoriografiei noastre consacrată istoriei mișcării naționale din Transilvania, „principiile formulate de el, născindu-se destul de timpuriu, în secolul al XVIII-lea, își prelungesc efectele pînă înzirziu, în secolul al XIX-lea... Geneza lui este însăși lupta pentru ridicarea politică a românilor din Transilvania ; el reprezintă sintetic această luptă”⁷.

Supplex-ul este o operă imaginată și concepută de un cerc larg de intelectuali transilvăneni. Pornind de la ideea că români au fost despărțiti de drepturile lor străbune în cursul secolului al XVIII-lea, memorul cerea repunerea națiunii române în drepturile sale. Temeiul istoric al drepturilor românilor este amplu și viguros demonstrat. „Nu venetică, ci veche, și cu mult veche decît toate celelalte este națiunea românilor din Transilvania”.

⁶ B. F. Porșnev, *Feodalizm i narodniie massi* (Feudalismul și masele populare), Editura „Știință”, Moscova, 1964, p. 304.

⁷ Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Edit. științifică, 1967, p. 9.

Printre revendicările formulate în *Supplex* figurează: „Să se steargă numirile odioase și jignitoare de tolerați, admiși, nesocotiți între stări și națiunea română să fie reașezată în folosința tuturor drepturilor civile și „regnicolare” ; în dietă și în funcțiuni națiunea română să fie reprezentată proporțional cu numărul ei; clerul... nobilimea și oamenii de rînd (plebea) să se considere și să se trateze în același fel și să ia parte la aceleasi beneficii ca și clerul, nobilimea și oamenii de rînd care constituie sistemul uniunii” etc. *Supplex*-ul exprimă nivelul evoluției la care a ajuns societatea românească în eforturile ei de emancipare și nivelul conștiinței politice al purtătorilor ei ideologici.

Lupta națională intră în țările române într-o nouă etapă odată cu revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Politica națională devine acum forma istorică care domină o întreagă perioadă în dezvoltarea poporului român, perioada marilor lupte pentru instaurarea noii orînduirii sociale și formarea statului național. Această perioadă accelerează și desăvîrșește procesul de formare a națiunii române. Ea îi dă profunzimea și consistența necesară, îi asigură elementele de ordin economic obiectiv — prin extinderea relațiilor capitaliste pînă la limita victoriei noii orînduirii, pe cele de ordin social — prin frâmintările sociale care o brăzdează și care sunt încărcate toate, într-un fel sau altul, de semnele noilor prefaceri ; pe cele de ordin ideologic-cultural, prin excepționala efervescentă spirituală aflată sub semnul ideii naționale.

Creația istorică a acestei perioade este mult mai densă, mai activă, are o arie de cuprindere mult mai întinsă. Într-un fel sau altul, la ea participă toate cele trei provincii istorice românești. De asemenea, ea cuprinde structuri mult mai adînci ale maselor.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu are semnificația unui moment de răspîntie în istoria românească, prin ampolarea problemelor pe care le-a pus și prin acțiunile care au caracterizat-o. În ea se revîrsă suvoaiele a două mișcări istorice pe care realitatea românească le-a ridicat în epoca modernă a dezvoltării sale : cea socială și cea națională. Acțiunea condusă de Tudor Vladimirescu urma să realizeze o osmoză a acestor mișcări, să le topească într-o desfășurare unică. Desigur, ea a tins spre această assimilare a celor două procese dar nu a putut și în condițiile istorice date nici nu putea să asigure o concordanță și un perfect echilibru între ele.

Ceea ce impresionează însă în revoluția lui Tudor Vladimirescu este curentul profund de innoire pe care ea îl statuează, implicațiile ei asupra stării de spirit, forța cu care ea a atras în vîtoarea evenimentelor toate clasele și păturile sociale. 1821 a produs, în adevăr, o zguduire a ordinei existente ; ea a pus sub semnul întrebării întreaga alcătuire social-economică și politică a vremii, a înlăturat pentru un timp elementele aparatului represiv, a scos din funcție pilonii regimului feudal și a instalat în capitala țării un conducător al energiilor populare⁸. Prin mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu descifrăm dimensiunea reală a problemelor epocii moderne a României, exigentele și cerințele acestuia. Si prin obiectivele sale, și prin impulsurile date, și prin orizon-

⁸ Alexandru Duțu, *Sinleză și originalitate în cultura română*, Edit. enciclopedică română, Buc., 1972, p. 169.

turile pe care le deschide, mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu are semnificația unei linii de demarcare între două epoci.

Ridicarea lui Tudor a fost expresia viguroasă a unei stări de criză socială și politică. Cauzele acestei crize sunt împlinăte în procesul de disoluție a orînduirii feudale. Chiar dacă elementele noii societăți se arătau prea firave, ele alimentau criza și determinările sale profunde.

Indiferent de circumstanțele care au dus la declanșarea acțiunii lui Tudor, inițial ea a fost încărcată de năzuințele sociale ale țărănimii, de ridicarea acesteia în jurul căpeteniei pandurilor. Prezența țărănimii își pune pecetea pe profilul și structura însăși a mișcării, conferindu-i trăsăturile unei lupte a țărănimii. Însăși Proclamația de la Padeș poartă puternic mesajul caracteristic unei mișcări țărănești, prin impetuozitatea pe care o degajă, prin forța cu care neagă orînduielile vechi și dorința de a se smulge din ele, fără ca să existe, în aceeași măsură, o preocupare pentru momentul „constructiv” pentru formularea pozitivă a reorganizării sociale și politice.

Dezvoltarea societății românești atinsese în timpul mișcării pandurilor acel stadiu încit ea nu putea să nu reflecte cu deosebită forță problemele de ordin național. Așa cum just remarcă un cercetător al perioadei, ea cristalizează o etapă esențială în seria istorică a formării conceptului modern de națiune, aceea a „conștiinței de sine”⁹.

Tudor Vladimirescu dă un sens modern, revoluționar și popular, națiunii de patrie. Ideea de patrie este asociată cu interesele fundamentale ale poporului. El răstoarnă optica medievală a boierimii și în general optica claselor exploataatoare care identifică nu o dată interesele lor de clasă cu interesele patriei. Aceasta este o revoluționare a modului de a gindi și a înțelege patriotismul care se va amplifica la 1848 și va căpăta o expresie teoretică cuprinzătoare odată cu dezvoltarea mișcării muncitorești. Într-o scrisoare adresată boierului Nicolae Văcărescu, conducătorul pandurilor arăta în februarie 1821 : „Ci pre semne dumneata pe norod cu al cărui singe s-a hrănit și s-a poleit tot neamul boieresc și socotești nimic și numai pe jefuitori îi numești patrie? Dar cum nu socotești dumneavoastră că patria se cheamă norodul iar nu tagma jefuitorilor ?”¹⁰. Acționând ca exponent al năzuințelor „dosăditului norod” Tudor avea conștiința că acționează ca patriot. El a exprimat nu o dată această idee : „Ci săt, atât eu cît și cei împreună cu mine – preciza el în ianuarie 1821 – ieșiți pentru mare folos obștesc, și al celor mari și al celor mici .. să știi că eu săt cel mai bun fiu al patriei mele”¹¹.

Pe un plan mai larg mișcarea revoluționară din 1821 se înscrise în perimetru unor prefaceri și lupte care și-au pus decisiv pecetea pe istoria popoarelor din Turcia europeană. Ea aparține procesului istoric european de trecere de la o orînduire social-economică la alta și de formare a națiunilor moderne. În chip nemijlocit mișcarea revoluționară este legată de Eterie ; aceasta a dat implicațiilor sale naționale un relief aparte și a făcut să crească interesul pentru aspectele de ordin național ale mișcării.

⁹ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Edit. Minerva, 1972, p. 168..

¹⁰ Emil Virtosu, *Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, București, 1944, p. 124.

¹¹ Ibidem, p. 117.

După 1821 mișcarea de emancipare națională înregistrează o serie de acțiuni caracteristice. Timp de peste două decenii asistăm la un șir de memorii și proiecte de reformă în care momentul național ocupă un loc de prim ordin. Participă la elaborarea lor reprezentanți ai unor diverse grupări ale claselor dominante sau spirite înaintate ale vremii.

După lunga serie de întâmpinări și memorii care, începînd cu 1737 revendicau constant independența Principatelor, iar din 1772 unirea lor politică, boierimea din Partida națională elaborează o cuprinzătoare teorie a suveranității „moldo-valahe”, a statutului internațional al Principatelor¹². Așa cum se subliniază în literatura de specialitate, evenimentele anului 1821 aduc la suprafață mica boierime, care face dovada unor potențe autentice de renovare, deși ideile pe care le nutrește sănt încă prolike, eteroclite, îmbinînd note de radicalism ce descind din „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului” cu grija pentru interesele lor și insatisfacția că nu pot să se împărtășească din privilegiile de care se bucură protipedada. O mărturie în acest sens o reprezintă aşa-zisa constituție a „cărvunarilor” din 1822, emanată din rîndurile miciei boierimi. „Cărvunarismul” miciei boierimi ne apare ca o mișcare politică de structură liberală moderată care impune o forță conștientă de sine, susținătoare a ideii naționale¹³. Tocmai tendința pe care o reprezintă de a îmbrăca un caracter politic și situarea ei sub semnul unei ideologii de factură liberală îi imprimă caracteristicile proprii, distinctive. Lupta națională, ideile de emancipare duc la „Dacia mare” care și-o imaginează Dinicu Golescu în 1826, la „unirea” propusă de Iordache Catargi în 1829, la o „Confederație dunăreană” sau la un „regat al Daciei” dorit de Nicolae Roznovanu la 1834¹⁴. Cercurile din jurul emigrăției poloneze din deceniul al IV-lea al secolului trecut, impulsionate de energica activitate a lui Adolf David, gîndesc la unirea Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești într-o republică democratică, plămădită în cadrul unității de luptă româno-poloneze pentru emancipare. Planul se distinge prin radicalismul său; el e pătruns de spirit revoluționar, face apel la lupta armată, la ridicarea maselor.

Măsura în care ideea comunității naționale a românilor era prezentă în epocă o probează elocvent Regulamentul Organic, act cu un rol însemnat în procesul de organizare și modernizare a Moldovei și Țării Românești, care caracterizează cuprinzător „elementurile întrunirii moldoromânilor” și înscrie unificarea celor două țări ca un obiectiv al unui viitor nu prea îndepărtat.

Mișcarea națională și liberală este activizată între 1836 – 1838 de Ion Cîmpineanu, figură reprezentativă a opoziției liberale în perioada regulamentară. El agită, în felul său, problema unirii principatelor, – atât în țară cât și în străinătate, la Paris și Londra – năzuiește spre independentă lor și propune desființarea privilegiilor boierești.

¹² Vezi Vlad Georgescu și Damian Hurezeanu, *Le développement de la pensée sociale et politique chez les roumains à l'époque moderne et contemporaine*, raport la cel de-al III-lea congres internațional de studii sud-est europene, published by Office of information and documentation in social and political sciences, București, 1974, p. 19.

¹³ Mai amplu despre aceasta vezi Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura științifică, 1972, p. 97 – 102.

¹⁴ David Prodan, *Op. cit.*, p. 386.

Mai cuprinzător și mai radical în măsurile preconizate era programul societății secrete inițiate la 1840 de munteanul Mitică Filipescu, alături de bănățeanul Eftimie Murgu, societate în cadrul căreia întîlnim și pe Nicolae Bălcescu¹⁵.

Sub aspect politic ea urmărea independența țării, instaurarea unei republici democratice și înarmarea întregului popor, iar pe plan social – desființarea regimului feudal prin eliberarea clăcașilor și improprietărirea lor, pe cale embaticară, în schimbul unei ușoare despăgubiri.

În felul acesta, în pragul revoluției de la 1848, opera de cristalizare a națiunii române se afla într-un stadiu foarte avansat.

Revoluția de la 1848 a accentuat legăturile naționale ale poporului român și maturizarea procesului de formare a conștiinței naționale. Anul 1848 îmbogățește într-o măsură excepțională viața națională și experiența istorică a poporului nostru. Curențele de gîndire care hrănesc acest an se disting prin maturitate și profunzime, printr-o vizionă politică și națională cuprinzătoare. Revoluția de la 1848 nu numai că a dezvăluit o stare de lucruri preexistente în procesul formării națiunii române, ea răscolește profund societatea românească, o face să recepteze dimensiunile reale ale problemei naționale și să reacționeze în consecință față de ea.

După cum am observat mai înainte, între procesul de formare a națiunii și mișcarea națională există o strînsă legătură. Acțiunile întreprinse în cele trei țări române în veacul al XVIII-lea, *Supplex Libellus Valachorum*, revoluțiile de la 1821 și 1848 sunt tot atîtea trepte ale procesului de edificare a națiunii române. Calea de formare a acesteia învederează, din punct de vedere al luptei de eliberare, ca de altfel și al formării premiselor materiale obiective, un proces ascendent. Fiecare dintre evenimentele enumerate mai sus constituie o etapă superioară în mișcarea de emancipare a poporului nostru. Dacă *Supplex-ul* se situează în iluminism și reprezintă momentul cultural-lingvistic al luptei naționale, anul revoluționar 1821 are loc în etapa preromantică a vieții noastre cultural-istorice, pentru că revoluția de la 1848 să se desfășoare sub semnul avîntului romantic care și împrimă nota caracteristică pe întreaga mișcare istorică a perioadei.

Înlăntuite pe o trajectorie ascendentă, evenimentele amintite reprezintă momente lăuntrice ale procesului de formare a națiunii române, care au impulsionat și accelerat acest proces. Constituirea națiunilor nu poate fi gîndită în afara lor. Formarea națiunilor – remarcă un istoric de cunoscut prestigiu – a fost premsa mișcărilor de eliberare și de unitate națională, dar această luptă națională a avut, la rîndul ei, o uriașă înrîurire asupra formării națiunilor. În afara ei, este imposibil să ne imaginăm crearea națiunilor ca un proces „pașnic” evolutiv¹⁶.

Națiunea ca realitate are un sens activ: existența ei înseamnă acțiune, conștiință necesității de a se afirma. Această idee este susținută energetic în însemnările lui Antonio Gramsci care leagă formarea națiunii de momentul în care aceasta devine „o forță suficientă pentru a-și atinge

¹⁵ Vezi Vasile Maciu, *Formarea națiunii române*, în „Studii și articole de istorie”, XXII, 1973, p. 9.

¹⁶ B. F. Porșnev, Op. cit. p. 304.

scopul de ridicarea sentimentului național la nivelul eficacității operaționale. Cu alte cuvinte națiunea se *formează* (ca proces obiectiv, în virtutea dezvoltării premiselor materiale și social-politice) și se *autoformează* (prin acțiunea umană modelatoare și donatoare de sens)¹⁷.

Tocmai din acest punct de vedere anul 1848 are un loc important în procesul de formare a națiunii: națiunea ca realitate este pusă să acționeze, să-și susțină aspirațiile, interesele. Tot ceea ce se întreprinde, se realizează, toate actele și evenimentele anului 1848 invocă, într-un fel sau altul, ideea de națiune, drepturile sale, menirea sa. Generația pașoptistă acționează în numele națiunii, este pătrunsă de ideea slujirii patriei.

Despre ceea ce a însemnat '48 în procesul afirmării națiunii române a scris în termeni viguroși Al. Papiu-Ilarian, martor la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 care a dat participanților un puternic sentiment că români au devenit o națiune, că ei se manifestă ca atare: „A crea o națiune: pînă acum n-am fost națiune, pînă acum am fost numai elemente pentru o națiune ca persoană liberă — elemente fără nici o legătură. Națiune liberă și independentă: numai aşa vom putea delătura toate piedicile din lăuntru și din afară”¹⁸.

Cea mai profundă concepție asupra locului revoluției de la 1848 în contextul istoric al țării, asupra sarcinilor pe care era chemată să le rezolve și asupra problematicii naționale a acesteia aparține lui Nicolae Bălcescu. Opera și activitatea sa dă înțelegerei problemei naționale o largime de vederi impresionantă, o linie riguroasă a judecății, dublată de puritatea de aspirații și năzuințe. În opera sa ideea de naționalitate este unul dintre conceptele cheie pe care el le elaborează, văzind-o ca un organism spiritual viu, determinat să trăiască în armonie cu alte națiuni. În consonanță cu întreaga gîndire și simțire romantică înaintată a vremii, cu concepțiile majorității luptătorilor români de la 1848, Bălcescu năzuia spre o Europă eliberată și reorganizată pe baza solidarității popoarelor înfrățite în lupta pentru libertate și progres. El a simțit intens și a exprimat solidaritatea popoarelor europene, unitatea cauzelor naționale, legătura strinsă între soarta Europei și aceea a poporului român, pe care-l vedea reunit în marginile sale firești. „Astăzi este învederat pentru tot românul cu minte și cu inimă — scria Bălcescu în 1851 — că libertatea naționalităților nu poate veni de la curțile împăraștești și din mila împăratilor și a despoșilor, ci numai dintr-o unire strinsă între toți români și dintr-o ridicare a tuturor împreună și în solidaritate cu toate popoarele împilate. Aceasta este calea nouă pe care pășesc și trebuie a păsi toți români de progres și de mișcare din Ardeal, Banat, Ungaria, precum și cei din Principate”¹⁹.

Anul 1848 pune și straturile profunde ale poporului de o manieră nouă în contact cu problema națională. Dacă pînă aci ele erau baza

¹⁷ Antonio Gramsci, *Scieri alese*, București, Edit. Univers, 1973, p. 165, 261, 267–268; vezi și Emilio Sereni, *Capitalismo e mercato nazionale*, Editori Riuniti, ed. II-a, 1974, p. 14–15.

¹⁸ Cf. Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 din țările române*, în „Studii”, nr. 5/1968, p. 833.

¹⁹ Nicolae Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, vol. I, Editura Academiei R.P.R. 1953, p. 335.

obiectivă generatoare a națiunii și purtătoarele caracteristicilor acesteia, acum dău un sens activ și cu elemente de înțelegere conștientă a interesului lor pentru problemele națiunii. Celebrele cuvinte „Vrem să ne unim cu țara”, rostite de mii de țărani adunați în mai 1848 pe Cîmpul Blajului sint cit se poate de elocvente în acest sens.

Revoluția de la 1848 ridică problema națională într-o variată gamă de ipostaze: națiunea ca purtător principal al evenimentelor care se desfășoară; națiunea ca depozitar al unor drepturi istorice care i se cuvin recunoscute²⁰, fortificarea sentimentului național în opera de cooperare a fruntașilor revoluției din cele trei țări (ceea ce Bălcescu denumea „unitate mai întâi în idei și simtimente”²¹), înfăptuirea unității politice a românilor ca corolar al formării națiunii.

Unitatea românilor a devenit un obiectiv major al revoluției de la 1848, deși luptătorii generației pașoptiste își dădeau seama de dificultățile pe care le incumbă realizarea sa practică. De aceea el nu a fost formulat în termenii unei sarcini practice nemijlocite, cît a unor deziderate ce izvorăsc din starea caracteristicilor naționale ale poporului român.

Oricum, revoluția de la 1848 a făcut un pas decisiv în fixarea problemei unității naționale ca o sarcină istorică esențială a poporului român, în clarificarea însemnatății și a necesității luptei pentru realizarea ei. Din acest punct de vedere ea nu numai că premerge Unirii Principatelor, dar și conturează întreaga problematică a unității. Grupul de revoluționari moldoveni refugiați la Brașov formulează în programul lor din mai 1848, intitulat „Prințipiile noastre pentru reformarea Patriei” cerința unirii „Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatinsat românesc”. La fel și Mihail Kogălniceanu, într-un alt document programatic al mișcării revoluționare *Dorințele partidei naționale în Moldova* socotește unirea „cheia bolții fără care s-ar prăbuși tot edificiul național”.

Mișcarea însăși e considerată nu o dată în ansamblul său, e urmărită în manifestările sale de pe întreg cuprinsul țărilor române și din perspectiva intereselor unitare ale românilor. Ideea unirii tîșnește din diferite părți, este îmbrățișată și susținută de comitetele revoluționare, de publicații, de militanți ai mișcării. În perspectivă nemijlocită se profilează, potrivit condițiilor istorice concrete, unirea Moldovei și Țării Românești”²².

²⁰ „A venit timpul — spunea Simion Bărușiu la 1848 pe Cîmpia Blajului — ca iobăgia să se șteargă și români încă a se pune în drepturile lor ce li se cuvin ca unei națiuni”.

²¹ Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, ediție de Cornelia Bodea, Muzeul memorial „Nicolae Bălcescu”, Bălcești pe Topolog, 1971, p. 40.

²² O adresă a Comitetului revoluționar din Moldova vedea revoluția din Valahia ca pe propria cauză. „Soartele acestor două provinții sunt atât de legate împreună, încit ele vor avea totdeauna același viitor. De datoria și interesul nostru este dar să întindem miliile la frații noștri de peste Milcov ca frați de același singe și de aceeași soartă”. (Cf. *Revoluția română din 1848*, București, Editura politică, 1969, p. 303–304).

Ca un vizionar se pronunță Costache Negri, personalitate ilustră a epocii de întemeiere a României moderne: „În visurile mele, înflorit se arată viitorul României. Sîntem milioane de români răzlețîți!... Ce ne lipsește ca să ajungem un neam mare? Unirea. Numai unirea!” (Cf. *Revoluția română din 1848*, București, Editura politică, 1969, p. 305).

Năzuințele moldovenilor converg cu cele ale muntenilor exprimate cu diverse priilejuri. *Gazeta „Pruncul Român”* intitula un articol al său din 13 iulie 1848 *Unirea cu Moldova* militând ca

Fruntașii revoluției sondau terenul și pe plan internațional pentru o eventuală acțiune de unire. Faptul este semnificativ întrucit el arată că glasul unirii nu era un simplu deziderat declarativ, ci un obiectiv urmărit cu constanță și perseverență.

Urmărind să realizeze recunoașterea naționalității și egalității în drepturi, fruntașii revoluției române din Imperiul habsburgic nu formulează ca sarcină nemijlocită unirea cu celelalte provincii românești. Ei se gîndesc, într-o primă etapă, la „întrunirea tuturor românilor din statele austriecice într-o unică națiune de sine stătătoare” dar proiectează peste întreaga lor acțiune perspectiva unirii cu românii de partea cealaltă a Carpaților. Cu o clarviziune demnă de remarcat a descifrat această perspectivă George Barițiu în „Gazeta Transilvaniei” atunci cînd spunea: „Soarta națiunii române se va hotărî în București și la Iași...”²³.

Dînd dezideratului național expresie matură, revoluția de la 1848 premerge nemijlocit realizării Unirii Principatelor în 1859 și formării statului modern român. Pleiada revoluționarilor din 1848 este cea care luptă și pentru înfăptuirea unirii din 1859. Cele două evenimente sunt legate, aşadar, nu numai prin firul de continuitate a sarcinilor, dar și prin legătura vie a unora și acelorași persoane care acționează pe scena istoriei.

Sigur, înfăptuirea unirii este un proces care se cucerește și care se pune în termeni deosebiți de la etapă la etapă. Ar fi nejust, de aceea, să nu vedem progresivitatea procesului, să ni-l închipuim ca o stare pre-existentă și nu ca rezultat al unei lungi deveniri istorice.

Unirea reprezintă, evident, în primă ordine un act politic care conștințește realitatea națiunii române. Găsim imprecisă formula că abia „odată cu unirea (1859) poporul român devine o națiune”²⁴. Este poate mai exact să socotim că prin unire formarea națiunii și-a găsit elementul esențial de reazim. Oricum, nici alternativa, sugerată de alte studii, potrivit căreia faza de formare a națiunii permerge creării statului național nu ni se pare întru totul plauzibilă deoarece în condițiile țării noastre procesul de formare a națiunii este strîns legat de lupta de eliberare națională, iar punctul polarizator al acestei lupte îl reprezinta formarea statului național.

Toate eforturile și energiile, întreaga gîndire social-politică vizau, în fond, acest obiectiv. Bineînțeles, statul nu era conceput ca un scop în sine, ci ca centrul de organizare a națiunii. El se creează ca un stat național modern, nu ca stat român în genere, fiindcă asemenea state au existat cu multe secole înainte de a fi formată națiunea ca atare. „Unitatea română, se menționează într-un studiu al academicianului Andrei Oțetea, n-a fost produsul geografiei, ci al unor lungi prefaceri interne. Numai istoria ne poate explica de ce, în acest cadru istoric

Tara Românească „neapărat să se unească cu Moldova” întrucit muntenii și moldovenii „nu fac decât o singură nație, amândoi poartă același glorios nume de români, amândoi vorbesc aceeași limbă, au aceeași religie, aceleași interesuri au suferit același nenorocire și sunt aceeași credință de îmbunătățire a soartei lor, alcătuiesc, cu un cuvînt, un singur corp” (*Anul 1848 în Principatele române, Acte și documente*, vol. II., p. 484–485).

²³ Vasile Maciu, *Op. cit.*, pag. 835.

²⁴ Vezi „Studii”, nr. 1/1959, p. 22.

atit de unitar, abia în secolul al XIV-lea s-au constituit nu un stat național unitar, ci două state feudale, fără Transilvania, și de ce aceste două state nu s-au unit decit în secolul al XIX-lea”²⁵.

Procesul de edificare națională este strâns legat, aşadar de procesul constituirii statului național, fără ca să pierdem cîtuși de puțin din vedere plămădirea în cursul veacurilor a unor trăsături definitorii ale națiunii. Statul devine centrul polarizator al națiunii, elementul coeziunii și organizării sale. De aceea socotim că odată cu formarea statului național modern român se cristalizează procesul de formare a națiunii române. Tot acum capitala București devine centrul de polarizare a națiunii, nucleul întregii vieții naționale românești.

O interesantă temă de dezbatere în legătură cu formarea națiunii române este aceea a centrelor polarizatoare ale vieții naționale. Datorită existenței mai multor centre statale în cadrele acelaiași popor, pînă la crearea statului național, în 1859, nu s-a detașat un singur nucleu al vieții naționale. Atît Iașii, cît și Bucureștii, de pildă, se afirmă ca puternice nuclee ale vieții naționale. Remarcabilă este convergența acțiunilor dintre cele două centre la care se adaugă acțiunea mișcării de eliberare din Transilvania pentru edificarea națiunii și a statului național.

Cum națiunea este un fenomen dinamic, un organism viu, care acționează și se dezvoltă, între fenomenul *formării* și al *dezvoltării* sau *consolidării* națiunii nu există, evident, un zid despărțitor. Momente însemnate ale *dezvoltării* națiunii române în epoca modernă sint : războiul de independență de la 1877—1878 și desăvîrșirea unității de stat a României, la 1918. Aceste momente adaugă națiunii române noi trăsături de împlinire și de afirmare. Ele se plasează însă, potrivit părerilor exprimate mai sus, în perioada *dezvoltării* națiunii române, iar nu propriu-zis a *formării*.

*

Națiunea, aşa cum s-a arătat, este nu numai o formătie care se dezvoltă ; o serie de trăsături definitorii ale acțiunii se plămădesc de-a lungul veacurilor ; ele se formează de fapt în cursul întregii istorii a poporului respectiv. În ce privește poporul român, timp de un mileniu el se plămădise în retorta unor evenimente care spulberaseră popoare și seminții, formațiuni statale și regate și din care apăruse o lume nouă — feudalitatea — nouă și în sensul structurii sale social-economice, nouă și în sensul formațiilor etnice și politice care populau continentul european. Virtejul migrațiilor care antrenase prăbușirea lumii și ordinei romanice trecuse, lăsînd în urma sa acel sediment din care prinde viață o nouă Europă. În lumea medievală a acesteia se afirmă și țările române. Despre țăria implantării poporului român pe meleagurile actuale și despre marea sa capacitate de rezistență stă mărturie însăși păstrarea ființei sale de-a lungul mileniului care părea să i-o spulbere.

În anul 1600 Mihai Viteazul reunește pentru scurt timp cele trei țări române. Prilejuită de circumstanțele luptei pentru redobândirea

²⁵ A. Oțetea, *Insemnatatea istorică a Unirii*, în „*Studii. Revistă de istorie*”, XII (1959), nr. 1, p. 22.

independenței, unirea, întruchipa o solidaritate istorică ieșită din întreaga dezvoltare a poporului român.

În întreg evul mediu caracteristicile proprii ale poporului român de ordin psihic și lingvistic, trăsăturile comunității etnice se șlefuiesc și se cimentează în vatra vieții țărănești, în ambianța și ritmurile proprii modului de existență a țărănimii. Toate aceste elemente sunt ridicate pe o treaptă superioară și absorbite într-o sinteză nouă odată cu începutul propriu-zis de formare a națiunii ca o nouă comunitate.

REPERE ALE AFIRMĂRII CONȘTIINȚEI NAȚIONALE

Această adâncă implantare și această îndelungată plămădire a și favorizat formarea sentimentului conștiinței de neam care era atât de puternică încă în evul mediu. Pe plan teoretic ea este exprimată reflexiv încă din secolul al XV-lea de către învățății umaniști italieni, (C. Poggio-Bracciolini, E. Silvio Piccolomini, Flavio Biondo, Antonio Bonfini).

Așa cum menționa I. C. Chițimia într-un studiu de scrupuloasă erudiție, umaniștii polonezi au contribuit mult la punerea în lumină și la difuzarea ideii latinității poporului român prin Martin Kromer (1512—1589), Ioachim Bielski (1540—1599) și alții²⁶.

Ideea descendenței românilor din coloniștii lui Traian și caracterul latin al limbii noastre erau familiare în cercurile clericale încă din secolul al XVI-lea²⁷. Cronicarii din secolele XVII—XVIII au reluat ideea și sub influența umanismului, au dezvoltat-o. Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir și stolnicul Constantin Cantacuzino afirmă puternic comunitatea de origine și de limbă care reunește toate fracțiunile poporului român, în ciuda stăpinirilor politice care le despart. Ei largesc mult orizontul acestei probleme, ii asigură o amplă bază doveditoare și dau astfel conștiinței naționale un suport teoretic de mare preț. Îrrănite din realitatea vieții și din simțăminte intrate în uzul comun, ideile cronicarilor ridică aceste simțăminte și gînduri la nivelul conștiinței reflexive, care joacă un rol însemnat în procesul ulterior al închegării națiunii.

Conștiința națională sintetizează însuși procesul formării națiunii; prin ea se exprimă identitatea unei națiuni, este modul ei specific de existență. Ea se cristalizează într-o serie de manifestări, se maturizează și se dezvoltă în realizarea lor. Ea nu înseamnă o categorie abstractă, atemporală aproape, întruchipare a acelui „suflet național” sau a voinței predestinate de a trăi laolaltă. Este o categorie istorică în care se pot uimări acumulările succesive, caracteristicile și profilul distinct al exteriorizării sale în diferite perioade²⁸.

O verigă importantă în evoluția gîndirii românești și a cristalizării conștiinței naționale a format-o Școala Ardeleană, acea mișcare marcată de spiritul rationalist al luminilor și legată organic de momentul politic al *Supplex Libellus Valachorum*.

²⁶ I. C. Chițimia, *Ideea latinității poporului și a limbii române în istoriografia medievală și renascentistă*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Editura Academiei R.S.R., 1972, pp. 182—194.

²⁷ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, București, 1910, p. 27—28.

²⁸ Vezi Constantin Vlad, *Op. cit.*, p. 31—36.

Problema de care cărturarii Școlii Ardelene și-au legat destinul era aceea a fundamentării drepturilor și aspirațiilor românilor la o viață națională cu mijloacele pe care le permitea știința vremii. Ei își propun să creeze acea temelie de argumente istorice, filozofice, filologice și ideologice care să inspire și să anime mișcarea pentru recunoașterea și propășirea națiunii române. Văd în opera lor un factor de mobilizare a energiilor, un element de coagulare a acestora. Sarcina reclama o amplă viziune constructivă; trebuia început totul de la cap și trebuia croit pe dimensiunile epocii. De aci eforturile constructive eroice ale reprezentanților Școlii ardelene, atât de cald evocate de Lucian Blaga²⁹.

Activitatea Școlii ardelene se desfășoară pe multiple planuri; dominante rămîn însă preocupările lor de istoriografie și lingvistică”³⁰.

De la reprezentanții Școlii Ardelene ne-au rămas adevărate monumente ale istoriografiei ca, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* de Samuil Micu, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* de Petru Maior sau *Hronica românilor și a mai multor neamuri* la care autorul ei, Gh. Șincai, a lucrat 34 de ani.

Cărțile reprezentanților Școlii Ardelene sunt într-o strînsă legătură cu evenimentele și aspirațiile epocii; în istorie ei găseau argumente pentru dezideratele poporului nostru, găseau revărsarea bogată a unui trecut glorios, găseau temeiuri de justificată mindrie și îndemn în a ridica starea de fapt a epocii la înălțimea trecutului pe care-l dimensionau fabulos. Cultivarea limbii reprezintă, de asemenea, o preocupare explicabilă dacă ne gîndim la faptul că limba este un element constitutiv esențial al universului de valori naționale; nu putem să ne imaginăm o conștiință națională în afara limbii naționale. Încă în *ideologia germană* Marx definea limba drept „conștiință reală, practică, existentă și pentru alți oameni și numai astfel existentă și pentru mine însuși..”³¹.

Sigur, în purismul latinist al Școlii Ardelene sunt multe elemente de exagerare și inexacitate de ordin științific. Cărturarii ardeleni urmăreau însă țelul de a atrage atenția și de a fixa importanța problemei. Din acest punct de vedere am putea vorbi de erori fecunde, deși pe plan științific concepțiile latiniste sunt impovărate de numeroase elemente de eroare.

²⁹ „Nu s-a subliniat niciodată îndeajuns — scria Blaga — incendiul lăuntric al acelor oameni, așa-zisă, de carte, acea pasiune, crescută și mai mult din stăpînire de sine,... acea căldură ce străbate molcom și-n adinc, hrânind și susținind truda de-o viață a unor sfinți muritori, așezăți sub porunca unor supreme chemări. Latinistii erau chinuiți de cugetul foarte lucid că trebuiau, în răstimpul unei vieți, să ridice un popor, rămas cu secole în urmă, la înălțimea unui veac „prea-luminat”. O întreagă împărătie a spiritului trebuia clădită, la repezeală, ca să răscumpere secole pierdute. „Cartea” și „învățătura” erau pentru ei mijloacele unei mutații istorice, ce trebuia grăbită și stimulată pe toate căile” (Lucian Blaga, *Scola ardeleană – latinistă*, în *Isoade*, Edit. Minerva, 1972, p. 172).

³⁰ Într-un studiu relativ recent, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor socotesc că teritoriul filozofiei este elementul director al activității Școlii ardelene. „Domeniul filozofiei — scriu ei — este departe de a fi fost în epoca luminilor românești un capitol alături de altele, el a avut rolul director, filozofia punându-și amprenta pe spiritul istoric al secolului, în ansamblul domeniilor de cultură... Chiar dacă istoria și filozofia sunt domeniile cele mai larg dimensiionate la noi, filologia li se asociază curând, de prin 1782, ca preocupare autonomă și ca element de referință a unei gîndiri istorice sau filologice”. (Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 15.)

³¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică 1958, p. 31.

Cu toate că mai puțin intensă și fără ecoul activității Scolii ardeleni, o mișcare intelectuală de regenerare națională întîlnim și în Țara Românească și Moldova. Se scrie multă istorie, nu numai în limba română, ci și în greacă. Nivelul de tratare este diferit, dar de regulă reține atenția nu prezentarea trecutului în termenii unei gîndiri cronicărești, ci reflexiile asupra realității trăite și datele comunicate despre aceasta.

La începutul secolului al XIX-lea, dar mai ales după mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu se dezvoltă teoria Daco-României și se diseminează pe întreaga zonă de existență a poporului român. Tot acum se afirmă termenul de România în care se cristalizează conștiința națională (sub forma specifică a conștiinței unității teritoriale). Avînd o îndelungată geneză ce descinde, ca fapt de conștiință reflexivă, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, acest termen intră exploziv în uz în preajma revoluției de la 1848, reprezentând simbolic întreg programul de unificare și reconstrucție națională³². Semnul cel mai revelator de trezire a conștiinței naționale, anterior prăbușirii fanariotismului, îl constituie întemeierea învățămîntului gimnazial și liceal românesc. Deschisă în încăperile mănăstirii Sava din București, școala înființată sub conducerea lui Gh. Lazăr a devenit un adevărat focar al ideilor naționale și al simțirii românești.

În Moldova promovează învățămîntul în limba română Gh. Asachi, învățămînt care se dezvoltă ulterior și capătă impulsuri noi prin crearea, în 1835, a Academiei Mihăilene, instituție de învățămînt similară Academiei Domnești din București. Mișcarea culturală a vremii se diversifică, îmbracă forme variate de manifestare. Corpul cultural modern care începe să prindă viață în Principate este pătruns de ideea națională. Inițiativele sunt multiple. Acum se înființează Societăți culturale ca „Societatea literară” (1827), „Societatea filarmonică”, înființată la 1833 de I. Cîmpineanu, „Asociația literară a României” (1845) unde, pe lîngă Bălcescu și Iancu Văcărescu, întîlnim și moldovenii C. Negruzzii, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, ca și pe transilvănenii Cipariu și Barițiu.

Presă dă vieții publice un element de dinamism; ea coagulează și modeleză opinii și atitudini. Generația de la 1848 a reprezentat un moment decisiv în cristalizarea conștiinței naționale. Tot ceea ce înainte se prezenta încă fragmentar sau parțial, tot ceea ce avea caracterul unor considerații mai mult sau mai puțin unitare, capătă acum coerentă și unitate, se intrupează într-un corp de doctrină programatic, dobîndește trăsăturile unei mișcări culturale militante care marchează puternic evenimentele social-politice ale vremii. Anul '48 pregătește și modeleză un tip nou de militant care reunește gînditorul cu omul de acțiune, revoluționarul practic cu doctrinarul social-politic.

Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Eftimie Murgu, Simion Bărnăuțiu, C. A. Rosetti, George Barițiu, Vasile Alecsandri, Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica, Cezar Bolliac, Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Timotei Cipariu, Alecu Russo ș.a. au exprimat cu acuitate cerințele epocii, au știut să se ridice la înălțimea lor, să desprindă liniile

³² Eugen Stănescu, *Geneza națiunii de „România” tu lumina denumirilor interne, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Academiei R.S.R., 1968, p. 239.

de forță ale mișcării istorice și să lase în domeniul problemei naționale un vast fond de idei care a intrat definitiv în patrimoniul spiritual al poporului nostru.

C. Dobrogeanu-Gherea a surprins cu justețe semnificația istorică a activității generației pașoptiste, relevând importanța momentului național în configurația profilului specific al acestei pleiade și al mișcării pe care au animat-o. „Așa dar, generația de la '40 a avut două scopuri de cea mai mare însemnatate : transformarea unei întregi întocmiri sociale și redeșteptarea națională. Fiecare din aceste scopuri, în parte, e în stare să provoace o puternică mișcare intelectuală. Ce să zicem cind ele amindouă devin idealul, scopul generației de la 1848”³³.

Între crearea premiselor obiective pentru formarea națiunii și lupta pentru emancipare națională, pe de o parte, și plămădirea conștiinței naționale, pe de alta, există, așadar, o profundă legătură organică. Mișcarea națională nu poate fi concepută în afara efervescenței de idei care o exprimă teoretic și o impulsioneză. Faptul că ideologia națională, ca reflex al conștiinței naționale, capătă în perioada revoluției de la 1848 și a Unirii Principatelor Române cea mai vie și mai puternică expresie este un indiciu semnificativ al cristalizării procesului de formare a însăși națiunii române.

LA FORMATION DE LA NATION ROUMAINE

RÉSUMÉ

Considérant la formation de la nation comme un processus de synthèse comprenant la période de désagrégation du féodalisme et de cristallisation de l'époque moderne, l'auteur examine quelques phénomènes essentiels de ce processus dans leur interaction et relation réciproque.

On expose le problème des prémisses économiques de la nation en insistant sur la création du marché en tant que dimension économique et historique. On présente également les étapes de la lutte de libération nationale des Roumains considérées comme des moments essentiels du processus de formation de la nation.

La voie de constitution de la nation roumaine confirme, au point de vue de la lutte de libération, un processus ascendant. *Supplex Libellus Valachorum* (1791), l'année révolutionnaire 1821 et la révolution de 1848 sont autant d'échelons du processus d'édification de la nation. L'auteur relève amplement le sens actif de l'idée de la nation, le fait que la nation est forgée et qu'elle se forge elle-même.

L'étude indique également quelques points de repère de l'affirmation de la conscience nationale en tant qu'élément qui synthétise le processus même de formation de la nation ; par cette affirmation s'exprime l'identité d'une nation ainsi que son mode spécifique d'existence.

³³ C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, ediție îngranjată de G. Ivașcu, Editura pentru literatură, 1967, p. 423–424.

L'auteur cherche à argumenter le fait que la nation roumaine s'est formée en même temps que l'Etat national roumain moderne en 1859. L'Etat devient le centre polarisateur de la nation, l'élément de sa cohésion et de son organisation.

Vu que la nation est un phénomène dynamique, un organisme vivant qui agit et se développe, le phénomène de *la formation* et celui de *la consolidation* ou du *développement de la nation* se trouvent dans une étroite interconnexion. Parmi les moments importants du développement de la nation roumaine à l'époque moderne mentionnons: la guerre pour l'indépendance de 1877 – 1778 et l'union de la Transylvanie à la Roumanie en 1918. Ces moments viennent ajouter à la nation roumaine de nouveaux éléments d'accomplissement et d'affirmation. Mais ils se situent, conformément à l'idée ci-dessus exprimée pendant la période de développement de la nation roumaine et non pas durant celle de sa formation proprement dite.

www.dacoromanica.ro

ILUMINISMUL SUD-EST EUROPEAN. RECONSIDERAREA UNEI PROBLEME DE ISTORIE CULTURALĂ

DE

ALEXANDRU DUȚU

În istoria culturilor sud-est europene, perioada luminilor ocupă un loc de o importanță evidentă. În răstimp de câteva decenii, activitatea intelectuală se multiplică spectaculos iar orientările ei se transformă; în ansamblu, culturile din această zonă a continentului se prezintă în noi forme la sfîrșitul perioadei. Aceste forme diferă sensibil de cele dominante în secolele precedente și sunt aparent similare celor contemporane din societățile occidentale. Asemănările au îndemnat pe interpréti ai acestei faze să vorbească despre „occidentalizarea” culturilor sud-est europene. Desemnarea s-a transformat în clișeu și persistă în lucrările unor cercetători apuseni ai fenomenelor sud-est europene, ca și în comentariile unor istorici străini care discutând rezultatele înregistrate de cercetarea contemporană din țara noastră aplică vechea formulă, acordind atenție elementelor ce confirmă difuzarea culturilor occidentale într-o zonă care, privită dintr-un asemenea unghi, apare scufundată, în perioada anterioară revârsării generoase a luminilor occidentale, într-o stagnare intelectuală.

În mod evident, dinamica internă a culturilor sud-est europene se accelerează în perioada luminilor, iar reperele oferite de societățile în expansiune de pe continent dobîndesc o forță de atracție sporită. Dar nu este mai puțin evident că transformările profunde care au avut loc acum nu pot fi reduse la câteva aspecte generale, schițate într-o schemă simplistă: respingerea formei vechi — adoptarea unei noi forme. O asemenea schemă care aduce în prim plan formule abstractive, împinge firesc, pe un al doilea plan, oamenii din această perioadă, după cum sfîrșește prin a sărăci însuși conținutul culturii europene, redusă la forme culturale elaborate în societățile în expansiune care par a se fi difuzat fără obstațe pe o hartă fără relief și monocoloră. Or, este cert că, „nu oamenii sunt plămădiți de epoca în care trăiesc, ci că, în ce privește istoria culturală, ei sunt aceia care o făuresc... Putem urmări modul în care cineva este influențat de o idee, în favoarea sau împotriva ei, dar modul în care cineva este influențat de o perioadă este mult prea misterios pentru a fi tratat în mod rațional”¹.

---

¹ George Boas, *In Search of the Age of Reason in Aspects of the Eighteenth Century*, The John Hopkins Press, 1967, p. 4,2.

Schematizarea pe care o evocăm se datorește, în mare parte, istoricilor literari din societățile sud-est europene care, în secolul trecut, au exaltat în stil romantic creațiile populare și au investigat monumentele vechii culturi doar sub aspectul progresului înregistrat de limba literară; cultura scrisă nu a mai fost reconstituită global și în efortul predecesorilor nu a mai fost regăsită participarea lor intensă la rezolvarea unei problematici ce a stâruit în atenția tuturor societăților de pe continentul european². La mijlocul secolului trecut, nu existau bogate biblioteci naționale, corpusuri ample de documente, inventare precise de monumente artistice; interpretarea s-a întemeiat pe un grup restrâns de mărturii. În același timp, interpretarea a trecut deliberat cu vederea mărturiile care păreau să aparțină unui „vechi regim” a cărui existență se dorea a fi curmată cât mai rapid; a fost, astfel, compusă imaginea unor culturi „tinere” care porneau la drum, după ce, secole de-a rîndul, se conservaseră într-o stare de adolescentă nefirească. Conceptul de „stagnare” s-a adăugat celui de „Renaștere”.

Dispunem astăzi de instrumente prețioase de lucru și de o metodă de interpretare care ne permit să înțelegem evoluția proceselor culturale și a fazelor de profund bilanț din epociile majore, parcurse de societățile sud-est europene. Epocile nu se plasează în aceleași intervaluri de timp și nu au un conținut identic. Constatăm astfel, că situația politică a fiecărei societăți și tradiția proprie de gîndire au avut o pondere deosebită asupra formării iluminismului român sau grec, în a doua parte a secolului XVIII, sau a celui albanez, într-un moment ulterior, ori asupra iluminismului iugoslav care nu împărțește aceleiasi caractere cu iluminismul otoman. De aceea, opoziția dintre stagnarea orientală și dinanismul occidental, pusă în lucrare de istoricii apuseni ai culturilor, în epoca luminilor, nu ne mai apare utilizabilă. Investigarea culturilor sud-est europene nu mai poate rămîne debitoare schemei elaborate de cei care au inițiat studiul culturilor moderne, pentru a construi un nou edificiu, menit să-l înlocuiască pe cel precedent, și în care un anume concept de „civilizație” forma piatra unghiulară.

Este extrem de important să repunem în discuție punctul de pornire al istoricilor occidentali ai culturii, deoarece concepțele lor majore au fost adoptate de primii istorici ai culturilor sud-est europene și aplicate la un proces cu particularități care au fost astfel acoperite.

Pentru gînditorii iluministi, cu precădere Voltaire, civilizația îngloba „pe lîngă moravuri și legi, artele, științele, filozofia și toate cuceririle omenești care, departe de a constitui o calitate mai mult sau mai puțin înnăscută a individului, reprezenta suma laborioasă și tangibilă a unor multiple eforturi de ordin colectiv. Aceasta înseamnă că, astfel înțeleasă, civilizația are pentru prima dată o istorie”³. Accentul pus asupra devenirii,

² În acest sens, vezi Léandre Vranoussis, *Les étapes successives et l'état actuel des études sur la littérature néo-hellénique* în *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, Athènes, 1972, tome Ier, p. 217–232 și cartea mea *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Edit. enciclopedică română, 1972, p. 7–38, cap. *Tendințe în istoriografia culturii*.

³ Vezi Antoine Pelletier, *Noțiunea de civilizație în Materialismul istoric și istoria civilizațiilor*, București, Edit. politică, 1973, p. 17.

manifestată într-o anume sferă a activității umane — aceea care grupă „toate cuceririle omenești” — apare ca o concluzie firească a unui întreg demers intelectual declanșat de Renaștere. Gînditorii iluministi au înregistrat progresele făcute de activitatea umană în organizarea cetății terestre și au amplificat conceptele cheie din gîndirea umaniștilor Renașterii, delimitînd, astfel, domeniul pe care s-au implantat acțiunile care au contribuit la formarea omului și a colectivităților „moderne”: cultura Antichității, a Renașterii, a Secoului Luminilor s-a infășișat ca un proces continuu care a sfîrșit prin a da un nou chip polisului și omului social. Iluminismul a dus pînă la capăt currentul principal de gîndire izvorit din Renaștere și a inclus sub denumirea de civilizație toate actele pe care umaniștii le-au preconizat pentru a consolida solidaritățile citadine. Iluminismul a încheiat, astfel, „epoca umanistă”⁴ și a conturat o imagine a universului uman care s-a opus net imaginii conturate de civilizația medievală, mai înainte de declinul ei, în secolele XIII — XIV.

Civilizația despre care au vorbit iluministi s-a întemeiat pe cuceririle umane din cadrul mediilor urbane și s-a separat de viața culturală din mediile sășești: „rusticus” a desemnat pe omul neșlefuit, nedeprins cu „politețea”, cu viața din polis. Civilizația s-a dezvoltat în state centrilizate, în care autoritatea nu s-a confundat cu bunul plac al suveranului; iluministii au condamnat despotismul oriental care a scufundat în stagnare societăți întregi. Ca realizare umană, civilizația s-a opus manifestărilor care au orientat oamenii spre obiective care nu s-au subsumat problematicei esențiale a organizării „polis”-ului modern; acele manifestări au fost înglobate sub denumirea de „barbaria gotică” și respinse. Cosmopolitismul Luminilor s-a instaurat în locul universalității medievale replate asupra ei însăși.

În discriminările gînditorilor iluministi descoperim concluzia unui îndelungat proces intelectual propriu societăților occidentale. Aici, cultura clericală și cultura seculară s-au dezvoltat în paralel, angajîndu-se, în egală măsură, în problematica organizării vieții sociale și politice. O lumină puternică o aruncă asupra acestei evoluții, analiza care surprinde interpenetrarea celor două culturi în secolul XIII: lumea cavalerilor se interesează de scolastică, în timp ce lumea clericilor acordă atenție realității concrete⁵. Dar nu este greu de descoperit unitatea culturii europene din cea de a doua parte a primului mileniu, asigurată și de prestigiul cultural al imperiului bizantin. Arta din Ravenna a iradiat în Italia, unde Veneția a asimilat pînă tîrziu valori bizantine. Mai mult, în catedrala din Aachen, capitala imperiului lui Carol cel Mare, se desfășoară mari mozaicuri bizantine. Ascensiunea puterii imperiale romane, dirijată de papalitate și a celei dirigate de principii germani, a creat un nou cadru care s-a detașat, treptat, de modelul universal bizantin. Paralel cu arta și literatura promovată de curtea de la Roma s-a dezvoltat o cultură care și-a regăsit fundațiile în cultura cavalerescă ce a înflorit la curțile

⁴ Vezi Delio Cantimori, *La periodizzazione dell'età del Rinascimento* în vol. său *Storici e storie*, Torino, Einaudi, 1971, p. 573—575.

⁵ Vezi Georges Duby, *Fondements d'un nouvel humanisme, 1280—1440*, Genève, Skira, 1966, p. 30—36, cap. *L'univers mental*.

princiare. Două castele situate la mică distanță unul de celălalt în apropiere de Bolzano procură o mărturie dintre cele mai prețioase : în Hocheppan, capela este pictată pe la 1150, în cel mai frumos stil bizantin dar pe peretele exterior este înfățișat un principă pornit la vînătoare ; în încăperile din Runkelstein se înșiruie scene de vînătoare sau teorii de figuri ce evocă o asistență captată de spectacolele trubadurești desfășurate în interiorul camerelor, iar pe peretele balconului sînt prezente personaje din ciclul lui Arthur.

Cele două culturi au evoluat în paralel și s-au îndreptat spre noi obiective în perioada Renașterii, a Reformei și Contrareformei. Progresele înregistrate de statele centralizate, a căror economie s-a dezvoltat puternic în urma expansiunii peste Atlantic, au favorizat deplasarea centrelor civilizației moderne din bazinul mediteranean spre nordul continentului. Blocate în formații politice cu marcate caractere medievale, unitățile culturale mediteraneene nu au dezvoltat cuceririle gîndirii, datorate lor, pe plan social, în ritmul evoluției înregistrate în Franța, Anglia sau Țările de Jos. Întemeiată pe datele comunicate de investigarea naturii, care din secolul XVII înainte s-a dezvoltat considerabil, cultura seculară a atacat aici frontal cultura clericală care oferise o doctrină politică perfect închegată monarhiilor din „vechiul regim”. Umaniștii s-au preschimbăt în filozofi și au preconizat o nouă universalitate ce s-a definit prin opoziția față de universalitatea medievală. Mutatia din Renaștere și din Reformă a dat noi baze culturii în epoca Luminilor, cînd „spiritul de societate”, accentul pus asupra vieții social-politice, și-a afirmat drepturile împotriva comunității spirituale din secolele precedente Renașterii. Spiritul revoluționar avea să dea noi dimensiuni universalității care nu se mai întemeia pe nucleele constituite din filozofii „civilizații”, grupați în „societăți de gîndire”, ci pe popoare.

Intelectualii din Sud-Est european care au reconstituit istoria civilizației popoarelor din această arie nu au acceptat global discriminările iluminîștilor, ci le-au corectat sub impulsul formării, sub ochii lor, a universalității promovate de Romantismul revoluționar. Dar atacul lor împotriva castei care se dovedise incapabilă să înțeleagă liniile de ansamblu ale politicii internaționale și contribuise la frînarea dezvoltării economice a societăților sud-est europene — decalajul economic, politic și social față de Occident fiind vizibil — a acoperit parte din realizările gîndirii care nu fusese pusă în slujba dominanților și a acoliților lor. Preluarea conceptelor sociale și politice din Occident s-a însoțit cu assimilarea unor concepte filozofice elaborate într-o viață intelectuală înscrișă într-o altă variantă a culturii europene. Conflictul dintre cele două culturi, care nu cunoscuse o tensiune similară în Sud-Est, a fost localizat sub diverse etichete, printre care „cezaropapismul bizantin” ; cultura bizantină a fost privită prin ochii gînditorilor occidentali și respinsă ca o formă de despotism oriental ; teme și simboluri din cultura „veche” au fost abandonate, pentru a face loc celor apărute în vremea Renașterii și a Reformei. Cosmopolitismul Luminilor și-a aflat, astfel, justificări postume în demersul istoriografiei care nu a ținut constant seama de studiul realităților vii, ci a acceptat frecvent schema conceptuală pusă comod la dispoziție de istorică civilizației din Occident care au descoperit, justi-

ficat, sorgintea istoriei ideilor apusene în conflictul dintre cele două cetăți, cea sacră și cea profană⁶.

Apelul la concepțele filozofice occidentale a contribuit enorm la secularizarea gîndirii Sud-Est europene. Dar astăzi avem posibilitatea de a evalua acest impuls dat evoluției moderne și de a-i fixa locul într-un proces istoric care apare într-o lumină deosebită de cea proiectată asupra trecutului de istoricii din veacul trecut. În special, datorită faptului că elaborarea conceptelor și doctrinelor este statorică și sistematic cercetată în relațiile sale cu realitățile trăite și nu cu „spiritul timpului” sau „istoria spiritului”.

Necesitatea imperioasă de a articula cultura română în cultura europeană și, mai departe, în cea universală, impune depistarea elementelor de contact între formele culturale apărute în realități de o mare diversitate. Investigarea atentă a evoluției modului de trai, a gîndirii și sensibilității, a modului de a acționa face aduce schemele propuse de istorici ai unor anumite grupuri de societăți și care nu pot fi generalizate automat; dar ea riscă să izoleze cultura analizată de celelalte culturi, dacă cercetarea nu-și propune de la început o dimensiune comparativă. Ce anume permite compararea? De la ce grup de realități trăite poate porni compararea?

Extrem de instructive sunt datele referitoare la comportarea cotidiană, deoarece ele ne restituie reacțiile spontane ale oamenilor în fața problemelor ridicate de existența de zi cu zi. S-a arătat, în acest sens, că obiceiurile, moda, distribuirea timpului și a spațiului în societățile sud-est europene de la începutul secolului XIX, se află sub impactul unui model cultural occidental și a unui model cultural otoman, el însuși în curs de preschimbare⁷. Constatările sunt instructive, dar ele nu epuizează conținutul culturii, care nu se reduce la comportare. În 1782, Ienăchiță Văcărescu ajunge la Viena și provoacă o nestăvilită curiozitate, datorită costumului pe care-l poartă: „la acea asemblea, notează el, mă descinsese damele și de brîu, pentru ca să-mi vază șalul”. Am putea crede că modelele culturale nu s-au confruntat, întotdeauna, dramatic; dar finul diplomat a înțeles rapid că discuția purtată cu cancelarul Kaunitz, despre blana de samur, ascundea dedesupturi de politică internațională. Modelul cultural ce poate fi conturat cu ajutorul datelor privind comportarea se infățișează ca un sub-model.

Este atunci indicat să pornim direct de la „schemele intelectuale” elaborate și acceptate de oameni de-a lungul veacurilor? Două tendințe

⁶ În acest sens, Leonard Krieger, *The Autonomy of Intellectual History*, „Journal of the History of Ideas”, 34 (1973), 4, p. 501.

⁷ Georges Castellan, *L'influence de Constantinople sur la vie quotidienne des villes balkaniques (fin XVIIIe – début du XIXe siècle): confrontation de modèles culturels*, „Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen”, XII (1974), 1, p. 91–106. Autorul utilizează conceptul de model cultural pornind de la definiția dată culturii de etnologul Ralph Linton: „O cultură este configurația comportamentelor învățate și a rezultatelor lor, ale căror elemente componente sunt împărtășite și transmise de membrii unei anumite societăți”. Accentul, în spirit pragmatic, pus asupra comportării trece pe al doilea plan elementul primordial care este valoarea; simplificarea desfigurează. Studiul citat face apel, pentru realitățile românești la lucrarea lui Vladimir Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente, 1800–1848*, Cluj, 1970.

pot fi depistate în această interpretare. Prima cumulează datele din diverse epoci istorice și construiește „modele” care se înfățișează „actuale” intrucit elimină perspectiva istorică; această interpretare predomină în critica literară structuralistă. „Modelul” de acest gen nu poate interesa decât în măsura în care dezvăluie o orientare intelectuală contemporană, contribuția sa la elucidarea fazelor intelectuale din trecut fiind nulă. Cea de a doua tendință apare în cadrul istoriei vieții intelectuale care încearcă să aducă la un numitor comun rezultatele obținute de istoria ideilor și de istoria socială a teoriilor și concepțiilor despre lume și om. Dar investigarea aceasta este frecvent restrictivă, deoarece, pe de o parte, se depărtează de varietatea existenței, după cum, pe de altă parte, riscă să nu abordeze transpunerea experienței intelectuale pe planul valorilor universale⁸. Și, în acest caz, analiza de acest gen realizează „sub-modele”.

Pe un teren mai ferm se situează cercetarea mentalităților colective care poate surprinde, de exemplu, trecerea de la mentalitatea tradițională la mentalitatea revoluționară⁹. Aceste rezultate se înscriu pe un registru larg, din care compararea formelor de cultură nu poate reține decât o parte și anume aceea unde comunicarea, transferul de la o mentalitate spre alta, într-un context internațional, și convergențele culturale devin manifeste.

Beneficiind, aşadar, de datele comunicate de sub-modelele puse în lumină de analiza comportării, a schemelor intelectuale, a psihologilor colective, istoria culturală poate contura un *model* global. În acest scop, se cer îmbinate datele semnificative ale procesului de elaborare mentală a unei forme culturale, ancorată în realitățile trăite, și analiza modului în care această formă a acționat asupra vieții din societate și asupra membrilor ei, prin intermediul modelului de umanitate ce se desprinde din forma culturală¹⁰.

Forma culturală poate fi reconstituită din analiza operelor scrise, orale sau figurative, întreprinsă tocmai pentru a detașa date semnificative. Dar chiar dacă ne vom limita la un sector foarte redus, al traduce-

⁸ Pentru prima tendință, un exemplu îl oferă articolul lui Adrian Marino, *Mecanismul modelului literar*, „Tribuna”, 1974, 10, p. 5. Pentru cea de a doua tendință, de văzut tentativa pe care o face Rush Welter în *The History of Ideas in America. An Essay in Redefinition*, „Journal of American History”, 51(1965), 4, p. 599–614 (articolele înglobate în antologia lui C. K. Mc Farland, citată mai departe). Analiza acestor scheme („intellectual devices or of intelligences”) permite abordarea atât a teoriilor elaborate de gânditori, cit și a concepțiilor populare, afirmă autorul, acest gen de cercetare situându-se la mijloc între studiul fenomenelor intelectuale, izolate de mediul social, și studiul care ar considera aceste fenomene simple produse ale existenței. Acest model se întemeiază pe teoria psihologului John Dewey. Detalii privitoare la disciplina care se afirmă tot mai mult în istoriografia americană „intellectual history” (în română: istoria vieții intelectuale, deoarece „istoria intelectuală” pretează la confuzii, deși traducerea pe care o propunem nu redă exact conținutul și orientările disciplinei), la Robert Allen Skotheim, *American Intellectual Histories and Historians*, Princeton University Press, 1966. O reluare a problematicii acestei discipline, mai nuanțată, la John Higham, *Writing American History*, Indiana University Press, 1972.

⁹ Vezi Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătmărenesc în societatea medievală românească*, „Studii și materiale de istorie medie”, VII (1974), p. 69–100. Studiul mentalităților colective a fost impulsional de istoriografia franceză grupată în jurul revistei „Annales”.

¹⁰ Mai pe larg în articolul meu *L'étude comparée des cultures européennes et la recherche interdisciplinaire*, „Revue des études sud-est européennes”, 1974, 2, p. 195–203 și în comunicarea *L'étude comparée des modèles culturels*, „Synthesis”, București, vol. I, p. 69–75.

rilor făcute din literaturile occidentale, vom constata că este operată o selecție. Or, cine face o discriminare, nu acceptă totul. Dacă vom trece la limbajul figurativ, vom surprinde o reînnoire considerabilă a temelor și a procedeelor artistice; dar pictura tradițională nu dispare subit. Literatura orală este captată și prezentată după normele beletristicii, dar nu se desprinde brusc de tematica și procedeele străvechi. Reconstituirea formei culturale, prin descoperirea imaginilor colective care au remodelat trecutul, au dat un nou chip lumii cunoscute și au prefigurat viitorul societății, înregistrează de la bun început, două serii de elemente: anume că societățile sud-est europene nu s-au hotărît deodată să se încadreze în forma de civilizație propusă de societățile occidentale și că nu au „renăscut”, abolind moduri de comportare, gânduri și sentimente. Nu aflăm nicăieri „un spirit al veacului” care seacă peste noapte băltile stagnării și face să inflorească întinse culturi de capodopere.

Cele trei imagini ne introduc în frământările acestei perioade în care condițiile de viață, instituțiile culturale, relațiile între oameni și popoare au evoluat treptat.

Imaginea trecutului este cristalizată de tradiția selectivă¹¹ care readuce în actualitate și trece în fondul pasiv creații și concepte din trecut. Or, deosebirea este manifestă între efervescența tiparului din cultura neogreacă, între modul în care se reînnoiește fondul de cărți în alte culturi¹² și rolul redus acordat imprimeriei în cultura islamică, după cum manifestă este deosebirea dintre direcțiile care apar în gravura și pictura sârbă sau română și cea bulgară. Trecutul se infățișează dominat de Antichitate în ochii cărturarilor greci, de perioada de ecloziune a culturii medievale slave, în ochii lui Paisie din Hilandar, de prestigiul romanității în ochii cărturarilor români; trecutul este întrevăzut într-o succesiune neîntreruptă a anilor, de către cărturarii otomani sau de către cei români sau ca o linie frântă de dominația străină, de către cărturarii ce aparțin popoarelor subjugate de Înalta Poartă. Tradiția selectivă funcționează în mod divers; ponderea „începuturilor” și impulsul primit din partea asimilărilor își conferă caracterul variate. Hotărîtor este domeniul asupra căruia își intinde operațiile. Acolo unde „epoca de aur” este privită ca o culme neatinsă de alte cuceriri, iar asimilările sunt treptate sau chiar accelerate, dar într-un domeniu restrins, propensiunea spre luminare capătă proporțiile unei Renașteri — ca în mare parte din culturile balcanice; acolo unde „epoca de aur” este privită ca un punct de pornire, iar asimilările se inserează în structuri culturale constituite, propensiunea spre luminare este echivalentă unei redeșteptări — ca în cultura română. Dar atașamentul excesiv față de epoca de aur alimentează frecvent spiritul conservator, după cum prioritatea acordată asimilării acoperă realizările culturale din trecut și favorizează inovația cu orice preț, cantonată adesea în ceea ce propune moda.

Imaginea Europei are contururi deosebite în conștiința popoarelor din această zonă. Cărturarii greci care se intemeiază pe instituția ce a pre-

¹¹ Pentru care vezi Raymond Williams, *The Long Revolution*, Penguin Books, 1971, p. 66–68.

¹² Vezi *Structure sociales et développement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVIIe – XVIIIe siècles*, București, AIESEE, 1975.

luat asupra ei problema orientării generale a vieții intelectuale a populației grecești din imperiul otoman, patriarhia (și printre ei se numără nu numai clerici, dar și mare parte dintre fanarioți) nu se îndoiesc că perpetuează o tradiție pornită din „centrul lumii” europene, cea bizantină, și ei integrează acele elemente care nu reneagă tradiția. În schimb, acei cărturari greci care se află în insule sau în diaspora dobândesc o cunoaștere mai netă a progresului intelectual din Occident și modifică mai substanțial tradiția. Contactul cu mișcarea de idei de pe continent este mai puternic la iugoslavi sau la români, decât la bulgari sau albanezi. Cărturarii otomani rămîn mai îndelung prizonieri ai tradiției. De altfel, iradierea centrelor culturale din Veneția, Viena, universitățile germane sau centrele culturale din Rusia acoperă arii geografice diferite și influențează, într-o variață măsură, pe intelectualii din Sud-Est european.

Proiectul cultural este dirijat spre obiective similare celor urmărite în alte societăți europene: activitatea culturală se ancorează în problematica ridicată de mai buna organizare a „cetății oamenilor”. Corpul uman și corpul social captează atenția gînditorilor; cultura se adresează unui om care este membru al unei colectivități și are un destin ce nu poate fi desprins de soarta societății în care trăiește. Valoarea etică subjugă valoarea religioasă și educația socială apare ca un comandament principal: crește interesul pentru progresele civilizației materiale, ale investigării științifice a naturii, așa cum se formează convingerea fermă, că, prin educație rațională, ordinea poate lucear arbitrarul.

Proiectul cultural, însă, este silit să țină seama de conjunctura politică internațională; deciziile nu pot fi luate independent de planurile elaborate în cabinetele imperiale. Și de aceea, în momentul în care gînditorii din această parte a Europei trăiează problemele corpului social, ei au în față forma variață pe care acest corp o poate adopta; în locul imperiului otoman ar putea apărea o confederație balcanică; state întemeiate pe etnii sau pe privilegiile tradiționale. Problema orientală solicită constant gîndirea celor care promovează noi direcții culturale, la Istanbul, ca și în celelalte centre sud-est europene. Este greu de menținut deosebirea dintre naționalismul occidental, întemeiat pe realități, și naționalismul răsăritean, întemeiat pe mituri și visări, cum propune Hans Kohn; realitățile sunt deosebite și interpretul culturilor sud-est europene nu poate neglija faptul că prezența imperiilor a obligat pe gînditorii de aici de a lua în considerare raporturile posibile dintre unitățile culturale naționale și uniunea culturală promovată de imperii¹³. Reacția împotriva cosmopolitismului rezultă din efortul de a da statut unei universalități în care puteau fi înglobate operele ce dădeau expresie unor realități vii¹⁴.

Modelele culturale sunt elaborate de oameni și atunci cînd vorbim despre imaginile colective, ne referim la grupurile care preiau conducerea intelectuală în societățile sud-est europene. Întilnim aici lumea din

¹³ Vezi Peter Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism in Nationalism in Eastern Europe*. Edited by Peter F. Sugar and Ivo J. Lederman, University of Washington Press, 1969, p. 3–54. Hans Kohn își expune interpretarea sa în *The Age of Nationalism*, Harper and Row, 1962.

¹⁴ În acest sens, Anne Paolucci, *Ottoman Cosmopolitanism and Turkish Universality*, „Review of National Literatures”, IV (1973), 1, p. 8–12.

jurul curții imperiale, lumea din preajma Patriarhiei ecumenice, fanariotii care formează o castă în imperiu și care constituie, în același timp, un nucleu european¹⁵. Deschiderea spre ideile europene are loc treptat, în cel din urmă grup, în timp ce primele două sunt atașate doctrinelor confesionale. Clericii continuă să consolideze conștiința ortodoxă a popoarelor balcanice, mai ales în mănăstiri, în timp ce aceia care activează în școlile și tipografiile din fiecare societate asimilează concepte occidentale pînă în punctul în care depărtarea de doctrina tradițională devine amenințătoare. Aceastora din urmă li se alătură profesorii din școli și negustorii care se interesează de ideile noi și facilitează circulația lor. O parte din grupul boierilor din principatele române participă la apariția unor noi direcții intelectuale.

Modelele culturale sunt elaborate, în asemenea condiții, de oameni cu formații și statut social divers și ele nu se îmbină într-un singur model, caracteristic întregii zone; variația se datorează locului pe care purtătorii ideilor noi îl ocupă în viața societății (și este important de distins grupurile din cadrul societății și cele aflate în diaspora). Dar această varietate de modele se pretează unei comparații, datorită înseși condițiilor de viață care au favorizat comunicarea între popoare; compararea modelelor pune în lumină trăsături de ansamblu, dar ele nu concordă cu cele deduse din compararea care-și propune să pună în vedetă un singur tip și o singură formă de iluminism.

Iluminismul român oferă un caz exemplar studiului întreprins pe asemenea coordonate, deoarece el cumulează elemente sud-est europene, ca și elemente din Estul, Centrul și Vestul continentului inserindu-le într-o tradiție de gîndire. Cristalizarea modelului cultural umanist, la sfîrșitul secolului XVII, și ponderea lui asupra mișcării de idei din secolul XVIII, fac intelibile direcțiile adoptate de iluministi care au intrat în contact cu noile orientări europene.

Mișcarea iluministă română are un caracter unitar și nu poate fi divizată după „surse”. S-a afirmat, și se mai afirmă încă în studii de ampoloare, că Unirea cu Roma a deschis transilvănenilor porțile spre Europa, în timp ce influența neogreacă a dat un impuls hotărîtor gînditorilor din principate. Dar nu numai sursele române pe care iluministii din toate cele trei provincii le utilizează, dar și reacțiile lor similare în fața modelului occidental, pledează în favoarea unei reconstituiri globale a iluminismului român. Deosebiri între problematica transilvănenilor și aceea a gînditorilor din principate există; dar laolaltă, ei vorbesc despre romanitatea poporului român, despre rolul lui în Sud-Estul european, despre necesitatea adoptării unor rezultate ale progresului occidental. Chesarie de Rîmmic, Leon Gheuca la Iași, Samuil Micu la Blaj se grupează firesc, așa cum Petru Maior, Gheorghe Șincai, Eufrosin Poteca, Ion Budai Deleanu și Ionică Tăutu, formează un grup compact¹⁶. Prezența cărturărilor greci

¹⁵ Vezi actele coloconului privind epoca fanariotă, de la Salonic, 1970, apărute în 1975 Symposium «L'époque phanariote» și Cyril Mango, *The Phanariots and the Byzantine Tradition in The Struggle for Greek Independence*. Edited by Richard Clogg, London, Macmillan, 1973, p. 41–66.

¹⁶ Pentru caracterul unitar al mișcării române vezi și *Iluminismul în Istoria filozofiei românești*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, vol. I, p. 119–124.

pe de o parte, contactul cu iluminismul german, mai puternic în Transilvania, pe de altă parte, au introdus în circuitul culturii române elemente care pun în lumină o sinteză de date provenite din lumea mediteraneană și din centrul Europei. Iar această sinteză este originală tocmai pentru că a pus în mișcare forțe care preexista¹⁷, și pentru că a ajuns să se încheje într-o nouă formă culturală.

În această nouă formă culturală, beletristica și-a asumat o misiune pe care n-a avut-o anterior, aceea de a mobiliza cugetele în vederea formării solidarităților utile unei societăți cu noi obiective. Acest sector al activității intelectuale s-a extins considerabil și s-a îmbogățit cu opere care s-au bucurat de succes în Occident, prin intermediul traducerilor. Dar atât în operele originale, cât și în operele străine selectate acum, preocuparea etică predomină; delectarea nu acordă statut „plăcerii”, care este constant îmbinată cu comandamentele etice. Iar etica trece pe primul plan în sistemul de valori, după cum indică literatura sapiențială, în cadrul căreia manualele de comportare se multiplică vertiginos¹⁸. Literatura sapiențială și literatura istorică au vîrste venerabile și transformările din cadrul lor manifestă viguros preschimbările intervenite în mentalitate, și aceasta cu atât mai mult că scrisorile din cadrul celor două literaturi converg spre obiective similare: ele preconizează formarea unei științe a societății, cu ajutorul filozofiei. Știința societății se cristalizează în funcție de lecțiile istoriei și de datele desprinse din analiza conjuncturii politice; ordinea interioară depinde de ordinea ce este cu puțință să fie instaurată în această zonă, în care forțe puternice intervin din afara în viața societăților. Cărțurarii ilumiiniști urmăresc, de aceea, să lămurească și să limpezească gîndurile compatrioților, prin intermediul unor massive opere adresate „nației”, locuitorilor din cele trei provincii.

Filosofia îmbină preceptele generale conservate în maxime și proverbe cu concepțele avansate de gîndirea din Europa „civilizată”. Dar analiza textelor indică faptul că „natura” nu dobîndește sensurile pe care le capătă la gînditorii occidentali¹⁹ și că știința este considerată mai curind un instrument care deschide porțile bunăstării și fericirii, decât un nou sistem de cunoștințe. Laicizarea gîndirii este progresivă, dar ea nu este urmarea unui conflict dramatic dintre două viziuni antagoniste asupra lumii, ci a unei deplasări a problematicii tradiționale în sfera științei sociale.

Această deplasare este operată de clericii care se ocupă de istoria „nației” și care participă la popularizarea noilor mijloace tehnice, utile agriculturii, sau a cunoștințelor științifice ce pot curma superstițiile. Difuzarea rezultatelor atinse de investigarea naturii nu este blocată de o doctrină care a închis în sine toate formele activității umane, de la viața

¹⁷ Fenomenul este constatat într-o cultură ale cărei tradiții sunt mai puțin prelungi în timp ca în cultura română, în cea nord-americană, de Bernard Bailyn, *Political Experience and Enlightenment Ideas in Eighteenth-Century America* în C.K. Mc Farland, *Readings in Intellectual History. The American Tradition*, Holt, Rinehart and Winston, 1970, p. 124.

¹⁸ Mai pe larg în articoul meu *Ethics, scherzi and delectation*, „Balkan Studies”, 13(1972), 2, p. 265–277 și în *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, Edit. Academiei RSR, 1972.

¹⁹ Cp. Peter Gay, *The Enlightenment. An Interpretation*, New York, A. Knopf, 1969, vol. II, cap. 3: *The Uses of Knowledge*.

intimă la cea publică ; clericii nu caută asemenea celor din Occident să stabilească legături între o doctrină intemeiată pe un grup restrâns de precepte teologice și noua știință a naturii²⁰. Nu poate fi identificată în istoria noastră o cultură clericală, elaborată de o castă, care a intrat în conflict cu o cultură elaborată la curțile principale sau în orașe ; cultura medievală a avut drept sorginte curtea și mănăstirea, care au colaborat pentru a face față presiunilor imperiale²¹. În momentul în care se afirmă umanismul român, ponderea curții și a orașului crește, dar centrele clericale nu se opun procesului de cristalizare a conștiinței de sine a poporului român. Gînditorii și cărturarii din epoca Luminilor preiau clar inițiativa, pe măsură ce se consolidează noile instituții — școlile din mediul urban și rural, societățile culturale, presa etc., — dar modelul care se degajă din activitatea lor este, sub aspectul atitudinii față de trecut, rezultatul unei selecții și al amplificării unor tendințe anterioare.

Noile idei sunt preconizate de profesori și publiciști, clerici preocupați de învățămînt și creșterea rolului cărții în societate, boierii reformatorî ; ele sunt negate de clericii și boierii care proclamă privilegiile și menținerea formei culturale moștenite. Laicizarea face progrese continui și desface viziunea religioasă asupra lumii, în cadrul unui proces care nu repetă conflictul dintre două culturi, ca în Occident, egal angajate pe plan social. Coliziunea are loc aici între partizanii menținerii unei culturi redusă la o funcție de rezistență și promotorii unei noi forme, capabile să asigure, și pe acest plan, încadriarea societății române în „Europa națiunilor”. În aceste condiții are loc trecerea de la forma de universalitate dezvoltată de-a lungul unor veacuri în care nu a apărut o Renaștere, spre forma de universalitate inițiată de profundele mișcări revoluționare care în locul curților imperiale sau principale au dat prioritate instituțiilor menite să elaboreze cultura și să o difuzeze în unități sociale tot mai largi. Dar democratizarea culturii nu va deveni o realitate decât în secolul nostru. Cert este că în momentul în care cultura română s-a orientat spre o nouă formă, ea nu a abandonat parte din orientările sale anterioare, după cum ne indică sprijinul statoric acordat culturilor balcanice, dintre care unele — cea bulgară sau cea albaneză — și-au construit primele monumente literare pe teritoriul țării noastre.

Investigarea realităților vii din care a izvorât modelul cultural român pune în lumină replica originală dată de gîndire și sensibilitate problemelor ridicate de existență. În imaginea trecutului, strălucirea începuturilor române nu poleiește o infatuare care refuză progresul ; aceste începuturi sunt completate de suma realizărilor în domeniul civilizației obținute.

²⁰ Ne referim la Thomas Prince evocat de John E. van De Wettering, *God, Science and the Puritan Dilemma in Readings in Intellectual History*, p. 103—111. Vezi, în același volum, și Stow Persons, *The Cyclical Theory of History in Eighteenth Century America*, p. 295—307.

²¹ În acest sens și concluziile recente, desprinse din analiza limbajului figurativ de pe pereții exteriori ai Moldoviței, din articoului lui Michael D. Taylor, *Three local motifs in Moldavian Trees of Jesse, with an excursus on the liturgical basis of the exterior mural programs*, „Revue des études sud-est européennes”, 1974, 2, p. 291. Fenomene similare, în domeniul concepțiilor social-politice, sunt surprinse pe un plan general sud-est european de Philip Sherrard, *Church, State and the Greek War of Independence in The Struggle for Greek Independence*, p. 189.

nute de romanitate și de aceea Roma antică nu împiedică evocarea civilizației contemporane italiene și franceze, ci o solicită. Tradiția autohtonă se intemeiază pe fapte de cultură concretizate în monumente și cărți care reliefeză virtuile înțelepciunii, care este discriminare, măsură și vitezie. În imaginea lumii, rolul de centru de rezistență al țărilor române, subliniat și de Dimitrie Cantemir, nu este trecut pe un al doilea plan, dar se întărește convingerea că centrul de cultură s-a deplasat spre Apus; Europa, care a fost pentru umaniști zona din afara imperiului otoman²², se confundă acum cu lumea civilizată, o lume care nu ar trebui să respingă achizițiile culturale din Orient.

La elaborarea modelului cultural iluminist o contribuție hotărîtoare a adus orașul, dar el nu a respins tradițiile de cultură orale comunicate de tîrgurile populare și manifestările pe care M. Bahtin le denumește imaginile popular-festive²³. Proiectul de existență se axează pe preocuparea dezvoltării științei societății; dar, în cadrul acesteia, „patria” și „națiunea” ocupă locul central, aşa cum colectivitatea nu se înalță deasupra individului, ci cuprinde personalități, formate prin educație. Modelul reflectă o sinteză de civilizație care, prin fundamentalul oferit operei de modernizare, și-a prelungit orientările în cultura modernă și contemporană română. Iar dacă în a doua jumătate a secolului XIX, cultura orală a fost treptat izolată de cultura oficială promovată de o clasă care a amplificat asimilările de elemente culturale din alte zone europene și a limitat universalitatea propusă de romanticismul revoluționar la realizările acestei clase — naționalismul burghez²⁴ —, demersul poate

²² Mai pe larg în articolul meu *Etapile civilizației europene în viziunea umaniștilor români*, „Revista de istorie”, 1974, 5, p. 711–725 și în cartea *Umaniștii români și cultura europeană*, Edit. Minerva, 1974.

²³ Vezi extrem de interesanta lui carte *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și în Renaștere*, București, Edit. Univers, 1974.

²⁴ Naționalismul promovat de oamenii de stat burghezi a făcut parte din programul cultural al acestei clase, care a încercat să creeze solidarități colective în jurul statului construit pe aparatul birocratic burghez. Între teoriile emise în numele acestui stat și concepția despre „polis”, formulată de intelectualii din secolul al XIX-lea care s-au intemeiat pe ideea de patrie și personalitate din modelul iluminist, poate fi constatat un decalaj considerabil, după cum am subliniat în *Cărțile de înțelepciune*, p. 102–103. Existența acestui decalaj împiedică prezentarea unei evoluții lineare, lipsită de conflicte, în gîndirea română, din epoca Luminilor pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea; numai eliminînd tensiunea internă, ajunge interpretarea să conchidă că ideile generației de la începutul secolului al XIX-lea au fost transpuse în practică de politica guvernului, naționalismul român fiind de tip „birocatic” (cf. P. Sugar, *op. cit.*, p. 50–51). Într-un model cultural, tonul nu-l dă întotdeauna politica oficială, mai ales atunci cînd aceasta se izolează de proiectul existențial colectiv. Or, această izolare a devenit manifestă după ce programul cultural angrenase energiile populare.

În acest sens, trebuie luate în considerare etapele formării conștiinței naționale pe care le-a conturat Miroslav Hroch (*Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praga, 1968) în istoria popoarelor din Europa Centrală și care au fost adaptate, cu modificări, la istoria popoarelor din Sud-Estul european de Holm Sundhausen (*Soziökonomische und kulturelle Grundlagen der Nationsbildung in Ostmittel – und Südosleuropa in Deutsch-Rumänsches Colloquium*, München, 1974, p. 96–107) și de Zoran Konstantinović (*Le conditionnement social des structures littéraires chez les peuples du Sud-Est européen à l'époque du Romanticisme*, „Synthesis”, București, I, 1974): ideile formulate de intelectuali au fost asimilate de grupuri de negustori sau boieri reformatori, pentru a cuprinde, apoi, masele populare. Cercetarea structurilor sociale din Sud-Estul european, la cumpăna secolelor XVIII–XIX, la care trebuie asociată cercetarea nivelelor temporale (mai ales sub aspectul relației ce se stabilizează între exigențele momentului și „durata lungă”) – atitudinile mentale transmise cu stăruință de la o generație la alta) pot pune în lumină istoria vie din realitățile trăite, pe care

fi profund reevaluat astăzi, în momentul în care universalitatea se impune în conștiința lumii contemporane ca un ansamblu al formelor culturale ce cristalizează aspirațiile profunde ale popoarelor.

Romantismul revoluționar care a acordat o justificată atenție creațiilor popoarelor și a înregistrat, pentru prima oară, varietatea experiențelor culturale, a deschis perspectiva unei recuperări globale a contribuțiilor variate aduse la patrimoniul culturii europene. Din această perspectivă, conceptul de civilizație elaborat de iluministi occidentali apare ca o cristalizare a unei forme culturale dezvoltată într-o zonă în care evoluția economică și socială s-a desfășurat într-un ritm mai viu ca în alte părți ale continentului. Dar civilizația europeană nu a început să dobîndească dimensiuni cu adevărat continentale decât din momentul în care formele elaborate în diversele „centre ale lumii” au început să se între-pătrundă, decât atunci cînd Occidentul și Sud-Estul au început să-și transmită reciproc valori culturale. „Europenizarea” Sud-Estului european a avut loc concomitent cu „europenizarea” Occidentului, închis, în epoca Luminilor, între hotarele trasate de cei care s-au preocupat numai de viața social-politică apuseană. Nu se poate, aşadar, susține că o conștiință europeană apare, în Sud-Estul european, pentru prima oară, sub impulsul expansiunii culturale occidentale; adevărul este că „modelul” occidental a dat o nouă orientare vechii conștiințe europene din culturile acestei zone, în momentul în care acest „model” a început să înregistreze tot mai multe fapte de cultură din alte zone ale continentului. Iar în cadrul acestui proces, cultura română a jucat un rol care nu a fost suficient pus în lumină, pînă în prezent²⁵.

o ignoră analiza interesată doar în aspectele generale ale zonelor culturale incluse în foste ansambluri imperiale. Abordarea exclusivă a acestor aspecte perpetuează o veche tendință de a caracteriza cultura popoarelor în funcție de iradierea unor centre imperiale și riscă să acorde schema conform căreia cultura popoarelor care nu se conformează la un model abstract, elaborat pe baza experienței unor societăți în expansiune, se inscrie în biologie, mai curînd decât în istorie, „într-o lume de lucruri, mai curind decât într-una a *persoanelor*” — vezi Vittorio Lanteri, *Antropologia e imperialismo e altri saggi*, Torino, 1974, lucrare comentată de Romano Mastromattei în articolul *L'antropologia all'ombra dell'imperialismo*, „Quaderni storici”, 1975, 28, p. 243—252.

²⁵ Într-o serie de studii substantiale a fost urmărită expansiunea culturii occidentale în cultura română, acordindu-se acestui factor, cu siguranță sub impresia materialului documentar adus în discuție, un rol precumpărator în apariția unei noi forme culturale. Este cazul studiilor recente, recenzate în revistele noastre de specialitate, privitoare la consecințele pentru români ale unirii cu Roma (Mario Ruffini), ale politiciei culturale jozefiniste (Mathias Bernath), ale activității cărturarilor greci în Principate (W. Theodor Elwert), care sugerează că luminarea a fost considerabil impulsionată de influența externă. Or, dacă se poate susține că viața culturală vinează a putut constitui un „model” pentru unii intelectuali balcanici, este mai dificil de acceptat includerea în aceeași serie a „luminătorilor” slribilor, bulgarilor, românilor, grecilor (cf. Edgar Hösch, *Geschichte der Balkanländer*, W. Kohlhammer Verlag, 1968, p. 96), tocmai datorită faptului că intelectualii români și-au desfășurat activitatea în centre implantate în societatea română și nu în centre din diaspora. Centrele interne române au avut o indelungată tradiție care a favorizat reorientarea impulsurilor externe și efectuarea unei sinteze ce și-a pus amprenta asupra cărturarilor greci din secolul al XVIII-lea și a celor bulgari și albanezi din secolul următor, care au devenit „luminători” ai popoarelor lor la București, Iași, Rîmnic sau Brăila.

Modelul cultural român s-a impus în conștiința popoarelor balcanice datorită autonomiei politice și culturale a principatelor. Statutul politic a conferit principatelor caracterul unei

Modelul cultural român din epoca Luminilor nu este identic celor-lalte modele elaborate în societățile acestei vremi. Cristalizarea lui la capătul unui proces istoric marcat de tendința de a continua și dezvoltă forma de universalitate bizantină îi precizează locul atât în aria sud-est europeană, unde acest proces nu a rezultat din structuri sociale asemănătoare, cît și în celelalte arii ale continentului, unde varianta occidentală a propus o altă formă de universalitate, inițiată de mutația care a avut loc în Renaștere. A vorbi, în continuare, despre „stagnarea orientală” din cultura română înseamnă a trece cu vederea varietatea și bogăția civilizației europene, care nu poate fi reconstituită prin generalizarea trăsăturilor ce aparțin unei singure variante, ci prin transpunerea pe plan general a trăsăturilor majore din fiecare model cultural.

LES LUMIÈRES DANS LE SUD-EST EUROPÉEN. RECONSIDÉRATION D'UN PROBLÈME D'HISTOIRE CULTURELLE

RÉSUMÉ

L'époque des Lumières est souvent désignée par les historiens des cultures sud-est européennes comme une phase d'occidentalisation (Westernization). Ce sont les interprètes du siècle passé qui ont fourni à l'historiographie assez récente les arguments ayant engendré cette désignation ; disposant d'un inventaire réduit et épars de témoignages écrits ou figuratifs du passé, et mettant à l'œuvre les concepts de «culture» et «civilisation» élaborés par les penseurs qui avaient analysé les phénomènes parus dans les sociétés occidentales, ces interprètes ont désiré, par là, participer eux-mêmes à la formation d'un «esprit européen» dans leurs propres cultures.

Le répertoire des témoignages du passé est de nos jours plus riche et, en grande partie, systématisé ; des études pertinentes ont mis en lumière les tensions qui ont marqué les cultures occidentales mais qui ne se sont pas repétées dans le Sud-Est européen, entraîné dans une problématique diverse. L'analyse des réalités vécues constate le rôle des niveaux temporels et des niveaux socio-culturels dans l'apparition de la nouvelle

zone distincte în Sud-Estul european, aşa cum viaţa intelectuală din şcoli şi tipografii nu a încetat să atragă pe cărturarii care nu au putut activa în Balcani în centre tipografice (decit după formarea primelor state naționale) sau în şcoli cu caracter de continuitate (exceptând școala patriarhală din Constantinopol). Aceşti cărturari au intrat, astfel, în contact cu o puternică tradiţie culturală. Insuficiența cunoaştere a acestei tradiţii a indemnănat pe unii istorici literari străini să vorbească despre „obscurantismul balcanic” sau despre „stagnarea orientală” din cultura română în secolele anterioare Luminilor (vezi, de exemplu, comentariile lui Michael H. Impey în „Slavic Review”, 1974, March, p. 173–174). În acelaşi timp, datorită acestor centre mișcarea iluministă din cele trei provincii române s-a orientat spre obiective similare şi a avut o ideologie construită cu concepție asemănătoare; faptul că se poate vorbi de un aparat conceptual caracteristic tuturor protagoniștilor Luminilor, din întreg spațiul carpato-dunărean, a fost sesizat și de Keith Hitchins în *The Romanian National Movement in Transylvania, 1780–1849*, Harvard University Press, 1968, p. X.

forme d'universalité : l'image du passé, l'image de l'Europe et l'orientation du projet culturel en font foi. La pluralité des modèles culturels qui se laisse saisir dans cette aire du continent plaide contre la désignation qui uniformise, en partant des références faites à un modèle exemplaire. À la fin du XVIIIe siècle—début du XIXe siècles, la conscience européenne s'est développée aussi bien dans les sociétés sud-est européennes que dans celles occidentales. Dans ce processus, la culture roumaine a joué un rôle qui ne saura être mis en lumière que par la recherche qui saisit la formation d'une nouvelle universalité en partant non pas de l'expansion d'un modèle culturel unique, mais des traits universels qui se dégagent des modèles culturels élaborés par tous les peuples européens.

www.dacoromanica.ro

O FORMAȚIUNE POLITICĂ ROMÂNEASCĂ LA NORD ȘI LA SUD DE MUNTII FĂGĂRAȘ ÎN SECOLUL AL XIII-LEA

DE

LUCIAN CHIȚESCU

Reprezentând, neîndoilenic, una dintre cele mai importante probleme ale feudalismului românesc, formarea statelor a înțiat în mod justificat în atenția și preocupările istoricilor noștri mai vechi sau mai noi. Sunt prea bine cunoscute opiniile exprimate în legătură cu acest important fenomen istoric și de aceea nu le vom relua, mulțumindu-ne a reminti doar că vechea concepție a descălecaturii din Transilvania a fost vehement combătută de adeptii noii concepții care consideră crearea statului feudal Țara Românească drept rezultat al evoluției și luptei formațiunilor politice de la sud de Carpați împotriva dominației străine. Important de reținut este, de asemenea, faptul că de la această dezbatere au lipsit pînă în ultima vîreme arheologii, în mod justificat, deoarece arheologia noastră feudală era abia la începuturi în 1958, iar obiectivul său fundamental era acela de a dovedi prin probe materiale concrete, specifice, permanență și continuitatea elementului autohton pe aceste meleaguri, mai ales pentru epociile în care izvoarele istorice erau sărace și lacunare sau lipseau cu desăvîrșire. Pe încetul însă și pe măsura amplificării cercetărilor, au început să apară descoperiri deosebit de importante care aruncă lumină noi și revelatoare asupra acestei chestiuni, unele complexe recent cercetate la nord și la sud de Carpați, a căror semnificație depășește cu mult importanța ce li s-a acordat pînă acum, fiind deja socotite a reprezenta sediul unor formațiuni politice prestatele.

Pentru problema care ne interesează importante sunt, în primul rînd, rezultatele cercetărilor arheologice de la Breaza, din actuala comună Lîsa, de pe versantul nordic al Munților Făgăraș, unde a fost studiată singură cetate din piatră din Transilvania atribuită de tradiție lui Negru Vodă¹. S-a constatat că este vorba de o cetate de formă ovală, impusă de teren, cu două turnuri circulare interioare, complex cu legătură tipologice constructive directe cu arhitectura fortificațiilor mai tîrzii din Țara Românească². Materialul ceramic din cuprinsul fortificației, datat în secolul al XIII-lea, este asemănător mai cu seamă cu cel descoperit la sud de Car-

¹ Thomas Nagler, *Cercetările de la Breaza (Făgăraș)*, în „*Studii și comunicări*”, Muzeul Bruckenthal, Sibiu, 14, 1969, p. 117.

² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1968, p. 11, 132; Thomas Nagler, *op. cit.*, p. 89.

pați în așezările de la Cetățeni și Curtea de Argeș din actualul județ Argeș³, stabilind și pe această cale deosebit de importantă a culturii materiale de largă folosință legături directe între fortificația din Făgăraș și zonele din sudul carpatin⁴. Pe baza tuturor datelor furnizate de cercetările de acolo cetatea de la Breaza, împreună cu cea de la Sibiel, au fost considerate fortificații voievodale românești și nu cetăți de graniță transilvănene⁵. La rîndul lor, cercetările de la Cetățeni și Curtea de Argeș au confirmat întru totul observațiile de la Breaza, scoțind la iveală o categorie ceramică identică în cele trei stațiuni, ceramică datată în primele două stațiuni pe baze stratigrafice și numismatice certe în secolul al XIII-lea și în cele următoare. La Curtea de Argeș știut este, că, în afara materialului ceramic și numismatic, a fost descoperit un nivel de locuire anterior epocii lui Basarab I, resturile unei biserici de piatră din secolul al XIII-lea⁶ și alte elemente care au condus chiar la interpretarea vechii curți feudale de la Argeș, drept reședință a voievodului român Seneslau⁷. Tot așa, la Cetățeni, pe lîngă cele două biserici de piatră ce se succed, una lîngă alta, în cursul secolului al XIII-lea⁸, au fost cercetate în ultimii ani resturile intensei așezări din secolele XIII – XIV, fortificația de piatră din monticolul stîncos „cetățuia lui Negru Vodă”, precum și necropola așezării datată, pe baze monetare certe, cel puțin la mijlocul secolului al XIII-lea și în secolul următor.

Asemănarea frapantă a materialului ceramic din aceste așezări și fortificații și datarea lui certă în secolul al XIII-lea, apropierea tipologică a cetății din Făgăraș de cele de la sud de Carpați, ca și tradiția comună, ce păstrează numele legendarului Negru Vodă, atât în Făgăraș, la Breaza, cit și la Cetățeni sau la Cîmpulung, ne face să considerăm, fără rezerve, aceste localități drept stațiuni (sate) în cadrul unei comunități românești unitare din toate punctele de vedere. Probele materiale aduse de cercetările de la Breaza, Cetățeni și Curtea de Argeș, demonstrează o viață intensă și unitară pe ambele laturi ale Munților Făgăraș mult înainte de crearea statului feudal independent la sud de Carpați, într-o vreme în care Transilvania era cucerită de feudalitatea maghiară iar cîmpia sud-est carpatică era dominată de mongoli. Factura unitară a categoriei ceramice, cunoscută deocamdată și datată cert numai în aceste așezări, nu lasă nici o indoială asupra existenței unei *singure comunități*, după cum fortificațiile de piatră de la Breaza și Cetățeni sau cele două biserici de piatră de la Cetățeni și cea de la Curtea de Argeș sugerează

³ Thomas Nâgler, *op. cit.*, p. 111. Vezi și p. 110, pl. III cu profile de buze ceramice feudale de la Breaza, asemănătoare cu cele de la Cetățeni.

⁴ *Ibidem*, p. 114.

⁵ *Ibidem*, p. 115.

⁶ N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș. Probleme de geneză și evoluție*, în BMI, XL, 3, 1971, p. 21–22.

⁷ *Ibidem*, p. 23. Pentru cercetările de la Curtea de Argeș vezi N. Constantinescu, *Cercetarea arheologică de la Curtea domnească din Argeș*, 1967, în „Studii și comunicări”, Pitești, 1968, p. 123–137; Același, *La Résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, VIII, 1, 1970, p. 5–31.

⁸ Dinu V. Rosetti, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice întreprinse la complexele de monumente feudale de la Cetățeni-Argeș în 1965*, în *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, București, 1969, p. 95–96.

convingător stadiul de organizare social-politică a acesteia. Situațiile constatate, deocamdată, numai în așezările menționate par a demonstra că locurile ascunse ale ambelor versante carpatine, ușor de apărări și greu accesibile străinilor, au oferit populației românești condiții prielnice să-și păstreze nealterate ființa națională și cultura materială tradițională, ambele alimentate permanent de alte detasamente românești silite să-și părăsească așezările din zonele extra și intracarpatice, dominate de migratori și cuceritori mai mult decât oricând în veacul al XIII-lea. Concluzia aceasta pare a fi întărită de istoria comunităților românești din Țara Bîrsei. După ce au dovedit o continuitate de viață autohtonă neîntreruptă pînă în secolul al XI-lea⁹, cercetările de aici au relevat un alt fapt de importanță excepțională și anume: după o vîtuire neîntreruptă în cîmpia Bîrsei pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea, comunitățile românești au părăsit în cursul secolului al XII-lea așezările de cîmpie și s-au retras spre locuri mai ferite și mai ascunse, apărate natural și cu posibilități sporite de fortificare și apărare. Aici și acum (în secolul al XII-lea) se constată cele dintîi cetăți românești din zonă. Este vorba de cetăți de pămînt, în formă ovală impusă de teren, situate cel mai adesea în locuri înalte unde au fost executate unul sau două șanțuri de apărare, unele porțiuni fiind întărite și cu bolovani. Avem în vedere în principal fortificația de acest gen de pe dealul Lempes, dintre comunele Hărman și Sîmpetru¹⁰, precum și pe cele similare de pe Sprenghi (sub cea cu ziduri încă păstrate din secolele XIV – XV) și de la Teliu¹¹. În toate aceste cetăți, precum și în așezarea din centrul comunei Hărman¹², corespunzătoare fortificației de pe Lempes, au fost descoperite materiale ceramice de factură tradițională, mai evoluata decît cele din secolul al XI-lea, cunoscute pînă atunci în Cîmpia Bîrsei și dateate cu justițe în cursul secolului al XII-lea și la începutul celui următor¹³. S-a dovedit, aşadar, pe de o parte vîtuirea neîntreruptă a populației românești în Țara Bîrsei pînă la începutul secolului al XII-lea, iar pe de alta părăsirea de către aceasta în cursul secolului al XII-lea, a așezărilor din cîmpie spre locuri mai adăpostite, unde și ridică cele dintîi fortificații ca urmare a unor pericole pe care populația respectivă nu le mai cunoscuse din vremea strămoșilor săi geto-daci. Neliniștea și nesiguranța populației din Țara Bîrsei în secolul al XII-lea sunt dovedite, complimentar, și de ascunderea unor tezaure. Si nu este lipsit de semnificație faptul că aici s-a găsit un tezaur¹⁴, asemănător cu cel din Făgălaș, de la Streja Cîrtișoara, a cărui ascundere a fost pusă pe teama pricinuită de fixarea în

⁹ Pentru aceasta vezi Ioan Pop, *Date arheologice privind continuitatea populației dacoromâne pe teritoriul regiunii Brașov în perioada anilor 271–600*, în „Culegere de studii și cercetări. Muzeul regional Brașov”, I, 1967, p. 93–112; Același, *Date arheologice privitoare la istoria Brașovului în sec. IX–XI*, în „Cumidava”, II, p. 9 și urm.; A. D. Alexandrescu și Ioan Pop, *Săpăturile de pe dealul Lempes*, în „Materiale”, X, 1973, p. 231–234; I. Pop, *Săpăturile de la poalele dealului Lempes*, în „Materiale”, X, 1973, p. 246–258 (săpăturile de la Groapa Banului); mai cu seamă, și mai nou, A. D. Alexandrescu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalismul timpuriu în Țara Bîrsei*, în „Cumidava”, VII, 1973, p. 47–52 (material pus nouă la dispoziție, cu multă amabilitate, în manuscris).

¹⁰ A. D. Alexandrescu și I. Pop, *loc. cit.*, p. 231–234.

¹¹ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*

¹² Cercetări efectuate de Mariana Beldie de la D.M.I.A.; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*

¹³ A. D. Alexandrescu și I. Pop, *loc. cit.*, p. 232.

¹⁴ Bakó Géza, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI–XIII*, în „SCIIV”, XII, 1, 1961, p. 115.

apropiere a frontierei statului maghiar în secolul al XII-lea¹⁵. Dacă părăsirea vechilor așezări din cîmpia Bîrsei, îngroparea de tezaure și ridicarea celor dintii fortificații în locurile mai adăpostite ale zonei sănt puse pe seama înaintării maghiare în sud-estul Transilvaniei, tot aşa încetarea existenței fortificațiilor românești de acolo este pusă cu deplin temei pe înglobarea acestei zone în statul maghiar la cumpăna veacurilor XII – XIII și aducerea aici a cavalerilor teutoni¹⁶, situație în care, evident, fortificațiile autohtone în discuție nu mai puteau persista.

În această nouă lumină nimic nu ne împiedică să credem că o parte a populației românești de aici s-a retras mai adînc în Carpați în zone necontrolate de maghiari sau teutoni, poate la Breaza poate la Cetățeni, sau în alte locuri adăpostite unde se retrăsese o bună parte a populației românești din zonele dominate de mongoli la sud de Carpați și de maghiari la nord. Cealaltă parte a populației românești a rămas pe loc, așa cum par să dovedească cercetările făcute recent la seliștea de la Dumbrăvița Bîrsei (Tînțari) care atestă existența în continuare a populației autohtone la poalele Măgurei Codlei în secolele XIII – XIV¹⁷. Absența materialelor certe din secolul al XII-lea din cuprinsul stațiunilor de la Breaza, Cetățeni și Curtea de Argeș, precum și asemănarea tipologică a materialului ceramic de acolo cu acela mai timpuriu și mai puțin evoluat din cuprinsul fortificațiilor din Tara Bîrsei pare să ducă în mod direct la această interpretare, tot aşa cum asemănarea tipologică și ascunderea simultană a tezaurelor din Făgăraș și din Tara Bîrsei în secolul al XII-lea nu pot atesta decât o populație comună ambelor regiuni și o cauză identică a ascunderii lor.

Oricum, ceramică din secolul al XIII-lea de la Breaza, Cetățeni și Curtea de Argeș, ca și cea de la Dumbrăvița Bîrsei, reprezintă o categorie evoluată nemijlocit din cea descoperită în fortificațiile din Tara Bîrsei, documentindu-se prin aceasta permanența neîntreruptă a populației românești în nemijlocita apropiere a Carpaților.

Se dovedește astfel, pe bază de probe materiale, că nu poate fi, într-adevăr, vorba de forță politică venită din afară, de la nord la sud de Carpați, și cu atit mai puțin de o populație care a trecut, tot din afară, munții spre sud, cum s-a afirmat¹⁸, ci de o comunitate cu tradiții străvechi care a fost nevoită de invaziile și cuceririle străine din secolele XII – XIII să trăiască și să se dezvolte pe ambele laturi carpatine care-i ofereau adăpost, tot aşa cum aceleasi locuri oferiseră condiții de viață și de trai strămoșilor acestei populații, dacilor, care sunt dovediți atit la Breaza cît și în Tara Bîrsei, ca și la Cetățeni sau Curtea de Argeș, cu așezări trainice și chiar cu fortificații de piatră în unele din localitățile menționate. Întinderea comunității românești din veacul al XIII-lea nu credem că depășea cu mult zonele submontane deoarece descoperirile arheologice nu o atestă, cel puțin deocamdată, iar condițiile istorice, dintre cele mai vitrege, cu

¹⁵ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei. Sec. IV – XIII*, București, 1958, p. 127.

¹⁶ A. D. Alexandrescu, *loc. cit.*

¹⁷ Materiale scoase la iveală în săpăturile din 1974 pe care ni le-a arătat cu multă bunăvoieță descoperitorul lor, Mariana Marcu de la Muzeul din Brașov, căreia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

¹⁸ P. P. Panaiteescu, *De ce au fost Tara Românească și Moldova fări separate*, Extras din „Revista fundațiilor”, 6, iunie, 1938, p. 5.

atit mai puțin o îngăduie, deoarece cum spune A. D. Xenopol, referindu-se la începurile noastre statale, „Înaintările sale cele dintii se opriră nu departe de poalele munților intrucit brăul de barbari ce-l înceinea pe din afară nu-i învoia o mai întinsă răspindire”¹⁹. Amintim aici, în sprijinul ideii folosirii locurilor ascunse de către populația românească în momentele de grea cumpăna pentru existența ei, de complexele rupestre de la Cetățeni, Nămăiești și Corbi, jud. Argeș și de la Șinca, jud. Brașov; la origine peșteri aflate numai în zona aceasta restrinsă de la nord și la sud de Carpați, acestea, ca și altele cîteva, au fost folosite în vremea care ne preocupa, ca și mult mai înainte, în perioada dacică. Tot așa, nu trebuie omisă împrejurarea că diploma din 1224 acordată de Andrei al II-lea sașilor așezăți în zona dintre Orăștie și Baraolt menționează în apropiere, deci în regiunea asupra căreia stăruim, „pădurea românilor” (silva Blachorum)²⁰.

Chiar în condițiile acestea dintre cele mai grele pentru existența ei, comunitatea românească de pe ambii versanți făgărășeni s-a dezvoltat pe calea feudalismului propriu, complexele de piatră deja menționate dimensionind suficient de bine stadiul de dezvoltare social-economică și politică atins în secolul al XIII-lea și în cel următor. Monumentele religioase, dar mai cu seamă fortificațiile militare de piatră, indică o formațiune politică prestatală, întinsă pe ambii versanți făgărășeni, tot așa cum voievodatul contemporan condus de Litovoi cuprindea, știut este, și Tara Hațegului de la nord de Munții Retezat²¹. Socotim că această formațiune politică din stînga Oltului *muntean și transilvanean* este cea condusă la un moment dat de Seneslau deoarece acesta ocupa, după opinia lui C. C. Giurescu, „cel puțin zona muntoasă și deluroasă a Munteniei vestice, adică județele Argeș, Muscel și Dîmbovița, poate și Prahova”²², adică întocmai zona în care se află unele complexe arheologice la care ne-am referit.

În noile condiții în care populația românească este dovedită pe ambele margini ale Munților Făgărăș, cel puțin în veacul al XIII-lea, cu așezări intense (sate), cu fortificații și cu monumente religioase din piatră, ca rezultat al unei permanențe nîintrerupte de viață și activitate pe aceleași locuri din vremuri sătăvechi, deci cu o evoluție proprie, originală, nu socotim nici noi²³ că tradiția atit de puternică a coboririi din aceste zone a unor căpetenii românești într-un moment favorabil prilejuit de slăbirea dominației mongole la sud de Carpați poate fi înălțată cu ușurință. Reamintim că nici cronicarii veacului al XVII-lea, ce consemnează tradiția descălecătorului din Făgărăș, nu afirmă decit că din anumite motive, din care nu sunt excluse posibile neîntelegeri cu regii maghiari, Negru Vodă și-a

¹⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, Iași, 1889, p. 8.

²⁰ Despre existența populației românești între Tîrnava Mare și Carpați în momentul colonizării sășești vezi și Thomas Nagler, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării sășești în secolele XIII–XIII*, în S.A.I. XIII, 1969, p. 181–186; Același, *Silva Blachorum et Bisserorum*, în „Tribuna Sibiului”, XI, I (1969), nr. 531, p. 3; cf. și Ion Hurdubeiu, *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniștii germani și populația autohtonă românească în spațiul carpato-danubian în evul mediu timpuriu*, în „Studii”, 26, 6, 1973, p. 1181.

²¹ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 142; Ștefan Ștefănescu, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 123; cf. și Radu Popa, *Cercetările din Tara Hațegului*, în B.M.I., 3, 1972, p. 54–55.

²² C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1938, p. 354.

²³ Cum n-a făcut-o, înaintea noastră, nici Thomas Nagler, *op. cit.*, p. 117.

mutat scaunul de *undeva* din Făgăraș, dincoace peste plai²⁴. Pare a fi vorba, aşadar, în tradiția istorică *numai de mutarea scaunului, a centrului politic, dintr-o parte în alta a Carpaților în cadrul aceleiași comunități și al aceleiași formațiuni politice cu tradiții străvechi pe ambiții versanți carpatini*. Mutarea centrului politic a putut fi determinată, într-adevăr, de „niscăiva princini” — cum afirmă cronicarul — care să fi „învățbit domnul românilor cu domnii ungurilor și cu ai sașilor”²⁵, dar ușurată, neîndoieflată, de slăbirea dominației mongole la sud de Carpați²⁶. Cea dintâi mutare a centrului politic al acestei formațiuni statale de la nord la sud de Munții Făgăraș este de admis numai în secolul al XIII-lea, înainte sau după Seneslau. După aceea, pe măsură ce stăpânirea și dominația mongolă descreștea și slăbea la sud și este de Carpații Meridionali, spre finele veacului al XIII-lea și la începutul celui următor, ca urmare și a luptelor duse de formațiunea românească în discuție pentru eliberarea cîmpiei de sub dominația străină, în aceeași măsură și ritm se dezvoltă teritorial această formățiune statală care în 1330 eliberează o bună parte a teritoriului de la sud de Carpați și devine stat independent sub conducerea lui Basarab I. Fiind că, abia dacă mai trebuie spus, formațiunea din secolul al XIII-lea reprezintă, neîndoieflată, nucleul statului feudal Țara Românească, stat care în timpul lui Basarab I și a urmașilor săi s-a dezvoltat pînă la Dunăre și Mare pe măsura eliberării teritoriului românesc de sub dominația mongolă. Că în veacul al XIII-lea a fost vorba doar de mutarea centrului politic dintr-un loc în altul în cadrul aceleiași comunități și nu de părăsirea țării Făgărașului care a rămas pe mai departe în cadrul aceleiași comunități și formațiuni politice, iar apoi în compoziția statului feudal independent, este dovedit atât de fortificațiile și așezările de la Breaza, Cetățeni și Curtea de Argeș care se dezvoltă neînterupt în veacul al XIV-lea și la începutul celui următor, cât și de titulatura domnilor români de mai tîrziu, Vladislav Vlaicu și Mircea cel Bătrîn, care sunt stăpini „peste părțile de peste munți” și voievozi ai Țării Făgărașului²⁷. Numai în virtutea locuirii românești neîntrerupte și a persistenței unei formațiuni politice la nord și sud de Munții Făgăraș au putut domnitorii români să stăpânească cele două versante ale munților²⁸ și din aceeași cauză a rămas Țara Făgărașului una din zonele cele mai populate din tot cursul istoriei²⁹.

Aceleași condiții de viețuire românească pe ambele laturi ale Carpaților răsăriteni au determinat, prin ruperea echilibrului dominației străine asupra celor două margini carpatine în defavoarea celei mongole, venirea voievozilor români maramureșeni, presați și ei de stăpânirea maghiară,

²⁴ „Radu-vodă Negru, care avea scaunul său la Făgăraș de la moșii și strămoșii românilor carei venise de la Roma, în zilele lui Trajan, împăratul Romii, s-au socotit ca să-și mute scaunul dincoace, peste plai...” Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicarii muntieni*, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 227.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ „După ce însă ultimele orde prădătoare fură curățite de arcanul năvălirei tătare — arată A. D. Xenopol — Rumanii se putură lăți mai departe și da naștere astfelui celor doue formațiuni de stat mai însemnate...” A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 8.

²⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, I, 2, p. 199, 341.

²⁸ *Istoria Românică*, II, p. 147.

²⁹ Ștefan Metes, *Contribuții nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVII-lea*, în A.R.M.S.I., seria III, tomul XXIV, mem. 19, p. 1.

la semenii lor de la est de Carpați ajutîndu-i să elibereze teritoriul de sub dominația mongolă. Întocmai ca la sud de Carpați, formațiunea politică existentă la răsărit de munți, dar devenită independentă abia în 1359 pe o mică zonă din nordul Moldovei, și-a dezvoltat teritoriul treptat și pe măsura eliberării lui de sub dominația mongolă pînă la finele secolului al XIV-lea cînd acest proces se încheie în timpul lui Roman I Mușat³⁰.

Asemănarea situațiilor din Țara Românească și din Moldova este deosebit de semnificativă deoarece dovedește, odată mai mult, evoluția asemănătoare și paralelă a celor două țări române, noile dovezi aduse recent la lumină întărind încă odată teza marxistă potrivit căreia „statul nu este nicidcum o putere impusă societății din afară... El este, dimpotrivă, un produs al societății pe o anumită treaptă de dezvoltare”³¹.

Așa credem că se poate explica, deocamdată, lipsa de legătură aparentă dintre cultura românească de tip Dridu (generală și unitară pe întregul teritoriu pînă la începutul secolului al XI-lea, cînd încep invaziile mongole prefațate de pecenegi și se amplifică cucerirea Transilvaniei de către maghiari) și cultura materială românească la fel de unitară din secolul al XIV-lea. Cucerirea și dominația străină au determinat serioase și notabile rămîneri în urmă în dezvoltarea comunităților locale din cîmpii intra și extra carpatică în secolele XI-XIII. Evoluția proprie și firească a populației românești în aceeași perioadă o găsim *numai* în zonele în care cuceritorii n-au pătruns, respectiv în regiunile muntoase ale Carpațiilor, precum și în așa numitele „țări” din interiorul Transilvaniei. La fel ca și în Carpați, unde situația ni se pare evidentă, și „țările” din interiorul Transilvaniei sunt locuri înconjurate de masive împădurite, delimitate natural și în care cuceritorii n-au pătruns. Cercetările efectuate pînă acum în unele din acestea (Oaș, Maramureș, Lăpuș și Hațeg) au constatat deja o populație românească compactă, cu organizare feudală proprie, recunoscută ca atare de regealitatea maghiară³². Cunoașterea amănuntită a culturii și organizării feudale românești proprii din zonele în care cuceritorii n-au pătruns în secolele XI-XIII ne va permite în viitor să surprindem și rămînerile în urmă în evoluția civilizației aceleiași populații din zonele dominante o perioadă atît de îndelungată de cel din urmă val migrator.

Așa cum la începutul secolului al XI-lea populația românească a fost nevoie să se dezvolte pe cale proprie în locuri adăpostite pe care le-a folosit *numai* în aceste secole de grea cumpăna pentru existența ei, tot așa, în momentul și pe măsura slăbirii și înlăturării dominației mongole din regiunile extracarpatică, ca urmare a luptelor îndelungate de apărare și

³⁰ L. Chițescu, *Prezintă istoria Romanului elemente specifice pentru începutul orașului în Moldova?*, comunicare prezentată în cadrul dezbatării științifice de la Iași din martie 1972 cu tema „Începuturile orașului medieval în Moldova în lumina datelor arheologice și istorice”; Același, *Fortificațiile Moldovei pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Carpica”, 5, 1972, p. 152 și urm.

³¹ Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1961, p. 171–172.

³² Cercetările din aceste „țări” din Transilvania sunt inițiate și urmărite cu îndreptățită stăruință de Radu Popa. Pentru rezultatele deja menționate vezi Radu Popa, *Les recherches archéologiques dans le problème de la formation des états médiévaux roumains*, în „RRH”, XII, 1973, 1, p. 51.

eliberaare duse de aceasta, a revenit, istoric și obiectiv, pe vechile locuri și a regenerat cu elemente originale evolute populația și civilizația românească de la munte pînă la Mare eliberate de sub îndelungata dominație mongolă.

Privind lucrurile în lumina celor de mai sus, opiniile anterior exprimate, potrivit cărora la Cetățeni ar putea fi vorba de o reședință a căptenilor muntene din secolul al XIII-lea³³, sau că la Curtea de Argeș a fost reședință voievodului român Seneslau³⁴, își păstrează valabilitatea în sensul că în interiorul aceleiași formațiuni politice, prestatale și apoi statale, centrul politic (scaunul) a putut fi mutat în diverse locuri în funcție de necesități politice și strategice majore, el putînd foarte bine să se deplaceze din Făgăraș, eventual de la Breaza, și „pogorîndu-se spre apa Dîmboviții”³⁵ să poposească pentru o vreme la Cetățeni³⁶, apoi la Cîmpulung³⁷ și în fine la Argeș, tradiția mutării capitalei fiind, după cum se știe, o altă caracteristică a țărilor noastre în evul mediu.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Breaza. Les profils de vases céramiques du XIIIe siècle de n.è. (d'après Th. Nágler).

Fig. 2. — Hărman-Lempeș. Les profils céramiques provenant de la forteresse des XIIe—XIIIe siècles de n.è. (d'après A. D. Alexandrescu).

Fig. 3. — Hărman-Lempeș. Céramique provenant de la forteresse des XIIe—XIIIe siècles de n.è. (d'après A. D. Alexandrescu).

Fig. 4. — Les profils de vases céramiques des XIIIe—XIVe siècles de n.è. de Cetățeni.

³³ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 97.

³⁴ N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș...*, în BMI, XL, 3, 1971, p. 23.

³⁵ *Letopiseul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 83.

³⁶ Rezultatele cercetărilor din ultimii ani de la Cetățeni, la care am luat parte, sunt prezentate în studiul-raport *Cercetări arheologice la Cetățeni, jud. Argeș*, predat la redacție pentru numărul 3 al Revistei Muzeului de istorie al R. S. România.

³⁷ Unde se impune organizarea unor cercetări arheologice de amploare, competent conduse.

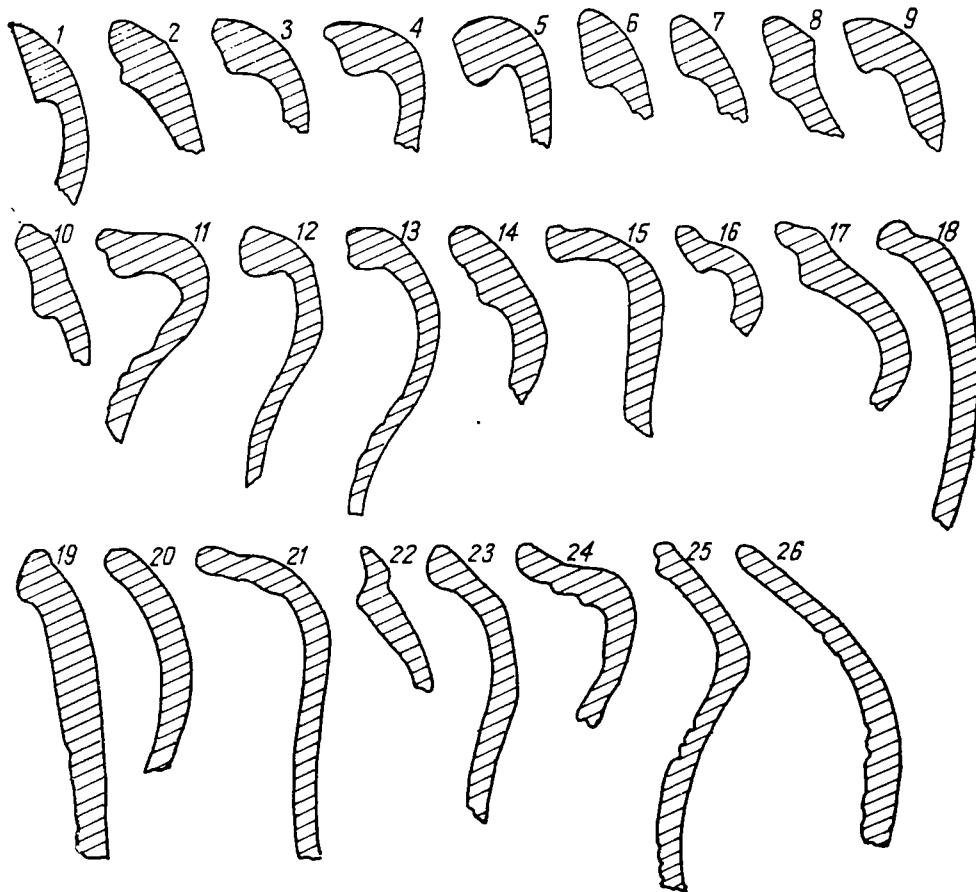

Fig. 1 — Profile de buze ceramice de la Breaza (după Th. Nägler)

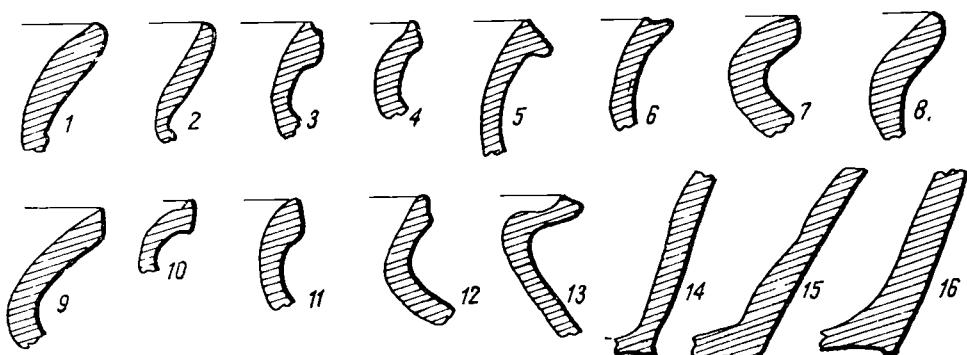

Fig. 2 — Hărman-Lempeş, ceramica din cetate, sec. XII—XIII (după A. D. Alexandrescu)

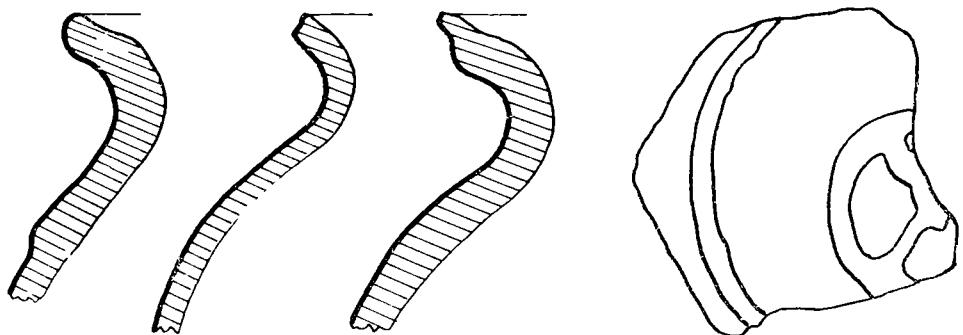

Fig. 3 — Hărman-Lempeş, ceramică din cetate, sec. XII—XIII (după A. D. Alexandrescu)

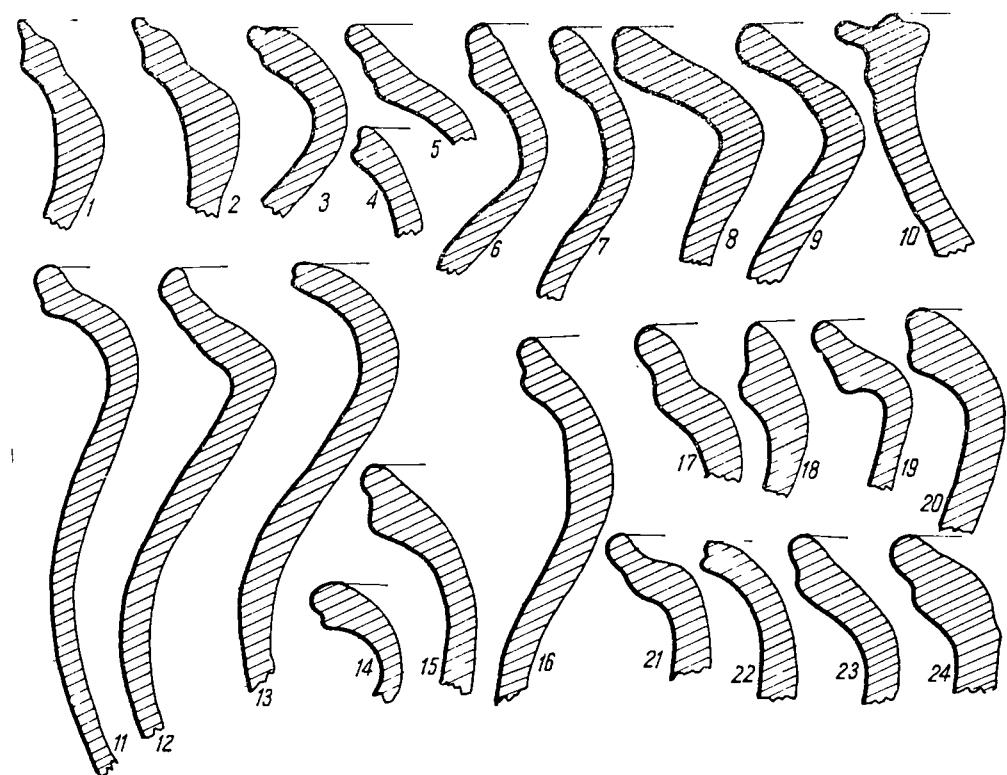

Fig. 4 — Profile ceramice din sec. XII și XIV de la Cetăteni

UNE FORMATION POLITIQUE ROUMAINE AU NORD ET AU SUD DES MONTS DE FAGARAȘ AU XIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Les grandes similitudes des matériaux céramiques du XIIIe siècle découverts à l'intérieur de la forteresse de Breaza — actuelle commune de Lisa, sise au nord du massif de Făgăraș — avec ceux de la citadelle et de l'agglomération de Cetățeni, ou ceux de Curtea de Argeș, au sud des Carpates, permettent à l'auteur de surprendre la présence à l'époque d'une importante communauté roumaine couvrant les deux versants du massif mentionné. En effet, il constate des liens typologiques évidents entre la fortification en pierre de Breaza, d'une part, et la citadelle de Cetățeni, ainsi qu'avec les deux églises en pierre de Curtea de Argeș, édifices appartenant tous au XIIIe siècle.

Ceci permet à l'auteur de tirer des arguments quant à l'existence d'une formation politique roumaine développée dans ces lieux à une époque antérieure à la fondation au sud des Carpates de l'état féodal valaque. La discussion s'enrichit des conclusions augmérées par les restes de poterie relevés à Breaza, Cetățeni et Curtea de Argeș, étudiés par rapport à ceux mis à jour dans les fortifications en pierre du XIIe siècle de la région de Tara Bîrsei, qui représentent le maillon entre la culture matérielle des Xe—XIe siècles et celle des XIIIe—XIVe siècles.

Une culture matérielle unitaire s'épanouissait donc au XIIIe siècle sur les versants nord et sud du massif de Făgăraș. Elle constituait l'aboutissement d'une évolution ininterrompue. Cette culture matérielle unitaire, attestée au nord comme au sud des Carpates par une céramique et une technique de construction reflétant la même typologie, incite l'auteur à avancer l'hypothèse d'une communauté roumaine unitaire éclosée dans ce territoire et en train d'évoluer vers une forme étatique féodale. De l'avis de l'auteur, cette formation politique roumaine devait être celle gouvernée en 1247 par le voïevode roumain Seneslav. La dite formation politique chevauchant le massif de Făgăraș allait constituer le fondement du futur état féodal valaque indépendant, fondé au sud des Carpates dans la première partie du XIVe siècle.

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

GHEORGHE TĂNASE ȘI MISCAREA MUNCITOREASCĂ DIN IAȘI ÎN ANII 1919—1921

DE

LEON EŞANU

În anii avîntului revoluționar de după primul război mondial, Iașul a cunoscut o cloicotitoare viață socială determinată de profunda radicalizare a maselor muncitoare, de acțiunile lor de luptă care se succedau vertiginos.

Principalele întreprinderi economice ale orașului erau în acest timp Atelierele C.F.R. Nicolina, care, împreună cu depoul și gara, reprezentau centura ceferistă a Iașului, fabricile textile, dintre care cele mai importante erau „Tesătura” și „Textila”, „Uzina de electricitate și tramvaie”, un număr însemnat de tipografii, R.M.S.-ul, o serie de întreprinderi metalurgice și altele legate de industria alimentară. Cei 8—9. 000 de salariați dintre care 3/4 reprezentau elementul muncitoresc constituiau o forță socială care în marile acțiuni din acești ani își vor face puternic simțită prezența.

Mișcarea muncitorescă ieșeană a făcut în această perioadă progrese mari în privința organizării sale, iar acțiunile de luptă desfășurate au influențat și anumite categorii sociale neproletare. Prin activitatea lor deosebit de rodnică, acum s-au afirmat o serie de personalități ale mișcării noastre muncitorești și socialiste, din rândurile căror s-a detașat cel care va fi purtătorul de cuvînt al Iașului revoluționar din acești ani și anume Gh. Tănase.

În perioada 1918 — 1921 nu a existat moment mai important din lupta maselor muncitoare din Iași și deseori din întreaga țară la care Gh. Tănase să nu fi fost prezent sau să nu-și fi spus părerea autorizată, să nu fi transmis cuvîntul său inflăcărat, increderea sa nestrămutată în victoria proletariatului român. Activitatea sa neobosită, desfășurată pe multiple planuri (organizatoric, propagandistic, pe calea conferințelor și scrisului, la întrunirile muncitorești, la conferințele partidului și ale sindicatelor, în Parlament au făcut din Gh. Tănase cea mai populară figură a mișcării muncitorești ieșene în anii de după primul război mondial.

Gh. Tănase colindă fabricile și atelierele Iașului, stătea de vorbă cu muncitorii, observa totul și intervenea oriunde era cazul în probleme care priveau masele muncitoare. Pentru el n-au existat întimplări mari sau mici, exceptionale sau banale. Era prezent peste tot unde se aflau masele muncitoare, acolo unde se manifesta într-un fel sau altul dinamica luptei de clasă.

În cursul anilor la care ne referim presa muncitorească ca și izvoarele arhivistice ni-l semnalează pe Gh. Tănase ca o prezență deosebit de activă la numeroase întruniri desfășurate în cunoșutele săli și sedii ale muncitorimii ieșene cum au fost cele din str. Ghica Vodă nr. 32, Colonel Langa nr. 7, Sala „Elisabeta”, Banca „Leul” din str. Ștefan cel Mare și altele. El lua cuvintul în cele mai diverse probleme care agita masele muncitoare în acea perioadă, alături de alți fruntași ai mișcării socialiste ieșene din care cităm pe : Dr. L. Ghelerter, Adam Naghel, Zoe Frunză, L. Gheller, Virgil Ionescu și alții¹.

Un rol deosebit i-a revenit lui Gh. Tănase în organizarea mișcării sindicale ieșene. În scrisoarea ce i-a fost trimisă de Comisia Generală a Sindicatelor din România în aprilie 1919² se făceau aprecieri elogioase asupra rezultatelor obținute pînă în acel moment și se dădea o serie de îndrumări referitoare la viitoarea activitate. Scrisoarea preciza necesitatea constituirii urgente a Comisiei locale, organul de coordonare și conducere a întregii activități sindicale din oraș. Menționind componența și sarcinile ce revineau Comisiei locale, documentul pe care l-am citat făcea referiri elogioase la adresa lui Gh. Tănase : „Stim că ești cu dragoste de muncă și vei căuta să fie unitate în mișcare de căre avem absolută nevoie acum, cînd evenimente mari ne așteaptă”³. În calitate de secretar al Comisiei locale a sindicatelor din Iași Gh. Tănase a desfășurat o prodigioasă activitate în folosul maselor muncitoare. Dacă în toamna anului 1919 ziarul „Moldova Socialistă” putea consemna existența a peste 20 de sindicate la Iași căre activau intens, cu mii de muncitori înregimentați în frontul socialist, toate acestea, împreună cu „Secțiunea politică temeinic asezată, un cerc de studii sociale, altul al tineretului și o școală de adulți alături de mișcare”⁴, se datorau și activității neobosite desfășurate de cel care se afla în fruntea mișcării sindicale ieșene.

Gh. Tănase a militat neîncetat pentru libertatea de organizare a clasei muncitoare, pentru posibilitatea unei exprimări direcțe, deschise a publicațiilor care înfățișau punctul de vedere al proletariatului român în problemele de bază ale societății românești. Cenzura și tendințele tot mai fățișe de îngrădire a libertății presei, a posibilităților reduse ale mișcării muncitorești revoluționare de a se adresa maselor au determinat intervenția directă a lui Gh. Tănase, care a luat necontenit atitudine împotriva acestor practici abuzive ale claselor dominante. În august 1919 el va publica în ziarul „Social democrația” un articol de fond intitulat simplu și la obiect : „Cenzura”⁵. În același număr al ziarului sub titulatura „Un protest contra cenzurii”, organizațiile muncitorești din Iași sub semnatura lui Gh. Tănase, Gh. Talpă și Teodor Andriu, au înaintat Ministrului de Interne, Gh. Mărzescu, un vehement act de reprobare a măsurilor luate de organele acestui minister împotriva presei muncitorești, în care se arăta : „Protestăm în numele ziarului „Social-democrația” și a întregii

¹ „Social-democrația” an. II. nr. 66 din 14 septembrie 1919; „Socialismul” an. IX. nr. 256 din 25 noiembrie 1919.

² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, mapa 18.

³ Ibidem.

⁴ „Moldova Socialistă” an. II. 19 octombrie 1919.

⁵ „Social-democrația” an. II. nr. 61 din 3 august 1919.

mișcări muncitorești din Iași împotriva felului cum se cenzurează ziarul partidului nostru”⁶.

Campania începută a fost urmată de prezența la Ministerul de Internă a unei delegații reprezentând secțiunea socialistă și sindicalele ieșene⁷. În cuvîntul său, Gh. Tănase a protestat în fața lui Gh. Mărzescu în numele muncitorimii ieșene împotriva ilegalităților ce se comiteau, a menținerii cenzurii și a stării de asediu⁸.

Gh. Tănase, apreciind că lupta trebuia continuată, a publicat în numărul din 14 septembrie al ziarului un nou violent articol împotriva cenzurii și a stării de asediu. Articolul „Prigoana” apărut sub semnatura sa, făcea o trecere în revistă a „attenției” de care mișcarea muncitorească s-a bucurat din partea tuturor guvernărilor din România. Referindu-se la martirii proletariatului căzuți în luptă pentru apărarea drepturilor vitale ale maselor muncitoare, (D. Marinescu, Max Wexler, Ottoi Călin, I. C. Frimu), articolul se încheia cu un îndemn hotărît și mobilizator: „Prigoana contra noastră nu ne însăjumătă ci ne oțelesă în luptă. Deci la teroare să răspundem cu organizare”⁹.

Este cunoscută reacția declanșată de fulminantul articol publicat de Gh. Tănase în ziarul „Moldova socialistă” din 24 octombrie 1919 intitulat „Armata, Coroana și forma de guvernămînt”. Dar chiar înainte de publicarea incriminatului articol, Gh. Tănase a fost ridicat de comandă și încarcerat ca urmare a participării sale la o întrunire desfășurată la Atelierele C.F.R. Nicolina. Măsura aceasta arbitrajă, preludiu la un sir întreg de asemenea acte samavolnice îndreptate împotriva conducerii muncitorimii ieșene, a determinat secțiunea socialistă să trimită mai multe proteste vehemente primului ministru, proteste care au fost reproduse și de ziarul „Socialismul”¹⁰.

Procesul îndreptat împotriva lui Gh. Tănase la sfîrșitul anului 1919, s-a desfășurat la Curtea Marțială din Iași și a avut doar ca pretext publicarea de către acesta a articolului la care ne-am referit mai sus. Cele arătate de autor cu privire la rolul nefast pe care îl juca instituția monarhică în România, corespundeau pe deplin realității și nu îndreptățeau trimiterea sa în fața curții marțiale. De fapt acțiunea judiciară a fost pregătită pas cu pas de nenumăratele arestări și vexățiuni la care a fost supus purtătorul de cuvînt al mișcării muncitorești ieșene în acei ani cînd neobosită sa activitate revoluționară și cea antimonarhică în special reprezentau o reală primejdie pentru păturile conducerii din România¹¹.

La 29 noiembrie, Curtea Marțială nesocotind atmosfera incandescentă în care se dezbatdea procesul a pronunțat prin sentință dată condamnarea lui Gh. Tănase la 2 ani închisoare și 2000 lei amendă¹². Revolta pro-

⁶ „Social-democrația”, an II nr. 61 din 3 august 1919.

⁷ Ibidem din 10 august 1919. Delegația avea în componență ei pe Gh. Tănase, Teodor Andriu și Zaharia Tănase.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem din 14 septembrie 1919.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28 mapele 213, 994; dosar 4337, filele 97–98.

¹¹ Asupra procesului și a activității antimonarhice a lui Gh. Tănase vezi: L. Eșanu, *Un răsunător proces antimonalitic desfășurat la Iași în revista „Cronica”*, an VII nr. 46 din 17 noiembrie 1972.

¹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89/31, fila 28.

vocată de arbitrara condamnare a conducătorului muncitorimii ieșene a fost comunicată Siguranței generale din București arătindu-se că muncitorimea făcea intense pregătiri pentru o grevă generală. Socialiștii ieșeni la care s-au alăturat numeroase elemente revoluționare din mediul universitar, au adus la cunoștință autorităților că vor recurge la mijloace deschise de luptă dacă în urma recursului, Gh. Tănase nu va fi achitat. Documentele păstrate, presa timpului, mărturiile contemporane ne fac cunoscute cele întâmplate după pronunțarea sentinței. Adunările inuncitorești care au avut loc în majoritatea unităților industriale din Iași, alegerea delegațiilor care să ducă la București protestul muncitorimii ieșene și mai ales pregătirile de acțiune deschisă, dovedeau că procesul rămăsesese în actualitate chiar și după decizia dată de Curtea Martială. Delegații plecați la București au discutat la comitetul executiv al Partidului Socialist măsurile ce urmău să fie luate pentru declanșarea în orașul Iași și eventual în întreaga țară a unei greve generale care să exprime protestul întregului proletariat român împotriva condamnării lui Gh. Tănase¹³.

Alături de masele muncitoare ieșene în apărarea lui Gh. Tănase s-a ridicat întreg proletariatul român. Pentru a protesta împotriva odiosului act al condamnării sale, au avut loc în primele zile ale lunii decembrie adunări largi ale muncitorimii din București¹⁴, Ploiești, Bîrlad, Pașcani¹⁵, Piatra Neamț, Slănic-Prahova¹⁶ și multe alte localități ale țării. În cadrul consfătuirii socialiste desfășurate la Iași, la 7 decembrie, participanții au cerut să fie prezenți și la demonstrația organizată împotriva condamnării lui Gh. Tănase. Cu această ocazie a fost inițiată o mare manifestație de simpatie în fața închisorii în semn de deplină solidaritate cu mișcarea socialistă ieșeană și cu popularul ei conducător¹⁷.

Memorabilul proces desfășurat la Iași la sfîrșitul anului 1919, moment de referință al luptei deschise ce se pregătea între mișcarea revoluționară din România și clasele dominante, a declanșat, așa cum era și de așteptat o foarte serioasă campanie de presă. Mihail Sevastos, în articolul de fond al ziarului „Opinia” din 30 noiembrie 1919, articol intitulat „Un proces” avertiza pe cei ce au pus la cale această înscenare politică, că condamnarea lui Gh. Tănase va provoca o mare îndîrjire populară, „iar procesul odată sfîrșit la Curtea Martială va continua înaintea poporului”.

Întreaga presă cu orientare democratică, ziarele „Adevărul”, „Dîmineața” și altele, ca să nu mai vorbim de presa muncitorească au reflectat pe larg în paginile lor ecoul produs de procesul antimонаrhic de la Iași.

Întemnițat la închisoarea centrală din Iași Gh. Tănase va continua lupta, așa cum o va face și în alte ocazii ale deselor sale detențuni. Din închisoare ele continuă cu curaj activitatea sa antimonarhică care corespunde pe deplin convingerilor sale și adresează regelui Ferdinand acea „scrisoare deschisă” care constituie unul din cele mai biciuitoare pamflete antimonarhice pe care le cunoaște literatura noastră. Făcînd o trecere

¹³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, fila 35.

¹⁴ Ibidem, fila 67.

¹⁵ Arhivele Statului București, fond Ministerul de Interne dosar 610 fila 1.

¹⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, filele 50, 51.

¹⁷ Ibidem; Vezi și I. Agrigoroaei, L. Eșanu *Pozitia Partidului Socialist față de monarhie în perioada 1918–1921 în volumul Iași* ¹⁷², Iași, p. 252, 253.

în revistă a relelor pe care monarhia le-a adus țării, autorul arată printre altele: „De 40 de ani în această țară poporul muncitor de la orașe și sate este jăcmănit și furat, averile concentrindu-se în lăzile de fier a cîtorva și sărăcia în bordeiele satelor și şoproanele orașelor. De 40 de ani în această țară bătaia e legală, iar închisoarea numai pentru cei săraci. Fierbe țara majestate, chiuie văzduhul de durerea unui popor care cere libertate, dreptate și lege pentru toți. Nu uitați majestate că trăiti în vremuri când „cascada tronurilor” prevestea acum cîțiva ani, azi se infăptuiește, nu mai e o himeră pentru nimeni”¹⁸. Virulenta scrisoare era îscălită „Gh. Tănase cetățean al României Mari, fost rănit pentru infăptuirea acestui ideal, secretar al tuturor sindicatelor din Iași, actualmente prin grația lui Dumnezeu și voința regelui Ferdinand, unul din cei mai disciplinați pușcăriași ai închisorii centrale din Iași”¹⁹.

Însemnările sale din închisoare, prețios izvor istoric pentru cei care cercetăm viața și activitatea sa, se păstrează în mai multe caiete aflate în Arhiva C.C. al P.C.R. Din aceste volume care cuprind scrisorile sale intitulate „Însemnări din pușcărie” aflăm despre activitatea sa din închisoare și lupta pe care a dus-o pentru a obține drepturile care-i erau nesocotite de conducerea închisorii care urmărea îngenunchierea sa fizică și morală. La 16 februarie 1920 cînd directorul închisorii i-a cerut să justifice scrisoarea trimisă regelui Ferdinand el i-a ripostat cu cuvintele „Ca socialist îmi voi face datoria oriunde și oricînd. Trăiască revoluția!”²⁰.

La 11 aprilie 1920 ca urmare a protestelor și a acțiunilor de solidaritate din întreaga țară, Gh. Tănase a fost eliberat din închisoare²¹. Imediat el și-a reînceput susținuta sa activitate revoluționară, iar numeroasele întruniri la care a participat, la Iași, București și în alte orașe ale țării, au constituit tot atîtea prilejuri de a ataca în continuare monarhia și nedreaptă organizare social politică din România celor ani²².

Anul 1920 se anunță furtunos în istoria mișcării muncitorești din România. La Iași frămîntările și agitația care prevesteau marile acțiuni din toamnă se desfășurau necontenit. La începutul lunii martie a fost convocată adunarea generală a secțiunii din Iași a Partidului Socialist pentru alegerea nouului comitet. Încredere și dragoste de care se bucura Gh. Tănase au fost confirmate și de astă dată, el obținînd împreună cu P. Constantinescu-Iași, Zaharia Tănase, Gh. Talpă, O. Băncilă și alții, cel mai mare număr din voturile exprimate²³. Astfel, noul comitet al secțiunii din Iași a Partidului Socialist se compunea din Gh. Tănase, P. Constantinescu-Iași, Zaharia Tănase, Naghel Adam, Zoe Frunză și Octav Băncilă²⁴. La propunerea unanim acceptată ca Gh. Tănase să intre în Consiliul municipal al orașului pentru a se putea lua în acest fel anumite măsuri în favoarea maselor muncitoare, el a arătat: „Noi vom pregăti terenul pentru o cît mai grabnică alegere communală din care vor ieși cit

¹⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89/1691, filele 19, 22.

¹⁹ Ibidem, fila 22.

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89/1691, filele 26, 28.

²¹ Ibidem, fond 95, dosar 89, fila 87.

²² Ibidem, fila 77.

²³ Idem., fond 28, dosar 2235, partea I, f. 462.

²⁴ Ibidem.

mai mulți socialisti pentru ca să putem conlucra pentru o cît mai rapidă refacere a orașului.”²⁵

Lumii satului, Gh. Tănase i-a consacrat de asemenea o bună parte a activității sale. În primăvara anului 1920, însotit de un număr de reprezentanți ai secțiunii socialiste ieșene a venit într-o serie de comune din județul Iași printre care Copou, Galata, Tg. Frumos și altele. În fața sătenilor el a prezentat obiectivele de luptă ale Partidului Socialist, atacind vehement monarhia și principalele instituții ale regimului burghez. Gh. Tănase a cerut țăranilor de a se uni cu lupta muncitorimii și împreună să fie gata „a distrugе porțile închisorilor și a elibera pe deținuții politici”²⁶. Teama de „contaminare” a lumii satului cu propaganda socialistă revoluționară (problemă cu implicații mari în această perioadă), a determinat imediata trimitere a lui Gh. Tănase cu acte dresate în fața Parchetului Tribunalului Iași²⁷.

Anul 1920 a fost punctat de nenumăratele acțiuni ale maselor muncitoare ieșene, care alături de proletariatul din întreaga țară s-au ridicat pentru condiții mai bune de muncă și de viață pentru drepturi și libertăți democratice. Gh. Tănase a intervenit de multe ori în acest timp în favoarea muncitorilor, a apărut drepturile lor nesocotite, a susținut cu tărzie revendicările lor în fața patronilor și în fața autorităților cu toate riscurile ce decurgeau din această activitate pentru propria sa persoană devenită obiect al răzbunării organelor represive și elementelor huliganice grupate în „Garda Conștiinței naționale” sau în formațiunile lui Corneliu Zelea Codreanu. În pofida pericolelor la care se expunea, Gh. Tănase a stat permanent și neînfricat la postul său de luptă.

Situația grevei de la fabrica „Textila Copou” care continua de mult timp, a făcut obiectul unei ședințe comune a secțiunii socialiste și a Comisiei locale a sindicatelor ieșene întrunite într-o dezbatere comună la sediul din str. Ghica Vodă. Gh. Tănase a expus situația existentă, a informat pe cei prezenți că încercările de aplanare a conflictului au eşuat din cauza poziției refractare a patronilor²⁸. La propunerea sa, cei prezenți printre care Dr. Gherlerter, Teodor Andriu, I. Lefter și alții au subscris pentru ajutorarea greviștilor de către întreaga muncitorime ieșeană²⁹. În același timp Gh. Tănase a propus și întreaga asistență a aprobat, trimiterea unei telegramme prin care Ministerul de Interne era anunțat că dacă patronii fabricii nu vor ceda, întreaga muncitorime ieșeană se va solidariza cu greviștii și la data fixată de comisia locală vor înceta lucrul în tot orașul³⁰.

Intervenția energetică a lui Gh. Tănase s-a făcut imediat simțită și în conflictul intervenit la R.M.S. Iași, unde patronii se sprijineau în măsurile lor abuzive, pe existența unui aşa zis „sindicat național”, de fapt o emanație a „Gărzii Conștiinței naționale”, organizație șovină și antimuncitorească de tristă amintire la care și-a început activitatea politică Corneliu Zelea Codreanu.

²⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, fila 61.

²⁶ Ibidem, fila 91.

²⁷ Ibidem, filele 93, 103.

²⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28 dosar 19324, fila 201.

²⁹ Ibidem, fila 202.

³⁰ Ibidem.

În mai 1920, direcția fabricii concediind o muncitoare pentru motivul de a fi făcut agitație politică, celelalte lucrătoare s-au solidarizat cu aceasta. Sindicatul revoluționar al muncitorilor a protestat împotriva măsurii luate de patroni, la fața locului sosind imediat și Gh. Tănase³¹. Intervenția autorităților militare s-a concretizat printre altele și prin instalarea unei gărzi în fabrică care avea consemnul „de a opri accesul străinilor”³². Ca răspuns la aceste metode brutale, Comisia locală a sindicatelor a militat pentru solidarizarea întregii muncitorimi ieșene cu greviștii de la R.M.S. La 12 mai 1920 a avut loc o adunare a delegaților tuturor fabricilor din Iași la sediul secțiunii socialiste, sub președinția lui Gh. Tănase. El s-a adresat celor prezenți și a cerut ca masele muncitoare să fie pregătite pentru a acționa în sprijinul tovarășilor lor de la R.M.S., iar patronul trebuie chemat la ordine pentru a respecta demnitatea și drepturile muncitorilor³³. Situația existentă la R.M.S. Iași va fi de asemenea analizată de Gh. Tănase, cîteva luni mai tîrziu, în vara anului 1920, într-unul din strălucitele sale discursuri ținute în Parlament. Protestind împotriva militarizării fabricii, a desființării consiliului muncitoresc, Gh. Tănase a exprimat întreaga sa revoltă împotriva situației dezastruoase pe care o aveau cele 1200 de muncitoare, împotriva condițiilor lor grele de muncă și de viață. În acest sens el a precizat: „La Regia din Iași țigările pe care le fumați sănt plătite cu viața muncitoarelor tinere a căror cinste e batjocorită, a căror muncă este neplătită și a căror viață este condamnată la o moarte prematură prin tuberculoză”³⁴. Arestat și depus la penitenciar pentru participarea la greva de la R.M.S., în urma mandatului emis de Curtea Superioară a justiției militare, Gh. Tănase a demonstrat că reprezenta o amenințare pentru clasele dominante și în această postură. Îndepărțarea sa din mijlocul concetășenilor și al tovarășilor săi, putea declanșa în condițiile anului 1920 o reacție foarte violentă. Din acest motiv Ministerul de Interne a fost obligat să îndemne autoritățile sale în subordine la „moderație”, „pentru a se evita o grevă generală la Iași”³⁵.

În cursul anului 1920, Gh. Tănase era mereu semnalat la întrunirile muncitorești, la dese întîlniri cu masele muncitoare ale Iașului, la sediul sindicatelor și în alte săli ale orașului. La adunările desfășurate în prezența a sute și mii de muncitori, Gh. Tănase a propagat necontente necesitatea organizării, a pregătirii acțiunilor deschise împotriva claselor dominante. În cadrul acestor adunări el a atacat permanent cu vehemență monarhia, armata și celelalte instituții de clasă ale regimului burghez³⁶.

Comisia locală a sindicatelor a convocat în luna mai o adunare a muncitorimii ieșene pentru sprijinirea ceferiștilor aflați în grevă. Întrunirea la care au participat numeroși reprezentanți ai maselor muncitoare a fost deschisă de Zaharia Tănase care a expus situația grevei de la C.F.R.

³¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 9324, fila 205.

³² Ibidem; Realitatea dovedea că Gh. Tănase nu era „străin” de fabrică. El a tinut aici o serie de conferințe în fața muncitorilor lucru „uitat” de patroni. (Vezi „Socialismul”, an. XIV din 30 ianuarie 1920).

³³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 9324, fila 206.

³⁴ Dezbaterile adunărilor deputaților din 13 aug. 1920, p. 834.

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, f. 73.

³⁶ Ibidem, f. 90.

și cu acordul tuturor celor prezenți s-a hotărât ajutorarea greviștilor de către toate sindicatele din oraș. Adunarea muncitorimii ieșene a fost salutată din partea proletariatului bucureștean, de către I. Grigorescu care a arătat că victoria ceferiștilor va însemna o izbindă a întregului proletariat român³⁷. În încheierea intrunirii, Gh. Tănase a indemnăt la continuarea solidarizării tuturor muncitorilor, indiferent de ramura economică căreia îi aparțineau și a argumentat adunării că aceasta era principala cale prin care se putea lupta în mod organizat cu orînduirea capitalistă³⁸.

Fie deosebit de activă, Gh. Tănase continua de multe ori dialogul cu masele muncitoare și în afara sălilor de ședință, la terminarea întrunirilor care reunearu sute și de multe ori mii de participanți. La una din mariile adunări care au avut loc la Iași sub egida secțiunii socialiste și a Comisiei locale a sindicatelor, în vara anului 1920, Gh. Tănase s-a adresat participanților subliniind că „singura noastră cale este doar revoluția”³⁹. El nu pregeta să relieveze mereu necesitatea organizării și a luptei în pofida faptului că propagarea acestor idei i-a atras neconitenit prigoniri, arestări și tot soiul de vexătiuni din partea organelor represive ale regimului politic din România acelor ani.

O activitate prodigioasă a desfășurat Gh. Tănase în vederea apărării intereselor maselor muncitoare și împotriva încercărilor pe care le făceau clasele exploatațoare de a lovi în aceste interese și pe căi mai puțin violente. Alături de metodele represive era deseori folosită și tendința de a submina din interior mișcarea muncitorească revoluționară procedeu mai voalat, dar tocmai prin aceasta mai periculos. Pe această linie, Gh. Tănase a combătut din toate puterile încercările de a „uni” muncitorii cu patronii în așa-zise „sindicate mixte”, încercări care vizau de fapt susținerea muncitorilor de sub influența sindicatelor revoluționare și îndepărțarea de la problemele lor reale. Într-o adunare a Comisiei locale a sindicatelor la care au participat alături de Gh. Tănase și alți membri ai acestui organ, delegați ai secțiunii socialiste (Leon și Mihai Lascăr, V. Dariu, I. Moscovici) s-a luat în discuție propunerea patronilor brutari de a intra în sindicatul muncitorilor din această branșă „pentru a lucra de comun acord în ceea ce privește aprovizionarea publicului cu pîine și altor chesuri vitale”⁴⁰. Gh. Tănase în cuvintul său a combătut vehement această propunere și a subliniat diferența care exista între interesele patronilor și interesele muncitorilor. El a arătat că muncitorii nu trebuie să se abată nici un moment de la principiul luptei de clasă și a ideii socialiste. Patronii nu vor putea avea — a demonstrat în continuare Gh. Tănase — cuvint și drept de vot într-un sindicat muncitoreasc. Argumentația sa convingătoare, încrederea de care se bucura, convingerea tuturor în deplina sa fidelitate față de interesele maselor muncitoare au făcut ca propunerea patronilor brutari să fie respinsă în unanimitate, deși ei au mers mai departe oferind prin delegații lor „cîte cinci mii de lei pentru fiecare patron, obligeîndu-se totodată să respecte normele stabilită”⁴¹. Li s-a sugerat de a-și

³⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 774, f. 96.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, f. 92.

⁴⁰ Ibidem, fond 28, dosar 9324, f. 203–204.

⁴¹ Ibidem.

face sindicatul lor aparte și „să-și unească eforturile pentru binele celor mulți. În direcția aceasta vor găsi sprijin la sindicalele muncitorești”⁴².

În timpul campaniei electorale din anul 1920, Gh. Tănase în calitatea sa de candidat din partea Partidului socialist a desfășurat o neobosită activitate. Fiind desemnat și președinte al Comitetului electoral socialist, el s-a adresat Ministrului de Justiție pentru a-i cere în numele muncitorilor respectarea normelor existente și curmarea vexățiunilor la care erau supuși candidații Partidului Socialist⁴³. Elementele concrete pe care le-a adus în susținerea celor reclamate se refereau la socialiștii Moroșanu, Somer și Herșcovici din Piatra Neamț, ca și al unor cetățeni din Huși⁴⁴, arestați și brutalizați de autoritate.

Campania electorală s-a desfășurat pe toată durata ei, cu mare entuziasm deși lupta împotriva socialiștilor unea toate celelalte partide între ele. Partidul Socialist, cu toate greutățile ce le întâmpina, a luat contact prin candidații săi cu lumea satelor, înfățișând țărănimii proiectele socialiștilor de transformare și în acest important sector al societății românești.

Încheierea campaniei electorale s-a făcut — la Iași — printr-o mare întunire politică prezidată de Octav Băncilă cu care prilej doctorul L. Ghelerter în discursul pe care l-a ținut a aînată : „Prezidarea de către Octav Băncilă a întrunirii este o palmă dată intelectualității reaționare”⁴⁵. Au luat cuvântul cu acea ocazie toți candidații de pe lista Partidului Socialist în afară de Gh. Tănase care a apărut în sală pe la mijlocul adunării, întors atunci din județ; deoarece fusese bătut foarte grav, n-a putut lua cuvântul.

Alegerile au însemnat în orașul Iași un mare succes pentru Partidul Socialist. În aceste alegeri Gh. Tănase a candidat pe lista întâia a Iașului alături de dr. Ghelerter, Petre Constantinescu-Iași, Octav Băncilă, Adam Naghel-Tintă și alții⁴⁶. Înțiuind cel mai mare număr de voturi, Gh. Tănase a fost proclamat deputat ceea ce în condițiile de atunci constituia o mare victorie a Partidului Socialist și a reputatului conducător al mișcării muncitorești ieșene. Acum va începe una din cele mai prodigioase fațete ale activității sale și anume cea de deputat socialist în Parlamentul României. În sedințele parlamentare el s-a ridicat împotriva politicii claselor dominante din România arătând caracterul antimuncitoresc și antipopular al legislației burgheze, al măsurilor represive care erau luate împotriva maselor muncitoare. Pe Gh. Mărzescu, fostul ministru de interne, care era unul din principaliii vinovați ai represiunii de la 13 decembrie 1918, a avut curajul de a-l epitetiza ca ucigaș, demascându-l astfel în fața opiniei publice românești.

În vara anului 1920 a fost dezbatut în parlament proiectul legii reglementării conflictelor de muncă al ministrului Gr. Trancu-Iași. Nu este locul să ne oprim aici, deși votarea legii a reprezentat un moment

⁴² Arhiva C.C. al P.C.R. fond 28, dosar 9324, p. 203–204.

⁴³ Ibidem, fond 95, dosar 89, f. 88.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Din amintirile lui A. Braișter, membru de partid cu stagiu din ilegalitate.

⁴⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2235, partea I, f. 387.

important în evoluția spre greva generală, la ampioarea demonstrațiilor și acțiunilor maselor muncitoare din întreaga țară îndreptate împotriva acestei legi. Tinem doar să menționăm că luînd cuvîntul la dezbaterea proiectului legii, Gh. Tănase a făcut o strălucită demonstrație a talentului său oratoric, a cunoștințelor sale generale de politică socială și legislativă (uimind și pe reprezentanții claselor dominante) și a consecvenței cu care a apărăt poziția și interesele clasei muncitoare al cărei reprezentant era. Discursul său care insumează un mare număr de pagini a constituit un aspru rechizitoriu la adresa politicii claselor exploatațioare, o ilustrativă trecere în revistă a numeroaselor abuzuri comise de guvernările României burghezo-moșierești. Cu acest prilej le-a fost reamintită acestora întreaga lor activitate de nesocotire a revendicărilor legitime ale maselor muncitoare, de reprimare brutală a oricăror tendințe ale mișcării muncitorești de a-și apăra dreptul la existență. Punctind și exemplificind deosebi în vehemențul discurs ținut la 13 august 1920, cu referiri la situația maselor muncitoare ieșene, Gh. Tănase a arătat că, „pentru noi această lege nu este altceva decât o mănușă ce o aruncă actualul guvern clasei muncitoare organizate”⁴⁷. „Această lege — a concluzionat Gh. Tănase — opreste principiul de libertate și de luptă al lucrătorilor. Pentru noi această lege nu există căci în joc sînt interesele proletariatului organizat. Lupta pe care o duc lucrătorii nu va putea fi oprită de nici o lege, singura lege care rezistă în viață fiind dreptul de existență al muncitorilor”⁴⁸

În ședințele parlamentare din vara anului 1920 a fost dezvăluită bestialitatea cu care a fost tratat în încisoare în perioada campaniei electorale Gh. Tănase, abuzurile care au fost comise, ilegalitățile făptuite de autorități. Alături de Ilie Moscovici, Alexandru Dobrogeanu, Gh. Cristescu și alții deputați socialisti Gh. Tănase a denunțat opiniei publice românești, modul în care s-au desfășurat alegerile la Iași, ca și în alte orașe din Moldova⁴⁹.

Reîntors la Iași, Gh. Tănase va continua lupta în fruntea maselor muncitoare, împotriva legii reglementării conflictelor de muncă. La 20 august 1920, Secțiunea socialistă și sindicatele ieșene au organizat în sala „Elisabeta” o mare adunare la care au participat peste 2000 de persoane reprezentând cele mai diverse categorii muncitoare și păturile intelectuale ale orașului. Gh. Tănase a precizat în cuvîntul de deschidere scopul adunării și a făcut un nou aspru rechizitoriu legii reglementării conflictelor colective de muncă și inspiratorilor ei. El a arătat asistenței că lupta și principiile sale revoluționare nu vor putea fi împiedicate de măsurile abuzive luate împotriva sa și a altor reprezentanți ai mișcării muncitorești revoluționare accentuînd că acest punct de vedere l-a expus și regelui „cînd a fost chemat la Palat”⁵⁰. În consens cu cele arătate de Gh. Tănase, au vorbit și Petre Constantinescu-Iași și Gh. Lascăr. După adunare participanții au manifestat pînă la sediul secțiunii socia-

⁴⁷ Dezbaterile Adunării deputaților din 13 aug. 920, p. 832.

⁴⁸ Ibidem, p. 832, 835.

⁴⁹ Idem, sesiunea extraordinară din 1920, p. 82, 88–89.

⁵⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 9324, f. 258.

liste cu drapele roșii și pancarde pe care era înscrisă lozinca „Jos legea Trancu-Iași”⁵¹.

Pe măsură ce ne apropiem de toamna anului 1920 activitatea revoluționară a lui Gh. Tănase se va intensifica. Clarviziunea sa l-a ajutat să vadă necesitatea pregătirii minuțioase a luptelor care se profilau și totodată, legat de aceasta, el a înțeles obligativitatea unificării tuturor forțelor muncitorești pentru a da o ripostă corespunzătoare claselor dominante. În toamna anului 1920, datorită unui proces obiectiv dar și a strădaniei permanente a lui Gh. Tănase în această direcție, s-a ajuns la unificarea în orașul Iași a sindicatelor revoluționare cu cele așa-zise „naționale”. Acestea din urmă, creație hibridă, rezultată din eforturile lui C. Argetoianu și Gr. Trancu-Iași, au înglobat la începutul apariției lor o masă de membri induși în eroare de promisiunile demagogice ce le-au fost făcute. Treptat, membrii de rând convingându-se de totala lor neficitate, au cerut tot mai insistent unificarea cu sindicatele revoluționare pentru rezolvarea cerințelor legitime pe care le aveau. Rezultatul procesului de clarificare, la care Gh. Tănase și-a adus din plin contribuția, s-a materializat cu ocazia marii întruniri socialiste ținute la 19 septembrie 1920 în sala „Elisabeta” în prezența a peste 1500 de participanți⁵². Adunarea, prezidată de Zaharia Tănase, a consemnat în rîndul celor care au luat cuvîntul pe profesorul pensionar I. Dimitriu, Adam Naghel din partea muncitorilor ceferiști de la Nicolina, Gh. Tănase secretarul Comisiei locale a sindicatelor, I. Boilă, președintele fostului sindicat național C.F.R. și alții⁵³. Confirmind unificarea ce se infăptuise între membrii sindicatului revoluționar și cel „național”, Gh. Tănase a prezentat adunării semnificația și importanța acestui act pentru acțiunile din acel moment ca și cele viitoare ale maselor muncitoare. Întruirea, care a însemnat un moment important în vederea pregătirii pentru greva generală, a continuat cu o manifestație a participanților pe străzile Iașului pînă la sediul secțiunii socialiste și s-a bucurat de prezența delegaților proletariatului unor orașe și centre muncitorești din țară⁵⁴.

O preocupare constantă a lui Gh. Tănase a reprezentat-o permanenta dezvăluire a vieții misere și a condițiilor insuportabile pe care le aveau de suportat masele muncitoare în cartierele și locuințele lor de la periferia orașelor. El a combătut cu hotărîre indiferența totală cu care edili Iașului tratau aceste probleme atunci cînd era vorba de păturile muncitoare. La 30 septembrie 1920, Comisia locală a sindicatelor din Iași s-a adresat Comisiei interimare a Primăriei orașului printr-un memoriu semnat de Gh. Tănase⁵⁵, prin care se combătea atitudinea organelor locale „care satisfac numai interesele și nevoile privilegiaților de pe străzile centrale iar mahalalele și străzile mărginașe zac în întuneric și sănt lipsite de apă și drumuri viabile”⁵⁶. Memoriul cerea cu insistență, în

⁵¹ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 28, dosar 9324, f. 248

⁵² Ibidem. f. 261–264.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Arhivele Statului Iași, fond 89, dosar 186/1920, f. 78.

⁵⁶ Ibidem.

numele muncitorimii din Iași alegeri comunale pentru ca „în fruntea comunei să fie un cetățenesc iar nu o comisie care lucrează fără răspundere și fără temei”⁵⁷.

O îngrijorare deosebită a produs autorităților în această perioadă incandescentă extinderea propagandei socialiste revoluționare și în rândurile militarilor. Pericolul atragerii de partea proletariatului al unui principal pilon de susținere al regimului burghez a făcut ca autoritățile represive să reacționeze extrem de dur la aceste încercări. Cînd Gh. Tănase, după ce a prezentat lucrătorilor civili de la Manutanța armatei din Iași programul de acțiune al partidului socialist, a voit să lipească niște manifeste adresate soldaților, a apărut comandanțul militar care a cerut soldaților nici mai mult nici puțin decât „să-l împuște cînd îl vor mai prinde acolo”⁵⁸.

În perioada care a precedat începerii grevei generale din octombrie 1920, Gh. Tănase a fost sufletul întregii activități desfășurate la Iași. La multiplele acțiuni organizatorice și propagandistice care au premers zilei de 20 octombrie, Gh. Tănase a fost pretutindeni prezent, peste tot unde masele muncitoare se pregăteau pentru declanșarea luptei.

Cu două zile înaintea încetării generale a lucrului, la sediul secțiunii socialiste din capitala Moldovei au fost convocați reprezentanții muncitorimii ieșene, membrii comitetelor și delegații fabricilor pentru a fi informați referitor la acțiunile ce urmău să fie desfășurate. Gh. Tănase a expus tuturor celor prezenți măsurile ce trebuiau luate în acel moment⁵⁹. El s-a referit la organizarea comitetului special de grevă care să-și asume întreaga răspundere, ca și la pregătirea unui comitet supleant căci erau de așteptat represiunile guvernului⁶⁰, stabilindu-se și modul de avizare a muncitorimii asupra hotărîrilor ce urmău să fie adoptate. În comitetul de grevă de la Iași au fost desemnați Gh. Tănase, Gh. Talpă, Naghel Adam și Zaharia Tănase. Ca înlocuitori în comitetul supleant au fost incluși Gh. Mititelu, Fr. Heber, Teodor Andriu și M. Moscovici⁶¹.

În aceste momente de mare încordare, Gh. Tănase a constituit un bun exemplu și pentru ceilalți membri ai secțiunii socialiste și ai sindicatelor ieșene prin energia debordantă cu care a acționat pentru mobilitarea corespunzătoare a maselor muncitoare. Prezența sa era un factor dinamizator pentru muncitorimea Iașului pentru toți cei care munceau în fabricile și întreprinderile orașului. Arătînd muncitorilor că a sosit momentul începerii grevei generale, Gh. Tănase le cerea o participare conștientă și organizată la acțiune⁶².

Manifestul „Către cetățenii cinstiți ai Iașului”, semnat „Muncitorimea din organizațiile socialiste din Iași” care prezenta pe larg cauzele pentru care proletariatul român era nevoit să recurgă la greva generală a fost redactat de către Gh. Tănase. Acest însemnat document care con-

⁵⁷ Arhivele statului Iași, fond 89, dosar 186/1920, f. 78.

⁵⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, f. 71.

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 1597, f. 462.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, fond 96, dosar 2236, volum II f. 26, 29.

stituia platforma de luptă a maselor muncitoare din această parte a țării⁶³, a fost găsit de organele represive la sediul Comisiei locale a Sindicatelor și la locuința lui Gh. Tănase cu ocazia descinderilor făcute la 23 octombrie⁶⁴ odată cu începerea represaliilor declanșate în toată țara împotriva proletariatului român. Conducătorul muncitorimii ieșene a fost implicat alături de alți militanți revoluționari în procesele grevei generale care s-au judecat la București și în alte orașe ale țării.

Procesul de la Iași al grevei generale l-a avut ca principal acuzat pe Gh. Tănase, deputat, secretar al Comisiei Locale a Sindicatelor și al secțiunii Partidului Socialist din capitala Moldovei⁶⁵.

După un an, în decembrie 1921, cînd va fi eliberat, Gh. Tănase va dezvăluî opiniei publice modul în care a fost tratat în închisoare și regimul special extrem de draconic care i-a fost aplicat lui și celorlalți condenați socialisti⁶⁶.

El a arătat că muncitorii arestați „au fost îngrozitor bătuți la comanduire, la jandarmerie și siguranță. Maltratarea celor aproape șase sute de muncitori ieșeni urma să constituie obiectul unei interpelări pe care Gh. Tănase o pregătea pentru sesiunea parlamentară din anul 1922.”⁶⁷

Congresul din mai 1921 care a dus la crearea P.C.R., principalul eveniment al anilor de avînt revoluționar moment memorabil în istoria mișcării noastre muncitorești, nu l-a găsit printre participanți pe Gh. Tănase. Aflat în detențiuîne, după cum am menționat mai sus ca urmare a rolului pe care l-a avut în timpul grevei generale, Gh. Tănase a trimis Congresului o cuprindătoare scrisoare citită în ziua de 12 mai 1921⁶⁸. Mesajul său reprezenta o strălucită analiză a drumului parcurs de mișcarea muncitorească din România de la primul război mondial și a condițiilor în care avea loc Congresul întrunit, „spre a stabili drumul ce-l are de urmat muncitorimea spre infăptuirea țelului ei : revoluția socială, doborîrea burgheziei”⁶⁹. Aici avem totodată expusă și profesiunea de credință a militanțului revoluționar, care, împiedicat de a fi alături de cei care jalonau un moment de cotitură în mișcarea muncitorească din România, își dădea deplina adeziune la crearea Partidului Comunist : „Din umezeala ocnelor, dintre zidurile închisorilor, noi strigăm muncitorimii că singura cale de urmat este aceea jalonată de tezele Internaționalei Comuniște”⁷⁰. În

⁶³ În încheiere manifestul arăta : „Sîntem siliți să recurgem la ultima armă, greva generală în toată țara. Pentru amnistia generală, pentru recunoașterea comisiilor muncitorești în fabrici și uzine, pentru ridicarea stării de asediu, pentru scoaterea armatei din uzine și fabrici, pentru suspendarea legii scelerate a lui Trancu, pentru pace cu toate popoarele ne aruncăm în luptă și declarăm grevă generală” (Arhiva C.C. al P.C.R. fond 96, dosar 2236, vol. II, f. 28, 30).

⁶⁴ Ibidem, fond 28, mapa 261.

⁶⁵ Vezi I. Agrigoroaei, *Mișcarea democratică și socialistă din Iași în preajma creării P.C.R.*, în revista „Cercetări Iсторice” II/1971, p. 213.

⁶⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 89, fila 169.

⁶⁷ Ibidem, p. 170.

⁶⁸ „Socialismul”, an. XV nr. 86 din 12 mai 1921. El a fost ales la propunerea lui Gh. Cristescu ca președinte de onoare al congresului, împreună cu ceilalți deținuți politici aflați atunci în temniță.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

numele arestaților comuniști ieșeni, Gh. Tănase, secretarul secționii și deputat al muncitorilor și țărănilor din județul Iași își încheia scrisoarea cu cuvintele care exprimau crezul său și al luptei sale revoluționare. Aceste cuvinte erau: „Trăiască Partidul Comunist Român”⁷¹.

În anii avintului revoluționar, Gh. Tănase a fost reprezentantul cel mai autorizat al Iașului muncitoresc. Acolo unde clocoteau revolta și indignarea împotriva situației existente, acolo unde masele muncitoare se frâmântau din cauza nemulțumirilor lor, acolo unde se pregăteau întrunirile, grevele, demonstrațiile de protest, acolo unde pulsa viața proletariatului ieșean⁷², acolo era permanent întîlnit militantul revoluționar ridicat din rîndurile maselor muncitoare.

Gh. Tănase a avut curajul și vocația de a lupta crîncen cu viața, cu societatea capitalistă care zdrobea deminitatea umană, curajul de a o înfrunta, de a-i arunca în față tot ceea ce el ca reprezentant de frunte al mișcării muncitorești revoluționare, credea despre ea. Nu a existat inamic declarat sau ascuns al maselor muncitoare spre care Gh. Tănase să nu-și fi îndreptat ascuțișul vorbelor sau scrisului său. Monarhia, guvernele burgheze, siguranța și poliția, Ministerul de Interne și de Justiție, directori de închisori, toți erau demascați pentru politica lor reacționară, pentru măsurile luate împotriva mișcării muncitorești, pentru regimul aplicat deținuților politici. Exploatarea și oprimarea muncitorimii, războiul și militarismul, rasismul și șovinismul, problema partidului și a sindicatelor reprezentau temele abordate cu predilecție de Gh. Tănase în activitatea sa militantă desfășurată pe multiple planuri. Atacul direct, fără menajamente, făcea parte din mijloacele cel mai adesea folosite de Gh. Tănase în lupta sa, oricare ar fi fost riscul ce și-l asuma. Era hotărît, neclintit și neînfricat în raporturile cu reprezentanții claselor exploatațioare sau cu uneltele acestora. În lupta aceasta plină de primejdii, dură, nemiloasă s-a format conducătorul maselor muncitoare, tribunul și pamfletarul violent care continua să înfricoșeze autoritățile represive ale statului și clasele dominante chiar și la mulți ani după ce își va înceta prodigioasa sa activitate revoluționară. În perioada la care ne-am referit în acest articol numele său ajunsese un simbol al luptei împotriva nedreptății, a exploatației, pentru o viață mai bună, pentru drepturi și libertăți democratice. Cu ocazia deselor sale arestări, procese și întemnițări, la care a fost supus, numeroase erau adunările de protest organizate de muncitorimea din întreaga țară prin care se arăta claselor dominante că loviturile îndreptate împotriva lui Gh. Tănase reprezentau o sfidare la adresa întregului proletariat român. Simpatia și solidaritatea cu care Gh. Tănase a fost înconjurat de masele muncitoare dovedesc fără nici o îndoială imensa popularitate de care se bucura Gh. Tănase conducătorul mișcării muncitorești revoluționare din Iași.

⁷¹ „Socialismul” an XV, nr. 86, din 12 mai 1921.

⁷² Prezența lui era mereu semnalată și în majoritatea orașelor din Moldova ca și în capitală.

Gh. Tănase și-a adus o importantă contribuție la ridicarea pe o treaptă superioară a luptei revoluționare a proletariatului, la creația și apoi la consolidarea Partidului Comunist Român. Dîrzi luptător împotriva orînduirii capitaliste, Gh. Tănase și-a pus întreaga sa capacitate, talentul său de organizator în lupta contra nedreptăților societății burgheze, a cauzelor care generau aceste nedreptăți, acționînd consecvent pentru răsturnarea orînduirii bazate pe exploatare și asuprire.

Figură centrală a mișcării muncitorești ieșene, pe care a condus-o în anii care au urmat primului război mondial, Gh. Tănase rămîne în istoria proletariatului român ca un exemplu de dăruire revoluționară pentru finaltele idealuri ale eliberării naționale și sociale, pentru triumful ideilor socialismului și comunismului în România.

www.dacoromanica.ro

REACTII SI ATITUDINI ÎN CERCURILE DIPLOMATICE DIN CONSTANTINOPOL FAȚĂ DE UNIREA PRINCIPATELOR*

DE

GHEORGHE PLATON

În mod curent, atunci cînd se ia în discuție poziția statelor europene față de lupta românilor pentru unitate națională, față de unirea Principatelor, se au în vedere doar acele din puteri care, potrivit unor interese diverse, angajate activ în Problema orientală, s-au pronunțat ferm în această privință. Numeroase lucrări și culegeri de documente, românești sau străine, analizează, în detaliu, uneori, diversele etape ale perioadei cuprinsă între 1853 și 1859, cînd Principatele s-au aflat în centrul politicii europene, subliniază poziția marilor puteri, gruparea acestora în raport cu atitudinea față de unirea celor două Principate românești. Sînt încă puțin sau deloc cunoscute luările de poziție ale celorlalte state europene, care nu au fost angajate direct în Problema orientală. Aducerea în circuitul științific a unor noi informații în acest sens lărgește sensibil cadrul în care a fost cuprinsă problema românească, în perioada care ne interesează, probavă, efectiv, importanța europeană a acesteia, măsura în care, la un moment dat, Unirea Principatelor a devenit un element esențial în funcție de care s-a realizat gruparea puterilor pe continent.

Precizările pe care urmează să le supunem discuției, sunt făcute de Joseph Jooris, fost secretar al legației Belgiei la Constantinopol, devenit, în vara anului 1857, după înlăturarea atît de spectaculoasă a ministrului rezident Blondeel van Cuelebroeck, însărcinat cu afaceri al țării sale în capitala Imperiului otoman¹.

Într-un raport adresat superiorilor săi, la 14 noiembrie 1857, diplomatul găsește că nu este lipsit de importanță să pună la curent guvernul belgian cu atitudinea manifestată de legațiile „de al doilea ordin” din Constantinopol, în conflictul din vara anului 1857, în legătură cu alegerile

* Constantinopolul, capitala Imperiului otoman, a fost, cel puțin acum, centrul principal al disputelor diplomatice purtate în jurul „Problemei orientale”. Era firesc, deci, ca, aici, Unirea Principatelor să rețină atenția, să angajeze spiritele și să solicite, în cel mai înalt grad, afirmarea și precizarea pozițiilor.

¹ Acuzat că, prin atitudinea sa, ar fi incălcătat statutul de neutralitate a țării pe care o reprezenta, că, în cursul unei călătorii în Principate, s-ar fi pronunțat în favoarea unirii acestora sub sceptrul contelui de Flandra, în urma unui conflict diplomatic, cu larg răsunet în cercurile politice și în opinia europeană, Blondeel a trebuit să părăsească Constantinopolul și să plece la Atena.

din Moldova, „care au divizat atât de profund marile puterii”². Cu acest prilej, sint comunicate informații care prezintă un interes particular pentru istoria noastră, în sensul celor notate mai sus.

Jooris ține să precizeze că, deși legațiile la care se referă, „sint cu totul dezinteresate în acest diferend internațional — stricta lor datorie fiind aceea de a păstra cea mai deplină neutralitate” — fiecărui diplomat, în calitate sa de om, îi este îngăduit să interpreteze evenimentele în raport cu simpatiile sale firești, să aibă opiniiile sale personale. Referirile au în vedere, tocmai, acest gen de opinii.

Intr-un alt raport, din 19 decembrie³, completind datele cuprinse în cel dintii, Jooris precizează sursa informațiilor pe care le consemnează. Acestea sint datorite, notează el, „indiscreției unui coleg” precum și cîtorva legături pe care a izbutit să și le facă la Ministerul afacerilor externe al Turciei, printre diplomații mai tineri. Confidențele, adaugă el, i-au fost făcute în calitatea sa de om, ca particular, nu în aceea de funcționar public.

Deși rămase în afara luptei politice, remarcă, Jooris, legațiile în discuție s-au raliat, se pare, totuși, celor două grupări protagoniste, cărora le-au acordat fie sprijinul, fie doar simpatia lor. Afirmarea, în acest sens, a opțiunilor, a îngăduit publicului să facă aprecieri cu privire la poziția fiecărei.

Printre legațiile care sint trecute, fără rezerve, în „partida unioniștilor”, subliniază diplomatul, cea a Greciei trebuie situată în primul rînd. Grecia nu poate privi decît cu simpatie crearea la nordul Imperiului — a cărui desmembrare o dorescă — a unui regat, constituit de o naționalitate la fel de veche, de care este unită prin legăturile aceleiași religii. „Sentețele Greciei față de Rusia — manifestate în timpul războiului din Orient — legăturile intime, de prietenie, care unesc cele două regate și simpatiile bine cunoscute ale reginei Amelia, remarcă în continuare Jooris, nu permit nimănui să se îndoiască de adevărul acestei asemănări”⁴. De altfel, nu era prima dată cînd diplomatul se referea la acest fapt. Într-un raport anterior, din 3 iulie 1857, în care reproduce o depeșă a baronului Destreit, consulul general al Belgiei la Atena, inserează detalii prețioase în același sens⁵.

² Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique, Légations, Turquie, 7e vol. (1856—1858)*, doc. nr. 110 (în continuare, M.A.E.B., Turquie).

³ Ibidem, doc. nr. 120

⁴ Ibidem.

⁵ Relativul conținutul con vorbirii din timpul unei audiențe acordate de regina Greciei Destreit subliniază: „S. M. la Reine me demanda de nouvelles de Constantinople, des Principautés Danubiennes, etc. etc. La sympathie de la Reine Amélie me parut assez prononcée pour l'Union et elle n'avait rien d'affecter, elle était parfaitement sincère. Quelle opinion a-t-on en Belgique de l'Union, me demanda la Reine. J'ai eu l'honneur de répondre: Madame, dans notre position de puissance neutre je crois que le gouvernement du Roi évitera toujours d'exprimer une opinion. S. M. continue: Les journaux parlent de l'activité de Monsieur le Ministre B[londeel] à l'égard de l'Union des Principautés, qu'est-ce que vous en savez?” La această întrebare, diplomatul belgian a răspuns că ziarele care se ocupă de această problemă, calomniind pe ministrul Blondeel, nu fac decât să calomnieze țara pe care acesta o reprezintă. Ibidem, dossier 34 I (personnel). Dosarul, cuprinsind actele cazului Blondeel (este dosarul personal al diplomatului) nu este numerotat. Documentele sunt clasate în ordine cronologică.

În rîndul legațiilor care s-au pronunțat în favoarea luptei românilor, Jooris citează, la locul al doilea, pe cea a Spaniei. Simpatiile acesteia pentru Unire, notează diplomatul, este generată de prietenia pe care ministrul o nutrește față de ambasadorul Franței, Thouvenel. Opinia publicului în legătură cu poziția ambasadorului Spaniei, De Souza, a fost întărâtă de atitudinea acestuia în timpul conflictului diplomatic din vara anului 1857. După ruperea legăturilor cu Poarta, el a girat interesele Franței și cele ale Sardiniei⁶.

A treia legație care s-a situat în partida Unirii, consemnează în continuare Jooris, este aceea a Statelor Unite ale Americii. În această privință, subliniază el, „pot să afirm fără teamă întregul adevăr al acestei judecăți, pe care politica generală a cabinetului de la Washington și conduita D-lui Caroll Spence, în timpul ultimului său voiaj în Principate, au confirmat-o într-o manieră izbitoare”⁷.

Diplomatul american se afla la București în cursul lunii mai a anului 1857. Referindu-se la prezența acestuia în capitala Țării Românești, „unde trece neobservat”, J. Poumay, consulul general al Belgiei, notează că Spence călătorește în Principate cu scopul de a publica o carte asupra acestora⁸.

În legătură cu poziția față de Uniunea Principatelor, adoptată de alte legații secundare ca importanță politică, Jooris observă că cele ale Suediei, Olandei și Danemarcei tebuiau să păstreze cea mai strictă neutralitate, determinată atât de poziția lor politică, precum și, în egală măsură, de caracterul independent al ministrilor acestor țări acreditați la Constantinopol⁹. În pofida acestei situații, însărcinatul cu afaceri al Suediei — „cu toată absoluta sa nulitate” — este considerat drept membru credincios al cercului ambasadelor francizează și iusă¹⁰. Van Zuylen, ministru Olandei, la rîndul său, deși, în principiu, a rămas neutru, s-a situat, totuși, pe poziția unui arbitru. Cu prilejul evenimentelor din vară anului 1857, care au dus la ruperea relațiilor diplomatice dintre Turcia și cele patru puteri, servind drept intermediar între Stratford, Thouvenel și Poartă, s-a stăduit să mijlocească un aranjament convenabil¹¹.

⁶ Ibidem, Turquie, 7 e vol. doc. nr. 110. În raportul din 19 decembrie adaugă faptul că ministrul Spaniei „a tremblé auprès de la Sublime Porte afin de faire donner au litige une solution dans le sens des préentions de la France”. Ibidem, doc. nr. 120.

⁷ Ibidem, doc. nr. 110.

⁸ Întorcindu-se la Constantinopol, pus la curent cu împrejurările care au avut drept consecință îndepărterea lui Blondeel, și scrie acestuia, prin intermediu lui Poumay, exprimindu-și surprinderea și, în același timp, manifestându-și întreaga sa simpatie față de „poziția dezagreabilă” în care se afla diplomatul belgian. Spencer certifică — scrisoarea sa poartă data de 19 iunie — atitudinea rezervată a lui Blondeel. S-a putut convinge de aceasta atât în urma con vorbirilor purtate cu diplomatul belgian (la Constantinopol, probabil), cît și din discuțiile purtate cu persoanele care, la București, au fost în societatea acestuia. (Scrisoarea, aflată în dosarul personal al lui Blondeel, a fost scrisă, probabil, la cererea acestuia. În dosar, sunt numeroase piese de acest gen, provenite de la personalitățile cu care diplomatul a venit în contact). Deși, observă Jooris, într-un alt raport, din 8 iulie 1857, toți miniștrii străini de la Constantinopol au condamnat ofensa adusă reprezentantului Belgiei, s-au menținut, totuși, în cea mai deplină rezervă. Ministrul american, singur, „a protestat cu tărie” împotriva atitudinii adoptate de Poartă. Ibidem, dossier 34 I.

⁹ Ibidem, *Correspondance politique*, Turquie, 7 e vol., doc. nr. 110.

¹⁰ Ibidem, doc. nr. 120.

¹¹ Ibidem.

Singura țară considerată că a îmbrățișat cauza separatistă este Neapolul, din cauza, mai ales, a relațiilor intime care o unesc cu Austria¹². Cu toate acestea, remarcă Jooris, ambasadorul Neapolului „a tenu une conduite très versatiles dans la débat et il s'est fait l'ennemi des deux antagonistes”. Deși partizan al politicii austriecice, a consumat, totuși, să ia sub protecția sa interesele supușilor ruși¹³.

Însărcinatul cu afaceri al Belgiei, continuă Jooris — referindu-se la propria sa atitudine — și ministrul Danemarcei au fost singurii care nu s-au raliat nici uneia din tabere¹⁴. Sunt deosebit de utile, pentru problema care ne interesează, detaliile cu privire la reacțiile stârnite în lumea diplomatică din capitala Imperiului otoman față de atitudinea manifestată de Jooris, care-l înlouise pe Blondeel, după plecarea acestuia la Atena. Interpretând poziția sa de rezervă absolută, „acei care — justificat sau nu — l-au considerat pe Blondeel drept partizan al Unirii”, l-au încadrat pe Jooris în tabără separatistă. Cercurile politice otomane, după cit se pare, au îmbrățișat această opinie. Sublinierea poziției de neutralitate, prin declarația inserată de guvernul belgian în „Monitorul” din Bruxelles¹⁵, precum și răspunsul adresat (de Jooris) în urma notificării ruperii relațiilor diplomatice dintre Poartă și cele patru puteri, în cursul lunii august, au furnizat guvernului turc suficiente argumente pentru a se convinge asupra poziției Belgiei¹⁶.

Dacă, remarcă în continuare Jooris, atitudinea sa l-au ridicat în stima și i-au atras prețuirea lui Reşid-Paşa, creîndu-i o situație avantajoasă față de Poartă¹⁷, în schimb, l-a situat într-o poziție nefavorabilă față de reprezentanții puterilor care s-au pronunțat în favoarea Unirii, a căror dezaprobație și-a atras-o¹⁸.

¹² Ibidem, doc. nr. 110.

¹³ Ibidem, doc. nr. 120. Documentele diplomatiche napolitane ne oferă bogate informații în legătură cu atitudinea manifestată față de Unirea Principatelor de Eduardo Targioni, însărcinatul cu afaceri al Regatului celor două Sicilii la Constantinopol. Din analiza numeroaselor rapoarte ale acestuia, scrise în perioada 1856—1859, se desprinde constatărea în conformitate cu care „in un primo momento, Targione abbia una certa comprensione par le aspirazioni dei Romeni e che condanni le violenze praticate per reprimerle, tanto più che la volontà unanime delle popolazione viene manifestata in modi pacifici e senza ombra di tumulto; in una secondo momento, però, quando l'atmosfera diventa più calda e il partito nazionale minaccia e comincia a far uso di mezzi più decisi per la realizzazione del proprio programma, Targione assume una posizione più cauta e contro quelli che ora definisce le «menti esaltate» del «partito esaltato» ritieni che «sarebbe tempo adottare energici espedienti»”. Atitudinea acastă, generată de spiritul său „timidamente e moderatamente liberale”, era dictată de consecințele ce puteau decurge pentru Burboni dintr-un eventual conflict european. Cf. Pasquale Buonincontro, *L'Unione dei Principati Danubiani nel documenti napoletani (1856—1859)*, Instituto Universitario Orientale, Napoli, 1972, p. 37 și passim.

¹⁴ M.A.E.B., *Correspondance politique*, Turquie, 7 e vol., doc. nr. 120.

¹⁵ Guvernul belgian a publicat în „Moniteur” cîteva documente-reluate și comentate de presa europeană — din care se desprind obiectivile misiunii lui Blondeel în Principate. Drept urmare, conflictul este considerat ca avind caracter personal, Blondeel fiind implicat doar ca persoană și nu ca ministru rezident a Belgiei. Incidentul nu a afectat relațiile Belgiei cu Poartă. Ibidem, dossier 34 I (Sint reproduce documentele inserate în „Moniteur”).

¹⁶ Jooris adaugă că opinia Porții este întărită și de convingerea că recenta căsătorie a principesei Charlotte (cu un principe austriac, probabil) pare să indice devotamentul diplomaților belgieni față de politica austriacă. Ibidem, *Correspondance politique*, Turquie, 7 e vol., doc. nr. 110.

¹⁷ Ibidem, doc. nr. 120,

¹⁸ Ibidem.

Din „confidențele” făcute de unul din colegii săi, Jooris aflat că Thouvenel „s-a formalizat” de răspunsul dat de diplomatul belgian la notificarea Poștii. Ministerul francez, consemnează Jooris, „a trouvé cette phrase trop dans ma réponse et a dit que je reculais donner le change sur mes opinions”. O reacție similară a manifestat și ministrul plenipotențiar al Rusiei¹⁹.

Într-un alt raport, datat 10 decembrie²⁰, Jooris revine cu explicații largi, de natură să-i reliefze poziția. Notează că atitudinea ce i-a fost atribuită, în unele cazuri, se sprijină doar pe simple inducții. Chiar acei care consideră că guvernul belgian sau Blondeel au manifestat tendințe unioniste, pot să presupună că are și dinsul instrucțiuni în acest sens, că împărtășește aceleași convingeri; „nimănuim însă, remarcă el, nu ar putea să-i vină ideea de a mă acuza că mi-ar fi fost proprie o cît de indirectă manifestare în acest sens”. Thouvenel însuși, consemnează în continuare Jooris, i-a recunoscut poziția de absolută neutralitate, deși i-a displăcut faptul că nu frecventeaază pe reprezentanții diplomatici care manifestă opinii unioniste. Jooris notează că nu a întreținut acest gen de relații nici cu Stratford și nici cu Prokesch” clasați în rîndul adversarilor” Unirii, al căror cerc nu-l frecventa nici Blondeel. Cu toate avansurile făcute de internunțiu Austriei — acesta l-a invitat mereu la reședința sa de la țară — a trebuit să-l refuze, pentru a nu răni susceptibilitatea lui Thouvenel și a lui Buteniev, ministrul Rusiei.

Jooris își exprimă părerea că iurarea lui Thouvenel este determinată de atitudinea amicală ce o manifestă față de dinsul Reşid-Paşa, dușmanul comun al ministrului francez și al lui Blondeel²¹.

Este de prisos să mai stăruim asupra poziției reale a Belgiei. Jooris se străduiește să-și convingă superiorii — aceasta era atitudinea dictată de situația Belgiei dar, mai ales, de poziția în care se găsea el însuși, în urma plecării, în împrejurările amintite, a lui Blondeel — că s-a plasat strict pe poziția de neutralitate impusă de statutul internațional al țării sale²². Informațiile pe care ni le oferă — pe marginea cărora am formulat

¹⁹ Acesta, notează în continuare Jooris, „n'a pas non plus été satisfait de mon attitude réservée. Les autres l'ont interprété dans le sens d'une habile dissimulation. C'est ce que m'a fait comprendre dans une récente conversation le chargé d'affaires de Russie me disant : « que l'opinion du gouvernement Belge était en faveur de l'union, que M. Blondeel en était partisan ». La remarque diplomatie belge asupra sensului misiunii lui Blondeel, asupra caracterului „pur personnel” a măsurilor adoptate de Poartă, Însărcinat cu afaceri i-a replicat : « Vous êtes plus difficile, plus hypocrite que M. Blondeel et vous cachez mieux les pensées ». Ibidem, doc. nr. 110 (Sublinierile sunt făcute în text).

²⁰ Ibidem, doc. nr. 118

²¹ În preajma soluționării politice a conflictului iscat în jurul Principatelor, continuă Jooris, ca urmare a știrilor din Principate și a zvonurilor în conformitate cu care Franța ar fi de acord să cădă la împoziția cu privire la „sistemul politic al Unirii”, după știrile referitoare la dezaprobaarea primită de Thouvenel din partea guvernului francez și la plecarea din Constantinopol a lordului Stratford, atenția opiniei publice s-a deplasat spre probleme legate de criza financiară din Imperiu. Ibidem.

²² În privința atitudinii reale a lui Jooris, considerăm că simpatia sa față de cauza Unirii este neindoielnică. Deși, în rapoartele sale, ilustrează — cu luciditatea unui observator care posedă o mare capacitate de receptare — consecințele ce ar decurge pentru soarta viitoare a Imperiului otoman, notațiile sale reliefeză nu numai tendința românilor spre unitate, ci și însemnatatea europeană a înfăptuirii acesteia. Ibidem. Observația este valabilă pentru toate documentele a căror redacție li aparțin.

observațiile de mai sus — prezintă un interes remarcabil din două puncte de vedere, cel puțin. În primul rînd, largesc cadrul pentru înțelegerea mai deplină a ecoului european a luptei românilor pentru unitate națională. În al doilea rînd, ceea ce este mai important, reliefază, încă o dată, adevărul, pe care îl vom enunța, din nou, într-un cadru mai larg²³, în conformitate cu care problema românească, a Unirii Principatelor, nu a reprezentat pur și simplu o problemă internațională, în rîndul marilor probleme ale vremii. Ea a fost, mai mult, o piatră de încercare în raport cu care, la un moment dat, s-a precizat și s-a redistribuit gruparea forțelor, s-a realizat noul echilibru pe continent.

---

²³ Gh. Platon, *La place de la question roumaine dans la politique européenne pendant les années de combat pour l'Union (1850-1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1975 ur. 1.

O LĂMURIRE : DOMNIA EREDITARĂ A FAMILIEI MOVILĂ

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Prezentarea unor documente turcești de la răscruccea secolelor XVI—XVII¹ a adus în discuție o problemă puțin dezbatută și, pare-se, încă nelămurită deplin: domnia ereditară acordată de Sublima Poartă familiei Movilă. Anume, într-un raport (*telhis*) către sultan, din vara anului 1606, marele vizir arăta că „la moartea lui Ieremia Movilă (...) conform tratatului² (*'ahd-name'*), tronul fusese ocupat de fiul său”³, dar o delegație moldoveană a cerut numirea lui Simion, invocînd minoratul lui Constantin⁴. Comentind această știre, prezentatorul colecției, Tahsin Gemil, crede că „ea se referă la tratatul din 1597, cu Polonia”, neexcluzînd, însă, posibilitatea „să fi existat și un document aparte, obținut de Ieremia Movilă de la sultan, prin care să i se fi confirmat ereditatea familiei sale pe tronul Moldovei”⁵. Un asemenea privilegiu este, de altfel, menționat — cum arată și Tahsin Gemil — și de Miron Costin, în letopisul său: „diresă, ce-i dzicu ei atșirif, de domnie vecinică lui și seminții lui”⁶. Știind că Miron Costin era foarte îndeaproape înrudit cu clanul Movileștilor, — o dată prin mama sa, Safta Scoarțeș, nepoată (collaterală) a lui Miron Barnovschi vodă, și o dată prin soție, Illeana Movilă, nepoată de fiu a lui Simion vodă — putem admite că mențiunea din cronică sa are la bază tradiția familiei, încă vie la mijlocul veacului al XVII-lea. Dar mărturia, tardivă, a lui Miron Costin este susținută de cîteva știri documentare absolut contemporane. Astfel, un „aviz” trimis din Istanbul la 17 august 1602, menționează că sultanul a hotărît, după căderea lui Simion din tronul Țării Românești ca Ieremia să rămînă domn al Moldovei, cît timp „sarà obbediente alla Porta, et doppo la sua morte succederà suo figliolo”⁷. Apoi, este raportul unui sol polon, Stanislaw

¹ Tahsin Gemil, *O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1597–1607)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași, XI, 1974, pp. 237–243.

² Subl. ns.

³ Loc. cit., p. 242.

⁴ Era născut în 1594 — cf. studiul nostru *Movileștili și înrudirile lor* (ms).

⁵ Tahsin Gemil, op. cit., p. 243.

⁶ Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 52.

⁷ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VII, București, 1934, p. 67; subl. ns.

Witowski, la Poartă, în august 1606, care confirmă pe deplin știrea cuprinsă în telhisul comentat de Tahsin Gemil. Raportul acesta cuprinde relatarea unor audiențe ale solului la marele vizir, audiențe în cursul cărora a discutat problema succesiunii la tronul Moldovei. Marele vizir declară lui Witowski că, la moartea lui Ieremia Movilă, sultanul „a dat împuernicire pentru steagul părintesc feciorului său, *pentru că aşa se află în capitulațiuni*, și pentru că Măria Sa regele a iubit pe tatăl acelui (...). După aceasta, iute, poate peste o săptămână, au sosit solii boierilor moldoveni, cu știrea către mine, cum că și-au ales domn pe Simion, cerind ca steagul să i se dea aceluia”, explicind că fiul lui Ieremia, Constantin, era încă minor, și sub el n-ar fi fost pace, iar, pe de altă parte, Simion e la fel de supus și „plăcut” regelui polon⁸. Cum solul polon a dezaprobat, în numele regelui său, trecerea steagului de dominie în măiniile lui Simion, sub motiv că „*după înțelesul convențiunii*, era să dați steagul numai aceluia care e recomandat și propus de Măria Sa regele”⁹, peste cîteva luni doi ceauși turci au sosit în Polonia, pentru a cere lui Sigismund al III-lea recunoașterea lui Simion Movilă ca domn al Moldovei¹⁰.

Toate aceste mențiuni — „conformi tratatului”, după „capitulațiuni”, „după înțelesul convențiunii” — arată clar că există o înțelegere turco-polonă cu privire la domnia ereditară a familiei Movilă în Moldova. Și încă o înțelegere scrisă, un tratat, cunoscut ambasadorilor occidentali la Poartă; astfel, ambasadorul francez Harley seria la 25 martie 1617 că lui Ieremia Movilă i se promisese „que ses enfants lui succéderoient à toujours, de père en fils, et que le Grand Seigneur n'investiroit jamais de la dite principauté aultre qu'eux”¹¹. Maimeticuos și mai bine informat, ambasadorul olandez la Poartă seria, la 12 ianuarie 1613, că Ieremia, așezat în Moldova de regele polon, „a fost și întărît de către acest sultan Mohamed [Mehmed III], printr-un tratat cu regele Polonici, făcut în anul 1007 al Profetului lor Mohamed, ceea ce înseamnă în anul Domnului nostru Isus Hristos 1599¹², pentru el și fiul său, cu aceste cuvinte care urmează și sănătatea în pomenitul tratat: „*donec Hieremias Moldaviae vaivoda fidelis erit nostrae Excelsae Portae et singulis annis suo tempore constituto mandabit solitum suum tributum et nostris sub limitibus mandatis parebit, dum vivit maneat vaivoda Moldaviae, et post ipsius mortem filius sucedat*”¹³, ceea ce corespunde, literal chiar cu știrea din 1602 — „finchè sarà obbediente alla Porta” — citată mai sus.

Acest raport a fost publicat de N. Iorga, în 1910; chiar și în lipsa celorlalte știri, din care am infățișat cîteva în această notă, el ar fi fost

⁸ Ibidem, p. 301; subl. ns.

⁹ Ibidem; subl. ns.

¹⁰ Ibidem, p. 320.

¹¹ Hurmuzaki, *Documente*, Suplement I, vol. I, p. 175.

¹² De fapt, anului Hegirei 1007 li corespunde intervalul 4 august 1598—23 iulie 1599, dar tratatul a fost încheiat în 1599.

¹³ N. Iorga, „*Doamna lui Ieremia vodă*”, în „A.R.M.S.I.”, s. III, t. XXXII, 1910, p. 38; textul latin, subliniat, la p. 36.

suficient pentru ca, alăturat cronicii lui Miron Costin, să constituie dovada certă a eredității pe care Poarta o acordase lui Ieremia Movilă. Astfel, îndoiala și nesiguranța asupra acestui punct ni se par absolut nejustificate : *prin tratatul turco-polon din 1599, Movileștii au obținut domnia ereditară în Moldova.* Tratatul însuși a fost semnalat, în 1936, de P. P. Panaitescu, și chiar cu mențiunea că un articol al său prevedea acest lucru¹⁴ ! E foarte firesc să ne închipuim, prin urmare, că după încheierea acestui tratat, s-a trimis și voievodului Moldovei o confirmare „de domnie vecinică”, după expresia lui Miron Costin, așa cum același Ieremia vodă primise, cu doi ani înainte — la cererea sa, exprimată prin solii participanți la lucrările Dietei din acel an¹⁵ — un privilegiu din partea regelui Sigismund al Poloniei, în care se spunea : „Habebitque et tenebit eum Palatinatum Moldaviae praedictus Magnificus [Hieremias] Mohila ad extrema vitae suae tempora, et post mortem eius liberos ipsius masculos ab eandem Palatinatus dignitatē promovebimus”¹⁶.

Obținerea de către Ieremia Movilă a dreptului de succesiune ereditară în familia sa, drept recunoscut atât de regele Poloniei, cit și de sultan, e, după părerea noastră, un eveniment însemnat pentru istoria puterii centrale în Moldova, și chiar pentru însăși istoria Moldovei. Nemenționarea sa în unele lucrări consacrate acestei perioade¹⁷ nu ni se pare nici ea justificată.

O concluzie se mai desprinde, din prezentarea acestor știri ; am văzut că atât raportul lui Stanislav Witowski, cît și telhisul marelui vizir, menționează scurta domnie, în vara anului 1606, a lui Constantin Movilă. Atât de scurtă, încât nu ne este cunoscut, din vîrmea ei, nici un document, iar Miron Costin nici nu o înregistrează : el știe doar că, la moartea lui Ieremia, tronul a fost luat de „frate-său Simion vodă, nefiindu feciorii lui Ieremică vodă încă la vîrstă deplină”¹⁸. Și totuși, de vreme ce sultanul i-a trimis lui Constantin „împăternicire pentru steagul părintesc”, iar regele Poloniei ținea și el ca dreptul lui Constantin să nu fie încălcătat, protestând contra trecerii steagului în mâinile lui Simion, înseamnă că această scurtă domnie a lui Constantin Movilă trebuie socotită ca deplin legitimă, recunoscută de ambii suzerani — regele polon și sultanul — și, ea atare, ea trebuie trecută în listele cronologice ale domnitorilor români. De altminteri, în imediata vecinătate a hotarelor Moldovei, domnia din 1606 a lui Constantin Movilă a fost cunoscută și înregistrată : cronica armenilor din Camenița menționează — greșind, însă, anul : 1607, în loc de 1606 — că, murind Ieremia Movilă, „în locul lui s-a urcat pe tron fiul său, Constantin”¹⁹.

¹⁴ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 144 ; se indică : Ms. Czartoryski, Cracovia, nr. 616, p. 89 seq.

¹⁵ *Ibidem*, p. 143.

¹⁶ Al. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, II, București, 1863, pp. 146—147.

¹⁷ O menționează I. C. Miclescu-Prăjescu, *New Data Regarding the Instalation of Movilă Princes*, în „The Slavonic and East European Review”, 1970, pp. 216—217.

¹⁸ Miron Costin, *op. cit.*, p.

¹⁹ D.I.R., 2/XVII, nr. 53, p. 52.

Care este durata acestei efemere domnii? Din declarația marelui vizir, comunicată de Witowski, rezultă că între primirea știrii despre moartea lui Ieremia și primirea soliei care l-a cerut pe Simion au trecut vreo zece zile („poate peste o săptămână”); tot atâtă timp trebuie să se fi scurs și în Moldova, între cele două evenimente; de altfel, primul document emis de cancelaria lui Simion vodă datează din 20 iulie 1606²⁰. Așadar, *prima domnie a lui Constantin Movilă trebuie fixată între 30 iunie și circa 10 iulie (st. v.) 1606.*

E, aceasta, una din multele lămuriri și întregiri la istoria patriei, care se pot aduce nu numai prin descoperirca unor documente noi, dar și prin interpretarea atentă și coroborarea celor deja cunoscute.

---

²⁰ H. Dj. Siruni, *Mărturii armenești despre România*, în „A.R.M.S.I.”, s. III, t. XVII, 1936, mem. 14, p. 16.

PRIVILEGII DE INDIGENAT POLON ACORDATE
LOCUITORILOR DIN ȚĂRILE ROMÂNE
DE
CONSTANTIN REZACHEVICI

Între instituțiile polone care interesează istoria țărilor române în veacurile XVI și XVII se numără și aceea a *indigenatului*, de care au beneficiat numeroși locuitori (de origine nobilă) ai acestora. Lucrarea *Regesty przywilejów indygenatu w Polsce (1519–1793)*. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył (Regcstele privilegiilor de indigenat în Polonia (1519–1793). Elaborate cu introducere și note) de Zygmunt Wdowiszewski¹, prezintă un adevărat repertoriu al celor care s-au bucurat în perioada amintită de acest privilegiu.

Stabilind cine a primit indigenatul polon, cînd, și pentru care merite (nu întotdeauna clar definite în documente), Z. Wdowiszewski menționează în total 429 indigenate, din care 414 conferite de regii poloni și 15 acordate de principii episcopi de Cracovia, ca duci de Siewierz (avînd valoare numai în acest ducat). Pe neamuri, cei mai mulți posesori de indigenate polone erau germanii, italienii și francezii, după care urmău rușii, scoțienii, ungurii, cchii, români, suedezi și grecii.

Indigenatul acordat unui străin de origine nobilă conferea acestuia dreptul de cetăean și de nobil în Polonia. El trebuia să jure credință regelui și Republicii (s-a păstrat textul jurămîntului făcut de Miron Barnowschi, cu ocazia acordării indigenatului în 1628–1629, act emis la Iași; tipărit în anexele lucrării lui Wdowiszewski, p. 71). Aceasta explică mai bine legăturile voievozilor și boierilor moldoveni care obținuseră indigenatul (Movilești, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Ștefan Petriceicu, boierii Ureche, Costineștii etc.) cu regatul Poloniei, de la care așteaptă ajutor, și căruia în anumite împrejurări i se adresează prin mcmorii. De obicei ajutoarele solicitate (diplomatice sau militare) se refereau la acțiuni împotriva turcilor.

Menționăm că indigenatul apărut în primii ani ai veacului XVI, nu trebuie confundat cu un titlu nobiliar, cum se întîmplă de obicei în literatura noastră istorică, și nici cu „*incolatul*” care se acorda burghezilor

¹ În „Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej”, V, Buenos-Aires-Paris, 1971, p. 11–78. Tot Z. Wdowiszewski este autorul articolelui *Tituly polskie nadawane cudzoziemeom* (Titluri polone acordate străinilor), *ibidem*, III, Buenos-Aires-Paris, 1966, p. 9–27, din care reținem pe cele acordate de regele Ștefan Báthory, la 3 IV 1582 lui Francisc de Wesselyn, pentru servicii împotriva lui Gaspar Bekes și în timpul campaniei de la Gdańsk și Moscova, și la 17 I 1583 lui Martin de Berziewicze, cancelar transilvănean (p. 13).

și evreilor. El se atribuia de pildă, din motive „diplomatice” (pentru a atrage alianța unor personalități influente din exterior — cum erau domnii țărilor române), celor care făceau servicii Republicii, străinilor care posedau proprietăți funciare etc.

În acordarea indigenatului Z. Wdowiszewski distinge două perioade: prima pînă la sfîrșitul dinastiei Jagellone (1572), cînd regele putea acorda neîngrădit acest privilegiu, și a doua, corespunzînd regilor electivi (1573–1795), cînd prin lege se impun unele condiții celor ce primesc indigenatul, iar consimtămîntul Scimului devine indispensabil pentru ca diploma de acordare a indigenatului să fie valabilă. Care erau aceste condiții știm, de pildă, din privilegiul acordat de Jan III Sobieski la 4 februarie 1676 lui Ștefan Petriceicu și nepoților săi Nicolae și Iancu Hîjdeu: 1) să dobîndească pămînt în ținutul Coroanei, 2) să nu primească solii de la principi străini, sau să nu trimită solii către aceștia fără știrea regelui și a Republicii, 3) să nu poarte vorbe dăunătoare Republicii.

În unele cazuri cunoaștem mai explicit meritele pentru care erau acordate indigenatele. Astfel, lui Bartolomeo Brutti, fost staroste de Soroca al lui Petru Șchiopul, i se acordă acest privilegiu la 5 aprilie 1590 pentru faptul de a fi condus o solie din partea polonă, către sultan, iar lui Iancu Costin (împreună cu fiili săi Alexandru, Miron și Potomir) i se acordă indigenatul la 1 mai 1638 pentru merite militare și pentru experiență în treburi de acest fel, la recomandarea lui Stanisław Koniecpolski, castelan al Cracoviei și hatman al Coroanei.

În alte cazuri putem bănuî ușor motivul acordării indigenatului. Astfel, la 4 februarie 1676 de acesta beneficiază Apostol Catargiu, desigur în calitate de cununat al lui Ștefan Petriceicu², fostul domn al Moldovei obținind indigenatul în aceeași zi.

Dacă despre indigenatul obținut de Movilești, Urechești, Luca Stroici, Apostol Catargiu și alți cîțiva boieri se știa mai demult în literatură noastră istorică, în schimb acest lucru nu era cunoscut în legătură cu alte personaje din cele trei țări române, căre apar în regestele prezentate de Z. Wdowiszewski (p. 19–69). Ca atare prezentăm în ordine cronologică, pe domnii, pe acei care au beneficiat de indigenat, din țările române (indiferent de naționalitate):

ÎN TIMPUL LUI ZYGMUNT III WAZA (1587–1632):

1588 iunie 13, Cracovia — *Balthazar Báthory de Somlio*, pentru participarea la războiele regelui Ștefan Báthory (p. 23).

1588 — *Andrei Báthory* cardinal și administrator al episcopiei de Warmia (p. 23).

1590 aprilie 5, Varșovia — *Bartolomeo Brutti* din Epir, venit la curtea lui Petru Șchiopul; pentru însotirea unei solii din partea polonă către sultan. Stema: „cu vulturul alb” (p. 24).

² Un act polon referitor la primirea indigenatului său, la 1 februarie 1679 (Gh. Ghibănescu, *Surele*, IX, p. 169–181).

- 1590 aprilie 7, Varșovia — *Francisc Wesselinyi*, senator transilvănean pentru participarea la războaiele regelui Ștefan Báthory (p. 24).
- 1593 — *Luca Stroici* din Moldova (p. 25).
- 1593 — *Ieremia Movilă* (Mohila) din Moldova (p. 25).
- 1593 — *Vladislav și Gabriel Békés de Kornyát* (p. 25).
- 1596 — *Gheorghe Movilă*, mitropolit al Moldovei (a obținut indigenatul cu îngăduința tuturor stărilor) (p. 26).
- 1596 — *Simion Movilă* (cu îngăduința tuturor stărilor) (p. 26).
- 1596 — *Simion Stroici* — vistier al Moldovei (cu îngăduința tuturor stărilor) (p. 26).
- 1607 iunie 13, Varșovia — *Nestor Ureche*, „marszalek Niżnej Moldawii” (vornic de Tara de Jos a Moldovei) (p. 27).
- 1607 — *Orăș hatman* moldovean (p. 27).
- 1607 — *Gheorghe Maurati* logofăt³ (p. 27).
- 1607 — *Balica Isac și Gheorghe și Lozan* (*Gh. Lozonschi*, socrul lui Ieremia Movilă)⁴ (p. 27).
- 1628 iulie 20, Varșovia — 1629 februarie 20, Varșovia *Miron Barnovschi* (*Bernawski, Barnawski*) domn al Moldovei (a obținut indigenatul cu consimțământul stărilor Coroanei), fiind primit în herbul „Nowina” de Maksymilian Pizerebski, castelan de Sicradz, „referendarz koronny i ochmistrz królowej” (referendar al Coroanei și intendent al regelui) (p. 28).
- 1638 mai 1, Varșovia — *Iancu Costin* hatman moldovean (împreună cu fiili săi *Alexandru, Miron și Potomir*) obține indigenatul pentru merite militare, la recomandarea lui Stanisław Koniecpolski, castelan al Cracoviei, mare hatman al Coroanei. Herbul (blazon): în cîmp albastru arhanghelul Mihail în haine argintii, cu spadă în palma dreaptă; pecete: mină în armură cu spadă (p. 29).

ÎN TIMPUL LUI JAN II KAZIMIERZ (1648–1668) :

- 1650 decembrie 24, Varșovia — *Vasile Lupu*, voievodul Moldovei (p. 29).
- 1654 iunie 27, Varșovia — *Francisc Redei* (*Rhédey*)⁵ (p. 30).
- 1654 iunie 30, Varșovia — *Gheorghe Stefan*, voievodul Moldovei (p. 30).
- 1654 iunie 30 — *Francisc Rákóczi I*, principe al Transilvaniei⁶ (p. 30).

ÎN TIMPUL LUI MICHAŁ KORYBUT WIŚNIOWECKI (1669–1673) :

- 1673 — *Apostol Durac* — obține indigenatul la recomandarea mareșalului și marelui hatman al Coroanei (p. 37).

³ Este Gh. Mauroji logofăt, căsătorit cu Illeana logofeteasa, înrudită cu Movilești (S. Zotta, *Stiri noi despre Movilești*, în „Arhiva genealogică”, II (1913) p. 223–224).

⁴ Primii doi sunt frați, iar afirmația lui Z. Wdowiszewski: „parkalab opawski(sic)” după Lozan, se referă la frații Balica „fii de pârcălab” (S. Zotta, *op. cit.*, p. 241–242).

⁵ Comite de Maramureș și sfetnic al lui Gheorghe Rákóczi II. În urma căruia a fost ales principe la 2 noiembrie 1657. A trăit între 1611–1667 (A *Pallas Nagy Lexikona*, XIV, Buda-pesta, 1897, p. 549).

⁶ Acest fiu (1645–1676) al lui Gheorghe Rákóczi II a fost ales principe al Transilvaniei la 18 februarie 1652 (*ibidem*, p. 374).

ÎN TIMPUL LUI JAN III SOBIESKI (1674–1696) :

1676 februarie 4, Cracovia — *Stefan Petriceicu* cu nepoții săi *Nicolae și Iancu Hăjdeu* (p. 39).

1676 februarie 4, Cracovia. — *Adam Dahlke* „marszałek ziem mołdawskich” (vornic al țărilor Moldovei) (p. 40).

1676 februarie 4, Cracovia — *Apostol Catargiu* „marszałek ziem mołdawskich, (vornic al țărilor Moldovei), înrudit cu *Stefan Petriceicu* (p. 40).

1676 februarie 15, Cracovia — *Grigore Hăbășescu*, fost hatman moldovean (p. 40).

Un indice de personaje (p. 75–78) încheie regestele privilegiilor de indigenat infățișate de Z. Wdowiszewski, într-o publicație rară, cercetată în timpul călătoriei noastre în Polonia din octombrie 1973, din care am extras doar informațiile care privesc istoria țării noastre.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

LUCRĂRI NOI DE ISTORIA CULTURII ROMÂNEȘTI

În ultimul timp au văzut lumina tiparului o serie de noi lucrări consacrate unor probleme de istorie culturală. Asupra unora dintre ele ne vom referi în rindurile de mai jos.

Cunoscută pentru numeroasele sale studii și articole privitoare la Școala Ardeleană, Maria Protase a îmbogățit literatura relativă la această școală a redeșteptării naționale cu una din cele mai frumoase monografii ce s-au dedicat vreodată unui corifeu al Școlii Ardelene¹.

Plecind de la ideea că Miciu-Klein este un „harnic dar modest benedictin”, Șineai „un peregrin nedreptățit” și că Maior „ilustrează prin excelență lupta Școalei ardelenе, sintetizând creator întreaga gîndire a miscării” (p. 16), autoarea a acordat studiului vieții și operei acestui cărturar patriot toată atenția cuvenită.

Titlurile capitolelor cărții sunt deosebit de sugestive, ele sintetizind în cîteva cîuvinte bine alese conținutul fiecărei epoci din viața lui Maior.

În primul (*Retrospectivă exegetică*, p. 5–18), se face o prezentare critică a lucrărilor alcătuite pînă acum despre viață și opera lui Petru Maior, subiect generos, care aștepta de mult o inonografie de ansamblu.

Cu capitolul al doilea (*Contururile obîrșiei și primii pași*, p. 19–21) intră în viața lui Maior, fiu de preot, înrudit cu o altă figură de seamă a istoriei naționale: Ion Maiorescu. Foarte bine apreciat de doi din profesorii săi de la Blaj, Ignatie Darabant (viitorul episcop de Oradea) și Gheorghe Șineai, copil fiind încă (avea doar 14 ani), Petru Maior este trimis la Roma, la *De propaganda fide*, colegiu ce avea să joace un rol însemnat în formarea cărturărilor ardeleni.

Perioada romană înscamnă „descoperirea de sine”, cum foarte frumos spune autoarea în titlul celui de al treilea capitol (p. 25–37). La Roma Maior află despre nobila origine a neamului din care făcea parte și își întregescă temeinic studiile, urmând doi ani filozofia și alți trei teologia.

Autoarea ne introduce în mediul intelectual din cetatea eternă în care a trăit tînărul Maior, mediu în care „luminismul italian, alimentat de ideile enciclopediștilor, înregistrase deplina sa dezvoltare” (p. 35). Aici, în acest mediu, se pun premizele spiritului critico-sintetic al lui Petru Maior.

După cei cinci ani petrecuți la Roma, urmează un *Popas vienez, între lumea „luminilor” și lumea de acasă* (p. 38–68). Aici, la Viena, unde urmează un an facultatea juridică (1779–1780), Maior trăiește în atmosfera ultimului an al domniei bătrînei Maria Tereza, atmosferă în care se simțea luminiscul epocii lui Iosif al II-lea ce avea să influențeze puternic și să direcționeze spiritul lui Maior.

După acești 6 ani de studii temeinice, Maior se întoarce în țară, stabilindu-se în *Blajul deziluziilor și al dilemelor*, cum iărăși foarte sugestiv ne spune titlul capitolului următor (p. 69–78). Aici, la Blaj, unde învățase el însuși, Maior este numit profesor de filozofie (1780).

Curind însă Maior trece *De la decepcie la reacție* (p. 79–95), alcătuind *Procanoul*, una din cele mai interesante lucrări de frondă antipapală, în care Maior sugerează întoarcerea catolicilor la biserică răsăritului. Analizând cu deosebită pătrundere această operă a lui Maior autoarea subliniază nota sa inedită în luptă antipapală.

După opinia Mariei Protase, Maior a fost primul reprezentant al Școlii ardeleni care a assimilat ideile luministe, formindu-și o structură filozofică originală.

Capitolul următor (p. 96–130) ne înfățișează viața lui Maior la Reghin, unde a fost numit preot și protopop la 1785. Aici el desfășoară un „dublu apostolat...”, între amvon și lupta națională”. La Reghin Maior participă la lupta de emancipare națională a neamului său, în cadrul circumstanțelor favorabile create de iosefinism. În acest program de luptă un rol deosebit revine vastei acțiuni culturale de edificare spirituală care urmărea „binele de obște” al neamului asuprit, acțiune în care s-au încadrat toți intelectualii de seamă ai vremii.

¹ Maria Protase, *Petru Maior. Un cărturar de conștiințe*, București, Edit. Minerva, 1973, 413 p. + planșe nenumerotate.

După lungă perioadă de mai bine de 20 de ani petrecuți la Reghin, a urmat *Vremea finaliei răspunderi. Vremea împlinirilor* (p. 131 – 172). În martie 1809 Maior pleacă la Buda, unde avea să indeplinească funcția de censor și corector al tipografiei. Aici, în plină maturitate, alcătuiește Maior majoritatea operelor sale, opere în care un rol covîrșitor îl joacă *Carteia neamului. Istoria pentru inceputul românilor în Dacia*, apărută în 1812 și a cărei pertinență analiză formează subiectul capitolului următor (p. 173 – 200).

Prin această operă polemică, intențională pe o bună cunoaștere a izvoarelor, Maior urmărea să combată aprecierile răuvoitoare ale lui Sulzer. Eder și Engel privitoare la originea neamului românesc și la continuitatea sa în spațiul carpato-dunărean și, în același timp, să trezească în poporul român un sentiment de incredere și mândrie, prin evocarea unei origini nobile, latine.

Următorul capitol (*A doua ipoteză a scrisului istoric*, p. 201 – 259) ne prezintă o altă operă importantă a lui Maior, apărută parțial în 1813, și anume *Istoria bisericii românilor*, care cuprinde ascuțita critică la adresa unor conducători retrograzi ai Bisericii din acele vremuri, în primul rînd la adresa episcopului Ioan Bob, ale cărui relații cu corisarii Școlii Ardeleane au format obiectul a numeroase studii.

În capitolul următor (p. 260 – 299) autoarea studiază preocupările lingvistice ale lui Petru Maior, concretizate, în primul rînd, în colaborarea sa la famosul lexicon de la Buda, primul dictionar etimologic al limbii române. În acest domeniu Maior este un deschizător de drumiuri, fiind *primul autor care susține derivarea limbii române din latină populară*, anticipînd rezultatele la care va ajunge mai tîrziu filologia romanică.

Ultimul capitol, ce cuprinde concluziile cărții, se intitulează *Posteritatea și dimensiunile permanențelor* (p. 300 – 312). Aici ni se conturează imaginea cărturarului erudit și a patriotului militant, închadrat unei generații eroice, care a adus cea mai strălucită contribuție la redeșteptarea națională.

Bazată pe o largă informație, pe o temeinică cunoaștere a societății românești, precum și a curentelor culturale de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului trecut, însoțită de bogate note și comentarii (plasate din păcate la sfîrșitul lucrării), scrisă cu har și cu căldură, lucrarea Marii Protase este una din cele mai bune monografii despre Școala Ardeleană, și, totodată, cel mai frumos omagiu ce putea fi adus unui etitor de conștiințe românești, cum l-a numit sugestiv autoarea pe acest mare cărturar-patriot.

La numeroasele studii dedicate lui I. Budai Deleanu și operei sale, apărute în ultimii ani, s-a adăugat anul trecut o interesantă încercare de a încadra *Tiganida* în contextul literaturii epocii².

Dovedind o foarte bună cunoaștere a literaturii europene, autoarea prezintă în primele capitole ale cărții sale evoluția eposului eroic și eposului comic pînă în epoca iluministă, căutînd să descopere relațiile *Tiganidaei* cu genurile literare asemănătoare. Concluzia autoarei este că opera lui Budai Deleanu s-a născut „din voință epică, tîrziu descoperită, a unci națiuni, din tradiția europeană a eposului comic și din intuiția genială a unui poet care realizează prima mare sinteză cu finalitate estetică a spiritualității românești” (p. 161).

Utilizînd concluziile lui Paul Cornea, care l-a „eliberat” pe Budai Deleanu de tutela autorității modelelor, și pornind de la „premisiile pe care evoluția europeană a eposului comic le furnizează în definirea operei lui Budai Deleanu” (p. 170), Ioana Petrescu arată că *Tiganida* s-a hrănit dintr-o indelungată tradiție literară pe care a integrat-o, parodiind-o în același timp. Însinând unele elemente disparate din baroc, clasicism sau romantism, *Tiganida* nu poate fi încadrată în nici unul din aceste curente, astfel încît „la capătul unei tradiții atât de indelungate încât să împresioneze, *Tiganida* este o operă de început” (p. 227).

Vom zăbovi puțin în prezentarea noastră asupra figurii lui Vlad Tepeș, care ocupă în analiza autoarei un loc important, fiind unul din cele mai fascinante personaje din *Tiganida*. După opinia noastră, analiză autoarei ar fi fost mai completă dacă s-ar fi comparat figura lui Vlad Tepeș aşa cum l-a văzut Budai Deleanu cu aceiaea elevată pe care a reînăudit-o istoria. Această comparație ar fi arătat că este de departe monarhul feudal Vlad Tepeș – de „dimensiunile unui principé luiminat” al secolului al XVIII-lea, cu care nu a avut nici o tangență. Considerăm, de asemenea, că pentru întregirea imaginii principelui luminat, nu ar fi fost lipsită de interes o comparație cu modul în care apare acest suveran în concepția lui Dimitrie Cantemir din *Istoria ieroglifică*.

² Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai Deleanu și eposul comic*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 229 p.

★

Apărute în 1929 și 1938, cele două volume dedicate cărților populare de N. Cartojan s-au bucurat în epoca respectivă de un deosebit succes; numeroși specialiști le-au subliniat valoarea, unii dintr-aceștia — de pildă Iorgu Iordan — considerind lucrarea drept o „capodoperă”.

Cu toate că studiul literaturii populare a făcut progrese mari în ultimii ani, cele două volume ale lui N. Cartojan nu și-au pierdut actualitatea, motiv pentru care Editura Enciclopedică a hotărât reeditarea lor³.

În cuvintă înainte la vol. I, Dan Zamfirescu schițează pe scurt viața lui N. Cartojan, profesor de istoria literaturii române vechi la Universitatea din București între anii 1930—1944, epocă în care — datorită lui N. Cartojan — studiul acestei literaturi a devenit o disciplină cu un larg orizont de idei, împregnată de un cald patriotism.

Vol. I cuprinde *Epoca influenței sud-slave*, iar vol. II *Epoca influenței grecesti*, fiecare volum fiind precedat de o introducere a autorului. Nu vom zăbovi aici așupra conținutului lucrării — fiind vorba de o reeditare — ci vom sublinia doar utilitatea relipăririi unor așteptări valoroase, exprimându-ne speranță că această operă va continua.

Vol. II se încheie cu un studiu al lui Mihai Moraru care elujează drept postfață. Considerăm că la o asemenea reeditare ar fi fost mai util ca, în locul acestor pofte (care puteau fi publicată și separat), să se fi reprodus cîteva fragmente din numeroasele recenzii și prezentări făcute celor două volume ale lui N. Cartojan, atât în țară, cit și în străinătate⁴; aceasta ar fi oferit cititorilor posibilitatea de a constata cum au fost primele cele două volume la apariția lor și de a înțelege astfel mai bine valoarea lor pentru epoca respectivă.

★

Cartea ce prezentăm în continuare⁵ nu este propriu-zis o sinteză ci o culegere de studii despre cîteva aspecte și monumente ale literaturii noastre vechi. Începînd cu *Inovațiurile lui Neagoe Basarab* și terminînd cu cronicile lui Ion Neculce, Accentul cade, înțelește, pe literatură cu caracter istoric, un loc important revenind cronicarilor și lui Dimitrie Cantemir, de a cărui *Istorie icroglitică* autoarea s-a mai ocupat și cu alt prilej (vezi *Melanholia neasemuitului Inorog*, Cluj, 1973).

În primul capitol, *Elocvența gustului* (p. 5—15), autoarea discută valoarea estetică a cronicilor, problemă studiată de numeroși istorici literari (Şerban Cioculescu, Al. Dima, Al. Dușu, V. Florescu, G.G. Ursu etc.). În acest capitol introductiv sunt enunțate și intențiile autoarei, care declară: „ne-am fixat la cîteva serieri doar, ilustrative, ele, înaintea altora, pentru formele de viață, promisiunile și aspirațiile omului în epoca veche a literaturii românești” (p. 12).

Al doilea capitol — intitulat *Pelerinajul la Rim* (p. 16—29) — pune în discuție o problemă dezbată în adeseori de cercetători literaturii vechi, aceia a constănței originii noastre latine ce se manifestă în scrierile cronicarilor. „Pelerinajul la Rim înseamnă, în același timp, elogiu Italiei”, ca și interesul pentru cultura strămoșilor români.

După opinia autoarei, „umanismul românesc al secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea este expresia unei năzuințe a poporului român către libertăți naționale și sociale, a unei aspirații generale de smulgere de sub jugul impiilor otomane și feudale” (p. 29). Cum însă umaniștii la care se referă autoarea au fost toți mari boieri sau chiar principi (cauzul lui D. Cantemir), este greu de crezut că aceștia aveau motive să lupte pentru „libertăți sociale” sau împotriva impiilor feudale; de primele dispunea în voie, iar „impiile” o exercitau ei însăși, deși erau „umaniști”. Toți acești cronicari-boieri considerau firești relațiile de exploatare din societatea vremii. Despre libertățile naționale, este cam prematur să vorbim.

³ N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, ed. îngrijită de Al. Chiriacescu. Cuvînt înainte de Dan Zamfirescu. Postfață de Mihai Moraru, 2 vol., București, Edit. Enciclopedică, 1974; I XXIX + 338 p.; II 568 p. + 16 pl.

⁴ Dintre acestea amintim pe cele semnate de: N. Iorga, „Rev. istorică”, XV, 1929, p. 166—167 și „Revue historique du sud-est européen”, XVI, 1939, p. 181—185; S. Pușcariu, „Dacoromania”, VI, 1929—1930, p. 422—424; N. Drăganu, „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, V, 1928—1930, p. 543—561; Mario Roques, „Romania”, LVI, 1929, p. 413—414; C. Tagliavini, „Studi Rumeni”, IV, 1929, p. 195—199; V. Greco, „Codrul Cozminului”, X XII, 1936—1938; p. 615—621; L. Galdi, „Archivum Europae Centro-Orientalis”, VII, 1941, p. 345—350 etc.

⁵ Doina Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească (1520—1713)*, București, Edit. Minerva, 1975, 213 p. (Colecția „Universitas”).

Aveam impresia că Al. Duțu a înțeles mai bine esența acestui umanism românesc tardiv pe care l-a analizat cu multă pertinență în ultima sa carte (*Umanismul românesc și cultura europeană*), pe care, probabil, autoarea nu a avut posibilitatea să o consulte.

Capitolul al treilea, *Urmele omului*, este mult mai cuprinzător (p. 30–71). Autoarea urmărește aici modul cum evoluază meditația asupra condiției umane în cîteva din operele reprezentative ale secolelor XVI–XVII, începînd cu celebrele *Inuvături* ale lui Neagoe Basarab, continuînd cu cronicile lui Ureche și M. Costin, cu poemul *Vîța lumii* al aceluiasi Miron Costin, cu *Psallirea în versuri* și prologul dramei *Erofili*, tradus de Dosoftei, și terminînd cu *Divanul*, opera de tinerețe a lui D. Cantemir. Autoarea conchide: „literatura veche este solidară cu omul..., făcînd propuneri parțiale pentru marile lui neliniști” (p. 71).

Capitolul al IV-lea *Certitudinea amintirii* (p. 72–122) este dedicat operii lui I. Neculce. În primul paragraf *Memoria izvoarelor*, autoarea compară textul cronicii lui Neculce cu acela al *Letopisului fării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia doua a lui Antioh Cantemir* (1661–1705) și cu cronica lui pseudo-Muste, problemă care l-a preocupat și pe C. Giurescu (necitat însă la bibliografie). Compararea textelor demonstrează că „adausurile provin din știrile tradiției orale” și aceasta o îndreptățește pe autoare să vorbească de o „certitudine a amintirii... pe întreaga durată a *Letopisului*” (p. 86–87).

În paragraful al doilea se reia discuția asupra valorii tradițiilor înregistrate de Neculce sub titlul *O samă de cuvinte*, problemă tratată de curind și de C. C. Giurescu. Autoarea se declară de acord cu concluzia că unele din aceste legende sunt confirmate de documente iar altele cuprind un simbure de adevăr (p. 90).

În paragrafele următoare sunt studiate tehnica portretului la I. Neculce, modul cum înfățează cronicarul lumea dominată de divinitate și cronologia evenimentelor din *Letopisul* său.

Discutînd data cînd Neculce și-a scris opera și modul cum a fost alcătuîltă aceasta, pe epoci, autoarea propune un alt criteriu de apreciere a cronicii lui Neculce, anume acela al atitudinii autorului față de timp (p. 114). După acest criteriu, autoarea împarte cronica în trei mari părți: prima (cap. I–XVIII) denumită „a duratelor lungi, în care timpul se măsoară în anotimpuri, un timp de răbdare și aşteptări”; o a doua parte, jurnalul campaniei de la Stânișoara, cînd „fluidul temporal se segmentează în unități mici”, și a treia, începînd cu finalul cap. XXI, care atestă grahă autorului și în care faptele sunt expediate.

Unele din aceste paragrafe relatează la opera lui I. Neculce (cele privind îndeosebi critica textului și cronologiei) nu se încadrează strict în subiectul lucrării, care se ocupă de opera „ca meditație asupra destinului uman”.

Ultimul capitol, *Universul baroc* (p. 123–180), se ocupă pe larg de *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, operă intens studiată de diversi cercetători în ultimii ani (îndeosebi în 1973). Autoarea demonstrează în aceste pagini că avem în față o operă barocă.

În încheiere autoarea arată că a încercat „o analiză din perspectiva operei ca meditație asupra destinului uman”, lăudând ca reper „acele cîteva locuri mitologice ale literaturii românești vechi” (p. 181). Literatura românească veche este „și un document asupra melancoliei”, fiind opera unor oameni „care au avut o nedesmințită vocație a durerii”.

Autoarea, care se dovedește o bună cunoșcătoare a literaturii vechi, nu este dușătată de o tot atât de bine informată istorică, din care pricină în lucrarea d-sale istoricul găsește unele afirmații destul de aproximative. De pildă, nu tot secolul al XVII-lea poate fi caracterizat prin starea de nesiguranță de care vorbește autoarea (p. 43 și urm.). Nu trebuie să pierdeam din vedere faptul că Miron Costin (de la care a împrumutat autoarea ideea) și-a scris cronica într-o vreme de nesiguranță, cînd Moldova – lipsită de apărare – era cutreierată de podgheazuile polone și cînd bande de tilhări jefuiau în voie; această stare nu poate fi extinsă asupra întregului secol.

La fel de neîntemeiată ni se pare și afirmația „domni mari vîrsători de singe înțepă și spinzură fără alegere” (p. 44), aceasta deoarece domnii Moldovei din secolul al XVII-lea nu se mai comportă ca Mircea Ciobanul sau Alexandru Lăpușneanu – care sunt, într-adevăr, „mari vîrsători de singe”, uneori nevinovat – ci ucid doar pe boierii hiieni care se ridicau împotriva domniei (cazul lui Ștefan Tomșa) sau pe răsfăcători (cum au procedat Vasile Lupu sau Constantin Cantemir). Numeroși domni din această vreme (Miron Barnovschi, Radu Mihnea, Eustratie Dabija etc.) nu au fost de fel „vîrsători de singe”.

Nu știm de unde a luat autoarea informația destul de ciudată după care „istoricul fixază începînța îndelungată perioade de destrâmare a orindurii feudale în Moldova în timpul lui Ieremia Movilă (1595–1606)” (p. 43), cînd se știe că această perioadă – lungă, este adevarat – începe în secolul al XVIII-lea.

Constantin Brîncoveanu – acest Mecenă al artei și culturii epocii sale – nu poate fi inclus într-marii cărturari ai vremii, alături de Mîlescu sau stolnicul Cantacuzino (p. 171); nu toți oamenii de gust sau cei care încurajează cultura sănt, obligatoriu, și mari cărturari.

Nici cele spuse despre Ion Neculce la p. 118 nu sint întru totul întemeiate; ca și Ureche și M. Costin, cronicarul a fost el însuși mare dregător (mare sluger, halman, mare vornic), astfel încât nu se poate susține că „n-a ajuns la marile devenități politice ale antecesorilor săi literari”. Mersul „cu toiaugul a mină” nu denotă o „condiție modestă”, deoarece toiaugul respectiv era însemnul unei dregătorii, deci al puterii, nu al condiției modeste. Fără îndoială că dacă I. Neculce nu ar fi fost silit să pribegiească după nefericita luptă de la Stânișoara din 1711 alta ar fi fost situația sa; ar fi ocupat mult mai multe dregătorii și ar fi devenit el însuși unul dintre marii proprietari din Moldova.

În general, aș remarcă o anumită idealizare a boierilor-cronicari, ilustrată îndeosebi prin caracterizarea făcută lui Miron Costin, care ar fi avut „atitudini exemplare în viața politică” (p. 52). Autoarea uită că acești cronicari erau reprezentanții clasei suprapuse, ale cărei drepturi și privilegii le apărau. De aceea în opera lor „nu se vede nicăieri vreun protest împotriva regimului de exploatare la care era supusă țărănimnea”, iar cum este vorba de vreo răseoiră, solidaritatea de clasă îi face să ajungă la tonuri de o rară violență împotriva răsculaților (*Istoria României*, III, p. 287).

Autoarea a utilizat o bibliografie destul de bogată (vezi titlurile la p. 187–193). Totuși, din această bibliografie lipsesc o serie de lucrări importante, care ar fi completat informația autoarei în problemele cercetate de d-sa. Ne mulțumim să semnalăm aici doar cîteva din aceste lucrări. La cap. II (*Pelerinajul la Rîm*) bibliografia este infinit mai bogată decât cea folosită; lipsesc lucrările lui Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Buc., 1972; Claudio Isopescu, *La nostalgie de Rome et Miron Costin* („Revue de l'Université Laval-Quebec”, V, 1951, nr. 5, p. 398–415); I. C. Chițimia, *Bazele istorice și izvoarele ideii originii latine a poporului și a limbii române la Gr. Ureche și M. Costin* („Analele Univ. București”, Filologie, 1967, p. 23–59); Ștefan Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român din concepția lui Dimitrie Cantemir* („Studii”, 1973, nr. 5, p. 915–921); Eugen Stănescu, *Der Humanismus und die Anfänge der Ursprungs- und Kontinuitätsideen bei den Rumänen* („Balkan Studies”, XIII, 1972, p. 65–88) etc.

Despre valoarea istorică a legendelor înregistrate de I. Neculce, în afară de C. C. Giurescu, citat de autoare (p. 88–89), mai puteau fi folosite studiile lui Ilie Corlățiu, *Încă un „cuvînt” de al lui Ion Neculce se dovedește a nu fi legendă* („Studii”, XVII, 1964, nr. 3, p. 597–598) și C. Rezachievici, *Un alt „cuvînt” al lui Neculce confirmat de documente din veacul a XVII-lea și cîteva relatări în legătură cu „Istoriele” sale* („Revista de istorie”, 1974, nr. 4, p. 567–581). Pentru viața lui I. Neculce ar fi trebuit utilizate neapărat numeroasele contribuții ale lui D. Velciu, trecut aproape total sub tăcere.

Paragraful *Lumea ca teatru* (p. 153 și urm.) ar fi avut de căsătigat dacă autoarea ar fi încadrat subiectul său în literatura europeană, utilizind eseuul lui T. Vianu, *Din istoria unei teme politice: lumea ca teatru*, în *Studii de istorie universală și comparată*, Buc., 1960, p. 91 și urm. De altfel, bibliografia privind tematica și caracterul *Istoriei ieroglifică* este mult mai bogată (a se vedea *Istoria ieroglifică*, Edit. Academiei, 1973, ediție neutilizată nici ea de autoare).

Ain mai semnala apoi o serie de erori sau scăpări (unele probabil de tipar), care ar fi trebuit trecute într-o eră (mărturism că nu înțelegem reținerea unor edituri de a însoții lucrările tipărite de erate, care nu compromis pe nimeni, ci dimpotrivă). Astfel, Bellean de la p. 44 este Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei; Ștefan vodă de pe același pagină este Ștefan Tomaș, așa cum cobanițele sunt, de fapt, cobanițe; Pătrău vodă de la p. 38 este Petru Rareș, aceasta spre a-l deosebi de alt Pătrău vodă de la p. 11, care este Petru Șchiopul etc.

O masivă lucrare are drept scop să prezinte atît turiștilor – din ce în ce mai numerosi – cit și specialiștilor cunoștințe cît mai precise despre fiecare monument în parte, precum și o vizuire de ansamblu a dezvoltării arhitecturii și picturii medievale din Moldova, provinție ce păstrează acele tezaure de artă unice în lume care sunt bisericile cu pictură exterioară din secolul al XVI-lea⁶.

Într-o scurtă introducere (p. 9–22), prof. univ. Vasile Drăguț ne înfățișează evoluția arhitecturii și picturii bisericesti moldovene începînd din secolul al XIV-lea plină în veacul trecut, subliniind vigoarea și originalitatea talentului artistic al unui popor care, pentru a crea opere de artă, a trebuit să lupte cu apripe adversități. Pe drept cuvînt autorul consideră istoria arhitecturii din Moldova „o adevărată cronică a statului moldovenesc însuși, a aspirațiilor și zbacămintului său pe un răstimp de mai multe secole”.

⁶Monumente istorice bisericesti din mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, 453 p.

Urmează și o altă scurtă introducere (p. 23—27), în care conf. univ. Corina Nicolescu scoate în relief valoarea artistică a icoanelor, broderiilor, obiectelor de argint și pieselor de mobilier păstrate în bisericile moldovene sau în muzeele măriilor înămăstiri.

După aceste introduceri, semnate de doi dintre cei mai reputați istorici de artă, sunt prezentate în ordine cronologică 82 de micromonografii pentru tot atâtea monuimente religioase importante din Moldova, începînd cu cele din sec. XIV (bisericele din Rădăuți și Siret) și terminînd cu cele ridicate sau refăcute în secolul trecut. Aceste micromonografii sunt întocmită cu deosebită competență de către istorici moldoveni cunoscuți pentru preocupările lor în acest domeniu: N. Grigoraș, C. Turcu, I. Caproșu, L. Șimanschi, S. Poreșeu, I. Gheorghină și alții.

Pe lîngă istoricul și descrierea fiecarui monument în parte, la numeroase lăcașuri se reproduc inscripții și însemnări de pe cărți și se dau știri despre obiectele vechi de cult.

Lucrarea este bogat ilustrată cu numeroase planșe și fotografii alb-negru și color, ultimele, din nefericire, nu întotdeauna prea bine realizate.

În partea finală a lucrării se dă o bogată bibliografie (p. 439—450), cuprinzînd 733 de titluri, împărtite în mod încărcător în două: bibliografie selectivă și anexă bibliografică. Din această bibliografie lipsește o lucrare pe care autorii au utilizat-o din plin, dar pe care au uitat să o citeze, și anume bibliografia alcătuitoră de semnatarii acestor lăcașuri.

În afară de aceasta, remarcăm o serie de mici greseli care ar fi trebuit îndreptate sau trecente în erat: data inscripției de la Rădăuți este 1599, nu 1599 (p. 27); Grigorcea mare vornică a murit în 1599, nu în 1571 (p. 59); Mihai Fotena este Fortună sau Furtună (p. 74); Ieremia Murguleț nu putca pune două pietre de mormint, una fieci sale la 1621 și alta înainte sale la 1665 (p. 167); pe aceeași pagină, o altă piatră de mormint pare mai degrabă pusă în timpul domniei lui D. Cantemir decât pe mormintul unei rude a domnului; clitorul de la Bisericii se numește Dumitru Buhuș, nu Dumitrașco Ștefan logofătul (p. 175); mănăstirea Ieana este mai veche, din 1395, nu 1453 (p. 265); prima mențiune a bisericii Nieoria este din 1628, nu 1828 (p. 284); lucrarea subsemnatului — citată de 13 ori, cu 13 titluri diferite, p. 419 — este, de fapt, una singură, etc.

Stilul utilizat de autori este cel adecvat unei asemenea lucrări: sobru și precis. La unele monuimente — de pildă la Trei Ierarhi — pentru a ne convinge că avem de-a face cu un monuiment de o valoare excepțională, autorul utilizează unii termeni nișel cam bombasticî de genul „excepțional de măestrișt”, „neobișnuit și nemaiîntîlnit” etc. (p. 288).

Dincolo de aceste inadvertențe sau erori mărunte, masiva lucrare ce prezintă este o contribuție de seamă la cunoașterea unora din cele mai importante monuimente medievale religioase ale Moldovei, monuimente care, înfruntînd vremurile, ne vorbesc de vremurile glorioase ale lui Ștefan cel Mare sau Petru Rareș și care stau mărturie a gustului pentru frumos al poporului român în tot cursul existenței sale.

Spre deosebire de lucrarea precedentă, care înfățișează sub forma unui repertoriu principalele monuimente moldovene aşa cum ni se prezintă ele astăzi, lucrarea lui P. Chihiaia⁷ are drept scop principal reconstituirea unor vechi monuimente din fostele capitale ale Țării Românești: Argeș, Cimpulung și Tîrgoviște.

Pornind de la ideea că ansamblurile arhitecturale reconstituite vorbesc altfel decât monuimentele singuratică sau lipsite de podoabe, permitînd stabilirea unor evoluții pe genuri și o altă scară a valorilor, autorul utilizează în această operă de reconstituire și de analiză amănuințită numeroase mărturii vechi: documente, descrieri, desene și gravuri, dovedind prin aceasta largă sa informație cu privire la monuimentele cercetate.

Studiile adunate în acest volum au mai fost publicate de autor în diverse periodice și culegeri; înainte de a fi incluse în volumul prezentat, autorul le-a revăzut și completat.

Cele 17 studii ce alcătuiesc culegerea sunt grupate pe localități: primele 10 privesc monuimentele din Curtea de Argeș și împrejurimi (schitul Brădet), următoarele patru, monuimentele din Cimpulung și împrejurimi (Cetățeni-Muscel), două monuimente din Tîrgoviște, iar ultimul se referă la originea și structura orașelor de reședință ale Țării Românești. În unele din aceste studii, autorul a beneficiat și de rezultatele ultimelor săpături arheologice efectuate.

Nu ne vom opri în scurtă noastră prezentare asupra tuturor acestor studii, ci vom zăbovi asupra acelor care prezintă și un interes istoric.

⁷ Pavel Chihiaia, *Din ceteștile de scaun ale Țării Românești*, București, Edit. Meridiane, 1974, 382 p. + 176 ilustrații.

Primul dintre acestea se intitulează *Necropola primilor Basarabi din Curtea de Argeș* (p. 7–34), problemă care, începând din 1920, a stârnit numeroase discuții. Preluind critic rezultatele săpăturilor din 1920, completându-le și confruntându-le cu știri și monumente contemporane", autorul încearcă unele noi identificări sau întărește altele mai vechi. Astfel, dăsă consideră – ca și alți istorici – că mormintul nr. 10 (al ctitorului) aparține lui Vladislav I, iar mormintul nr. 13 și celebrul gisant lui Radu I.

Supunind unei minuțioase analize documentele bisericii lui Neagoe din Curtea de Argeș, Pavel Chihaia arată, într-un alt studiu (p. 41–65), că primul lăcaș al mitropoliei Tării Românești a fost biserică Sf. Nicolae Domnesc (așa cum susținuse N. Iorga), iar prima clădire proprie – cea dărămată și reclădită de Neagoe Basarab – a fost construită de Vlad Dracul la 1439.

Tot rezultatul unei minuțioase analize a mărturisirilor documentare, narrative și iconografice este și încercarea de reconstituire a mănăstirii Argeș (p. 105–130), în care autorul reface etapele de construcție prin care a trecut această faimoasă mănăstire a Tării Românești.

Un studiu asemănător este întreprins și pentru nu mai puțin celebra mănăstire zisă a lui Negru Vodă din Cimpulung, al cărui trecut este refăcut cu multă minuțiozitate, stabilindu-se principalele faze de construcție și aspectul mănăstirii în fiecare epocă (p. 205–272). La capătul acestei cercetări amănunțite, autorul drelără că nu poate localiza curtea domnească din Cimpulung, curte de care aparținea prima biserică.

Într-un alt studiu de iconografie monetară, autorul cercetează *Efigiile monetare ale voievozilor Radu I și Mircea cel Bătrân* (p. 161–191). Studiind efigiile monedelor lui Radu I, autorul constată o mare asemănare cu costumele cavalerilor occidentali din ultimul sfert de veac al secolului al XIV-lea, ceea ce confirmă nivelul de trai și de cultură al primilor voievozi ai Tării Românești.

Cit privește efigiile lui Mircea cel Bătrân, la acesta se remarcă prezența globului cruciger, simbol al puterii universale, folosit și de suveranii Bizantini, ceea ce indică un spor al prestigiului domnului Tării Românești, constatat și din alte izvoare. În concluzie se subliniază originalitatea acestor efigii și monede, care constituie o afirmație a independenței politice și economice a Tării Românești.

Un alt studiu este dedicat cetății și schitului zise ale lui „Negru vodă” din Cetățeni-Muscel, databile, precum se știe din cercetările lui Dinu Rosetti, din secolul al XIII-lea (p. 319–337). Autorul susține că aici ar trebui localizată cetatea Dîmboviței unde a avut loc faimoasa luptă din 1368 dintre trupele lui Vlaicu-Vladislav și cele ale lui Ludovic cel Mare, cetate a cărei localizare a fost îndelung discutată în istoriografia noastră.

Urmatul studiu abordează cercetarea pietrelor de mormint ale lui Matei Basarab și ale familiei sale (p. 338–351), problemă studiată în ultima vreme și de alții autori (A. Sacerdoțeanu, S. Metzulescu, C. Moisescu, N. Constantinescu). Autorul aduce unele precizări cu privire la pietrele funerare studiate, arătând că ele sunt opera unui cunoscut sculptor transilvănean, Elias Nicolai.

O serie de trei studii sunt dedicate monumentelor gotice din Curtea de Argeș, Cimpulung și Tîrgoviște. Primul este intitulat *În legătură cu trecutul bisericii Bolușari din Curtea de Argeș* (p. 192–204); autorul susține că pe locul acestei biserici s-ar fi înălțat în sec. XIV–XVI episcopia catolică din Curtea de Argeș. În cel de al doilea, autorul aduce o serie de precizări la istoricul celor două biserici catolice din Cimpulung (p. 306–318) iar în ultimul cercetează trecutul celor două biserici catolice din Tîrgoviște (p. 352–367). Autorul revine asupra unor afirmații ale sale mai vechi prin care susținuse (greșit) că unele din aceste biserici catolice au devenit ortodoxe în secolul al XVII-lea.

Colegerea de studii a lui Pavel Chihaia se încheie cu unele considerații despre originea și structura orașelor de reședință ale Tării Românești (p. 368–378), considerații care au la bază cercetările sale cu privire la vechile monumente din Cimpulung, Curtea de Argeș și Tîrgoviște.

Dat fiind faptul că reședințele domnești au fost așezate pe malul unei ape, nu pe o înălțime, lungă artere de circulație care le legau de oraș, autorul arată că răjiunile economice au prevăzut asupra celor strategice în construirea acestor curși domnești. Dăsă caută să stabilească și data cind ar fi luat ființă tîrgurile statonice din aceste viitoare orașe, și anume a două jumătate a secolului al XIII-lea, subliniind că o concluzie că „așezările voievodale au succedat tîrgurilor și nu invers, ca în occident” (p. 377). Fără îndoială că această afirmație cuprinde o mare parte de adevar. Nu trebuie să uităm însă că există și o altă cale de formare a tîrgurilor: la adăpostul reședințelor conduceătorilor politici. Dacă pentru unele orașe putem admite calea întâia (Cimpulung, de pildă), pentru altele (Tîrgoviște, de exemplu) trebuie să acceptăm calea două, și aceasta pînă în momentul în care vom dovedi o dezvoltare economică premergătoare statonnicirii reședinței domnești; ori, după cit se știe, dezvoltarea economică cunoscută a acestui din urmă tîrg este posterioară statonnicirii curții domnești pe aceste meleaguri.

În concluzie studiile lui Pavel Chihaia constituie o dovedă a faptului că un istoric de artă bine informat poate al oră cu succes și probleme de istorie propriu-zisă, o dovedă în plus a necesității studiilor interdisciplinare care largesc mult orizontul de cunoaștere al specialiștilor.

Apărută în condiții tehnice deosebite, foarte bogat ilustrată, utilizând și materiale inedite, carteia lui Pavel Chihaia este o contribuție de seamă la cunoașterea mai profundă a treurelului vechilor capitale ale Țării Românești.

Urînătoarea carte pe care o prezentăm se ocupă de vechea artă dintr-o provincie română mai puțin cercetată: Banatul⁸. Într-un „Cuvînt lămuritor”-rezumat și în limbile franceză, engleză și germană — autorul lucrării, Ion B. Mureșanu, prezintă bogată colecție de piese vechi (circa 1 000) aflate în păstrarea acestei arhiepiscopii care ne sint înfățișate sub formă unui catalog tehnatic în partea ultimă a lucrării: 334 icoane, 1 antimis, 4 epitafe, 4 broderii, 2 steaguri bisericesti, 13 piese de iconostas, 20 cruci etc., precum și 24 de manuscrise din sec. XVIII—XIX și 145 tipărituri din sec. XVII—XVIII. În partea finală ni se oferă un repertoriu cronologic al zugravilor bănățeni (1730—1854) și bibliografia problemei.

Cele mai reprezentative dintre obiectele prezentate sunt și reproduse în volum, în condiții tehnice deosebite, unele din ele pe planșe color foarte reușite.

Culele sunt, fără îndoială, unele din monumentele cele mai interesante ale Olteniei, ceea ce și explică interesul ce le-a fost acordat de numeroși cercetaitori. De aceea ni se pare demnă de toată lauda inițiativa lui Iancu Atanasescu și Valeriu Grana de a ne prezenta într-o amplă monografie toate culele oltene, inclusiv cele dispărute, dintre care unele erau aproape total necunoscute.⁹

Lucrarea ce prezentăm aici se compune din două părți: prima în care se discută originea, funcțiile, structura și rolul social-istoric al acestor construcții amenajate pentru apărare și cea de-a doua în care sunt descrise cu multe amănunte culele existente și cele dispărute (acestea din urmă reconstituite după fotografii, planuri și descereri vechi).

Tot ca o categorie de cule „de veghe și semnalizare” sunt considerate și elteva turnuri de mănăstiri (Bucovăț, Roaba, Jitianu), care ar fi facut parte din „lanțul de semnalizare de la Valea Jiului” (p. 158—164). În schimb, autorii arată că nu toate locuințele boierești întărite pot fi considerate cule, aşa cum au crezut unii cercetaitori.

În introducere autorii declară că lucrarea lor este rodul unor cercetări întreprinse pe teren, ale căror rezultate au fost coroborate cu documentele scrise (p. 5). Dacă cercetarea întreprinsă pe teren „se vede” din descererile destul de exacte ale culelor vizitate, nu același lucru se poate spune despre informarea istorică propriu-zisă, capitol la care autorii sunt tare deficitari. Informația lor este foarte săracă, ea reducindu-se în mare măsură la amintirile unor lătrini și la diverse tradiții locale, luate drept adevăruri istorice.

Despre culele și casele boierești întărite s-a scris foarte mult, dar autorii nu citează decât rareori pe Al. Ștefulescu sau pe Radu și Sarmiza Crețeanu (pe ultimii mai ales pentru a-i combate). Din această pricina nu se poate degaja cu claritate care e contribuția *originală* a autorilor și ce au imprumutat de la alții.

Folosirea unora din lucrările indicate în bibliografia întocmită de autorul acestei prezentări i-ar fi scutit de numeroasele greșeli de dateare a monumentelor. De pildă, se spune că „cele mai vechi izvoare” indică drept dată a construirii mănăstirii Bucovăț sfîrșitul sec. XV (p. 159); în realitate, mănuștirea este amintită prima dată la 1571 (DIR, B, XVI/4, p. 52), iar pisania este din 1572. Despre cula din Măldărești se afirmă că a fost construită pe la începutul sec. XVI sau la 1516 de un „mare boier” Nan paharnicul (p. 19 și 91), boierii din Măldărești fiind considerați „printre cei mai bogăți boieri din Oltenia”, păstrându-și banii în grămezi (maldăre), de unde și numele. În realitate, nu a existat în epoca amintită nici un Nan paharnicul, aşa cum nu a existat nici boieri bogăți la Măldărești, care era sat de cnezi pe acea vreme; după cum se stie, cula datează din sec. XVIII. Nici datările propuse de autori pentru culele din Gorușeni, Pojogeni, Bujoreni etc. (p. 75, 113, 125) nu sunt prea exacte.

Cunoștințele autorilor cu privire la vechimea satelor studiate sunt și ele destul de aproximative, întrucât ei nu au făcut apel la documentele publicate. Despre satul Brabova se spune

⁸ Colecția de artă religioasă veche a arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului, Timișoara, 1973, 94 p. + 151 ilustrații.

⁹ Culele din Oltenia, Craiova, Edit. Scrisul Românesc, 1974, 176 p. + 1 hartă.

că și-a luat numele de la un Braboveanu care l-ar fi „sistematizat” pe la începutul sec. XIX (p. 70). În realitate, satul este mult mai vechi (vezi DIR, B, XVII 1, p. 206), de aici fiind celebrul agă Farcaș al lui Mihai Viteazul („Mitropolia Olteniei”, 1966, nr. 11–12, p. 1002–1005).

Despre satul Cernătești se spune (p. 77) : „îl aflăm menționat în documente încă de pe la anul 1500. Existența o atestă hărțile istorice, care reprezintă forma administrativă a localităților dintre anii 1500–1600” (!!!) În realitate, satul nu este menționat în documente pînă la 1600, iar ascunerea „hărții” nu există decit în închînuirea autorilor. Și în alte cazuri autorii trimit la documente inexistente. La p. 160 se afirmă : „după cum rezultă dintr-un document dat de Neagoe Basarab la anul 1520, schitul (e vorba de Roaba, nu Robaia cum li spun autorii – N.S.) s-a nunit Zdralea și a fost metoh al mănăstirii Bucovăț”. Acest document nu există (el fiind doar menționat într-un alt act din 1635; vezi „Arhivele Olteniei”, 1935, p. 351), aşa cum nu există la 1520 nici mănăstirea Coșuna sau Bucovăț. La p. 79 se afirmă că „izvoarele istorice” (și ele cunoscute numai autorilor) vorbesc de lupte date pe vremea lui Mihai Viteazul împotriva Cernătești, cind ar fi fost ars satul Treșteni etc.

Informațiile autorilor despre etitorii sau dregătorii amintiți sunt, de asemenea, incomplete sau greșite, deoarece nu utilizează lucrările apărute (a se compara datele greșite despre Barbu Poenaru sau Dumitru Filisianu de la p. 122 și 140 cu cele din *Dicționarul marilor dregători* al subsemnatului, p. 179–180 și 227). Se vorbește de un mare paharnic Atanasie la 1688 (p. 96), de un Loier „fanariot” Burnaz (p. 109), de Manoli serdarul, fiul lui Giani, derviș din Constantinopol, care ar fi fost „filoture” (!) (p. 21), de „neamul Craioveștilor” la 1750–1760 (p. 170, etc.).

Informația istorică a autorilor fiind atât de săracă, este firesc ca ei să dea crezare legendelor și tradițiilor pe care le-au auzit în diverse locuri, tradiții pe care le transformă în adevăruri istorice (vezi de pildă cazul lui Tudor Maldăr de la p. 95).

Am putea continua lista erorilor ce abundă în această lucrare, dar ne oprim aici.

În încheiere, dacă încercăm o cuprindere de ansamblu a lucrărilor la care ne-am referit, se poate conchide că, cu unele excepții pe care le-am semnalat, lucrările amintite reprezintă contribuții meritorii la mai bună cunoaștere a unor aspecte deloc neglijabile ale istoriei culturale românești.

N. Stoicescu

www.dacoromanica.ro

V I A T A   S T I I N T I F I C Ă

SESIUNEA DE COMUNICĂRI „Lupta poporului român pentru independență națională și contribuția României la victoria asupra fascismului”

Ziua de 9 mai a marcat anul acesta împlinirea a două memorabile aniversări: 98 de ani de la proclamarea independenței de stat a României și 30 de ani de la victoria asupra fascismului. Cu acest prilej la București, în sălile Muzeului de istorie a Partidului comunista, a mișcării revoluționare și democratice din România, a avut loc în zilele de 5 - 6 mai, o sesiune științifică dedicată acestor două evenimente, organizată de către Academia Republicii Socialiste România, Academia de Științe Sociale și Politice, Academia „Ștefan Gheorghiu”, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., Academia Militară și Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

La această manifestare au participat: Leonte Răduțu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele al Consiliului de conducere și rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”, general de armată Ion Ioniță, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul apărării naționale, oameni de știință, cadre didactice, cercetători, membri de partid cu stagiu în ilegalitate, generali și ofițeri superiori, reprezentanți ai oamenilor municii din capitală, activiști de partid și de stat. Erau de asemenea prezenți ca invitați, oameni de știință străini și atașați militari acreditați în țara noastră.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice. În evuvițul său, vorbitorul a subliniat importanța dublei aniversări cu valoare de simbol, a zilei de 9 mai: 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României și trei decenii de la victoria asupra fascismului la care armata și poporul român, prin eforturile lor, și-au adus o importantă contribuție.

În continuare au fost prezentate referatele: *Lupta multiseculară a poporului român pentru libertate socială și națională P.C.R. continuatorul celor mai bune tradiții de luptă pentru suveranitate și independență ale poporului român* de Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., și *Coaliția antihitleristă; rolul hotărât al Uniunii Sovietice în zdrobirea Germaniei naziste. Contribuția României la victoria asupra fascismului* de general de armată Ion Tutoveanu, comandanțul Academiei Militare.

Referatele au subliniat rolul Partidului Comunist Român în apărarea fermă a independenței și suveranității naționale, eroismul și jertfele militariilor și maselor populare în luptă pentru eliberarea țării de sub dominația străină. S-a relevat, totodată, contribuția importantă a țărilor coaliției antihitleriste, a forțelor progresiste antifasciste, din diferite țări ale lumii la obținerea victoriei în cel de al doilea război mondial, rolul hotărât al U.R.S.S., care cu mari sacrificii umane și materiale, cu spirit de jertfă și eroism neprecupețit, a dus greul războiului. Referatele au reliefat importanța victoriei insurecției naționale armate antiimperialiste din august 1911 și a alăturării României la coaliția antihitleristă, lupta dusă de armata română, alături de armata sovietică, pentru eliberarea definitivă a teritoriului țării și apoi pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei, luptă în care s-a cimentat prietenia frățească româno-sovietică.

Desfășurarea lucrărilor sesiunii s-a făcut în continuare pe două secții. În cadrul primei secții „Lupta poporului român pentru independență națională”, unde lucrările au fost conduse de prof. univ. Vasile Maciuță, membru corespondent al Academiei R.S.R., au fost susținute următoarele comunicări: *Principalele momente ale luptei poporului român pentru libertate, unitate și independență națională* de conf. Eugen Stănescu, șef de secție la Institutul de studii sud-est europene; *Formele de manifestare a libertății și independenței reflectate în tratatele încheiate de Țările române cu alte țări până la mijlocul secolului al XIX-lea* de dr. Sergiu Columbeanu, cercetător principal, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; *Condițiile interne și internaționale în care s-a desfășurat lupta poporului român pentru unitate și independență națională la mijlocul secolului al XIX-lea*, de dr. Dan Berindei, cercetător principal,

Institutul de istorie „N. Iorga”; *Problema independenței naționale în revoluția română de la 1848* de prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei R.S.R.; *Unirea Principatelor, moment important în procesul desăvârșirii unității statale a poporului român* de dr. Apostol Stan, cercetător principal, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Efortul poporului român și al armatei sale în războiul din 1877—1878 pentru cucerirea independenței statului română* de col. George Marin, profesor la Academia Militară, *Cucerirea independenței statului română în conștiința poporului român* de lt. col. Constantin Căzănișteanu, șef de secție la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Participarea populației române din teritoriile aflate sub stăpînire străină la lupta pentru cucerirea independenței naționale* de prof. dr. Camil Mureșan, deeanul facultății de istorie-filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; *Ecoul cuceririi independenței depline de stat în opinia publică internațională* de col. Vasile Andreescu, cercetător principal, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Statul modern român, factor de cozciune a populației românești din provinciile aflate sub dominația străinătă (1859—1918)* de acad. Ștefan Pascu, rectorul Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; *Unitatea și libertatea națională a poporului român, obiective majore în activitatea partidului claselor muncitoare din România (1893—1921)* de prof. univ. dr. Damian Hurezeanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Procesul de desăvârșire a unității naționale a poporului român* de dr. Ion Iacov, șef de secție, Institutul de studii istorice și social-politice; *Lupta forțelor progresiste din România, conduse de P.C.R. pentru pace, apărare, independență și suveranitate naționale, între cele două războaie mondiale* de dr. Florea Dragne, șef de secție, Institutul de studii istorice și social-politice; *Politica externă a României între cele două războaie mondiale* de dr. Viorica Moisuc, cercetător principal, Institutul de studii istorice și social-politice; *Lupta forțelor patriotice, în frunte cu Partidul Comunist Român, împotriva dictaturii militare fasciste, a dominației Germaniei hitleriste, pentru restabilirea independenței depline a țării* de dr. Aurică Simion, cercetător principal, Institutul de studii istorice și social-politice; *Făurirea și consolidarea continuă a economiei naționale socialiste — baza trainică a independenței țării* de prof. univ. dr. Constantin Moisuc, Academia „Ștefan Gheorghiu”.

În cea de-a doua secțiune „Însemnatatea istorico-mondială a victoriei popoarelor lumii asupra Germaniei fasciste. Contribuția României la victoria asupra fascismului” lucrările au fost conduse de dr. Gheorghe Zaharia, director-adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice. Au fost prezentate următoarele comunicări, îmbrățișând o mare varietate tematică: *Coalitia antihitleristă — factor important în salvarea omenirii de pericolul fascismului* de conf. dr. Gheorghe Cazan, Universitatea București; *Însemnatatea politico-militară și rolul holărtilor al victoriilor Uniunii Sovietice în zdrobirea Germaniei hitleriste* de general-major (r) dr. Ion Cupșa; *Misiunea internațională a poporului sovietic și a forțelor sale armate în cel de-al doilea război mondial* de colonel A. V. Antoșeak, candidat în științe istorice, Institutul de istorie militară, Moscova; *Rezistența antifascistă a popoarelor din sud-estul Europei* de dr. Nicolae Copoiu, secretar științific al Institutului de studii istorice și social-politice; *Partidul Comunist Român organizatorul și conducătorul mișcării de rezistență și antihitleristă din față* de dr. Maria Covaci, cercetător principal, Institutul de studii istorice și social-politice; *Condițiile interne și imprejurările internaționale în care a fost pregătită insurecția națională antifascistă* de conf. dr. Gheorghe Zaharia, director-adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice; *Insurecția națională din august 1944, factor holărtilor al angajării poporului român, cu toate forțele sale în războiul antihitlerist* de colonel Ilie Petre, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Lupta poporului bulgar împotriva fascismului în timpul celui de al doilea război mondial* de prof. Nediu Nedeve Sofia; *Lupta armatei române, împreună cu armata sovietică, pentru desăvârșirea eliberării teritoriului României de sub ocuparea fascistă* de colonel Nicolae Constantin, director adjunct la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Eliberarea Europei de sud-est și constituirea Ungariei populare* de Habuda Miklos, șef de sector la Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.S.U., Budapesta; *Participarea armatei române la eliberarea Ungariei* de colonel dr. Vasile Mocanu, profesor la Academia Militară; *Participarea armatei române la eliberarea Cehoslovaciei* de colonel dr. Dumitru Tuțu, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Unității române în luptele din Austria de locotenent major Mihai Ionescu, cercetător la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară*; *Rolul holărtilor al Uniunii Sovietice în victoria asupra fascismului german* de N. I. Makarov, șef de sector la Institutul de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova; *Cooperarea de arme româno-sovietică în războiul antihitlerist* de colonel Gheorghe Stănciulescu, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Războiul antihitlerist purtat de România, război al întregului popor* de Paraschiva Nichita, cercetător principal, Institutul de studii istorice și social-politice; *Aportul poporului polonez la victoria asupra fascismului* de Z. Kozik, director adjunct al Institutului mișcării muncitorești, Varșovia; *Însemnatatea istorică mondială a victoriei Uniunii Sovietice*

asupra Germanici fasciste, în Marele război de apărare a Patriei, de docent Hristo Masev, Academia de științe sociale și conducere socială de pe lîngă C.C. al P.C. Bulgar, Sofia; Rezistența antifascistă a popoarelor din vestul și nordul Europei de dr. Gheorghe Uuc, șef de secție, Institutul de studii istorice social-politice; Cîteva probleme ale luptei de rezistență antifascistă germană de Karlheinz Pech, Institutul de marxism-leninism din R.D.G., Berlin; Caracteristicile artei militare a armatei române în războiul antihitlerist de general dr. Marin Gheorghe, șef de catedră la Academia Militară; Eroul internațional al participării României la războiul antihitlerist de conf. dr. Traian Caraciu, Academia „Ștefan Gheorghiu”; PCUS – inspiratorul și organizatorul victoriei poporului sovietic asupra fascismului de P. T. Mesereakov, conf. la Școala superioară de partid de pe lîngă C.C. al P.C.U.S.; Activitatea guvernului democrat pentru consolidarea pozițiilor României pe plan internațional (9 mai 1945 – 10 februarie 1947) de prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie, Universitatea București și Dr. Gheorghe Tuțui, cercetător principal, Institutul de studii istorice și social-politice; Premisele de bază ale victoriei revoluției naționale și democratice în Cehoslovacia de Ladislav Grasik, Institutul de marxism-leninism din Bratislava; Consecințele și învățămîntele celui de al doilea război mondial de conf. dr. Lupu Nathan, Universitatea București; Solidaritatea internațională a României cu lupta popoarelor eliberate de sub dominația colonialismului de conf. dr. Ilie Seftiu, Academia „Ștefan Gheorghiu”; Victoria asupra fascismului și unele probleme ale noului tip de relații între state de Emil Borzy, Școala superioară de partid de pe lîngă C.C. al P.M.S.U., Budapesta; Suveranitatea și independența națională a statelor, coordonate fundamentale ale dezvoltării națiunilor în lumea contemporană de prof. univ. Mircea Nicolaescu, Academia „Ștefan Gheorghiu”.

Lucrările sesiunii au luat sfîrșit în ziua de 6 mai 1975. Cuvîntul de închidere a fost rostit de Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președinte al Consiliului de conducere și rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”. După ce a evidențiat însemnatatea majoră a victoriei asupra fascismului, eveniment crucial pentru evoluția postbelică a lunii contemporane, vorbitorul a menționat rolul determinant jucat de Uniunea Sovietică în acest proces, ca și contribuția celorlalte țări ale coaliției antihitleriste, a mișcării de rezistență din țările cotropite de nazisti. În acest cadru s-a subliniat că, și în România, în primele rînduri ale mișcării antifasciste s-a aflat clasa muncitoare, că peste tot comuniștii au fost în primele rînduri ale luptei antihitleriste, s-au dovedit exponenți de frunte ai patriotismului și spiritului de jertfă și sacrificiu. În cuvîntul său vorbitorul a relevat aportul României la cauza zdobirii Germaniei naziste. Însemnatatea insurecției naționale armate antifasciste și anti-imperialiste din august 1914, eveniment care a pus bazele afirmației depline a României în concertul națiunilor lumii. Referindu-se, în contextul problemelor actuale care confruntă omenirea, la învățămîntele istorice ale marii conflagrații mondale oratorul a accentuat importanța deosebită a activității internaționale desfășurate de partidul și statul nostru, de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., președintele Republicii Socialiste România, care include între obiectivele sale la loc de seamă stabilirea unui climat de pace și destindere în relațiiile internaționale. În încheiere, Leonte Răutu a amintit faptul că poporul român sărbătorește aniversarea a 30 de ani de la victoria asupra fascismului angajat cu toate forțele în activitatea de dezvoltare multilaterală a societății sociale românești, de transpunere în practică a obiectivelor stipulate cu precizie și clariviziune de Congresul al XI-lea al Partidului.

Sesiunea științifică aniversativă de la București „Lupta poporului român pentru independentă națională și contribuția României la victoria asupra fascismului”, a constituit, în întregul ei, o remarcabilă manifestare a oamenilor de știință și cultură români, cit și străini, a întregii intelectualități militante, menită să omagieze pe această cale, cele două importante evenimente din istoria noastră și universală.

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R.F. GERMANIA

În perioada 28 octombrie 1974–20 ianuarie 1975 am efectuat o deplasare de documentare, pe baza unei burse oferite de Institutul de istorie a Europei din Mainz, în R.F. Germania.

Cu avizul conducerii Institutului N. Iorga și cu acordul celui din Mainz, efectuarea stagiului a fost împărțit în două. În prima etapă, obiectivul principal a fost parcurgerea literaturii de specialitate, pentru lucrarea „Moldova și Tara Românească în politica habsburgică între anii 1526–1594”, pe baza unei liste bibliografice aduse din țară (180 de titluri). O mare parte din aceste lucrări (100 de titluri) le-am găsit în biblioteca Institutului din Mainz; de asemenea unele cărți le-am obținut prin buget de schimb cu acestei biblioteci ca și în cadrul

unei scurte deplasări la München la Stadtbibliothek, biblioteca institutului de cercetări sud-est Europene (prof. M. Bernath) și cea a seminarului de istorie, condus de prof. G. Stadtmüller. Mareea majoritate a acestor lucrări s-au referit la problemele generale privind această epocă: creșterea puterii casii de Habsburg și rolul jucat de împăratul Maximilian I, luptele cu Franța pentru Italia, problemele interne ale imperiului, raporturile cu Ungaria și Polonia, lupta antiotomană, încercarea atragerii țărilor române și a celorlalte forțe din sud estul Europei. Printre lucrările importante referitoare la epoca săs amintită și cercetate cu această ocazie se află „*Der Kongress von Wien*” de Xaver Liske, care lămuirește implicațiile tratatului dublei căsătorii încheiată în 1515 pentru evoluția politică din Ungaria și a țărilor din jur, „*Lebensgeschichte des Kardinals Georg Uttesnovic genannt Martinusius*” de O. Uttesnovic, care prezintă viața și activitatea acestui diplomat al Ungariei aduce interesante date despre raporturile ungaro-habsburg-otomane la mijlocul secolului al XVI-lea, de asemenea lucrările lui V. Bibl și W. Maurenbecher despre domnia mai puțin cunoscută dar foarte importantă a lui Maximilian II, mai ales în legătură cu Reforma etc. Cu această ocazie am constatat că deși cunoscute, relațiile româno-habsburgice nu sunt suficienți de dezvoltat prezentate nefiind subliniat (cel puțin pe baza materialului edit) importanța lor și incercările constante ale imperiului habsburgic de a atrage țările române în politica lor răsăriteană. Din discuțiile purtate cu o serie de oameni de specialitate ca profesorii dr. H. Weber (Mainz), prof. dr. J. Kunisch (Frankfurt), prof. dr. V. Press (Giesen), dr. K. von Aretin (Mainz), a rezultat interesul manifestat față de aceste probleme, importanța dezvoltării lor și din punctul de vedere al istoriei românești.

De asemenea cu ocazia acestei deplasări, am constatat și necesitatea imbogățirii materialului documentar cu noi documente ce se află în număr mare la arhivele din Viena ca și la cele din Stuttgart, Tübingen, Freiburg etc.

Pe baza literaturii conspectate în R.F. Germania ea și a materialului documentar și bibliografic cunoscut din țară, am ținut la Institutul de Istorie din Mainz în fața celorlalți bursieri ca și la coločivul doctoranzilor de la Universitatea din Mainz (prof. H. Weber), o comunicare ce s-a axat pe prezentarea în linii mari a lucrării „*Moldova și Țara Românească în politica habsburgică în anii 1526–1594*”, cu aprofundarea unor date despre evoluția politico-socială a țărilor române în secolul al XVI-lea, pentru a da posibilitate auditoriului să intre în contact cu aspecte interesante și mai puțin cunoscute din istoria românească. De asemenea cu aceste ocazii am prezentat pe seurt direcțiile de cercetare istorică românească, preocupările mai importante ale cercetătorilor români în domeniul istoricii universale și românești. Din întrebările puse și discuțiile purtate am constatat interesul foarte viu pentru aceste probleme.

Pentru mai bună cunoaștere în R.F. Germania a unor probleme din istoria țărilor române în raport cu politica habsburgică, mi s-a propus să trimit unele articole din lucrare spre publicare.

În timpul șederii în R.F. Germania, am mai făcut călătorii la Nuremberg, Augsburg, Heidelberg, Wiesbaden. Am asistat la seminarul de istorie contemporană înținut de dr. J. Schroeder la Darmstadt. De asemenea am participat la sesiunea științifică a Institutului de istorie din Mainz cu tema „*Republika de la Weimar*” (20–22 – XI 1974) ca și la comunicările lunare înținute la acelaș institut de către oameni de specialitate din alte centre universitare.

Subsemnată sint al treilea cercetător român care beneficieze de această bursă, buna impresie lăsată de precedenții cercetători români, Mircea Popa și Stelian Brezcanu fiind încă vie. Am fost bine primită de întreaga conducere a Institutului, care mi-a facilitat legătura cu alți oameni de specialitate de la universitățile din Mainz, Frankfurt, Giesen, dându-mi tot concursul pentru rezolvarea unor probleme de cercetare ca și cele de ordin administrativ. Interesul acestui Institut ca și a altor cercetători vest-germani pentru extinderea și întărirea relațiilor științifice cu Institutul de istorie „N. Iorga” din București și în general cu cercetarea istorică românească este foarte mare. Dornici să-și aprofundeze cunoștințele de istorie românească ca și despre întreaga evoluție nouă a României, Institutul de istorie din Mainz este bucuros să primească căt mai multe lucrări, articole, comunicări legate de aceste probleme, biblioteca acestui institut îmbogățindu-și necontenit patrimoniul cu noi volume.

Ștefana Simionescu-Dăscălescu

CRONICA

În ziua de 20 mai 1975 a avut loc la București sesiunea științifică „București – reședința voievodului principiului Unirii – Mihai Viteazul”, organizată de Muzeul de istorie al municipiului București. După cuvîntul de deschidere rostit de prof. Anza Săceanu, președintele

Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al municipiului București, în continuare au fost prezentate comunicările: *București, important centru al luptei poporului român pentru unitate statală și independență națională* de Petre Dache, directorul Muzeului de istorie al municipiului București; *Mihai Viteazul și București* de prof. dr. docent Ion Ionașcu; *Originea lui Mihai Viteazul* de prof. Dan Pleșa; *Actul diplomatic în domnia lui Mihai Viteazul* de dr. Alexandru Constantinescu; *Mihai Viteazul și Baba Novac* de general lt. (r) Marcel Olteanu; *Mărturii arheologice privind caracterul prădatnic al ocupației Bucureștilor de către otile otomane în 1593* de Panait I Panait, Muzeul de istorie a municipiului București; *Răsăritul european al luptei duse de Mihai Viteazul* de prof. dr. Dumitru Almăș, Facultatea de istorie a Universității București; *Mihai Viteazul văzut de călători străini* de dr. Paul Cernovodeanu, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Aspecte ale unității culturale la români în vremea lui Mihai Viteazul* de Florența Ivanicu, Muzeul de istorie al Municipiului București; *Mihai Viteazul în conștiința posterității* de dr. Ștefan Olteanu, director adjuncț al Muzeului de istorie al R. S. România; *Personalitatea lui Mihai Viteazul în literatură* de Virginia Serbănescu, membru a Uniunii Scriitorilor, președinte cenalcului Tudor Vianu; *Epoaca lui Mihai Viteazul reflectată în iconografia contemporană păstrată în patrimoniul Muzeului de istorie al municipiului București* de Maria Grigoruță, Muzeul de istorie a municipiului București.

În zilele de 15, 16 și 17 mai 1975 la București au avut loc lucrările sesiunii anuale de comunicări științifice a Direcției Patrimoniului Cultural Național din Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Cu acest prilej, în cele 3 zile de desfășurare au fost susținute comunicările: *Paramentul în arhitectura Tării Românești în secolele XIV–XVI* de arh. Cristian Moisescu; *Rezultatele cercetării de arhitectură la biserică Sf. Gheorghe Nou din București* de arh. Ștefan Balș – Roman, *Structura urbană – mărturie a trecutului istoric* de arh. Eugenia Greceanu; *Cercetări de arhitectură la casa Ion Zidaru din Bistrița* Năsăud de arh. Ana Maria Orăsanu; *Note pe marginea lucrărilor de restaurare executate la Prejmer* de Alexandru Dobriceanu; *Pictura de la Dotheștii Mari* de Bogdana Irimia; *Observații privind cercetarea arheologică la mănăstirea Bradu* (jud. Buzău) campania 1974 de Gh. I. Cantacuzino; *Icoanele de la Băjești – sec. XVII* de Alexandru Efremov; *Din tradițiile istorice ale inventarierii monumentelor de Ioana Cristache Panait*; *Cercetări arheologice la biserica Sf. Nicolae din Schei – campania 1975 de Luinița Munteanu și Mariana Beldie*; *Picturile murale de la Mediaș: o importantă recuperare pentru istoria artei transilvănenă* de Vasile Drăguț; *Rezultatele cercetării de arhitectură la Casa Domnească de la Mănăstirea Văcărești* de arh. Liana Biliciurescu; *Fenomenul desprinderii și exfolierii peliculei de culoare din pridvorul bisericii Humor* de Casian Labin și Ion Neagoe; *Unele probleme privind fortificațiile medievale ale orașului Sibiu* de Alexandru Bogdan; *Răsăritul sănteciei și posibilitățile de utilizare a lor în restaurarea operei și monumentelor de artă* de Alexandru Brețcanu și Mihai Moțoi; *Cetatea de la Drăușeni în contextul fortificațiilor din Transilvania* de arh. Sanda Ignat; *Decorația bisericii din Bordești* de Mircea Iliescu; *Noi rezultate în cercetarea arhitecturii de temă în județul Sălaj* de Ioana Cristache Panait și arh. Marinel Daia; *Arhitectura civilă gotică reflectată în iconografia timpului* de arh. Hermann Fabini; *Meșteri zugravi la Schei Brașovului și la biserică din Pietroșița* de Liana Tugearu și Mioara Mocanu; *Un monument de arhitectură din veacul XVIII: conacul Filipescu din Filipești de Tîrg* de arh. Ion Dumitrescu; *Arheologia monumentelor și problemele cercetării privind începuturile epocii feudale pe teritoriul Transilvaniei* de Radu Heitel; *Cteva observații privitoare de decaparea leneuiciilor exterioare la biserică din Săpnița* jud. Hunedoara de Maria Irina Cantacuzino; *Două sculpturi gotice necunoscute din Transilvania* de Suzana More Heitel; *Casa meșterului Antonie Mogoș la 100 de ani* de arh. Mihai Aldea; *Mahalaia – cadrul de dezvoltare socială și spirituală în secolul XIX* de Liviu Rotman.

În ziua de 2 februarie 1975, s-a desfășurat adunarea generală bianuală de dare de seamă și alegeri a Asociației de Studii Orientale din R.S.R. În prima parte a ședinței au fost prezentate darea de seamă asupra activității Asociației în perioada 31 ianuarie 1973 – 1 februarie 1975, raportul de activitate al filialei Iași a ASO, raportul comisiei de cenzori și Planul de activitate propus de Birou pentru anul 1975. La punctul al doilea al ordinei de zi, adunarea a ales cu unanimitate de voturi, următorul Birou de condestinat să conducă activitatea Asociației pînă în 1977: Președinte: prof. dr. Cicerone Poghire; Vice-președinti: Acad. Alexandru Graur și prof. dr. Ion Banu; Vicepreședinte și șef al secției de filologie-conf. dr. Vladimir Drîmba; vice-președinte și șef al secției de istorie prof. dr. Nicolae Popescu; Vice-președinte și șef al

secției de artă conf. dr. Corina Niculescu; Vice-președinte și șef al secției de filozofie — dr. Sergiu Al. George; Vice-președinte și conducător al filialei Iași a ASO — prof. dr. Gheorghe Ivănescu; Secretar general — dr. Mireea Anghelescu; Secretar științific — dr. Dan Slușanschi.

În ziua de 9 mai 1975 la Facultatea de istorie din București s-a desfășurat o sesiune științifică de comunicări pe teme de istoriografie românească și universală. Autorii comunicărilor au fost studenți din anul I al facultății. Au fost susținute comunicări pe următoarele teme: *Cîteva note asupra vieții și activității istoriografice a lui Tacitus* de Nistor Vlad; *Opera istorică a lui Procopiu din Cesarea* de Andrei Busuiocănu; *Rolul lui Philippe de Comynnes în istoria și istoriografia franceză* de Lukaes Antal; *Edward Gibbon — aspecte ale activității istoriografice* de Alexandru Niculescu; *Combaterea teoriei lui Rösler de către A. D. Xenopol și D. Onciu* de Nanu Dan Basarab; *Concepția istorică a lui Vasile Pârvan* de Dan Gabor.

R E C E N Z I I

VASILE NETEA, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848–1881)* București, Edit. științifică, 1974, 478 p.

Cartea lui Vasile Netea face parte din categoria cercetărilor majore, de importanță națională, elaborată în cadrul planului de activitate al Institutului de istorie „N. Iorga”. Ea se remarcă, în primul rînd, prin abordarea și tratarea unuia dintre fenomenele fundamentale ale istoriei Transilvaniei și a provinciilor românești de sub stăpînirea habsburgică, anume mișcarea națiunii române pentru afirmarea sa ca entitate distință în cadrul conglomeratului național al monarhiei austriece.

În ciuda faptului că în ultimii ani, istoria Transilvaniei în general și aceea modernă și contemporană în special a constituit o preocupare permanentă în activitatea unor diverse categorii de cercetători, a existat totuși o anumită predilecție spre investigarea și tratarea proceselor social-economice. Acestea sunt importante desigur, dar numai ele singure nu pot reda imaginea complexității de factori care au stat la baza desfășurărilor istorice din epoca modernă, în provinciile românești din monarhia habsburgică.

De aici necesitatea unei vaste cercetări monografice, ca aceea la care ne referim, unde lupta pentru afirmarea existenței naționale a românilor din monarhia habsburgică este înfățuată într-o vastă perspectivă, pe multiple planuri și sub aspectele ei esențiale.

O primă impresie ce se degajă din lectura acestei massive cărți este informația vastă și variată utilizată de autor. O serie de lucrări mărunte referitoare la activitatea unor instituții economice sau cultural-politice, la rolul unor fruntași români din monarhia habsburgică în acțiunea de ridicare a națiunii lor în domeniile de activitate social-economică, politică și culturală au furnizat informații dintré cele mai importante. Rapoartele de activitate ale numeroaselor asociații și memoriile unor oameni politici mari, ai mișcării naționale și social-politice a națiunii române din monarhia habsburgică constituie pentru autor o sursă de informație deosebită. Presa periodică, dar mai ales ziarele de pește Carpați, precum și acele din monarhie, a fost din plin folosită. Ea oferă autorului o

informație masivă, deosebit de bogată și importantă, printre altele, pentru precizarea unor curente politice și ideologice din simbol mișcării naționale și în determinarea unor gesturi și atitudini ale unor fruntași în lupta pentru concretizarea unor numeroase proiecte și inițiative politice. Lucrarea se bazează și pe surse inedite, dar în contextul materialului deja cunoscut acestea ocupă o pondere modestă. Este adeverat că în redactare a acestei monografii, ineditile folosite, deși modeste, sunt de o mare însemnatate în formularea unor concluzii și judecări de valoare deosebită față de cercetările anterioare.

Informația aceasta vastă și variată a permis autorului tratarea subiectului abordat într-o multitudine de ipostaze. Marele merit al cărții constă în realizarea unei imagini de ansamblu asupra mișcării naționale a românilor din întreaga monarhie habsburgică. Tot timpul fenomenul acesta este privit din perspectiva necesității națiunii române din monarhie de a se constitui ca o entitate distinctă, de a acționa solidar și în aceeași direcție, în vederea dezvoltării potențelor sale social-economice, politice și național culturale. Firește că sunt remarcate și punctele de discordanță și deosebirile care apar în sinul comunității românești în timpul frâmintărilor și acțiunilor sale pentru apărarea existenței de sine, în epoca deschisă de revoluția pașoptistă.

Una dintre cele mai importante probleme, abordată și tratată amplu, este lupta românilor pentru recunoașterea individualității lor naționale și, pe această bază, a celei politice. Autorul pornește de la principalele revendicări formulate în acest sens de revoluția românilor din 1848 din monarhia habsburgică. Se apreciază că aceste deziderate erau o expresie a unor profunde necesități sociale-economice, politice și culturale, un imperativ al luptei de emancipare de sub asuprarea străină și tolodată de lichidare a relațiilor feudale. Vasile Netea demonstrează, pe teineul unor numeroase informații, insistențele și demersurile românilor pe lângă autoritățile constituite — de la Viena sau Pesta —

de a fi recunoscuți ca entitate politică distinctă. Sunt reliefate, în acest context, încercările românilor de organizare a Transilvaniei. Înă pe timpul revoluției, ca o țară românească, cu o limbă și o administrație națională. În această privință este subliniată perseverența românilor de a dobândi dreptul de a-și alege „un cap național”, un conducător deci, recunoscut de autoritățile habsburgice. Tot pe planul acesta al luptei naționale, cartea ne oferă o largă demonstrație a tendinței ivită în rândul românilor, tot în timpul revoluției pașoptiste, de a constitui din toate provinciile locuite de ei din monarchia habsburgică o entitate națională distinctă și autonomă. Reiese în acest loc rolul deosebit al lui N. Bălcescu, cel care a militat cu pasiune printre români din monarchia habsburgică spre a-i convinge să-și organizeze lupta națională în funcție de necesitatea concretizării dezideratului menționat.

Ni se pare deci demnă de remarcat contribuția autorului la stabilirea etapelor de evoluție a mișcării naționale începind chiar cu revoluția de la 1848, de la revendicări partiale pe plan regional: transilvănenă, bănățene, bucovinene etc. la doleanțe naționale majore, capabile să satisfacă imperativile de dezvoltare și afirmare pe multiple planuri a întregii comunități românești din monarchia habsburgică. Într-adevăr cum menționează autorul prin „unirea tuturor românilor” într-o entitate politică se concretiza ideea unui „Români” sub scutul Austriei, care ar fi anticpat „România” Principatelor, unirea acestora realizată în 1859. Reținem insistența cu care români din Imperiul habsburgic acționează pentru înplinirea acestui deziderat, energia și întreaga capacitate de luptă dedicate acestei cauze în întreaga epocă dintre 1848 și 1881.

Lupta românilor pentru libertate națională este un fenomen dominant al vieții social-politice a Transilvaniei, o permanență care se afirmă și evoluează în acest răstimp sub forme multiple, de la cele mai radicale, revoluționare, pînă la cele mai moderate. Deși forma este deosebită, fondul luptei românești rămâne însă același, exprimă aceeași dorință arzătoare, împlacabilă de transformare a elementului românesc din monarchia habsburgică într-o identitate politică distinctă. Sunt reliefate în acest context locul și rolul unor fruntași ai luptei poporului român, felul cum au adaptat ei inițierea politică în funcție de realitățile din monarhie în continuă transformare, tot mai vitrege pentru afirmarea personalității diferitelor naționalități oprimante. Deosebit de revelatoare este partea de lucrare consacrată luptei românilor transilvăneni împotriva dualismului. Cartea conține ample demonstrații cu privire la atitudinea politică adoptată de români

în condițiile nouului regim politic, scindarea lor în cele două curente fundamentale: activism și pasivism, forțele de luptă politice desfășurate în acea epocă de cruntă repreșință națională, tenacitatea românilor în urmărirea scopului lor național, acțiunea lor pentru săvirea unor instituții politice, a unor partide care să le exprime pe plan național interesele autentice, culminarea acestei activități în 1881, cînd cele două tendințe politice promovate de cele două partide se contopesc într-un singur curenț, constituindu-se astfel Partidul național al românilor din monarchia habsburgică.

În lumina observațiilor și demonstrațiilor autorului rezultă că împlinirile românești pe plan politic au fost consecința unor largi dezbateri naționale, a unor confruntări care exprimau nu numai contradicții și interese deosebite, dar purtau în multe situații marca amestecului brutal al autorităților maghiare în lupta naționalităților pentru reprezentarea lor politică. S-ar fi impus ca aceste aspecte ale luptei politice desfășurată de români din Transilvania să fi fost mai puternic legate de curentul dacoromân care se afirmă cu o mare vigoare în viața politică a României. Activitatea unor grupări politice din România, îndeosebi a acelor liberales, în timpul și după organizarea regimului dualist a avut neîndoilenic o mare importanță în stimularea românilor din Transilvania în lupta lor pentru apărarea existenței naționale. Politica aceasta dacoromână promovată de guvernul liberal de la București tocmai în momentul perfectării și aplicării dualismului austro-maghiar a provocat chiar implicații externe, intervenția hotărâtă a unor mari puteri europene, inclusiv a Franței, pentru îndepărțarea de la conducerea politică a României a unui guvern care-și propuse ca scop sprijinirea luptei de eliberare a românilor din monarchia habsburgică.

Profund, nuanțat și complex este reflectată lupta națională a românilor din perioada „liberală”. Înălțată în 1859 și promovată pînă în pragul dualismului, perioada aceasta este pentru români transilvăneni una dintre cele mai rodnice pe planul luptei lor pentru apărarea existenței naționale. Noile împrejurări politice din monarchia habsburgică permit românilor din Transilvania să-și afirme în organele reprezentative, în Dieta de la Sibiu din 1863 mai ales, nu numai doleanțele politice, ci și supremația lor numerică în raport cu celelalte naționalități. Dieta aceasta în care români dețineau majoritatea, în concordanță cu situația demografică a acestei provincii, era de fapt o recunoaștere a caracterului românesc al Transilvaniei. Așa se și explică atitudinea opoziționistă mai ales a nobilimii maghiare față de acest organ reprezentativ, refuzul lor de a participa la dezbatările unei

adunări în care pentru prima oară în istoria seculară a Transilvaniei români dețineau o reprezentare mai conformă cu ponderea lor numerică. Din această lucrare reiese cu elovență mobilizarea energiilor românești în vederea organizării Transilvaniei în raport cu năzuințele fundamentale a celei mai numeroase populații, a românilor, dar și în concordanță cu aspirațiile maghiarilor și sașilor.

O altă calitate demnă de subliniat a cărții este abordarea și tratarea într-o amplă perspectivă a luptei românilor din monarhia habsburgică pentru emanciparea economică. Lupta aceasta constituie o parte integrantă a procesului de naștere și afirmare a diferitelor burghezii naționale. Ea are, de aceea, o dublă însemnatate. Explică, mai întii, ascensiunea și consolidarea burgheziei românești, care în epoca cercetată de autor era clasa socială conducătoare a mișcării de emancipare națională. Demonstrață, apoi, că lupta politică era împreună cu aceea economică și, uneori, condiționată de aceasta.

Tratarea luptei românilor pentru emancipare economică este realizată în conformitate cu dezideratele exprimate de revoluția pașoptistă. Se urmărește de aceea, mai întii, felul cum a fost soluționată improprietările foștilor iobagi prin patentele imperiale din 1853 și 1854, măsura în care acestea au contribuit la ridicarea stării materiale a celei mai numeroase părți a populației Transilvaniei, țărăniminea română. Autorul demonstrează că cele două patente de improprietare sunt rezultatul unui sir de frântări și acțiuni țărănești cu caracter anti feudal. Afirmarea românilor, mai ales a burgheziei, în sfera comerțului și industriei este pe larg oglindită în carte. Sub raport comercial, româniile urmăresc cu tenacitate realizarea obiectivelor formulate tot de revoluția pașoptistă. Luptând pentru desființarea văimilor interne în cuprinsul Imperiului habsburgic, româniile acționau însă într-o măsură mai mare pentru desființarea oricărora restricții în relațiile comerciale cu Principalele române și apoi cu România. Deși cartea cuprinde numeroase referințe prin care sunt subliniate preocupările românilor din monarhia habsburgică de a apropia comerțul lor de cel din România, considerăm în lunina unor cercetări monografice recente¹ — că aspectele acestea, mai ales complimentaritatea economică a țărilor române, tendințele transilvănienilor de a face din România principala piață a comerțului lor putean fi adincite.

Româniile din monarhia habsburgică dovedesc un zel deosebit în activitatea de afir-

mare pe tărîmul industriei. Deși în acest domeniu se izbeau de o puternică concurență austriacă și maghiară, în multe cazuri greu de învins, ei au știut totuși să găsească acele sectoare industriale care să le asigure o consolidare rapidă. Burghezia românească din sfera industrială, în raport cu aceea a națiunilor dominante, este din aceste motive de o condiție modestă, capabilă însă prin situația ei economică să sprâjne lupta în sferele politică și culturală.

Din carteau Vasile Netea se constată că printre industriile controlate de români pe prim plan se aflau acelea legate tot de lupta națională. Stabilimentele tipografice mai importante, aceleia de la Brașov și de la Sibiu, fabrica de hîrtie de la Zărnești, legată îndeosebi de necesitatea procurării materiei prime pentru efectuarea tipăriturilor în limba națională nu nuinai în Transilvania, ci și în România ocupau un loc important. Româniile mai activau, de asemenea, în diverse ramuri ale producției meșteșugărești, un număr apreciabil dintre ei menținându-se însă la practicarea unor meșteșuguri care nu depășeau stadiul cooperării capitaliste simple. Pe planul luptei pentru organizarea acestor meseriași, în vederea apărării intereselor lor economice și politice, săt înregistrate progrese notabile, evidențiate în lucrare.

Dar poate mai mult decât în industrie, în perioada dintre 1818 și 1881 româniile din Transilvania s-au afirmat în domeniul organizației societăților de credit și de asigurare. Creditul, instrumentul altă de necesar pentru comerț și pentru dezvoltarea unor activități cu caracter național, a ocupat deci la români din Transilvania o importanță deosebită. Instituțiile specializate, bâncile, erau asociații care reușiseră să reunească importante fonduri bănești, printre depunători aflindu-se nuineroși români, chiar din rîndul țărănimii. Comparate cu instituțiile similare aparținând burgheziilor germană și maghiară, bâncile românești aveau o poziție modestă, concordanță cu situația burgheziei române din Transilvania. Autorul subliniază că instituțiile acestea de credit au contribuit în mare măsură la consolidarea burgheziei române din Transilvania.

Lupta pentru dezvoltarea școlii naționale, a instituțiilor care în condițiile unei dominații străine reprezintă unul din factorii esențiali în conservarea unei comunități naționale ocupă în această carte o pondere apreciabilă. Ca și în alte situații, în relevarea înspățuirilor se pornește de la revendicările revoluției pașoptiste, de la cererile românilor de generalizare a învățământului în limba națională, de constituire a cadrului lui instituțional. Revendicările românești

¹ Vezi „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. IV, Edit. Acad. R.S.R., București, 1974.

pe planul dezvoltării învățământului public fuseseră generate de situația precară a școlii naționale, tot mai persecutată de autoritățile habsburgice. Școala românească apare în această carte supusă la grele încercări mai ales în anii regimului dualist, cind s-a săcăt din învățământul public un instrument de deznaționalizare a popoarelor oprimate. Paginile luerării sint edificatoare în ilustrarea resurselor morale dovedite de națiunea română de a întări obstacolele ridicate de autorități, de a rămâne ea însăși prin extinderea școlilor și în general a instrucției, sub toate formele și cu toate mijloacele posibile. Sub acest raport, reține atenția rolul deosebit al școlilor confesionale pentru dezvoltarea învățământului românesc, stimulate de cele două centre, Sibiu și Blajul. Intelectuali români din diferite centre urbane mai ales, acționează, în tot acest răstimp, cu destule rezultate notabile, pentru extinderea învățământului clementar, gimnazial și liceal. Dezideratul de universitate românească, atât de răspicat formulat în programul revoluției pașoptiste, desigur și în etapele următoare ale luptei naționale, nu și va găsi implinirea datorită opoziției regimului dualist.

În afară de școală o națiune aflată sub dominația străină își conservă existența de sine, cum rezultă din luerare, prin dezvoltarea culturii naționale. Sint revelatoare eforturile depuse de fruntașii luptei de emancipare a românilor pe lârul culturii. Extinderea și adinearea acesteia era concepută nu numai printr-o susținută activitate de difuzare a cărții, ci și prin crearea unor instituții care să se ocupe în mod special de promovarea culturii naționale. Eforturile românilor în această direcție au fost fructuoase, în ciuda adversităților pe care au trebuit să le invingă. Asociațiile culturale create dobândesc treptat o importanță deosebită în răspindirea culturii naționale și, pe această bază, în dezvoltarea sentimentului național, în cultivarea speranței unei posibile eliberări de sub asupirea străină. Un aspect bine pus în lumină de autor este rolul politic al acestor societăți culturale, mai ales în momentele cind organizațiile politice românești erau persecutate sau nerecunoscute. Reține de asemenea atenția faptul că aceste asociații culturale sunt privite în legătură cu mediul intelectual și național din România, al contactelor dintre curențul cultural din întreg spațiul geografic locuit de români. În arhivele statului de la Budapesta² necesitate de autorul acestei monografii se

găsește multe informații referitoare la stipendiile acordate de cereurile politice din România pentru stimularea școlii și culturii românești în Transilvania. Autoritățile maghiare tindeau în general să izoleze mișcarea culturală a românilor aflați sub stăpînirea lor de aceea din România, să lipsească astfel de o parte din mijloacele materiale pentru înflorirea culturii naționale.

Activitatea culturală, școlară, economică și politică este susținută de numeroasele publicații, dar mai ales de ziarele care apar în această perioadă. Publicistica și ziariștia, slujite de pana unor intelectuali și oameni politici înzestrăți, legați de dezideratele fundamentale ale națiunii române, devin un instrument puternic de afișare a năzuințelor și obiectivelor de luptă ale românilor. Ele contribuie la difuzarea unor cunoștințe cultural-stiințifice, în absența unor luerări de specialitate mai întinse, la formarea interesului pentru treburile obștești, la difuzarea diferitelor informații despre România, la formarea deci a spiritului public, a conștiinței politice și naționale românești. Toate aceste mari merite ale presei și publicisticii românești din monarhia habsburgică sunt relevante și demonstrează de autor în chipul cel mai convingător.

Prezentind mișcarea națională în diferențele ei ipostaze, Vasile Netea evidențiază rolul și importanța unui grup numeros de oameni politici remarcanți prin stimularea energiilor creative ale poporului român, prin călăuzirea activității și luptei lui spre concretizarea diferitelor obiective specifice diferitelor etape. În chip deosebit, cititorul constată complexitatea personalității lui G. Barițiu, rolul acestuia în fundamentearea ideologiei politice și culturale, contribuția în domeniul publicistic, al luptei pentru întemeierea de instituții culturale, școlare. Alături de acesta în cadrul amplei mișcări naționale se conturează rolul lui Andrei Șaguna personalitate a cărei activitate a fost exagerată în trecutul mai îndepărtat, iar apoi a fost contestată sau minimizată. În ciuda poziției sale oficiale, a legăturilor cu cerurile politice vieneze – care-i împuneau prudență –, Șaguna ne apare: un fruntaș al românilor care acționează necontenit pentru triumful cauzei naționale, cu tenacitate, cu pașii înărunți și siguri. Rezultatele acestei activități sunt mai ales pe planul dezvoltării școlii și instituțiilor culturale dintre cele mai notabile. Mișcarea națională, desfășurată sub forme multiple, este servită cu devotament și energie de numerosi fruntași din toate provinciile românești din Imperiul habsburgic. Printre acestia se deținăchipul fraților Mocioni

² Vezi Arhivele St. Budapesta, fond Președinția Consiliului de Miniștri, K 26.

în Banat, al Dr. Ioan Rațiu, al lui Flie Măcelaru și al numeroaselor alte personalități mai mari sau mai mici, toate animate de același crez și încadrate în mișcarea națională. Fruntași aceștia politici—cum rezultă din carte—n-ar fi realizat nimic dacă obiectivele luptei lor n-ar fi exprimat cele mai fierbinți năzuințe și aspirații ale întregii comunității românești. În lumina expoziției autorului, mișcarea națională a românilor se bucură de o profundă bază populară.

Pozitiv, de asemenea, este prezentarea modului în care cele mai importante evenimente din Principatele române și apoi din România se răsfring pe planul luptei de emancipare a românilor transilvăneni, le dinamizează acțiunile și le consolidează credințele. În acest sens este semnificativ ecoul stîrnil de Unirea din 1859, de constituire a statului național român, acel Piemont al românilor în jurul căruia au început să graviteze speranțele și năzuințele românilor aflați sub dominația străină. Solidaritatea românilor din Transilvania cu România, cu țara pe care o considerau și a lor, este evidentă mai ales în momentul declanșării luptei pentru securarea suzeranității otomane. Români din monarhia habsburgică—cum demonstrează autorul—au văzut în războiul de independentă purtat de România propriul lor război. S-au grăbit, de aceea, ca prin toate mijloacele să sprijine efortul militar și material al statului român. Din Transilvania s-au expediat în România importante ajutoare materiale strinse prin colecte publice. Numeroși transilvăneni s-au înrolat voluntari în armata română, participind la acțiunile militare cu elanul unui popor dornic de a se desculpta mai curind de asuprincere străină. Devenită independentă, România a exercitat o puternică influență morală asupra conaționalilor asupriți.

Carta aceasta atât de izbutită, în afară de observațiile semnalate deja, are unele erori mici. În cîteva locuri (vezi, de pildă, p. 76) autorul a uitat să inchidă ghilimelele la citatul introdus. La aceeași pagină semnalăm o eroare terminologică. Foștii iobagi au fost improprietăți pe *sesitile*, iar nu *sesiunile* luate! Semnalăm, de asemenea, că în cazul

afirmației că jelerilor și curialiștilor li se refuzau „orică cantitate de pămînt” (p. 71) substitutul adekvat al cuvintului subliniat este *Intindere!* Orasul Budapesta, ca unitate administrativă integrată apare în 1873, deci pentru 1848 nu poate fi folosită această denumire (p. 28). Transilvania apare în carte cînd sub această formă uzită de istoriografia română, cînd ca în cazurile cele mai numeroase sub aceea de Ardeal. Tot astfel, locuitorii provinciei, în cele mai multe cazuri, sunt ardeleni, apoi transilvăneni și transilvini! S-ar fi impus o unificare terminologică. Considerăm că titlul cel mai adekvat al acestei monografii ar fi fost Mișcarea națională a românilor din Transilvania. Deși în diferite paragrafe și capitole se remarcă, la locul potrivit, legăturile multiple dintre români de pe ambele versante ale Carpaților, s-ar fi impus, după părerea noastră, inserarea unui scurt paragraf prin care să se schițeze poziția României, după 1859, a guvernelor, grupărilor și partidelor politice față de mișcarea națională a românilor din monarhia habsburgică. Se știe că mult timp relațiile României cu monarhia habsburgică au stat sub semnul ostilității toenai din cauză că multe dintre guvernele române acționau deschis pentru sprijinirea luptei conaționalilor lor de peste Carpați.

Rod al unei indelungate reflecții, carte la care ne-am referit, tratează o temă majoră. Impresia cu care rămâne cititorul este că autorul, slăpin pe o vastă bibliografie, infățișează fațete multiple ale unui fenomen dintre cele mai importante pentru istoria noastră modernă, emile judecăți de valoare nuantate și aruncă o vizinie de ansamblu asupra mișcării naționale a românilor din întreaga monarhie habsburgică. Posesor al unei fraze de largă respirație și fluență, al unui stil antrenant, pătruns de un vibrant susțu patriotic, în sensul cel mai bun al cuvintului, Vasile Nelea realizează o operă științifică, cu largă deschidere spre publicul larg cititor. Neindoielnic că monografia lui se situează printre realizările remarcabile ale istoriografiei noastre.

Apostol Stan

CENGİZ ORHONLU, *Osmanlı tarihine âid Belgeler + Telhîsler (1597–1607) Hazırlyan ... Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul – 1970, XXIX p. + XV pl. facs. + 149 pag.*

Autorul acestei colecții prețioase de documente privind istoria otomană, numite *Telhîs'uri*, adică „rapoarte vizirale” are o activitate științifică bogată. O bună parte

dintre luerările sale cuprind prezentări de manuscrise și documente istorice, însoțite de textele respective fie în caractere arabe, otomane, fie în transcriere latină, adică în

turca modernă. Aceste materiale istorice provin din arhivele și bibliotecile orașului Istanbul. Prof. univ. C. Orhonlu a colaborat și colaborează în reviste turcești: *BELGELER* – „Documente” (Ankara), *Belgelerle Türk Tarihi* – „Istoria turcă cu documente”, *Tarih dergisi* – „Revistă de istorie” (Univ. Istanbul) etc. Unele dintre articolele sale, publicate în diverse perioadice, prezintă interes și pentru istoria României. Este îndeajuns să amintim: „Un document în legătură cu neamul lui Nastratin Hogaea”¹, care a circulat și în literatura română; „Prima gazetă publicată în turcește: *Calendarul evenimentelor*”²; „Geografia la Osmaniții în secolul al XVIII-lea și atlasul lui İbrahim Hamdi”³, cu știri prețioase pentru Dobrogea și Tara Românească; Un mic tratat, zis „Risale-i tercemesi”, privind organizarea Imperiului otoman⁴ pe care îl atribuie unui domn român. Cred că acest opuscul, cu știri importante și pentru țările române, aparține lui Ahmed Resmi efendi. Cu ocazia participării sale la cel de al III-lea Congres internațional de studii sud-est europene (București, 4–10 septembrie 1974) Cengiz Orhonlu a prezentat o comunicare intitulată „O lucrare despre Valahia (*Eflâk coğrafyası*)”, scrisă de Ahmed Resmi⁵, într-un ca bază manuscrisul ture din Bibl. Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine nr. 445). Se impune o comparație și cu manuscrisul din Bibl. „V.A. Urechia” din Galați care este mai bun, ornat și cu miniaturi. Aceasta a constituit subiectul unei comunicări cu ocazia aniversării a 100 de ani de la înființarea primei biblioteci gălățene.⁶

¹ *Nastratin Hocanın soyu ile ilgili bir belge*, în „Belgelerle Türk Tarih dergisi”, nr. 3 (İstanbul dec. 1967), p. 78–80 + 1 portret al lui Natratin hogaea.

² *Türkçe yayınlanan ilk gazete: Takvim-i vekayt*, ibid. nr. 6 (Mart 1967, İstanbul).

³ *XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Barışlı İbrahim Hamdîn Allası*, în „Tarih dergisi”, Cilt (vol.) XIV, sayı (nr.) 19 (İstanbul 1964, p. 115–140).

⁴ *Osmanlı teşkilatlına aid küçük bir risâle*, „Risâde-i terceme”, în „Belgeler”, Cilt (vol.) IV, sayı (nr.) 7–8, T.T.K. Basımevi, Ankara – 1969, p. 39–47 (Cu extras).

⁵ Mihail Guboglu, *Două manuscrise turcești de Ahmed Resmi Efendi în Biblioteca „V. A. Urechia” din Galați privind țările române*, în: „Volunul jubiliar...”, Galați 1974, p. 133–154 + 1 fasc. (cu miniatură).

⁶ M. Orhonlu Cengiz (Turquie): *A Work on Walachia („Eflâk coğrafiyası”)* written by Ahmed Resmi cf. „Programme”, Bucarest 1974, p. 84

Printre studiile sale mai valoroase amintim: „Osmanlıları pe țărărurile Mării Roșii în prima jumătate a secolului al XVI-lea”⁷, în care descrie rivalitatea turco-portugheză în M. Roșie și Oc. Indian.

Urmează „Politica osmanilor în Abisinia între 1554–1660”⁸, scoțindu-se în relief acțiunea lui Özdemiroğlu Osman pașa. Nu se poate trece cu vederea nici articolul „Un raport din 1659 privind expediția turcelor în insula Bahreyn”⁹ din golful Basra (Bassora): „Cercetări privind transporturile fluviale, pe Tigru și Eufrat, pe vremea otomană”¹⁰; „Documentele privind relațiile dintre Osmanli și statul african Bornu”¹¹; „Cadastrarea insulei Tenedos”¹² etc.

Pe lîngă seria de articole și studii, menționate mai sus, autorul C. Orhonlu mai are și cîteva lucrări de mai mari proporții, „Încercări de colonizare a nomazilor în Imperiul otoman”¹³ sau teza sa de docență: „Organizarea trecătorilor în Imperiul otoman”¹⁴ etc. care își au importanță Ior pentru cercetările istorice.

Lucrarea pe care o recenzăm, privită în ansamblu, este o colecție interesantă de rapoarte vizirale, adresate sultanilor Murad al III-lea, Mehmed al III-lea și Ahmed I, numite *tâlisuri* sau *tâlhisuri*, care alături de *tâlhisici*, adică de cel care redacta astfel de

⁷ Cengiz Orhonlu, *XVI. Asrin ilk yarısında Kızıldeniz sahillerinde Osmanlılar*, în: „Tarih dergisi” XII. Cilt, 16 Sayı, Eylül 1961 İstanbul 1962, p. 1–24.

⁸ Idem, *Osmanlıların İhabeistan siyaseti: 1554–1560*, în: „Tarih dergisi” XV. Cilt, 20. Sayı, Mart 1965, İstanbul 1965, p. 39–54.

⁹ Idem, *1559 Bahreyn seferine did bir rapor*, în: „Tarih Dergisi”, Mart 1967, İstanbul 1968, p. 1–16 + 1 h.

¹⁰ Cengiz Orhonlu – Turgut Işıksal, *Osmanlı devrinde nehîr nakliyatı hakkında araştırmalar. Dicle ve Fırat nehîrlerinde*, în „Tarih dergisi” XIII. Cilt, 17–18. Sayı, Mart 1962 – Eylül 1963, İstanbul, p. 77–102 + 1 h.

¹¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı-Bornu münnâsebeline did belgeler*, în „Tarih dergisi” nr. 23, İstanbul 1969, p. 111–130 + 8 fasc. + 1 h.

¹² Idem, *1657 tarihli Bozcaada tahriri ve Ada'daki türk eserlerine ait bazı nollar*, în „Tarih dergisi”, nr. 26, mart. 1972, İstanbul, 1972, p. 67–74 + 1 anexă (doc.).

¹³ Idem, *Osmanlı İmparatorluğunda așirellerin tâşkînî teşebbüsü*, İstanbul, 1963, XVI + 120 p. + 8 h. (İstanbul Univ. Yayınları nr. 998).

¹⁴ Idem, *Osmanlı İmparatorluğunda derbent teşkilâti* (Doçentlik tezi), İstanbul, 1967, XXIII + 175 p. (İstanbul Univ. Yayınları nr. 1209).

rapoarte succinete, se întâlnesc frecvent în vechile texte istorice românești¹⁵. Precedind textul acestor rapoarte vizirale (*telhisler*) cu un „Cuvînt înainte” (*Ön söz*) p. 6–7, cu *Bibliografya* (p. VIII–X), și cu unele „Cunoștințe generale despre diplomatica otomană” (p. XI–XVI) facilitează cititorului înțelegerea importanței lucrării.

Prezentind foarte succint instituția marelui vizirat numită *Bâb-i asâfi*, adică „Sublima Poartă” de mai târziu (p. XVII–XXIV), Cengiz Orhonlu se ocupă mai îndeaproape de *Telhis’ul* (A.) ca act diplomatic (p. XVIII–XXIII) și de scribul numit *telhisi* (*telhisî*) (B.) care redacta astfel de rapoarte vizirale adresate marelui padisah (p. XXIII–XXIV).

Trecind în revistă o serie dintre telhisurile publicate în acest volum, autorul amintește că unele privesc țările române și anume: Moldova, (Bogdania) după numele întemeietorului ei Bogdan (nr. 152) și Transilvania „Erdel” (n-rele: 78, 79, 80, 115 și 123). După cum vom vedea, numărul lor este mult mai mare, unele referindu-se și la Țara Românească (*Eflak*).

După o succintă prezentare a 22 de colecții sub formă de listă, conservate în bibliotecile din Istanbul (p. XXV–XXVII) autorul se pronunță asupra telhisurilor pe care le publică (p. XXVIII–XXIX) mai mult sub formă diplomatică, fără a intra în probleme de conținut. Textul publicat cuprinzind un număr de 184 de telhisuri, în transcriere latină (p. 1–134), ceea ce nu este prea recomandabil vechilor texte otomane, unele de cîteva rînduri, altele de două–trei pagini, este procedat de facsimile (pl. 1–14). Acestea, efectuate în condiții bune, puteau fi plasate mai bine pe lingă documentele respective, dacă nu chiar la sfîrșitul lucrării.

Anexarea unui Index (*Dizin*) cu nume de persoane (A., p. 135–140) și altul mai general: *geografic* etc. (B., p. 140–1444) facilitează utilizarea rapidă a lucrării. Un al treilea Index (C., p. 145–149) cuprinde o listă de termeni și expresii istorice privind mai mult viața instituțională.

Conținutul celor 184 de telhisuri, privit în ansamblu, reflectă în mare parte situația politică și militară a Imperiului otoman pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor. Sub raport geografic, cele mai multe privesc sud-estul Europei, în special țările române și regiunile învecinate. Un

număr restrins se referă la istoria popoarelor din centrul Europei. Cele mai multe nefiind dateate, ar fi fost bine dacă autorul încerca să stabilească căcăruți cu aproximativitatea lor pe bază de anumite persoane și evenimente istorice. În același tipt ar fi fost de dorit ca datele hegirei din documentele dateate să aibă transformările sau echivalențele lor, indicate fie în text, fie în note. Nu este suficient că se indică pe copertă datele lor extreme: 1597–1607. Într-adevăr, documentul nr. 3 datează din 1005 al hegirei, dar acest an musulman începe cu 28 august 1596, nu cu 1597. Telhisul nr. 1, din fruntea colecției, este mult mai vechi. Este vorba de copia (*sûret*) hatt-i humaitului trimis de sultanul Suleiman Magnificul (1520–1566) cu ocazia numirii marelui vizir Ali pașa. Acest mare vizir poate să fie Hadim Ali pașa (1540–1541) sau Semiz Ali pașa (1561–1564). Nu numai evenimentele în sine, ci și copia documentului este anterioară anilor 1596–1597. Documentul nr. 2 (p. 1–2), care privește direct țările române, este enunț de mărtii efendi cu telhisul vizirat către sultanul Murad al III-lea. Acestul nu este datat, dar știind că sultanul Murad al III-lea a murit la 20 ian. 1595, iar pe de altă, din conținutul documentului, care spune că după înărturisirea solului ardelean „...nu numai Transilvania (*Erdel*), Moldova și Țara Românească se vor răscula”, este clar că atât arzul cit și telhisul sunt din 1594 sau chiar din 1593. Categoric, cele două acte sunt de la începutul domniei lui Mihai Viteazul, (sept. 1593), nici decum din 1597 de când începe colecția. Arzul aparține, cred, muftiului Bostanza de Mehmed efendi (12. iul. 1593 – 3 apr. 1597).

Față de răscoala înințătoare a țările române, adresantul, în continuare, spune: „Este necesar să ne pregătim încă de pe acum. Pentru aceasta, padisahul meu, personal trebuie să aibă grijă. Este datoria padisahului de a păzi țara islamului. Pentru paza părților Țării Românești și Moldovei este necesar un număr de oșteni, neglijența nu este admisă.” Telhisurile următoare (n-rele 4–10), începând într-adevăr din 1597 (1006 H.), privesc problemele Orientului arab, în special Yemenul (*Yemen*), Siria și Egiptul.

Într-o jalbă individuală (*arz-i hal*), din toamna anului 1601 sau primăvara anului următor, adresată mamei sultanului (*Valide sultan*), venețianul Baffa, amintind de slujbele sale din ultimii cinci ani la Adrianopole spune „... Acum, la sosirea supusului Mahmud pașa, la Adrianopole, numit serdar în părțile Țării Românești, acestui sârman adresându-i-se ilustra poruncă, am procedat potrivit cu ei prinșul mergind în expediție (împotriva) Țării Românești cu serdarul, am

¹⁵ Cf. amănunțit Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, vol. II, 2 Vorbe istorice, p. 117.

îndemnat participarea oastei la expediția sfântă (*gaza*) și am adunat oști de voluntari (*gönüllü*)". Numitul arată că recrutase peste 1000 de voluntari prin amanarearea cărților, primite ca dar din partea lui Valide-sultan, pentru suma de 1000 de florini.

Este de reținut telhis'ul vizirului Yemișci Hasan pașa, numit de cronicarii turci „un arnăut încăpăținal”, prin care la arzul voievodului Moldovei, Ieremia (*Movilă*), pentru buiuă vecinătate se recomandă pentru paza Cetății-Albe (*Akkerman*) Ali bey, fost sangeac-bey de Gyula (*Güle*), Impreună cu cel de Tighina (*Bender*) etc. (nr. 16, p. 16). Într-un telhis, din 19 sept. 1602 (2 rebi' I 1011), se arată, că pe timpul rugăciunii pentru prinz, sosită unor oameni din partea hanului tătar. Aceștia au arătat că pe cind mergeau prin Țara Românească au trecut prin sabie 10 15 mii (sic) de gheuri, fapt pentru care au fost căstăniți. Autorul poate identifica și arată în note că pe atunci era han al Crimeei Gazi Ghirai II (1596–1608) (nr. 31, p. 26). În telhis'ul vizirului Yemișci Hasan pașa (nr. 43, p. 31) se prezintă acțiunea amicală a regelui Franței pentru încheierea unui tratat de pace cu Austria; împăratul habsburg a fost pentru încheierea păcii, dar cu condiția ca cetatea Strigoniu (*Usturgon*) să rămână cu Transilvania în mîna sa, iar voievozii Transilvaniei să trimită an de an haraci ... În telhis se spune: „Dacă se trimit 50 000 de galbeni, răscoala ardeleană se poate înălța și potrivit cu arzul tău mai vechi (al lui Hasan pașa) îți-ai fost expediți cei 50 000 de galbeni, să ai grija de partea ardeleană ...”. Prin telhisul și scrisoarea vizirului Murad pașa către sultanul Mehmed al III-lea (nr. 51, p. 11), se arată că soldale ostășești pentru cei din cetățile Timișoara, Istolni Belgrad și Kanija reclamă mai mult de 300 000 de florini; Peten (Bethlen) Gabor din cetatea Ilia (*Ylok*), unul dintre oamenii cunoscuți, se spune că a venit cu cinci căpcenii de călăreți și cincizeci de catane înarmate, în ziua de 12 șevval (1011)¹⁶ la Timișoara și s-au predat lui Bektaş pașa ... Moise Secuul (*Sekel Moros*), fiind trecut în cealaltă parte, mai sus-numitul Gabor cerea pentru neferii săi 5 000 de florini (nr. 52, p. 46). Într-un alt telhis, Yemișci Hasan pașa se plinge sultanului de inactivitatea lui Ahined pașa, beilerbei de Silistra, care deși dispunea de oști și era în apropiere de Belgrad, stătea pasiv. În continuare, același vizir arată sultanului că erau un număr de 10 000 de pușcași în părțile cetății Agria, Transilvania și Kanija. (nr. 60, p. 52). În telhisul nr. 62 se arată,

printr-un arz, jefuirea părților Sebeșului și Lugojului de către tătari, sub căpetenia lui Ali Mirza. Este de reținut corespondența vizirului Mustafa pașa cu principale Transilvaniei și discuțiile care au avut loc între ei la Belgrad (nr. 65, p. 56). Semnalăin mahzarul sau jalba raielei din nordul Bulgariei – din regiunile Vidin, Cernerek, Geronya, Timoc, Zagora și Nicopole împotriva împărărilor sangeacheiului Ahined și a metesellimului său Sefer, cu atât mai mult că .... Mai multe de această, sărmăna raia din cauza devastării lui Mihai răutăciosul¹⁷ a rămas săracă și neputincioasă, cinci-sase case fac agricultură cu o pereche de boi; acum iscoadele noastre, care au venit din Țara Românească au înștiințat că acolo se găsesc 10 000 de rebeli, zisă haramini, gata să atace această sărmăna raia, din care cauză aianul din Vidin și inusulnani din imprejurimi erau foarte speriați. Autorii mahzarului atrag atenția padisahului că n-ar fi exclus ca „dușmanii”¹⁸ să treacă iarăși (*Dunărea*) și să devasteze Imperiul otoman ca pe timpul foștilor viziri, Hasan pașa, Mehmed pașa și Hafiz Aluned pașa ... (nr. 77, p. 64–65).

Prin telhisul marelui vizir Yemișci Hasan pașa, adresat sultanului Mehmed al III-lea (nr. 78, p. 65–66), pe la 1602–1603, se descrie ainănuințit situația Transilvaniei, unde Basta Görgy¹⁹ se străduia mereu să așzeze oști în cetățile Transilvaniei. În același timp, avea grija ca beii și raielele Ardealului să li se supună lor (adică austriecilor), așezând în pălăncile ardelenie cite o cetăță de ostași. În ce privește Sigismund (Zigmund) Báthory, nimeni nu știe unde se găsește. În continuare se arată rezistența opusă de Moise Secuul, serascherul și sfeticul lui Sigismund Báthory, la intrarea lui Gheorghe Basta în Transilvania și înfringerea pricinuită oastei acestuia. Numitul Moise Secuul, după ce s-a războit cu oastea nemțească, s-a întors și a intrat în cetatea Söimoș (*Sölmeş*) în apropiere de Lipova. A înaintindu-se de legăturile amicale ale acestuia cu Bektaş pașa, cu beilerbeil de Timișoara, Isnail pașa, și cu beilerbeil de Silistra, Ahined pașa, se arată că padisahului că acesta ar fi cel mai indicat să fie numit voievod al Transilvaniei, cu insignele cuvenite, ca steag și cucă. Cu această propunere, marele vizir și serdar atrage atenția padisahului că pînă în ziua de 15 a lunei

¹⁷ Adică Mihai Viteazul, referindu-se la atacul din 1598 împotriva lui Hafiz Ahined pașa, din sesul Simadin de lîngă Nicopole.

¹⁸ Adică români, sub Mihai Viteazul și mai tîrziu, după 1601.

¹⁹ Gheorghe Basta, comandan austriac, asasinul lui Mihai Viteazul (9 august 1601).

¹⁶ = 26 martie 1603.

rebiul-evel <1011>²⁰ nu primise nici un ajutor din partea Anatoliei și Karamanie... În telhisurile următoare (nr. 79, p. 67–70 și nr. 80, p. 70–71), același vizir, Hasan pașa, descrie și mai amănunțit situația Transilvaniei, unde aveau de iernat oștile austriecе, aducind numeroase pagube raielor. Autorul telhisului, la un moment dat, spune: „Astfel, dacă țara Ardealului va încăpea în mină neînțească Allah să ne cerească nu ne va rămnine nici Timișoara, nici Țara Românească și nici Moldova. În orice caz, trebuie să se dea un număr de avuții (*hazine*) voievodului Transilvaniei”. Padișahul mai este rugat ca principalele Transilvaniei să fie ajutat cu 15 000 de oameni din partea regelui Poloniei²¹ și cu cîte 10 000 de oameni din partea voievozilor Moldovei și Țării Românești. Amintește că voievodul Țării Românești, Simion <Movilă> fusese numit domn la rugămintea craiului leșesc etc. Spațiul nu ne permite să sintetizăm cuprinsul documentului următor (nr. 86), care privește situația Transilvaniei, relațiile sale cu împăratul Rudolf al II-lea, starea domnilor și țărilor Valahiei și Moldovei, mereu sub stăpînirea beilor creștini (p. 71).

Într-un alt telhis (nr. 88, p. 78–79), vizirul Hasan pașa prezintă importanța cetății Özi²², spunind că această fortăreață era cheia țărmurilor Mării Negre și ale Dunării. În telhisul nr. 90 (p. 80–81), amintindu-se de corespondența dintre regele Franței și împăratul Austriei, se discută situația Transilvaniei, tributul plătit de voievozii Ardealului și acordarea țării <Transilvania> — după recomandarea padișahului — iarăși cîiva dintre ardeleni.

În fine, printr-un telhis foarte succint (nr. 94, p. 84), vizirul Yemișci Hasan pașa raportează padișahului primirea unor vești din Silistra. Se relatează că un număr de 6 000 de români trecuți din Țara Românească și Transilvania încoace de Dunăre, cînd au început să comită răutăți, au fost trecuți prin sabie de oastea Silistrei. În telhisul marrelui vizir Mehmed pașa (nr. 112, p. 96–97) se amintește sultanului Ahmed I (1603) despre unele socoteli bănești ale voievodului Moldovei, Ieremia Movilă, căruia îi fuseseră acordată, cu firman împăratesc, suina de

²⁰ 2 sept. 1602.

²¹ Pe atunci era Sigismund al III-lea Wasa : 1587–1632.

²² Corespunde cu Oceacov, azi în U.R.S.S. Özi în vechea turcă înseamnă vad, trecătoare (cf. Mahmud Kaşgari, *Divanü Lúgal-il-Türk Dizini*, Ankara, 1972, p. 94 (ed. Besim Atalay, 1943, vol. I, p. 89)).

40 000 de florini²³etc. Propune restituirea sumei prin plată în natură, în zaherecă. Este cît se poate de interesant cuprinsul telhisului nr. 115 (p. 98–99) prin care același mare vizir raportează sultanului Ahmed I, că baş-defterdarul din Belgrad, Ahmed, procurase, în 1603, muniții și alte lucruri necesare pentru cheltuiala și nevoile lui Moise Secuivul, pe care le expediască spre partea Panciovei. În același timp îi atașase acestuia un număr de 5 000 de tătari; unul dintre beii Transilvaniei, numit <Bethlen> Gabor²⁴, care venise la Belgrad, după ce arătase supunere, a fost trimis pe urmele lui Moise Secuivul; urmează luptele acestora cu austrieci în regiunea Sebeș, Lugoj și serhatul Timișoarei ...

În telhisul nr. 116 (p. 99–100), din anii 1604–1605, se raportează sultanului Ahmed I situația lui Ștefan Boeskai, craiul Transilvaniei și Ungariei, precum și relațiile acestuia cu austrieci. Același conținut, dar într-o formă mai amănunțită, îl au și telhisurile nr.-rele 123 și 124 (p. 103–105). Tot marele vizir Mehmed pașa cere sultanului Ahmed I ca voievodul Moldovei, potrivit cu hatt-i humaiunul, să îi se adreseze și un firman, ca să nu negligeze trimiterea unei cantitați de 65 000 kile de cereale (*terek*) pentru nevoile expediției din Orient (nr. 135, p. 110). Același vizir, revenind la rolul pe care îl avea principale Transilvaniei Ștefan Boeskai, arată tratativele acestuia cu regele Spaniei și papa. Amintește că, începând de anul trecut (1604), au fost trimise principelui Boeskai de două ori caftane strălucitoare, cu săbii și hangere împodobite cu pietre prețioase și mai ales o coroană (*korona*) pentru incoronarea sa ca rege al Transilvaniei și Ungariei. (nr. 141, p. 113–114).

Dominii români erau maziliți și numiți de sultani pe baza telhisurilor vizirale. Astfel, marele vizir Dervîș pașa, raportind sultanului Ahmed I moartea voievodului Moldovei, Ieremia Movilă, (m. 30 iunie 1606) opinează că, potrivit cu tratatul (*ahidname*) domnia se cuvenea fiului său²⁵. Dar acesta fiind minor (*sâgir*)²⁶ venise mahzar, adică jalbă din partea

²³ În acest sens a fost adresată o scrisoare de vizirul Hafız Ahmed pașa regelui Poloniei, Sigismund III Wasa (cf. Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1965), p. 63, nr. 194).

²⁴ Gabriel Bethlen, principale Transilvaniei de mai tîrziu : 1613–1629.

²⁵ Constantin Movilă, vv. Moldovei : noiembrie 1607.

²⁶ Terinenul turc *sâgir* mai înseamnă și „surd”.

poporului ţării că în astfel de vremuri tulburi să fie numit Simion Movilă, fratele răposatului domn. În această situație îl roagă pe sultan să dea firman pentru expedierea insig-nelor domniei: cuci și steag, în Moldova, prin-tr-un capugibaș. (nr. 152, p. 119–120). Prin amintitul *ahidname*, vizirul face aluzie și la ultimul tratat turco-polon (1597), fie la vechile capitulații turco-române moștenite prin tradiție.

Același mare vizir Derviș pașa prezintă sultanului traducerea în turcește, a scrisorii lui Ștefan Boescăi. Aceasta descrie relațiile sale amicale cu vizirul Mehmed pașa, serdar la acel serhat, și îi mulțumește pentru sabie, caftane etc. aduse la Kasă de scribul Uzun, socotind că este pentru el o mare cinste. Amintind de situația marii cetăți Tokai, pe care reușise să o ocupe anul trecut, spune că aceasta a fost împotriva eforturilor lui Gheorghe Basta, care adusese acolo multă oaste și avuții pentru ajutor (nr. 153, p. 119–120). Arzul și telhisul nr. 158 (p. 121–124), atribuite de autor lui Yeniçi Hasan pașa, deși acesta din decembrie 1603 nu mai era mare vizir, privește ocuparea celății Strigoniu, împărțarea cu austriecii și cuprinde descrierea amănunțită a situației principelui Transilvaniei. Vizirul ține să arate că, cu ocazia ultimei expediții, țara Transilvania devine o părțicică a Imperiului otoman prin victoria ardelenilor împotriva blestemășilor de austrieci. În acest sens fusese înștiințat craiu Ștefan Boescăi.

Priu telhisul din 21 ianuarie 1606, se arată că în condică hakanală privind situația moșilor împărațești, din satul Cavarna (*Kavarina*), sangiacul Silistra, erau înscrise ca venit 32 000 de aspri (*akçe*).

O altă colecție de telhisuri, mai vechi, cuprinsind rapoartele marclui vizir Sinan pașa, a fost publicată, mai înainte, de Halil Sahillioglu²⁷. Majoritatea documentelor din colecția publicată de Gengiz Orhonlu se referă la epoca de după Mihai Viteazul, dintre care cîteva au fost traduse de asistentul Mihai Maxim²⁸.

²⁷ Koca Sinan paşa telhisleri, 1591 Lehistan sultânında İngilizler ve Yahudiler, în „Belgelerle Türk tarihi dergisi”, nr. 18 (1969), p. 29–33, nr. 19 (1969), p. 37–40 și nr. 20 (1969), p. 19–23.

²⁸ În, *Culegere de texte otomane*, Fasc. I (Buc. 1974), sub n-rele: 15, 19, 20, 22, 23, 24 și 25, numai trei privesc țările române.

Înainte de încheiere, amintim că și aceste colecții importante de acte diplomatice, vizirale, zise „telhis’uri”, păstrează în cîteva biblioteci mari din Istanbul, au fost microfilmate de subsemnatul (1966–1970) pentru Arhivele statului din București²⁹, în vederea completării fondului nostru arhivist. Toate aceste documente, împreună cu alte categorii de izvoare istorice și mai importante, în special firmane împărațești (*hüküm*) din „Condicile afacerilor importante” zise: *Mühimme defterleri*,³⁰ din prețioasa colecție zisă *Fekete tasnîfi*³¹ etc., unele sint în curs de apariție, iar altele așteaptă lumina tiparului.

După această prezentare a activității profesorului Gengiz Orhonlu, în general, și a Colecției sale de *Telhisuri* sau rapoarte vizirale, în special, nu este cazul să mai insistăm și asupra altor probleme sau documente, deoarece au fost prezentate succint și în altă parte³².

În concluzie, socot că volumul recenzat cuprinde un material nou, inedit, bogat, variat și interesant privind, în bună parte și trecutul țărilor române care se zbăteau, pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor între Imperiul otoman și Imperiul habsburgic.

Mihail Guboglu

²⁹ Aceste colecții de *telhisuri* se păstrează la Arh. st. Buc. Microfilme (Turcia) în: rola 2, cadrele: 395–532; rola 36, cadrele: 208–294; rola 49, cadrele: 702–837; rola 51, cadrele 563–646 și rola 60, cadrele: 1–40.

³⁰ Despre această colecție, cuprinsind firmane și porunci vizirale dintre anii 1553–1906, cf. Midhad Sertoglu, *Muhîme Bakımından Başvekâlet Arşivi* (Arhiva Președintelui Consiliului de Miniștri din punct de vedere al conținutului), T. T. K. Basimevi – Ankara 1955, p. 15–23. Două condici „Mühimme” mai vechi (1544–1552) se păstrează în Arhiva și Biblioteca de la Topkapi Sarayı Müzesi (Istanbul) sub nr. 12321 și K. 888.

³¹ Cuprinde vreo 500 de documente (1520–1620) din care vreo 300 privesc țările române, o bună parte microfilmate pentru Arh. st. Buc., rola 25 Turcia) cadrele: 560–715.

³² În: „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” „A. D. Xenopol”, XI – 1974, Iași, p. 237–243 (Gemil Tahsin).

NIKOLAI TODOROV, *Balkanskijat grad XV—XIX vek*
 (Orașul balcanic în secolele XV — XIX), Sofia, 1972, 504 p.

Istoria orașului balcanic în epoca feudală constituie de două decenii obiectul unor cercetări istorice a istoricului bulgar Nikolai Todorov. El a publicat în acest răstimp un număr mare de studii¹ consacrate mai ales aspectelor social-economice, dar și demografice. Astfel, monografia de față este rezultatul unei îndelungări investigații, o însumare a rezultatelor la care a ajuns autorul. Subliniem de la început faptul că în carte ca și în studiile publicate anterior centrul de greutate cade mai ales asupra orașelor din Bulgaria, aici contribuția autorului este deosebit de prețioasă, bazată cu precădere pe analiza izvoarelor inedite turcești aflate în arhivele din țara vecină sau în alte fonduri de manuscrise și cu deosebire la Secția orientală a Bibliotecii naționale Chiril și Metodiu din Sofia. În ce privește orașele grecești, cele din alte zone ale peninsulei din afară Bulgariei, autorul se bazează pe literatura de specialitate existentă. Nikolai Todorov constată că această literatură aparent bogată este totuși destul de deficitară, probleme cheie demografice, economice și sociale nu au găsit încă o soluție la nivelul actual al științei istorice.

¹ Amintim dintre acestea cele publicate în limba franceză: *La génèse du capitalisme dans les provinces bulgares de l'Empire ottoman au cours de la première moitié due XIX-e siècle* în „Etudes historiques”, vol. I, Sofia, 1960, p. 221–251; *Quelques aspects de la structure ethnique de la ville médiévale balkanique* în „Actes du colloque internationale des civilisations balkanique”, Sinaia, 1962, p. 39–45; *Sur certaines aspects des villes balkaniques au cours des XV-e—XVI-e siècles*, în „Actes du XII Congrès internationale des études byzantines”, vol. II, Beograd, 1964, p. 223–231; *Sur certaines aspects du passage du féodalisme au capitalisme dans les territoires balkaniques de l'Empire ottoman*, în „Revue des Etudes sud-est européennes”, t. I (1963), nr. 1, p. 101–134; *Sur la structure d'âge d'un groupe de citadins dans les terres bulgares au milieu du XIX-e siècle*, în „Tiurkologiceski Sbornic”, Moscova, 1966, p. 266–272; *La differentiation de la population urbaine au XVIII-e siècle d'après des registres de cadis de Vidin, Sofia et Ruse*, în *La vieille balkanique XV—XIX ss.*, Sofia, 1970, p. 45–62. Professorul N. Todorov a mai publicat studii în limbile engleză și turcă în afară de cele peste 15 studii apărute în limba bulgară consacrate toate orașelor din Peninsula Balcanică în perioada feudală și în cea ce trecere la capitalism.

Nu este însă vorba de un specific al istoriografiei orașelor balcanice, căci dacă pentru perioada evului mediu propriu-zis cercetarea orașelor a constituit obiect de largi investigații, epoca modernă a fost mai puțin cercetată. Într-adevăr dacă am examina care dintre țările europene dispun de lucrări referitoare la orașele din secolele XVI — XIX am putea constata mai degrabă goluri decât realizări. Este încă o sarcină a cercetărilor viitoare analiza evoluției orașelor în epoca modernă sub raport demografic și economico-social. Dimpotrivă am putea spune chiar că mai ales cercetarea istoriei orașelor balcanice în secolele XV — XIX în ultimele trei decenii a progresat mai rapid decât în alte zone ale Europei. Dovadă este nu numai numărul mare de studii apărute în Bulgaria, dar și cele publicate în Grecia, Iugoslavia și Albania. Apoi cu totul remarcabile sunt publicațiile de izvoare otomane realizate de turcologii ca O. L. Barkan, H. Inalcik, M. T. Gökbilgin sau de cercetători din Iugoslavia. Istoriografia greacă a realizat de asemenea în perioada postbelică o serie de monografii care constituie adevarate revelații.

Sursa principală pe care se bazează N. Todorov în investigațiile sale o constituie defterele, aceste registre (conscriptii) de ordin administrativ, fiscal, militar etc. Pe aceste izvoare se bazează autorul în stabilirea evoluției demografice a orașului balcanic, în aprecierea nivelului economic și social atins de acest oraș în diferitele perioade istorice.

Monografia profesornului N. Todorov în afară de o scurtă introducere, o sumară încheiere, de o bibliografie destul de amplă, constă din două părți. Partea întâia mai redusă abordează istoria orașului balcanic în secolele XV — XVIII, în „condițiile de regim feudal otoman” cum definește autorul. Este interesantă succesiunea problemelor abordate în cele trei capitole ale acestei părți. În primul capitol intitulat „Orașe și populația orașenească în Balcani în secolele XV — XVI” autorul studiază mai întii problema schimbărilor survenite în viața urbană din Balcani sub raport demografic, etnic, economic și social în urma instaurării dominației otomane, apoi compozitia etnică a orașului balcanic din secolele XV — XVI și în sfîrșit tendințele dezvoltării orașelor în această zonă în aceeași perioadă. Autorul se ferește, și nu fără temei, să tragă concluzii cu privire la caracterul etnic al orașelor din Balcani, căci izvoarele de care dispune înregistrează populația urbană în două grupe mari de musulmani și creștini. Nu toți musulmanii pot fi considerați turci, deoarece au trecut la musulumanism

mulți creștini tocmai dintre orășeni, iar pe de altă parte grupul de creștini era foarte etrogen din punct de vedere etnic, totuși are loc un proces accentuat de islamizare a populației urbane, mai accentuat decât în mediul rural.

În ce privește starea demografică autorul nu încearcă să fixeze cu certitudine populația urbană în acele prime secole de dominație otomană față de totalul populației. Constată însă existența unui număr relativ mare de orașe pe care le împarte, după mărime, în patru grupe: orașe cu o populație de 400 de unități impozabile, orașe între 401 și 800, între 801 și 1600 și, în fine, cu peste 1600 de unități impozabile. Este interesant că, după societatile autorului, cele două categorii mijlocii compun 39% din totalul populației urbane.

Capitolul al doilea este consacrat mai ales aspectelor economice și sociale. Se schițează pe seuri tradiția vieții urbane de dinaintea instaurării dominației otomane, iar apoi evoluția acestei vieți în cadrul sistemului feudal otoman. Un interes aparte reprezentă, în acest capitol, paragraful referitor la organizarea internă a orașelor, la reglementarea vieții urbane de către Poarta otomană, la organizarea breslelor (însnăfuri) etc. În centrul capitolului al treilea se află problema diferențierii sociale a populației orașenești în secolul al XVIII-lea, însășițată mai cu seamă în lumina analizei registrelor referitoare la orașele Vidin, Sofia și Ruse. N. Todorov pornește de la registrele de impozite în cercetarea acestui aspect, împărțind populația în 6 grupe după suma de impozit plătită. Este interesant că grupa cea mai săracă (cei care plăteau un impozit pînă la 1000 de grosi) reprezenta 71,5% din totalul populației respectivelor orașe. Atrage însă atenția și faptul că era destul de numeroasă, 3,9% grupa orașenilor care plăteau un impozit de peste 5000 de grosi. Autorul ne oferă lista acestor persoane din orașele amintite remarcindu-se faptul că este vorba de elemente dominante ale clasei feudale otomane.

Partea a doua a monografiei profesorului N. Todorov, compusă tot din trei capitole mari, constituie aproape două treimi din lucrare și se referă la cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la secolul al XIX-lea. Autorul desfășoară această perioadă în istoria orașelor ca cea a dezagregării regimului feudal și a apariției raporturilor capitaliste de producție în domeniul producției industriale. El subliniază deosebirile care au existat de la regiune la regiune constatând totuși că ultimul sfert al secolului al XVIII-lea marchează începutul descompunerii regimului feudal și începutul procesului de acuñutare primitivă a capitalului. El arată că acest proces a fost lent și deosebit de anevoios mai cu seamă în agri-

cultură. În capitolul al patrulea al lucrării sale N. Todorov încearcă să formuleze, să circumstăneze trăsăturile generale și specifice ale procesului istoric de trecere de la feudalism la capitalism în viața urbană din Balcani și în întreaga dezvoltare social-economică din această zonă. Chiar dacă generalizările făcute de autor în unele privințe sunt susceptibile de discuții, de precizări și nuantări, încercarea profesorului N. Todorov va reține, fără îndoielă, atenția specialiștilor. Avem în față o primă încercare sintetică, fundamentală mai pe larg, de pe pozițiile concepției materialismului istoric, de pe poziții marxist-leniniste, a întregului proces istoric de evoluție economică și socială. De la aspecte generale, teoretice autorul încearcă să coboare la realități concrete, la deslușirea rămănilor în care elementele capitaliste apar mai repede, unde organizarea breslelor este spartă de noile relații capitaliste. În acest context este tratată problema, trăsăturile specifice ale dezvoltării organizării breslelor în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Un paragraf aparte, extrem de interesant, este consacrat apariției figurei capitalistului întreprinzător și organizator de manufacțură capitalistă. Se oprește pe larg asupra activității firmei Gjum-jusgerdan, furnizatoarea principală a vestimentelor pentru armata turcă. Acest întreprinzător, la început șeful corporației abagilor din Plovdiv, a organizat o manufacțură dispersată ajungind să producă anual cu 500 de lucrători pînă la 11–12 mii de baloți de postav aba. În sfîrșit, tot în cadrul acestui capitol, autorul se referă și la primele fabrici apărute în zona balcanică a Imperiului otoman.

Un amplu capitol consacrat N. Todorov aspectelor demografice ale dezvoltării orașului balcanic în secolul al XIX-lea. Pornind de la consemnarea generală a populației din 1831, primul recensămînt din Imperiul otoman, autorul analizează datele referitoare la cinci regiuni (Ohrida, Dunărean, Bitolia, Solum și Bosnia), mai întîi sub raport etnic-confesional. Din aceste date rezultă că creștinii constituiau aproape două treimi din populație, era foarte mare între 33 și 42% totalul populației musulmane. Urmează apoi analiza datelor recensămîntelor din 1851 și 1871–1874 și pe alte regiuni ale Peninsulei Balcanice. Într-un paragraf aparte, cu date foarte interesante, este însășițată evoluția demografică a Greciei și Serbiei, iar în acest cadru general demografic este analizată dezvoltarea populației urbane din mai multe puncte de vedere. Este interesant faptul că în două decenii și jumătate populația urbană în Grecia s-a dublat, în schimb pentru o asemenea creștere demografică pe scara întregii țări au fost necesare patru decenii. În Serbia

la 1866 proporția populației urbane față de cea a întregii țări era aproape de 10%. În schimb în Vilaietul Dunărean, care în mare acoperă teritoriul Bulgariei de azi, au existat la această dată 45 de orașe cu o populație de peste 161 mii de suslute. Sofia avea pe atunci o populație de 6.770 de suslute, orașe ca Varna, Vidin, Plevna, Sumen și Ruse fiind înai mări. N. Todorov analizează și procesele migratorii interne. El susține că Vilaietul Dunărean avea o populație urbană mai numeroasă chiar decât Serbia sau Grecia, care depășea procentul de 10–12% din totalul populației. Din punct de vedere etnic ea era compusă mai ales din bulgari și tureci.

În ultimul capitol al lucrării sale, autorul însăși sează datele referitoare la compoziția populației urbane din Vilaietul Dunărean din punct de vedere social și profesional. El arată că 46% din orașeni erau meșteșugari, 16% — negustori. Era mare numărul orașenilor care trăiau din agricultură; apropiindu-se de 19% din populația orașelor. Multe orașe aveau la mijlocul secolului trecut un pronunțat caracter agrar, fiind dezvoltată în special viticultura și legumicultura. În aceeași perioadă populația salariată din orașe reprezenta doar 12%, orașele având un nivel deci relativ scăzut de evoluție capitalistă. Predominant răminea elementul de mic meseriaș și negustor. Existau în total peste zece mii de ateliere și de magazine aflate în mîna a 4500 de proprietari, și care valorau 40 de milioane de grosi.

„Analiza materialului documentar indică o diferențiere materială și socială considerabilă a populației urbane” — constată N. Todorov. Cea mai mare parte a meșteșugarilor, indiferent de brașa în care lucrau, erau mici producători, avind un venit modest. Pătura cea mai bogată era compusă însă din mari proprietari de terenuri imobile și din marii comercianți.

N. Todorov surprinde dezvoltarea rapidă a diferențierii sociale mai ales începînd din deceniul al șaselea. A crescut foarte repede numărul elementului salariat care a ajuns să reprezinte spre sfîrșitul acestui deceniu un sfert din populația urbană.

Profesorul N. Todorov încearcă să sintetizeze concluziile ce se desprind din cercetarea evoluției orașului balcanic în secolele XV – XIX. Astfel, el arată că în secolele XV – XVI în Peninsula Balcanică așezările urbane dețineau un loc important, sugerind ideia că din acest punct de vedere zona studiată nu răminea în urmă față de alte zone răsăritene ale Europei. Fenomenul — susține savantul bulgar — nu poate fi explicat cu un singur factor. Poate pare paradoxal, dar N. Todorov arată că printre factorii care au favorizat dezvoltarea așezărilor urbane

după instaurarea dominației otomane a fost aceea a „eliminării barierelor politice și economice care împărtăreau în evul mediu țările balcanice și Bizanțul”. Savantul bulgar consideră că lichidarea privilegiilor orașelor italiene a favorizat ridicarea vieții urbane interne în Balcani în această perioadă. A existat apoi o tradiție de viață urbană în această regiune încă din antichitate, care nu a fost fără urmări în dezvoltarea orașelor în perioada feudală, în perioada de după stabilirea stăpinirii otomane. N. Todorov respinge părerea după care feudalitatea otomană ar fi fost creatoare de civilizație urbană subliniind dimpotrivă că elementul ture așezat în orașele din această zonă era compus cu precădere din meșteșugari. Totodată profesorul N. Todorov subliniază că analiza întregii construcții sociale-economice a orașelor, a reglementării privitoare la târguri, la bresle arată că normele sociale în care se desfășura activitatea au fost definite. Aprecindând rolul organizării breslelor autorul înclină să sublinieze rolul lor pozitiv în asigurarea unui cadru prielnic producției meșteșugărești.

În ce privește evoluția diferențierii sociale N. Todorov arată că după o perioadă în care se constată o pronunțată pauperizare, cînd populația săracă ajunge să reprezinte 87% din orașeni, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea asistăm, cel puțin aşa arată exemplul orașelor Vidin, Ruse și Sofia, la o îmbunătățire a situației materiale a populației orașenești, cînd proporția păturii mijlocii a crescut simțitor. și în această perioadă însă pătura cea înai bogată este compusă din elemente ale administrației locale otomane și din unii reprezentanți ai tîrgovitimi.

Rezultatul principal al dezvoltării vieții urbane din secolul al XVIII-lea a constat după N. Todorov din formarea clasei burgheze la diferențele popoare balcanice. Autorul vorbește încă din această perioadă de o burghezie greacă, bulgară și sîrbă, care pe lîngă funcția economică începea să îndeplinească un rol tot mai activ în viața obștească și în administrația locală. Această teză atît de categoric afirmată de autor rămnîne încă, după părere noastră, de dovedit de viitoarele cercetări. Amintim numai faptul că existența clasei burgheze presupune în același timp prezența proletariatului. Nu poate exista una fără alta, dar această parte a mecanismului social nu este încă demonstrată de autor. Poate în anumite zone ale Peninsulei Balcanice fenomenul va putea fi dovedit. Este însă plină de interes constatarea făcută de profesorul N. Todorov în privința caracterului specific al evoluției raportului dintre clasele sociale în Imperiul otoman față de alte părți ale Europei. El arată că în secolul al XVIII-lea în Europa apuseană și în Rusia „s-au închegat

statele naționale sau multinaționale puternice, în care națiunile dominante erau purtătoare ale noilor relații capitaliste, în timp ce în Imperiul otoman purtătoare ale relațiilor capitaliste deveneau popoarele "subjugate".

Industria capitalistă în Imperiul otoman, ca de altfel în multe alte părți s-a impus mai întâi în ramura producției textile, în care au apărut multe manufacțuri. Mai ales acele manufacțuri au cunoscut o situație înfloritoare în prima jumătate a secolului al XIX-lea care aveau asigurate comenzi ferme sau piețe de desfăcere mai îndepărtate sigure.

Organizarea în bresle, care cunoscuse în Balcani o dezvoltare deosebită în prima jumătate a secolului al XIX-lea „a reprezentat

după constatarea lui N. Todorov – o forță reală în viața economică a orașelor". Interesantă nu se pare încercarea făcută de autor de a prezenta caracterul dublu al acestei organizații, în fruntea cărora erau „elementele burgheze". El constată că elementele burgheze nu erau interesante în această perioadă în dezagregarea organizării în corporații de tip precapitalist. Acest fenomen interesant se explică, după autor, prin condițiile generale și specifice existente în Imperiul otoman. Pe de o parte organizațiile corporatiste din orașe din punct de vedere al domniașicii politice și al fiscalității erau sprijinite

de stăpinirea otomană, dar din punct de vedere economic oferea un cadru de apărare față de această stăpinire, un cadru care – constată autorul – era prielnic dezvoltării capitaliste mai ales în ramura textilă.

Chiar și această incompletă înșiruire de concluzii și constatări făcute de profesorul Nikolai Todorov arată că ne aflăm în fața unei sinteze de mare interes științific, care ridică multe probleme. Unele concluzii se bazează pe un material parțial sau pe cercetarea mai intensă doar a unei zone. Este nevoie de noi cercetări ca alte constatări să fie verificate în lumina noilor date aduse în circuitul științific. În stadiul actual al cercetării monografia profesorului N. Todorov însumează tot ce este de valoare în rezultatele obținute pînă acum și pe baza unei investigații proprii o reală contribuție ce deschide noi orizonturi. Astfel, concluziile pe care le-a tras autorul constituie un punct solid de plecare și în confruntarea de păreri asupra problemelor abordate, monografia profesorului Nikolai Todorov nu va putea fi ignorată, de ea va trebui să țină seama cercetările viitoare. În aceasta și vedem valoarea deosebită a acestei cărți.

L. Demény

WILLIAM H. McNEILL, Venice. The Hinge of Europe 1081–1797. Chicago and London, The University of Chicago Press, 1974, XVI + 334 p.

Profesor la prestigioasa Universitate din Chicago, William H. McNeill este autorul unor importante sinteze istorice¹ care, încă din 1964, i-au adus premiul național american pentru studii de istorie. Pentru profesorul

McNeill, ceea ce apare ca esențial este înfățișarea unui vast tablou de ansamblu, cuprinzind o zonă foarte largă în care se încrucisesc interesele și influențele politice și culturale reprezentate de mai multe civilizații sau state. Un asemenea tablou l-a zugrăvit istoricul american în lucrarea sa din 1964 intitulată *Europe's Steppe Frontier, 1500–1800* (1964); *America, Britain, and Russia: Their Cooperation and Conflict* (1968); *The History of the Human Community: The Rise of the West* (1970) și recenta sinteză *A History of the World* (1974). Lucrarea profesorului McNeill asupra Veneției poate fi comparată cu aceea a istoricului englez D. S. Chambers, *The Imperial Age of Venice, 1380–1580* (Londra, 1970), ca și cu lucrările mai vechi și mai noi datorate unor istorici ca Fernand Braudel, Eric Cochrane, T. Bentley Duncan, Deno Geanakopulus, Arcadius Kahan, Armando Sapori, Roberto S. Lopez, Marc Antonio Bragadin, Gino Luzzatto, R. Cessi, și cu numeroasele studii ale marelui istoric american Frederic C. Lane, specialist în istoria Veneției.

Noua sinteză consacrată Veneției reia tema convergențelor, și, în mare măsură, și spațiul geografico-istoric înfățișat în lucrarea din 1964. Dar de data aceasta este vorba de o acțiune precumpărătorilor maritimă și comercial-culturală, în vreme ce în lucrarea anterioară precumpărătorii considerațiuni politice și înaintarea se făcea mai ales pe uscat.

Veneția apare, în concepția autorului, ca puterea europeană care a contribuit mai mult decât oricare altă la menținerea contact-

tului economic și cultural între cele două jumătăți ale Europei, cea apuseană și cea răsăriteană, vreme de aproape șapte veacuri. Titlul însuși al lucrării profesorului McNeill, *Venice, the Hinge of Europe*, indică precis intenția urmărită, prin metafora termenului *hinge* (balama, țălină, sănierză, pivot).

Veneția a jucat astfel, în concepția autorului, rolul esențial de verigă, de placă turantă între Est și Vest, mai întâi în Măriana și în măriile adiacente (inclusiv Marea Neagră) și apoi pentru întreaga Europă, din Flandra până în Rusia și în Balcani, ca și pentru Asia anteroioară și pentru Africa de nord-est. Vreme de șapte veacuri, și anume de la brusca înălțare a civilizației latine, pe la mijlocul secolului al XI-lea, până la catastrofa suferită din partea lui Napoleon care, în 1797, a cedat pur și simplu Venetia Imperiului habsburgic, cetatea lagunelor a reprezentat cheia istoriei și a culturii Europei mediteraniene, așa cum prezintă foarte documentat istoricul american teza sa.

Probleme de istorie comparată, de istoria culturii și de istorie economică, dar și substanțiale probleme de infrastructură, de sociologie istorică. Care au fost teme istorice succesorului Venetiei? Cum se explică faptul că, dintre toate cetățile italiene concurente: Amalfi, Pisa, Genova, Milano, Florența, Venetia singură a supraviețuit atât de mult? Pe ce condiții geo-istorice, pe ce structuri instituționale, s-a clădit supremă și durabilitatea statului venetian? Și, în cele din urmă, care au fost factorii, subiectivi sau de conjunctură, care au subrezit structurile atât de vremie trainice ale Venetiei, sau le-au redus considerabil valoarea? Iată tot atâtea întrebări care luminează, o dată cu istoria cetății lagunelor, întreaga istorie medievală și modernă a continentului european.

Autorul adoptă o periodizare pe care, în general, au folosit-o și alți istorici ai Venetiei. Anume, între 1081–1282, Venetia beneficiază de marele avînt maritim al Europei latine și de marele avînt maritim al orașelor italiene, instituția cavalerismului și consecința ei supremă, cruciadele, constituind elementul expansiv și motor al Venetiei ca și al Europei apusene, spre răsărit. Între 1282 și 1481 Venetia, după ce a izbutit să înălțe, prin instigarea *Vecernilor siciliene*, unificarea Italiei sub egida dinastiei angevine, face figură de mare putere europeană, pe plan economic și financiar ca și politic și cultural. Între 1481–1669, în urma expansiunii otomane și a constituirii formidabilei flote turcești, Venetia rămîne o putere europeană marginală, dar joacă încă un rol important ca intermedier între Apus și Răsărit, mai ales prin rămășițele Imperiului ei mediteranian (Cipru, Creta, Insulele Ionice), prin stăpinierea Italiei nord-estice și prin centrele ei cultu-

rale, în frunte cu Universitatea din Pavia, devenită venețiană din 1405. Epuizantul război pentru Creta (1645–1669) va da însă o lovitură fatală puterii venețiene, care, cu toate vitejile dogelui Morosini, cuceritorul Moreci, va pierde treptat aproape toate pozițiile ei și, devenită un stat arhaic, va fi spulberată printr-un simplu decret al lui Napoleon Bonaparte.

Autorul nu cercetează începuturile statului venețian² și își începe analiza cu marele avînt maritim al Venetiei, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, paralel cu brusca expansiune, pe uscat și peste mări, a cavalerismului european³ al căruia virf de lance au fost normanzii lui Robert Guiscard, cuceritorul Italiei meridionale între 1059–1071. Expediția balcanică a lui Guiscard, între 1081–1085, a reprezentat o primejdie de moarte pentru Bizanțul împăratului Alexios Comnenul, incapabil să reziste șărjilor cavaleriei grele normande. Această situație l-a determinat pe împărat să acorde Venetiei celebrul hrisov din 1082 prin care îi da dreptul de a face comerț (export și import) liber la Bizanț și în aproapele întregul Imperiu (cu excepția Mării Negre), fără a plăti taxe vamale⁴. Privilegiu exorbitant, care a așezat Venetia de la început într-o poziție privilegiată față de rivalele ei italiene, în epoca cruciadelor, de care se vor folosi Genova încă din 1097–1098 și Pisa în 1099 pentru a obține antrepozite pe coasta siriană în schimbul marilor servicii făcute cruciaților și statelor lor.

Venetia nu a putut beneficia de la început, ca rivalele ei, de conjunctura cruciadei I-a, din cauza complicațiilor ei în Adriatica unde Ungaria, în urma legăturii definitive cu regata Croației (1102), amenință, prin Dalmatia, monopolul maritim venețian. În 1104 Venetia, silită de inundări să-și transfere centrul pe Rialto, își construiește, după model bizantin, celebrul arsenal, care va ajunge curând să aibă o producție de masă, șicusă și lucrători fiind în stare să asambleze o gală în cîteva ore. Arsenalul va deveni cheia puterii

² Pentru aceasta se poate încă folosi celebra sinteză a lui Heinrich Kretschmayr (Gotha, 1905) sau manualul comod al lui Charles Diehl, ca și recentele istorii ale Venetiei scrise de Gino Luzzatto și Roberto Cessi.

³ Reluind teza lui Marc Bloch (1931), autorul consideră că i-au trebuit trei veacuri cavalerismului european ca să-și asigure infrastructura socio-economică în stare să-i prilejuiască expansiunea.

⁴ Autorul are grije să prezinte hrisovul din 1082 ca fiind emis în virtutea unei siccii tipic bizantine, și anume aceea că Venetia facea la acea dată parte din Imperiu, desigur dogele era ales de popor.

comerciale și navale venețiene, răminind pînă la urmă sără rival în Mediterana. Dar, încă din primii ani de la instituirea arsenaliului, marina venețiană va fi în măsură să facă, pe tot, față adversarilor: între 1118 regelui Ungariei, în 1122 bazilelui Ioan Comnenul — amenințat de o flotă venețiană de 100 de corăbii ducând 15.000 de corăbieri și ostasi în 1121 Egipțului, împotriva căruia Venetia se instalează în cetatea Tirului de unde apără pe mare regatul Ierusaliniului. În sfîrșit, în 1125, o flotă venețiană cucerește Split ocupat de unguri. Toate aceste demonstrații ale puterii navale venețiene îl silesc pe Imperatorul Ioan Comnenul să confirme privilegiul comercial acordat prin hrisovul din 1082 de tatăl său.

Într-o jumătate de veac, Venetia îzbutise să-și creeze structurile trainice pe care de-acum înainte se va sprijini expansionismul ei economic, politic și cultural. Este momentul, pentru autor, să zăbovească puțin asupra mecanismului temeinic, suplu, elastic — reprezentat de aceste infrastructuri esențiale. Perspectiva comparativă, predilectă autorului, îl îngăduie formulări esențiale și revelatoare.

Expansiunea maritimă venețiană s-a produs, într-addevăr, într-un spațiu naval, acela mediteranian, dominat de multe secole de flotele arabe, în luptă cu cele bizantine; spațiu în care se infiltraseră de curînd galerele altor state-cetăți italiene: Amalfi, Pisa, Genova, Investigația va căuta deci să deslușească, într-o permanentă perspectivă comparativă, elementele specifice care au îngăduit Venetiei să-și surclasze rivalele care-i puteau disputa hegemonia Meditaranei. Anume, flotele arabe, bizantine, amalfitane, pisane și genoveze.

Investigația pornește de la o infrastruktură pur materială. Anume, problema lemnului necesar noilor construcții navale, deci problema pădurilor în hinterlandul mediteranian.

În jurul anului 1000 s-a produs, afirmă autorul, un fenomen de o importanță istorică esențială. Anume, penuria stăruitoare a lemnului de construcții navale necesar flotelor musulmane. Pădurile Asiei anterioare, care alimentaseră flotele antichității, și cele ale Marocului, fuseseră sleite. În schimb, văile, cu abundente precipitații, ale Alpilor, dispuneau de un lemn abundant și corespunzător, de care s-au folosit porturile italiene pentru șantierele lor navale⁵, vreme de multe veacuri.

⁵ E posibil ca implantarea sarazinilor pe coastele muntoase ale Provenței (la La Garde-Freinet, Fréjus, Saint-Tropez și Toulon) și înverșunarea cu care s-au menținut aici, în văile Alpilor, în tot decursul secolului al X-lea, să fi urmărit, pe lingă pradă, și exploatarea pădurilor locale.

Bizanțul își păstrase însă, în Anatolia și, după campaniile Imperatului Vasile al II-lea Bulgaroconul, în Balcani, păduri prielnice exploatare lemnului necesar construcțiilor navale. Dar, așa cum a dovedit temeinie Ilélène Ahrweiller, în recenta ei lucrare de sinteză, *Byzance et la Mer* (1966), strădaniile bazilelor bizantine, în secolele IX-XII, au izbutit, mai ales sub Nikefor Phocas și Aleios Comnenul, să reconstituie *marina de război bizantină*, nu și ceea comercială, cel puțin pentru apele Mediteranei. Sistemul birocratic, etatist, specific structurilor bizantine administrative, s-a dovedit apt pentru reconstrucția flotei militare, nu și pentru elaborarea unui sistem elastic economic, comercial și naval.

Cadrul comparativ de mai sus, îngăduind explicația eliminării a doi din cei mai primejdișoși rivali potențiali ai Venetiei, reduce problema la o dispută a preeminenței navale în Mediterana între orașele italiene⁶. Aici analiza, răminind orientată comparativ, devine și mai strînsă, prilejuind o prețioasă elaborare a unor modele politico-sociologice și administrative.

Infrastructura materială: păduri pentru procurarea unui lemn de construcții navale, și existența unui bogat hinterland agricol, există pentru aproape toate statele-cetăți italiene⁷. De asemenea, infrastructura cetățenească s-a putut realiza în bune condiții în toate aceste cetăți, prilejuind un efort colectiv susținut, energetic și inteligent, în cadrul *comunei* venețiene, genoveze, pisane, milaneze și florentine. S-a instituit astfel o *sinergetică* care, dispunind de resurse materiale practic modeste, dar, comparativ, suficiente, pentru perioada fărăimițării feudale, a prilejuit, după formula pregnantă a marelui istoric american al Venetiei Frederic C. Lane, o „organizare a violenței”⁸ cu consecințe pozitive pe plan economic și militar.

Venetia a izbutit totuși să permanețe și să perfecționeze acest *cadrul sinergetic*, comun tuturor signoriilor republicane italiene, prin următoarele practici, analizate de McNeill:

1. Prilejuirea juridică a procesului de reinvestiție a capitalului realizat prin comerț

⁶ Cu intervenția sporadică a marinei catalane bazate pe Barcelona și Baleare.

⁷ În cazul Genovei, hinterlandul era mai sărac, dar proximitatea regatului arelat și a Franței suplea necesităților alimentare ale cetății.

⁸ F. C. Lane: *Economic Consequences of organized Violence*, studiu publicat inițial în *Journal of Economic History* (18/1958, p. 401—417) și republished in *Collected Papers*, Baltimore, 1966, p. 412—428.

naval, îngăduindu-se astfel o rapidă acumulare capitalistă, înlesnită și de un sistem de stat de plafonare a dobinzii.

2. Precumpanirea considerentelor economicice față de cele politice, prin trecerea funcțiilor politice și administrative în mîinile marilor familii de neguțători, pepiniere ale viitorului patriciat. Veneția a asigurat astfel armoniosa conlucrare a energiilor economice și politico-administrative, cu tendință permanentă a subordonării celor din urmă celor dintii⁹, ceea ce a asigurat intereselor comerciale ale cetății lagunelor aceea constantă „rentă de protecție” de care păinește Lane.

3. Instituționalizarea juridico-economică a unui sistem de asociere și de participare suplă a capitalurilor și a inițiatiivelor „manageriale”, prin societăți constituite *ad-hoc*, dar și prin *colleganze*, societăți mai durabile, care s-au dovedit mai suple și mai eficiente decit *commendente* constituite în celelalte state cetății italiene.

4. În sfîrșit, instituții politice stătile, suple, clarvăzătoare, perfect informate¹⁰, în stare să soluționeze intelligent marile probleme puse comerțului Veneției de marile monarhii străbătute de drumurile ei comerciale, navale (Bizanțul, statele islamică) sau terestre (Imperiul german, Franța, regatul Ungariei). Față de cumplita amenințare a monarhiei germane gibeliane, sub Frederic I de Hohenstaufen (Barbarosa), Veneția a participat, împreună cu regatul normand al celor două Sicilii, la Liga Lombardă (1167) și a contribuit la mareea victorie a infanteriei guelfe, înarmată cu lănci lungi, împotriva cavaleriei leite în zale a Impăratului. Victorie care a prefigurat eliminarea calvaleriei feudale de pe chipurile de luptă¹¹.

⁹ Cazul invers s-a produs la Ainalfi care, integrat din 1130 în regatul celor două Sicilii, și-a văzut interesele economice primate de cele politice ale regatului normand și a decăzut foarte repede.

¹⁰ Autorul insistă pe bună dreptate asupra importanței esențiale a serviciului de informații organizat de Veneția, și a serviciului oficial diplomatic, constituit mai ales în 1379.

11 Cavaleria grea, baza militară a sistemului feudal, a întinut, succesiv, trei tehnici militare cărora, pînă la urmă, n-a putut să le dea un răspuns biruitor. Anume, coeziunea infanteriei înarmate cu lănci sau halebarde; forța perforantă a săgeților lungi lansate cu arbalesta sau cu arcurile lungi englez; în sfîrșit, artleria. Arbalesta și artleria au putut fi folosite cu vremea în luptele navale. V. lucrările lui: R. E. Smail: *Crusading Warfare, 1097–1193* (Cambridge, 1956); Ralph W. T. Payne-Gallway: *The Crossbow, medieval and mo-*

de turnarea cruciadei a patra spre Bizanț și evenimentele epocale din 1204 au însemnat triumful Veneției. Stăpîna pe „un sfert și jumătate” (38!) din ţinuturile bizantine, Veneția și-a asigurat baze navale și comerciale esențiale, la Constantinopol, Durazzo, Corfu, Cericgo, Creta (din 1211) etc. Lichidind multiseccularul monopol bizantin în Marea Neagră, și-a putut trimite ecrâbiile la Soldaia, în Crimeea, și le-a interzis rivalelor ei, Genova și Piza, participarea la comerțul Mării Negre, pînă cînd, în 1261, Genova și-a luat revanșă, îngăduindu-i împăratului Mihail VIII Paleologul să recucerească Bizanțul¹².

Epoca de glorie a Vereției va continua pînă în 1481, fiind prilejuită de o serie de importante mutații politice și tehnice. Anume, rapida feudalizare a Imperiului german, după moartea împăratului Frederic II de Hohenstaufen (1250); decadența ireversibilă a Imperiului bizantin restaurat în 1261; noua tehnică a construcțiilor navale, îngăduind sporierea sarcinile utile și, prin folosirea busolei (mai ales după 1270), navigația în Atlantie. Decadența rapidă a celor două mari instituții universaliste ale evului mediu, Imperiul (după 1250) și papalitatea (după 1302) ca și scăderea treptată a importanței cavalerismului feudalizant, prin surclasarea lui de alte tehnici militare și economice-sociale, a coincis cu stabilirea unei legături permanente între cei doi poli economici ei Europei latino-germane: polul italian și cel renano-flamand. Admirul genovez Benedetto Zaccaria înfringe, prin folosirea masivă a arbaleștilor, flota marocană care bloca strâmtoarea Gibraltar, și îngăduie flotelor comerciale ale Genovei și apoi ale Veneției să facă un rodnic schimb de produse cu orașele flamande în tot decursul secolului al XIV-lea, schimb care se practica, de altfel, și pe uscat prin etapele obligatorii ale tîrgurilor din Chambery.

Istoria modernă a Europei începe din elipsa în care monarhiile naționale europene izbutesc să concentreze suficiente forțe

dern, military and sporting; its construction, history and management (London, 1958); Cpt. John F. Guillmarten: *Gunpower and Galley: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the XVIth Century* (1974, folosit de autor în ms).

¹² Abil om de stat, Mihail VIII reia, în 1270, legăturile economice cu Veneția, pentru a beneficia de pe urma concurenței dintre aceasta și prea pretențioasa Genovă. În 1282, Veneția și Bizanț vor fi aliate împotriva expansionismului angevin în Sicilia și, cu concursul complexului politic catalano-aragonez, vor provoca „Vecernile siciliene”.

demografice și economico-financiare, gestionate cumpărat de o birocrație intelligentă, pentru a organiza armate naționale numeroase dotate cu artillerie. Asemenea concentrări depășesc cu mult concentrările similare pe care, în evul mediu, aproape numai orașele italiene, și cel mult monarhiile centripele (germană, engleză sau spaniole), le putuseră realiza sporadic.

Surelasate în acest domeniu, Venetia și Genova au izbutit, prin strădania inventive, să supraviețuiască la niveul de mari puteri și apoi de puteri de rangul al doilea. Venetia și-a depășit curând rivala genoveză, nu numai prin marea ei victorie finală din războiul „de la Chioggia” (1378 – 1381), dar mai ales prin asigurarea *continuității guvernamentale*, puse la adăpost de orice tulburări majore vreme de 500 de ani (1297 – 1797)¹³. Dar din clipa în care, în 1481, Imperiul otoman începe să-și organizeze marina de război, marina venetiană va fi redusă tot mai mult la defensivă, pierzind, neconitenit, bazele cuceririle în Mediterana orientală: Argos (1662), Cipru (1571), Creta (1669). Venetia își va apăra însă cuceririle în Italia, pe „terra firma”, împotriva puterilor străine care, în seură vreme, vor pune capăt independenței celorlalte state italiene: Milano în 1499, Napoli în 1503, în vreme ce Genova și Florența erau silite să accepte alianțe care le reduceau mult autonomia politică. Grație structurilor ei și politicei ei abile, Venetia a izbutit, plină în 1797, să evile această soartă și să-și păstreze, neșirbită, autonomia politică, împotriva încercărilor succesive ale turcilor, Împăratului german, regelui Franței și, mai ales, ale regilor Spaniei, de a o supune. De asemenea, față de pretențiile intransigente ale papalității, Venetia și-a menținut,

cu îndărătnicie, autonomia culturală, în virtutea ambițioasei formule: „Veneziani, poi Christiani”.

Această politică suplă șiabilă i-a îngăduit Venetiei nu numai să supraviețuiască mai mult decât toate rivalele ei italiene, dar și să-și continue, pînă în plin secol al XVIII-lea, misiunea culturală și civilizatorie de punct de legătură între Apus și Răsărit și de placă turnantă a economiei și culturii mediteraneiene. Autorul insistă asupra importanței majore a Venetiei ca metropolă culturală, mai ales între 1481 – 1669, prin prilejirea contactelor fecunde între oamenii de cultură ai Apusului și ai Răsăritului, la Universitatea din Padova, în colegele venețiene din Mediterana orientală și din insulele Ionice. Neocelenismul li datorește mult Venetiei, după cum li datorește și toate țările ortodoxe, Rusia, țările balcanice și țările române, ai căror invățăți au găsit la Padova un focar de cultură prea puțin dominat de intoleranța Contrareformei. Fanarioții au fost mult influențați de climatul politic-economic și cultural menținut de Venetia în Mediterana orientală. Si una din ultimele lucrări tipărite la Venetia, în 1782, va fi celebra *Philokalia*, monumentală operă de evlavie și de mistică ortodoxă întocmită de sfântul Nicodim Haghioritul (1748 – 1809), călugăr la sfântul Munte și promotorul unui curent de evlavie înrudit cu hesihastismul din evul mediu. Si, dacă prinii dragomani fanarioți ai Portii, Panaiotis Nikoussios și Alexandru Mavrocordat, au invățat la Universitatea venețiană de la Padova, cel dintâi exponent politic al politicei independente a Eladei, Ioan Capodistria s-a născut, și a fost educat în linerețe în insula Corfu, una din ultimele rămășițe ale mărețului Imperiul colonial mediteranean al Venetiei. Pînă și după dispariția republicei lagunelor ea stat independent, misiunea culturală a Venetiei n-a inceput să-și producă roadele, unind lumea veche și lumea nouă, după cum unise, atâtveacuri, spiritul răsăritean de cel apusean.

Dan A. Lazărescu

¹³ Această continuitate și unitate politică nezdruncinată vor provoca freevent admirarea contemporanilor. V. studiul lui William J. Bouwsma: *Venice and the Defense of Republican Liberty: Renaissance Values in the Age of Counter-Reformation* (Berkeley-Los Angeles, 1968).

R E V I S T A R E V I S T E L O R

* * * *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, t.X (1973), 698 p.; t. XI (1974), 384 p.

Periodic al prestigioasei instituții de cercetare științifică ieșene, *Anuarul înmagazinază* în ultimele sale două apariții un substanțial volum de studii, comunicări, note, recenzii, aparținind atât istoricilor de aici cât și celor din alte centre, realizate la un bun nivel științific și documentar, caracteristici care constituie o trăsătură constantă a publicațiilor pe care ne propunem să le prezentăm.

O primă constatare relevă faptul că, receptiv la sugestiile venite din afară, redacția *Anuarului* a introdus unele modificări în structura numerelor (mai ales a tomului X), alături de obișnuitele compartiamente „Studii și comunicări” și „Miscellanea”, apărând rubrici consacrate aniversării unor personalități sau axate pe o tematică specială. Am mai remarcat, de asemenea, disproporția (ca număr de pagini) dintre cele 2 tomuri, datorată probabil unor necesități editoriale.

Pentru cercetătorii istoriei medievale a României materialele cu acest profil inserate în cadrul celor două volume sint de o reală utilitate; ele aduc interesante contribuții, oferă puncte de vedere și interpretări noi. Astfel Ștefan S. Gorovei în contribuția sa *Îndreptările cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* (X, p. 99–121) bazat pe o interpretare personală a unor pasaje din cronică lui Matteo Villani și pe reluarea unei așertări din 1937 a lui N. Iorga, propune o nouă cronologie a voievozilor moldoveni din această perioadă. În cadrul acestei interesante ipoteze de lucru anul instalării lui Dragoș în Moldova ar urma să fie 1347, în acest context moartea lui Bogdan I fiind plasată două decenii mai tîrziu.

Se impun atenției de asemenea cele două substanțiale materiale realizate de Constantin A. Stoide. În cel dinții, *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447 și 1450* (X, p. 163–191), autorul încearcă să elucideze evenimentele – încă controversele în istoriografia noastră – petrecute în intervalul amintit. Părerea sa este că, datorită unei conjuncturi destul de complexe, Iancu de Hunedoara nu a putut impune pe protecțiatul său Vladislav, pe tronul Țării Româ-

nești, reușind să realizeze acest lucru abia trei ani mai tîrziu, în împrejurări de astă dată favorabile, ce-i permit să înlăture de la domnie pe Vlad Tepeș.

Pe o viziune originală, nu lipsită de interes, este construit și al doilea studiu al istoricului ieșean, intitulat *Frâmlinări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea* (XI, p. 63–91). După ce în prima parte sunt expuse împrejurările venirii pe tron în 1552 a lui Alexandru Lăpușneanu, ca și unele conflicte ale acestuia cu grupările boierești ce-i erau ostile. În partea a doua a articoului sunt menționate eforturile lui Ion Vodă cel Viteaz de a-și consolida domnia, raporturile sale cu boierimea și clerul autohton. Recurgind la o atență și minuțioasă analiză a izvoarelor, coroborind-o și cu elemente comparatiste, cercetătorul evidențiază faptul că politica lui Ion Vodă față de cler și boieri n-a fost chiar atât de dură cum se consideră pînă în prezent, afirmando că „numai împrejurările și scurtimarea domniei lui Ioan Vodă nu i-au permis să-si creeze mai puternice legături în cler” (p. 89).

Deschis specialistilor din toate centrele de cercetare din țară, periodicul amintit include în paginile sale materialele semnate de doi cunoaști istorici bucureșteni: Manole Neagoe și Nicolae Stoicescu. Primul, ocupindu-se de un aspect *Din vechea organizare militară a țărilor române*. Cetele boierești (X, p. 151–161) oferind o nouă interpretare unor documente (ce au servit lui Ion Bogdan ca bază unor studii pe această temă) consideră că rolul și importanța care s-au acordat ceteilor boierești de la noi au fost exagerate, și că aceste formațiuni militare datorită diferenței substanțiale între termenii de comparativ nu pot „sta alături de banderile nobiliare din Europa occidentală” (p. 160).

La rîndul său, N. Stoicescu, ocupindu-se de un fenomen neîntîlnit încă în alte țări (*Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVII: mularea dregătorilor dintr-o țară în alta*, XI, p. 251–256) explică acest fenomen prin interesul pe care-l aveau domnii ce-si aduceau demnității cu ei de a fi siguri de loialitatea

aparatului de conducere din țara respectivă. Autorul consideră că mutarea dregătorilor amintiți din Moldova în Tara Românească și invers a avut ca consecințe strângerea relațiilor politice dintre cele două țări, mai buna organizare a dregătoriilor respective, și mai ales o adus o contribuție de seamă la întărirea conștiinței unității naționale.

Consecvent unor mai vechi preocupări consacrate aprofundării unor aspecte importante ale istoriei economice a Moldovei, D. Viteu (*Exploatarea sărăt în Moldova pînă la 1828*, XI, p. 7–36) își propune să urmărească evoluția acestei ramuri de producție – sursă de venituri și în același timp meșteșug de-a lungul timpului, de la primele mențiuni scrise pînă la începutul secolului trecut.

În tomul X Leon Șimanschi și Georgeta Ignat publică parte din două studiulor lor având ca obiect *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (p. 123–119). Analiza formei documentelor, a procedurii diplomatici și a îndatoririlor diaconului domnesc conduce pe cei doi autori la concluzia că domnia lui Roman I (cca. 1392–1394) a marcat începutul cancelariei centrale de stat, fenomen ce reflectă o anumită stabilitate în politica internă moldovenească. Continuindu-și investigația pînă la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, cei doi istorici consideră că în perioada cercetată, cancelaria domnească nu numai că s-a menținut, dar a făcut și unele progrese.

Noi precizări în legătură cu numele orașului Iași aduce Alexandru Andronic (X, p. 83–98). Utilizind mărturii recente scoase la lumină de săpăturile arheologice, autorul demonstrează spulberarea asemjumii potrivit căreia numele orașului ar fi provenit de la un vechi trib sarmatic iazigii, localizați astăzi cu precizie la Daruvăr (R.S.F. Iugoslavia). Dintre numeroasele ipoteze referitoare la originea numelui vechii capitale a Moldovei, Al. Andronic optează pentru soluția propusă de Constantin G. Giurescu, care reluind pe D. Cantemir, a considerat că „orașul Iași și-a putut lăuda numele de la un Iaș intemeietorul sau stăpinul la un moment dat al așezării”.

O serie de probleme ale politicii externe a Moldovei feudale sunt abordate de D. Ciurea și Veniamin Ciobanu. Primul autor, în studiul său *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea* (XI, p. 1–17) evidențiază complexitatea poziției internaționale a statului moldovenești în această perioadă istorică frântăță, în care autonomia sa politică era în perinanță amenințată de interesele polone și turcești. La rîndul său, Ven. Ciobanu, urmărind *Raporturile turco-poloneze și Moldova de la pacea de la Karlowitz pînă la 1714* (X, p. 183–197) pune în evidență faptul că conflictul dintre Poarla

Otomană și Polonia a avut consecințe nefaste asupra Moldovei devenită teatru de operațiuni militare, supusă jafurilor și prădăciunilor și analizează, pe acest fundal, eforturile de mediere ale domnilor moldoveni din această perioadă, care urmăreau crearea unei situații stabile favorabile dezvoltării țării.

În cadrul unei rubrici aniversative, prilejuite de înplinirea a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, în volumul X au fost publicate contribuțiiile lui D. Ciurea, ce a schițat *Cteva sublinieri privind opera și concepția istorică a lui Cantemir* (429–434) și respectiv Tahsin Gemil, ce aduce *Știri noi din arhivele turcești privitoare la Dimitrie Cantemir* (p. 435–443).

Un episod mai aparte este urmărit de arhivistul bucureștean Tudor Mateescu care aduce o serie de *Contribuții la istoricul morăritului în Dobrogea în timpul slăpînirii otomane* (X, p. 217–227). O investigație documentară susținută î-a permis autorului să evidențieze vechimea acestui meșteșug în Dobrogea, tipurile de instalații utilizate, poziția autorităților turcești față de industria morăritului, urmele lăsate în solelor de practicanții acestei ocupații.

Studiile și comunicările „Anuarului” avind ca obiect analiza unor aspecte ale istoriei moderne a patriei noastre se remarcă, la rîndul lor, prin varietatea tematică și bogăția lor documentație.

Un interes particular prezintă materialul semnat de Gheorghe Platon, intitulat *Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848* (XI, p. 37–61). Plecind de la o observație a istoricului francez Jacques Godechot, potrivit căreia revoluțiile de la 1848 au fost generate de transformările structurale produse în secolul al XVIII-lea, autorul studiului se străduiește să demonstreze că aceleași cauze generale care au provocat revoluțiile europene au acționat și în cazul Țărilor române. În acest scop autorul analizează, într-o manieră succintă transformările care au avut loc în domeniul agrar, în cel industrial, în situația demografică, ca și mutațiile profunde survenite în mișcarea de idei a epocii. Fără a ne rălaia întruitotul la ipoteza interesantă emisă de autor opinind că, în orice caz, ea deschide o interesantă pistă de cercetare pentru istoriografia noastră, oferind o vizion nouă asupra originilor unui fenomen considerat îndeobște ca aproape elucidat.

Ni se par însă discutabile unele din asemjumile sale cuprinse în articolul amintit. Avem în primul rînd în vedere teza acestuia conform căreia „creșterea producției în cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut consecințe considerabile și complexe asupra

societății românești... creind ceea ce în mod curent se înțelege prin denumirea de problemă agrară". În acest fel istoricul atribuie în mod unilateral, geneza fenomenu-nului amintit unui singur factor, neluind în considerare și celelalte elemente (relațiile de producție, atitudinea clasei conduceătoare, transformările de structură în sinul țărănimii dependente).

În al doilea rînd ni se pare discutabilă afirmația autorului după care „boierimea... se apropie tot mai mult de burghezie prin preocupări și în parte prin mentalitate” (p. 57). În acest caz, autorul, sesizând just apariția acestui fenomen, îl extinde, după părere noastră nejustificat, asupra întregii clase boierești, care considerăm noi, a manifestat numai în parte, nu în totalitatea ei, tendințele amintite de Gh. Platon.

În paginile Anuarului întinute de asemenea o serie de interesante materiale de istorie economică. Astfel D. Vîteu este prezent cu studiul *Preocupări și inițiative privind industria metalurgică din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (X, p. 49–71). După ce schizează cadrul general în care s-a dezvoltat industria metalurgică în perioada menționată, autorul expune încercările unor întreprinzători de a depista zăcăminte cu un bogat conținut metalifer sau de a construi uzine metalurgice. D. Vîteu conclude că pe lîngă factorii de frinare care au stîrnit dezvoltarea acestei ramuri industriale (lipsa de capital, de forță de muncă liberă, de echipament tehnic corespunzător, menținerea suzeranității turcești) au acționat concomitent, „cu intensitate mereu sporită, numeroase elemente de progres” (p. 71).

Cornelius Istrati, în studiul său *Cu privire la exportul de grine din Moldova în anii 1830–1831* (X, p. 199–215) analizează confruntările de opinii din Obșteasca Adunare a divanurilor Moldovei, unde urma să se decidă problema exportului de cereale și precizează hotărîrile luate în această problemă extrem de importantă pentru evoluția favorabilă a economiei Moldovei.

Cunoscută pentru preocupările sale privind demografia istorică, Ecaterina Negruț emite interesante *Considerații privind mortalitatea în orașul Iași între 1832 și 1865* (X, p. 73–92). Bazată pe un inventar al actelor de deces consemnate în registrele parohiale din orașul Iași între anii amintiți, completat cu informații culese din alte documente de epocă, autoarea urmărește evoluția acestui proces de-alungat a peste trei decenii.

Contribuții la studiul unei proprietăți devălmașe-obșteia Putreda este titlul materialului realizat de D. Șandru și inserat în tomul XI al „Anuarului” (p. 92–117), în care autorul urmărește evoluția obștii țărănești din această

localitate buzoiană pe parcursul a aproape patru veacuri. Folosind o largă bază documentară, în majoritate inedită, studiul ilustrează procesul de spoliere și deposedare a țărănumii libere componentă a obștii, de terenurile sale de către marii proprietari.

Un interesant studiu despre *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din 1848 în contextul ideologiei revoluționarilor din ţările române semnează cercetătorul clujean Valeriu Sotropa. După ce expune concepțiile social-politice și juridice care stau la baza proiectului de constituție, autorul examinează principalele dispoziții ale acestuia, în special cele relative la suveranitatea națională, la separarea puterilor și la drepturile cetățeanului. Concluzia autorului este că proiectul de constituție al lui M. Kogălniceanu conține principalele revendicări ale revoluționarilor români de la 1848 și că trăsăturile sale specifice li conferă „un caracter în general progresiv” (p. 211).*

Comemorarea a 100 de ani de la moartea „domnitorului Unirii” este marcată prin inserarea, în tomul X, a două materiale, datele lui D. Ciurea și Leonid Boicu. Cel dintâi, ocupindu-se de *Alexandru Ioan Cuza și rolul personalității* (p. 115–119) fixează trăsăturile care l-au definit pe Cuza-omul politic și diplomatic, relevându-l ca pe un „domn-cetățean”, care și-a fixat un program minim de la căru. Înăpătuire nu s-a lăsat abătut de nici o forță, de nici o atitudine ostilă. La rîndul său, L. Boicu tratînd despre *Innoirea structurii sociale-economice a României în anii domniei lui Cuza-Vodă* (p. 419–452) reconstituie cadrul social-economic în care au fost transpusă în fapt măsurile adoptate în anii domniei lui Cuza, subliniind aportul acestora (și implicit meritele promotorului lor) la consolidarea bazelor noii orînduri, capitaliste. Pilonii de susținere ai noii societăți – arătă autorul – au fost edificați în această perioadă, fără ca prin aceasta procesul să fie pe deplin încheiat, dar în orice caz odată cu aceasta România își facea intrarea în rîndul statelor civilate ale Europei.

Un alt grupaj cuprinde materialele prezente la simpozionul organizat în octombrie 1972 la Iași, cu ocazia înălțării a 90 de ani de la nașterea lui Vasile Pârvan. Cu acest prilej Mircea Petrescu-Dînbovita în *Istoria străveche și spațiului carpato-dunărean în opera lui V. Pârvan* (p. 435–461) analizează contriibuția marecantă a marelui arheolog la mai bună cunoaștere a epocii bronzului și fierului pe teritoriul patriei noastre. Concluzia comunicării converge pe ideea că desii ipotezele de lucru lansate de Pârvan într-o serie de probleme ale perioadei trebuie astăzi substanțial revizuite, opera sa rămîne în continuare un model de „putere de inuncă și capacitate de sinteză”.

Virgil Catargiu ocupându-se de *Cunoașterea istorică, obiectul ei și sensul istoriei la Vasile Pârvan* (p. 475–484) pune în lumină poziția avansată a cunoștinții istorice, care se pronunță împotriva unei istorii factice, descriptiviste, și pledează pentru o atitudine crenatoare, care să evidențieze semnificația și caracterul evenimentelor. Autorul sesizează depărtivă meritele, dar și minusurile atitudinii lui Pârvan față de istorie, care, nefiind bazată pe concepția materialist-dialectică, pune pe primul plan al cauzalității factorului spiritual.

Alexandru Zub, abordând *Probleme ale organizării culturii la Vasile Pârvan* (p. 463–473) subliniază interesul arătat de acesta marilor instituții de cultură, precum și modul în care cunoștința istorică și-a desfășurat activitatea de conducător al unor dintr-o ele.

Un episod al vieții politice românești din perioada primului război mondial este tratat de I. Căpreanu care urmărește contextul în care a izbucnit, factorii care au generat și modul cum s-a produs *Crisa din 1915 a Partidului conservator* (X, p. 255–265).

O pondere destul de mare în economia volumelor (mai ales a tonului X) o au materialele de istorie contemporană. I. Saizu este prezent aici cu două realizări notabile. În studiul intitulat *Cu privire la relațiile economice ale României între anii 1922 și 1928* (X, p. 309–333) el urmărește negocierile duse de statul român pentru a contracta un mare împrumut în străinătate, confruntarea acerbă între liberali și țăraniști pentru găsirea unei soluții în problema financiară. Împrumutul solicitat a fost pînă la urmă perfectat în anul 1928, dar aspirinea clauzelor sale – arătată autorului – va avea, în anii următori, repercușiuni nefavorabile asupra situației finanțelor românești. Al doilea material al aceluiași autor are ca obiect *Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922–1928)* (XI, p. 119–144). Evidențind importantele transformări în compoziția și structura proletariatului din țara noastră în perioada stabilizării relative, cercetătorul ieșean pune în lumină eforturile partidelor burgeze de a-și atrage, prin promisiuni demagogice, această importantă forță motrice a societății românești. Autorul prezintă totodată modul cum aceste probleme au fost reliefate în programele organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare, condițiile grele în care acestea erau nevoie să-si desfășoare activitatea.

Paul Șadurschi urmărește *Aplicarea legilor de reformă agrară în anii 1918–1922 în fostul județ Boloșani* (X, p. 267–295). Semnalând dificultățile întâmpinate în elaborarea studiului datorate greutăților de depistare a materialului arhivistic, P. Șadurschi emite o serie de concluzii asupra modului de desfășurare a acestui proces în regiunea amintită. Se menționează astfel scăderea progresivă a marii

proprietăți (concomitent cu sporirea celei mici) și totodată modul de exploatare a pămîntului de către țărânișea împroprietățită (lipsa unui utilaj agricol corespunzător, ea și a animalelor de povară și tracțiune).

Despre *Relații între partidele politice burgeze în timpul elaborării Constituției din 1923* se ocupă I. Ciupercă (X, p. 335–359), care încearcă să descrie contradicțiile de interese dintre principalele grupări politice burgeze ca și scopurile urmărite de fiecare dintre acestea.

Un subiect adesea neglijat de istoricii noștri – mișcarea pentru emanciparea politică și civilă a femeii – este tratat de Gh. I. Florescu, care se ocupă de modul cum s-a desfășurat ea în anii 1918–1921 (X, p. 295–308). Mișcarea în acest scop, ce urmărea lichidarea poziției de inegalitate politică și cetățenească pe care se aflau femeile din România de atunci a cunoscut o ampliere mai ales în anii ce au urmat primului război mondial, manifestându-se prin petiții, cereri, memorii adresate organelor de conducere ale statului.

În studiul *Îmbunătățiri funciare în bazinul hidrografic al Jijicii. Proiectul din 1938 și aplicarea lui* (X, p. 361–383) D. Șandru tratează încercările de punere în practică a unuia din cele mai ample planuri de ameliorări funciare lansate în România interbelică și luptăjările care au impiedicat aplicarea lui.

Unele aspecte ale situației interne din Germania nazistă în timpul celui de-al doilea război mondial reflectate în directivele lui Goebbels sunt descrise de Janeta Benditer în două contribuții. În ceea dintâi (X, p. 385–397) autoarea urmărește aceste directive ca expresii concrete ale modului de manifestare al propagandei naziste, iar în al doilea (XI, p. 145–153) reconstituie, pe aceeași bază documentară situația internă din perioada amintită, în care falimentul regimului fascist devine tot mai evident pentru masele largi ale poporului german.

Utilizând materiale deja publicate ca și surse inedite, păstrate în Arhivele Statului din Iași, Valeriu F. Dobrinescu descrie viața și activitatea studenților din Iași în perioada cuprinsă între 6 septembrie 1910 și 23 August 1914 (XI, p. 155–166).

Colectivul de redacție al „Anuarului” a avut inspirata idee de a include în paginile acestuia și studii documentare. Primul dintre acestea aparține lui Gheorghe Buzatu și este intitulat *Importanța insurecției naționale antifasciste armate* (XI, p. 1–7). Titlul nu reflectă însă, după părere noastră, în modul cel mai corespunzător adevărata conținut al materialului, deoarece autorul abordează în principal unele aspecte ale modului în care istoriografia străină a apre-

ciat consecințele evenimentelor din august 1914 din România pentru desfășurarea generală a celui de-al doilea război mondial. Al doilea studiu documentar este datorat lui Ion Agri-goroaic și Valeriu Dobrinescu care fac o interesantă trecere în revistă a unor *Probleme ale revoluției democrat-populare din România în unele lucrări străine* (X, p. 419–427).

Două materiale cu caracter istoriografic, având ca punct de plecare activitatea și personalitatea marchii istorice care a fost Mihail Kogălniceanu seunnează Alexandru Zub. În cel dintâi, *Kogălniceanu și Iorga* (X, p. 217–254), Al. Zub încearcă schișarea unei paralele privind formarea celor doi iluștri cărturari, problematica operei lor (mai ales activitatea de editare a surselor istorice), inter-ferențele ideologice și culturale, actualitatea operei și prestigiolui lor. În al doilea, *Cantemir și Kogălniceanu* (X, p. 261–266) autorul încearcă o interesantă analogie între Cantemir și Kogălniceanu, bazată pe tendința comună ambilor de a încadra civilizația românească în contextul circuitului mondial de valori. Utilizând ca argument principal scriserile celor doi mari cărturari, istoricul ieșean conchide că „amindoi... s-au străduit să participe la ieșirea acestuia (a poporului, român n.n.) din izolare, o izolare relativă firește și de integrare în marele flux al istoriei”.

Rubrica „Miscellanea” din tomul XI conține un variat grupaj de materiale semnate de Tahsin Genîl, Constantin Stoide, Dimitrie Gh. Ionescu, D. Ciurea și M. Bordeianu, I. Dîrdală, Adrian Macovei.

La rubrica de „Documente” în cele două tomuri este inserat un mare volum informa-

țional, la a cărui acumulare au contribuit, M. Vătavu, Leon Simanschi, Nistor Ciocan, I. Caproșu, Ion I. Soleanu, Nicos Gaidagis și Paul Mihail.

Publicația asupra căreia ne-am oprit confirmă și la partea a II-a, nivelul valoric ridicat și seriozitatea tratării. Când spunem aceasta, avem în vedere recenzările și notele bibliografice întocmite cu multă competență și spirit critic.

Evidențind meritele alcătuitoilor celor două volume, nu putem în același tip trece cu vederea unele supărătoare greșeli de tipar, care schimbă complet sensul frazei și care, cu puțină atenție puteau fi evitate.

Așa de pildă pare ciudată formularea „Ferdinand, regele românilor” (XI, p. 68) într-un context în care este vorba de anul 1551; anul 1481 este transcris greșit 1881 (X, p. 152); în loc de secolul XVIII apare secolul VIII (XI, p. 61). Provocăcă de asemenea nedumerire legitimă ortografierea numelui Putreda (XI, p. 1) care apare cînd Pudredă, cînd Putredă(?). Am dat numai cîteva cazuri; exemplile se pot înmulți.

Văd înăoaială că aceste scăpări nu umbresc valoarea de ansamblu a publicației recenzate, care reușește să se mențină în continuare la un ridicat nivel științific. Așteptăm aşadar cu interes aparițiile viitoare ale prestigioasei publicații ieșene.

Marian Stroia

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Sătmărenii în lupta pentru socialism, 1944-1974*, Satu Mare, Intr. poligrafică „Crișana” — Oradea, 1971, 295 p.

Dedicată celei de a XXX-a aniversări a eliberării României de sub dominația fascistă și a celui de al XI-lea Congres al P.C.R. a apărut sub egida Comitetului Județean P.C.R. Satu Mare și a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (coordonarea științifică și redacția generală este asigurată de Mihai Fătu, cercetător principal la acest institut, iar redactor de carte este Nicolae Raus de la revista „Anale de istorie”) o lucrare monografică colectivă (majoritatea autorilor sunt localnici) privind istoricile pre-faceri social-economice și politice pe care le-a cunoscut județul Satu Mare în anii construcției socialismului.

În afara primelor două capitoare majoritatea lucrării este consacrată expunerii cronologice a transformărilor socialiste din județ, cu excepția cooperativizării agriculturii, a dezvoltării cultural-ideologice și a activității organizației județene P.C.R. care sunt tratate separat în capitoare speciale. Avind la bază arhivele județenelor de partid Maramureș și Satu Mare, organele de presă locale și unele date de arhivă ale organelor locale de stat, capitoarele privind puternica dezvoltare a forțelor de producție din industria și agricultura județului relevă avântul deosebit al industrializării și al procesului de modernizare a agriculturii socialiste mai cu seamă în ultimul deceniu când s-a pus un accent special pe aducerea județelor în trecut subdezvoltatate (între ele și Satu Mare) la nivelul județelor dezvoltate. Învingând prin abnegația tuturor locuitorilor în frunte cu comuniștii, și datorită sprijinului prompt și masiv acordat de conducerea supremă a partidului și a guvernului, urmările grele ale inundațiilor devastatoare din primăvara anului 1970, județul Satu Mare, acest străvechi colț de țară românească, evocat în trecut mai ales pentru „curiozitățile” sale etnografice, a renăscut la o viață economică și urbanistică-edilitară și mai dinamică după 1970. În prezent, spre pildă, municipiul Satu Mare cu cei

aproape 90 000 locuitori ai săi (cca. un sfert din populația totală a județului) se înscrie printre centrele urbane și industriale ale țării cu cea mai impetuosa dezvoltare. Marca fabricii unor întreprinderi ca „Unio”, fabrica de mașini casnice „1 Septembrie” I. T. Ardeleană”, „Mondiala”, „Soliditatea”, „Tricotex” și altele au dus faima produselor de calitate sătmărene atât în țară cit și în străinătate. În prezentarea datelor, cifrelor, diagramelor care evidențiază pe ani și ramuri de producție ritmul înalt de dezvoltare economică a județului, autorii îmbină cercetarea de istorie economică propriu zisă cu analize și aprecieri de ordin sociografic, permisiunea de trecere în revistă — nu lipsită, de interes cind este cazul, de unele note și considerații critice — a evoluției economiei județului de la o structură și economie subdezvoltată preponderent agricolă în primii ani de după eliberare la puternica afirmare a industriei și în cadrul acesteia a industriei grele, la saltul calitativ înregistrat pe plan cultural, sanitar și în genere al nivelului de trai (în 1973, volumul de desfacere a mărfurilor prin comerțul socialist — a fost de aproape 11 ori mai mare decât în 1950 și de cca. 2 ori mai mare ca în 1965; între timp — vezi „Anuarul statistic 1974” — populația a crescut doar cu aprox. 23%, de la 312. 672 în ianuarie 1918 la 384.351 în iulie 1973). Lucrarea se încheie cu schițarea perspectivelor luminoase pe care le deschid și pentru acest județ prevederile economice și social-politice ale Congresului al XI-lea al Partidului (de pildă, față de 1970, în 1980 producția industrială a județului va fi cu 180% mai mare).

În afara denselor și, în parte, ineditelor capitoare privind anii construcției socialești, lucrarea mai cuprinde două capitoare ce privesc perioada dinainte de 1948, anul naționalizărilor și al trecerii la revoluție socialistă. Primul capitol, intitulat „Din tradițiile luptei pentru progres, pentru dreptate socială și libertate națională pe meleagurile sătmărene (înălțată în 1944)”, evocă vechimea milenară și continuitatea importantului rol politic și militar jucat de Sătmăr în lupta împotriva pațrunderii și dominației otomane și ca cen-

tru de confluență a unor relații și inițiative diplomaticice și militare ale unor domnitori și luptători pentru libertate socială și națională din toate țările române. Se amintește despre participarea populației sătmărene la revoluția din 1848-1849, despre apariția și dezvoltarea ideilor și organizațiilor socialiste, despre luptele revendicative ale proletariatu-lui industrial și agricol (Sătmărul fiind una din zonele în care vor izbucni frecvent după 1900 așa numitele greve de „seceris” și mai ales despre particularitățile avântului revoluționar din 1918-1921 pe plaiurile sătmărene, despre activitatea organizațiilor comuniste pe teritoriul acestui județ, despre multiplele forme ale luptei antifasciste și ale mișcării de rezistență în anii ocupației fascisto-holiste. În Capitolul II, autorii prezintă unele aspecte și date, în parte inedite, privind însăptuirea obiectivelor revoluției democrat-populare pe teritoriul județului Satu Mare în anii 1944-1947.

Trebuie observat însă că, în genere, primele două capitoole nu depășesc cu mult ca documentare și interpretare studiile, articolele și lucrările de istorie locală apărute anterior, lăsând vizibilă impresia doar a unor capitoole de „introducere”, prefațatoare pentru istoricul transformărilor socialești pe care le cunoaște județul Satu Mare începînd din 1918. Surprind sporadicile referiri la arhivele fostei prefecturi, ale fostelor preturi și comune în special pentru anii 1944-1947, cele doar cîteva pagini acordate luptei pentru putere democrat-populară și aportul adus de populația județului la războiul antihitlerist. Problemele refacerii economice și ale consolidării puterii populare după 6 martie 1945 sunt de asemenea tratate sumar și fără a se aprofunda suficient de concret particularitățile și specificul pe care ele le îmbracă în această parte a țării. Datele privind mișcarea generală a populației, a modificărilor survenite în structura social-economică a populației active sint de asemenea prea puțin redate și interpretate în dinamica lor. Lucrarea e lipsită de ilustrații și de o bibliografie generală finală.

În ciuda rezervelor mai sus menționate, lucrarea monografică de istorie locală „Sătmărenii în lupta pentru socialism” se inscrie ca o contribuție meritorie, care oferă cititorului, așa cum se arată în prefața semnată de Ioan Foriș, prinul secretar al comitetului județean Satu Mare P.C.R., „o imagine edificatoare a drumului parcurs în cele trei decenii care au trecut de la Eliberarea de către muncitorii, țărani și intelectualii din această parte a țării, fără deosebire de naționalitate, pentru înălțarea înapoierii și a săraciei lăsate pe aceste meleaguri de către clasile exploatatoare și pentru înflorirea Sătmărului la dimensiunile uriașe ale socialismului”.

ION IONAȘCU, VICTOR ATANASIU, *Mihai Viteazul*, București, Edit. militară, 1975, 159 p. 12 pl.

La bogata literatură istorică dedicată glorioasei domnii a lui Mihai Viteazul s-a adăugat de curînd o nouă monografie de popularizare, rezultată din colaborarea unui cunoșcut medievist cu un istoric militar.

Lucrarea se compune din 6 capitoole, în care autorii prezintă cele mai de seamă aspecte ale domniei lui Mihai, accentul fiind pus pe descrierea minuțioasă a bătăliilor, cărora V. Atanasiu le-a dedicat în 1972 o altă monografie, *Mihai Viteazul. Campanii*.

Primul capitol, intitulat sugestiv *Calea spre scaunul domnesc* (p. 3-19), ne prezintă pe scurt viața lui Mihai pînă la ocuparea tronului. Autorii se declară de acord cu teza potrivit căreia viitorul domn a fost fiul lui Petrușel cel Bun (1551-1557) și al Tudorei, frumoasa vinzătoare de rachiу de la Tîrgul de Floci și sora lui Iani, mare negustor ajuns ban și capucinheie al Țării Românești, care l-a ajutat pe tinăruul Mihai să intre în rîndurile dregătorilor țării. Datele privitoare la viața viitorului domn sint însăși cu multă exactitate, utilizîndu-se sursele cele înai sigure.

Mai puțin realizat ni se pare capitolul al II-lea, *Cum era „țara”* (p. 20-34), unde se însășează sumar și nu prea sistematic cîteva aspecte ale organizării interne a Țării Românești. Capitolul se termină cu o *Privire în afara hotarelor „țării”*, în care se face o prezentare a situației din Europa, insistîndu-se asupra țărilor ce vor intra în conflict cu Imperiul otoman.

Considerăm că autorii ar fi trebuit să ne ofere date ceva mai bogate despre dezvoltarea economică a țării, relațiile sociale și obligațiile fiscale ale locuitorilor, aceasta pentru a înțelege mai bine situația internă din vremea domniei lui Mihai. În plus, în această sumară prezentare s-au strecurat și unele erori. Se spune, de pildă, că județele erau conduse de pîrcălabi (p. 20), deși aceștia nu sunt amintiți decît la cetatea Poenari, spre deosebire de Moldova, unde erau mai numeroși. „Legătura” lui Mihai este considerată „și ca o consecință a creșterii tributului față de Poartă” (p. 27), cu toate că nu are nici o legătură cu tributul, desfășurat temporar în momentul promulgării faimosului așezămînt. O serie de erori se întlnesc și la circulația monetară (p. 23), unde se vorbește de unele monede care nu au circulat în acea vreme în Țara Românească (paraua, zlojii tătărești) sau de unele raporturi nu prea exacte între monedele de aur și cele de argint.

Capitolul al III-lea, *Drumul spre unire*, este cel mai intins, ocupînd mai mult de jumătate din lucrare (p. 35-112). El ne prezintă

perioada 1594—1600, inclusiv și un paragraf despre „oastea țării”, care să ar fi legat mai bine de paragraful privind situația internă din capitolul al II-lea.

Considerăm că acest capitol ar fi trebuit împărțit în două : 1. *Lupta pentru independență* și 2. *Unirea*, aceasta deoarece sunt două momente diferite din domnia lui Mihai, care nu a început „drumul spre unire” în 1594, cind se gădea la independență.

În primul paragraf luăm cunoștință de modul cum era organizată, dotată și condusă armata țării, alcătuită din trei corpuși principale : curtenii, slujitorii și mercenarii (care nu erau toți străini). Urmându-l pe P. P. Panaitescu, autorii disting trei etape în organizarea oastei lui Mihai : 1594—1597, cind oastea de țară joacă rolul principal ; 1597—1600, cind predomină mercenarii și slujitorii, și după 1600, cind are loc dizolvarea armatei.

Paragraful privind organizarea armatei cuprinde o serie de erori, preluate în parte din lucrarea amintită a lui V. Atanasiu. Astfel, curtenii nu s-au „integrat” în „corpușlui slujitorilor”, ci au continuat să existe ca o categorie separată în tot sec. XVII (p. 36) ; nu se mai poate vorbi acum de tendințele „descentralizatoare” ale boierilor (p. 37) ; la p. 38 se spune chiar „tendențe de fărănișare feudală”, ceea ce este cu totul anacronic ; steagul țării nu era de culoare roșie ; nu existau încă căpitanii de județ (p. 38), iar hotnogii se numeau în Tara Românească iuzbași (p. 39) ; țara nu mai avea cetăți, cum se spune la p. 43 etc.

Ar fi fost bine apoi ca autorii să sublinieze eforturile lui Mihai de a-și crea o armată permanentă și modernă, în stare să reziste oricărui dușman, încercarea sa de adaptare a oastei țării la condițiile noi de organizare a armatelor europene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Paragraful al II-lea prezintă începutul luptei contra turcilor, ca și luptele pentru linia Dunării. Următoarele două paragrafe analizează pe larg bătăliile ce au urmat în anii 1595—1596, insistându-se asupra acestora de la Stănești, Șerpaște și Călugăreni. Aceste bătălii sunt descrise cu multe detalii privind folosirea terenului, momentele de elanșării atacurilor etc., unele din aceste detalii greu de verificat prin informația documentară existentă.

Aceste descrieri detaliate (în care autorii folosesc date rezultante din studiul cămpurilor de luptă amintite) sunt însoțite de unele știri privind activitatea politică a voievodului, efectivele oștilor etc. Ni se pare că tratatul încheiat de boierii lui Mihai Viteazul — care nu au respectat indicațiile domnului — nu poate fi comparat cu închinarea lui Ștefan cel Mare la Kolomeea (p. 64), unde domnul

Moldovei s-a dus personal să presteze omagiul de vasalitate.

Sub titlul *Unirea țărilor române* (p. 81—112) ni se prezintă apoi evenimentele din toamna anului 1596 — primăvara lui 1600, terminate cu realizarea primei uniunii a românilor într-un singur stat, moment inscris cu litere de aur în istoria neamului nostru.

Și aici avem impresia că faptele trebuiau prezentate în două paragrafe diferite : evenimentele din anii 1595—1598, care au dus la încheierea pacii cu turci și la recunoașterea independenței Țării Românești, și apoi, se pară, unirea propriu-zisă, care ar fi meritat ceva mai multă atenție din partea autorilor. De pildă, nu se vorbește de faptul că Transilvania a fost luată în slăpiniire în numai 10 zile și datorită sprijinului indirect dat de iobagii români, care s-au răsculat împotriva nobilimii maghiare.

Tot așa — fiind vorba de a 375-a aniversare a marelui eveniment — ne-ain fi așteptat la o analiză mai amănunțită a caracterului primei uniuni a românilor (considerată ca o „mare anticipare politică”, p. 113), ca și a cauzelor care au dus la eșuarea acestei uniuni, probleme prezentate mai pe larg în lucrările sale de P. P. Panaitescu și de Eugen Stănescu în *Istoria României*, vol. II. Împrejurările care au dus la unirea țărilor române într-un singur stat trebuiau și ele prezentate mai pe larg, într-un subparagraf, în care să se vorbească mai mult despre conștiința originii comune a neamului românesc, afirmată atât de străini, cât și de români. Aceste probleme ni se par mult mai importante decât descrierea amănunțită a unei bătălii cu turci sau tătarie, descrieri pe care V. Atanasiu le-a mai făcut și în monografia sa amintită mai sus.

Nici datele privind efectivele armatelor aflate în luptă nu sint întotdeauna prea exacte (pentru aceasta a se vedea articolul nostru *Oastea lui Mihai Viteazul* în volumul omagial tipărit anul acesta). Cei 13 281 oșteni legești nu erau recrutați „de pe teritoriul Transilvaniei” (p. 108), ci constituiau efectivele aflate în Transilvania la sfîrșitul anului 1599—începutul lui 1600, din care mulți fuseseră aduși din Tara Românească. Apoi, nu formula de pe „noua pecete a țărilor române” consfințea existența „statului unificat politic” (p. 112), ci titlul lui Mihai ca domn al celor trei țări unite sub sceptrul său, ca și faptul că el era considerat de români dominul lor.

Sub titlul *Vremuri de restrîște* (p. 113—135), capitolul al IV-lea ne prezintă căderea lui Mihai, începînd cu nefericita luptă de la Mirășău și terminînd cu prîbegia domnului, după invazia trupelor polone în Tara Românească. Și aici precumpărane descrierile bătăliilor, analiza situației social-politice fiind lăsată pe planul al doilea. Întîlnim și în acest capitol

unele mici erori sau seăpări. De pildă, nu Teodosie Rudeanu a fost arestat (p. 116), ei el a fost arestat pe comisarii imperiali, eliberați apoi eu scuzele de rigoare de banul Mihaleea (Iurmuzaki, IV 1, p. 81). Nici datele despre dările impuse loeuitorilor Transilvaniei (p. 111) nu sunt prea exacte: darea a fost fixată la 6 (nu 16) florini de poartă și era de 2 (nu de 5) ori mai mare ea înainte (vezi D. Prodan, *Iobagia in Transilvania in sec. XVI*, I, p. 421).

Ultima incercare este titlul următorului scurt capitol (p. 136–143) în care nici se nașeză lupta de la Guruslău și tragică moarte a viteazului domn, ucis datorită unei „găme de interes fără de nici o etică” (p. 143).

Cit privește secura domniei a lui Siinion Movilă în Tara Românească, am avea de remarcat că acesta nu a uis pe Udreia Băleanu și pe spătarul Negrea „din ordin polon” (p. 137); dimpotrivă, regele polon a dezavut gestul, acuzând pe domn de purtare „aspră și aprigă” și cerindu-i să nu-i ucidă pe boieri „fără judecată și fără dreptate” (I. Corbus, *Documente*, p. 22–23).

Este greu de stabilit apoi o legătură între zvonul despre revenirea lui Mihai Viteazul și răscoala boierimii din Tara Românească împotriva lui Siinion Movilă. După cum a arătat C. Rezachevici (vezi „Studii” 1971, nr. 6, p. 1113–1157), boierii munteni s-au răsculat, în iunie 1601, fără stirea lui Mihai Viteazul, eare nici nu ajunsese încă în Transilvania.

În ultimul capitol, intitulat *Omagiu* (p. 111–151) se face o caracterizare a lui Mihai Viteazul îndeosebi ca mare comandanț de oști, înzestrat cu „geniu militar”, și se reproduc diverse opinii despre faptele sale glorioase, care i-au uimit pe contemporani, strinând „admirație și entuziasm în toată Europa” (p. 119). Tot aici găsim și cîteva date sumare despre istoriografia domniei lui Mihai Viteazul.

Considerăm că din acest capitol final nu ar fi trebuit să lipsească măcar cîteva cuvinte despre continuatorii politicii lui Mihai Viteazul, despre încercările făcute de unii domni sau principi din sec. al XVII-lea de a uni sub sceptrul lor țările române, utilizând exemplul marelui domn.

Cartea se încheie cu o scurtă *Notă bibliografică* (p. 155–158), în care se reproduc titlurile unora dintre lucrările (izvoare și studii) utilizate de autori.

Privită în ansamblu, cu toate micile lipsuri și erori semnalate, monografia lui Ion Ionașcu și Victor Atanasiu poate fi considerată o reușită lucrare de popularizare a glorioasei domnii a lui Mihai Viteazul.

Dosoftei 1621–1693 Bibliografie, București, 1974, XXX + 101 [–102] p. il. (Biblioteca Centrală Universitară București și Comisia Națională a R. S. România pentru U.N.E.S.C.O.).

Biblioteca Centrală Universitară București, în colaborare cu Comisia Națională a R. S. România pentru U.N.E.S.C.O., a luat inițiativa lăudabilă ca, în cadrul comemorării a 350 de ani de la nașterea mitropolitului Dosoftei (1621–1693), să editeze o foarte utilă bibliografie a apreciatului cărturar moldovean. Lucrarea, întocmită cu o deosebită competență de un colectiv de specialiști în frunte cu Anca Podgoreanu, cuprinde, la început, un documentat studiu al profesorului I. C. Chițimia intitulat *Dosoftei, primul poet român de clasă europeană*. În care este analizată cea mai cunoscută creație a sa literară, luminoasa *Psaltire in versuri*. Un *Tabel cronologic* punctează, apoi, datele esențiale ale biografiei învățătului mitropolit în corelație cu evenimentele contemporane din istoria țărilor române.

Bibliografia propriu-zisă debutează prin indicarea, cu prioritate, a lucrărilor privitoare la viața și activitatea lui Dosoftei. În această categorie sunt cuprinse serierile cu caracter monografic în periodice și volume dedicate special cărturarului omagiat, apoi serierile de istorie literară și cele cu caracter istoric (diferite tratate, lucrări generale și sinteze în care este amintită figura și opera lui Dosoftei). Un alt paragraf tratează serierile de istorie bisericescă (unde este evocată mai des activitatea sa de ierarh); capitolul se încheie cu enumerarea știrilor despre Dosoftei în serierile privitoare la istoria cărții și a tiparului. Capitolul II al bibliografiei este închinat operei cărturarului moldovean. Astfel sunt înșirate succesiiv tipăriturile la care și-a adus contribuția, soase de sub teacurile tiparitelor de la mănăstirea Uniev și mitropolia din Iași, între 1673–1683; apoi se parcurg antologii și creștinașii literare unde au fost reproduce fragamente din opera ierarhului poet. Un alt paragraf important prezintă lucrările lui Dosoftei care au circulat în copii manuscrise, precum și tălmăcirile sale din grecește în românește și rusește (cronograful lui Matei Cigalas, istoria bisericescă a patriarhului Gherman al Constantinopolului, cuvîntările Sf. Ioan Gură de aur și a.). Sunt evidențiate apoi aotele purtând semnătura lui Dosoftei în calitate de episcop de Huși (1658), de Roman (1659–1671) și ca mitropolit al Moldovei (1671–1686). Ultima parte a bibliografiei include studiile asupra operei acestui învățat. Mai întâi figurează diversele materiale (articole, studii, lucrări etc.) ce cuprind considerații generale privitoare la

creația sa, apoi aspectele lingvistice prezentate de scrierile eruditului mitropolit și în sfîrșit lucrările ce relevă contribuția sa la dezvoltarea limbii, literaturii și culturii românești.

Împingind analiza sa minuțioasă și mai departe, colectivul de autori a ținut să mai înfățișeze și evidența notelor de lectură făcute de diversi posesori ai tipăriturilor lui Dosoftei aflate astăzi în bibliotecile publice și muzee iar la sfîrșit să releve cărțile și manuscrisele din propria bibliotecă a cărturarului moldovean. Biobibliografie – frumos ilustrată – îl este anexat și un util indice de nume de persoane.

Temeinic întocmită după criterii riguroș științifice și foarte adâncită, bibliografia asupra lui Dosoftei realizată de colectivul specialiștilor de la Biblioteca Centrală Universitară București se dovedește a fi nu numai un prețios instrument de lucru pentru oamenii de cultură dar și un model demn de urmat la alcătuirea unor lucrări cu profil similar.

Paul Cernovodeanu

NICOLAE LASCU, *Clasicii antici în România*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 490 + (2) p.

Autorii clasici greci și latini au constituit preocuparea de o viață în activitatea de cercetare și de la catedră a profesorului clujean Nicolae Lascu. Volumul apărut anul trecut la editura Dacia nu face decit să incoroneze efortul științific al prestigiosului autor în această direcție.

Lucrarea de față este, de fapt, o bibliografie, deci un instrument de muncă. Mai precis, este vorba de cea mai completă bibliografie a tuturor tălmăcirilor românești din scriitorii clasici greci și latini, cuprinzând o perioadă lungă de timp, începînd cu anul 1671, de cînd există cea mai veche traducere datată sigur, datorată lui Miron Costin, și pînă în 1972, terminînd cu traducerile cele mai recente care figurează în repertoriu. Judicios alcătuitură, lucrarea semnată de N. Lascu are două părți bine partajate în direcția conținutului. Prima parte a volumului, intitulată *Cările de pătrundere* (pp. 8–109), are ca punct de referință o prospecție sumară asupra mijloacelor prin care au intrat în cultura și literatura poporului român limba și literatura clasică greacă și latină.

În directă congruență cu problematica primei părți a lucrării filologul și istoricul N. Lascu punctează o retrospectivă a învățămîntului celor două limbi clasice, latina și greaca în Tara Românească, Moldova și Transilvania, din cele mai vechi timpuri și pînă la situația din zilele noastre www.dacomanica.ro.

Scoala (p. 8–27), autorul reconstituie, cu migălă și cu simț de istoric, principalele etape ale învățămîntului clasic în țările române, oprindu-se asupra semnificației activității unor școli de tipul celei de la Cotnari, din timpul lui Despot vodă, Academia latină de la Iași, înființată în 1640 de Vasile Lupu, școala de greacă și latină de la Tîrgoviște, patronată de Matei Basarab ș.a. Nu trebuie trecute cu vederea, în aceeași ordine de idei, eforturile unor domni români, cum au fost, de pildă, Constantin Brîncoveanu, Constantin Mavrocordat și Grigore Ghica, în direcția susținerii unui tip de învățămînt în care se acorda un loc aparte și studiului limbilor clasice. Totodată, se cuvine, să reținem ca interesante și pline de consecințe reformele școlare din epoca Regulamentului Organic, în care întîlnim un raport just între predarea disciplinelor umanistice și a celor științifice. În același timp, demne de menționat sunt proiectele de reformă a învățămîntului, după unirea principatelor române, proiecte în care era cuprinsă și predarea limbilor clasice în anumite școli. Din aceste proiecte rezultă și ascuțita luptă dintre clasicism și realism, care a ajuns chiar pînă la tribuna parlamentului.

În continuarea capitolului, N. Lascu analizează, cu pertinență, situația învățămîntului limbii latine și grecești, cu toate particularitățile lui, în provincia istorică a Transilvaniei, studiază aceeași problematică în epoca plină de frâmîntări de după închegarea statului unitar român, epocă în care se ajunge la o aprîgă polemică între partizanii învățămîntului clasic și cel realist. După eliberarea țării de sub jugul fascist, s-a acordat o pondere judicioasă învățămîntului limbilor clasice în anumite școli. În această ordine de idei, ne întîlnim cu o realistă interpretare a prevederilor programei școlare din anul 1969, în direcția studiului limbii și literaturii latine și grecești în liceele de cultură generală. Din lectura acestui capitol reținem, ca o concluzie, că școala poate și trebuie să fie considerată ca principalul mijloc de cunoaștere a operelor clasiciilor antici în România.

Un capitol succint dar plin de interes științific se dovedește a fi *Apologeii clasicismului* (p. 28–33). Aici sunt trecute în revistă, cu mult spirit critic, opinile unor personalități de seamă ale culturii românești, care au plecat, într-un fel sau altul, pentru a se acorda ponderea necesară învățămîntului limbilor clasice în școală. În acest sens, ne gîndim la fragmentele antologice din Mihai Eminescu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Eugen Lovinescu și Vasile Bogrea.

Interesant, sub raportul conținutului, ni se pare capitolul al treilea, *Initiative și proiecte* (pp. 36–43). Capitolul conține analiza acțiunilor întreprinse în cursul timpurilor de promovare a literatură noastră cu tradu-

ceri din autorii clasici greci și latini. N. Lascu prezintă, cu putere de discernămînt, acelă acțiuni izolate, sporadice, rezultatul eforturilor unor persoane particolare sau ale unor instituții în direcția finalizării unor traduceri din clasici antici. Este vorba de o epocă care, în timp, se întinde de la eforturile reprezentanților „școlii latiniste” din Transilvania pînă la momentul „marilor inițiative”, începînd cu anul 1950, de cînd aproape fiecare editură a inclus, în programul ei, colecții cu traduceri din clasici.

În directă conexiune cu preocupările pentru traduceri din autorii clasici greci și latini, ne apare capitolul mai amplu, dar laconic intitulat, *Academia Română* (p. 44–186), instituție care a inițiat și a coordonat diferite acțiuni în scopul tălmăciri și răspîndirii, în rîndul unor cercuri direct interesate, a operelor clasicoilor. Autorul reliefază, cu acest prilej, în directă cunoștință de cauză, adevărurile rostite de Alexandru Odobescu, mai ales prin articoul *Condițiile unei bune traduceri din autorii clasici*, a cărui substanță își dovedește și astăzi perenitatea. Acest capitol tratează, sub diferite unghii de vedere, aspecte legate de concursurile cu premii, inițiate de Academie, în vederea stimulării și realizării unor bune traduceri din autorii clasici greci și latini (Caesar, Cicero, Sallustius, Titus Livius, Plinius Minor, Ammianus Marcellinus, Dio Cassius, Polybius, Plutarchus, Dionysius din Halicarnas, Herodotus). La fel de valoroase sunt și informațiile autorului asupra unor traduceri, prezentate în afara altor premii decît cele instituite de Academia Română.

Ca o încheiere la partea întială a lucrării, N. Lascu ne oferă, în capitolul al cincilea, mai multe și pertinente *Considerații finale* (p. 102–108) asupra fenomenului de ansamblu, tratat în această parte a volumului. În legătură cu traducerile românești din clasici greci și latini se subliniază cîteva particularități, dintre care reînem caracterul lor școlar, apariția relativ recentă etc. În același context, N. Lascu realizează o apreciere cu nuanță provizorie asupra valorii calitative a traducerilor cu care este înzestrată, în stadiul actual de cercetare, literatura română, concluzionind că, deși numărul traducerilor este apreciabil, sunt extrem de puține contribuții de certă calitate.

Partea a două din lucrare, *Reperitoriu bibliografic al traducerilor* (p. 109–472), este un veritabil și neprețuit instrument de lucru, o bibliografie utilă și pentru bibliotecile documentare, care ajută, în mare măsură, la valorificarea edițiilor din clasici greci și latini. În fond, prezentul reperitoriu al tuturor traducerilor românești din scriitorii clasici greci și latini este, după afirmația autorului,

cea mai completă și, în același timp, prima lucrare de acest gen aparută pînă acum în România. Reperitoriu profesorului Nicolae Lascu asamblăză toate traducerile din autorii clasici, existente în manuscris, sau tipărite în volume, ziară, reviste, antologii, creștomații și culegeri. Traducerile sunt grupate pe autori, greci și latini, în ordinea alfabetice și, în cadrul acelaiași autor, în înlănțuirea cronologică. Autorul enumera 1 730 de titluri traduse din 157 autori greci și 1 568 de tălmăciri din 80 de scriitori latini. Ca o facilitare a muncii de cercetare cu *Reperitoriu bibliografic al traducerilor*, autorul a alcătuit judecîtoare *Indice de autori* (p. 473–476), *Indice de traducători* (p. 477–488) și *Lista abrevierilor (Periodice)* (p. 489–491).

În încheierea prezentării lucrării profesorului Nicolae Lascu, *Clasicii antici în România*, se impun cîteva concluzii relative la utilitatea și valoarea unei asemenea contribuții. Trebuie să recunoaștem, din capul locului, că este prima lucrare de asemenea proporții și de acest gen, editată în România, alcătuită după toate normele științifice de rigoare. Cu această ocazie, se cuvine să apreciem efortul depus, de-a lungul anilor, de N. Lascu în sensul depistării tuturor traducerilor din clasici greci și latini, rămase în manuscris sau publicate, încă de la sfîrșitul secolului trecut, în diferite ziară sau reviste, ele însele subiecte de investigații științifice, sau tălmăcările incluse în antologii, creștomații și culegeri de texte antice. Din acest punct de vedere, munca profesorului clujean denotă, fără exagerare, răbdare și perseverență de benedictin. Nu trebuie să uităm, în aceeași ordine de idei, selectarea, din sute și mii de știri, a materialului informațional, pînă acum nevalorificat la această problematică, care se află în redutabilele *Anale ale Academiei Române*, și mai ales interpretarea științifică modernă care î se conferă. În același timp, este bine să se sublinieze utilitatea instrumentului de lucru, oferit cu generozitate de N. Lascu, nu numai pentru cei care vor lucra cu autorii clasici greci și latini, sau cei care îi vor traduce, ci și pentru bibliotecari sau documentariști care muncesc în marile biblioteci de carte veche din România, instituții depozitar al unui valoros tezaur din moștenirea clasicoilor (Biblioteca Academiei R. S. România, filialele ei, Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia, Biblioteca Teleki – Bolyai Tîrgu Mureș, Biblioteca documentară Bethlen Aiud, Biblioteca Brukenthal Sibiu s.a.). Precizăm toate aceste amănunte, fiindcă, înțimplător, semnatarul acestor rînduri lucrează într-o din instituțiiile acestea, și își dă seama, destul de bine, de utilitatea unui asemenea instrument de lucru atât în relațiile cu cercetatorii că

și în domeniul muncii de cercetare. Sub toate aceste aspecte, lucrarea filologului și istoricului clujean N. Lascu se înscrie ca o extremă de valoroasă contribuție, adevărat punct de referință într-un capitol atât de vast ca acela

al clasiciilor antici greci și latini în România, una din țările europene care i-a receptat cel mai bine.

Jacob Mărza

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Istorie universală. Epoca contemporană*, vol. I 1918—1939, București Edit. didactică și pedagogică, 1975, 299 p.

Volumul pe care îl prezentăm tratează perioada de istorie universală cuprinsă între cele două războaie mondiale. Unul din meritele colectivului de autori * constă în aplicarea creațoare a concepției materialist-dialectice la studiul proceselor și evenimentelor istorice din perioada amintită. Scopul lucrării, mărturisit de autori în prefată, este acela de a servi profesorilor de istorie, studenților, elevilor ca și marelui public, la o mai bună înțelegere a evoluției și desfășurării fenomenelor istorice, la o receptare adecvată a procesului istoric contemporan.

Incepînd cu prezentarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — eveniment deosebit de important, care marchează începutul unei noi epoci în dezvoltarea societății umane — epoca trecerii de la capitalism la socialism pe plan mondial — în paginile volumului se derulează succesiunea de evenimente specifică evoluției istorice proprii diverselor state sau regiuni geografice în perioada menționată. Ni se oferă astfel un tablou clar al istoriei interbelice a unui număr de 38 de state, precum și a Americii Latine, Africii și Peninsula Arabice văzute în ansamblul componentelor lor social-politice. Două capitole sunt consacrate relațiilor internaționale din această vreme (etapa 1918—1923 și respectiv 1924—1939). De asemenea autorii au considerat util să consacre un capitol evenimentelor ce au marcat sfîrșitul primului război mondial, iar un altul avîntului mișcării muncitorești internaționale, inițiative cu totul binevenite în economia de ansamblu a lucrării.

Volumul se încheie cu o utilă bibliografie minimală. Perioada anilor 1919—1939 este una din epocile cele mai frâmintate din evoluția societății contemporane. În acest răstimp au avut loc o serie de evenimente de o deosebită importanță, cu consecințe profunde și de durată asupra lumii postbelice. Mutății

importante s-au petrecut pe multiplele planuri ale dezvoltării lumii, atât la nivelul bazei materiale, cât și al suprastructurii politice și juridice. În perioada dintre cele două conflagrații mondiale apar partide comuniste și muncitorești în multe din statele lumii; tot atunci apar și se dezvoltă mișcările fasciste, expresie a profundelor contradicții ce măcinau lagărul capitalist.

Dată fiind complexitatea evenimentelor petrecute în perioada în discuție, abordarea lor este o problemă destul de spinoasă, cu atât mai mult cu cit obiectivul imediat al acestei lucrări este cel informativ. Pornind de aici marele merit al lucrării în discuție îl constituie caracterul său sintetic, imaginea clară și concisă pe care o oferă cititorului asupra perioadei interbelice. Cum menirea volumului este cea de a servi informării prompte a celui care îl consultă, expunerea episoadelor are un predominant caracter evenimental, lucru pe deplin justificat în cazul volumului de față. Mai mult chiar, cîteva chestiuni mai importante se bucură de o prezentare cu accente speciale, particolare asupra fenomenelor date.

Un alt aspect care de asemenea trebuie pus în evidență cînd discutăm *Istoria universală 1918—1939* este acela al integrării istoriei patriei noastre din această perioadă în fluxul larg al istoriei generale a umanității. Evoluția României în perioada interbelică, evoluție desfășurată pe multiple planuri, este încadrată în mod adecvat și nuantat pe fondul istoriei mondiale a epocii. Parcurgerea sintezei istoricilor bucureșteni, ne-a permis a face o serie de sugestii colectivului de redacție, în speranța că ele vor fi utile în cazul unei noi ediții a acestei interesante apariții.

Astfel, opinim că ar putea fi sensibilă îmbunătățîță partea bibliografică; în acest sens credem că foarte utilă ar fi inserarea la sfîrșitul fiecărui capitol, a unei bibliografii sumare, dar accesibile, iar bibliografia finală, în această viziune, ar urma să fie lărgită corespunzător.

Dar, ceea ce, după părerea noastră, ar fi și mai necesar, este adăugarea unui capitol, de mărime variabilă, plasat la sfîrșitul volumului, în care pe baza evenimentelor petrecute într-o țară, să se realizeze o trecere

* Autori: C. Bușe, I. Cărtănană, Gh. I. Ionitaș, I. Seftiu, Al. Vianu și Zamfir Zorin coordonatori fiind Alexandru Vianu și Constantin Bușe.

În revistă a trăsăturilor generale care au caracterizat evoluția societății din perioada interbelică.

Astfel, în ceea ce privește viața economică se disting în mod vizibil cîteva subperioade: cea a refacerii economice de după primul război mondial (1919–1922); cea a stabilizării relative (1923–1929) urmată de marea criză din anii 1929–1933. După criza amintită a avut loc, în condițiile unei conjuncturi internaționale favorabile o epocă de avînt economic pe plan mondial, care ține pînă la izbucnirea, în 1939, a marii conflagrații a secolului XX.

Din punct de vedere social volumul ne oferă o imagine bine conturată a mișcării muncitorești internaționale. Dacă apariția partidelor comuniste în diferite state ale lumii este bine punctată în lucrare, în schimb mai puțin conturată ni se pare imaginea pe care o oferă sinteza asupra mișcărilor revoluționare care au avut loc după primul război mondial în țările din centrul și sud-estul Europei. Într-un eventual capitol final evidențierea trăsăturilor comune ca și a deosebirilor dintre revoluțiile din 1918–1919 ar ușura înțelegerea unui fenomen, pe cit de complex, pe atît de important.

De asemenea se poate face, în cîteva rînduri, o prezentare generală a fascismului european, amintindu-se faptul că în afară de regimurile totalitare din Italia și Germania, fascismul s-a manifestat, în forme particulare și în Spania, Portugalia etc.

Credem totodată că, în cadrul capitolului menționat, ar trebui acordată o pondere corespunzătoare, expunerii problemei originilor celui de-al doilea război mondial. La acest aspect nu se poate desigur neglijia influență importantă pe care a avut-o instaurarea fascismului la putere în Italia și mai ales în Germania asupra evoluției relațiilor politice internaționale. Fiind convinși că problemele perioadei interbelice au prin natura lor, unele aspecte care intrucitivă limitează posibilitățile de generalizare, această schiță generală a cadrului și trăsăturilor perioadei nu ar fi nevoie să fie prea extinsă, ea putind fi condensată pe parcursul unui subcapitol nu prea mare.

Dincolo de aceste observații de ansamblu, realizarea volumului în discuție, cea dintîi sinteză a perioadei interbelice în istoriografia românească contemporană, se impune ca o acțiune notabilă, ca o sursă de referință și un bun început de drum în această direcție. Completat cu celelalte două volume proiectate și refăcut în mod corespunzător, această sinteză poate constitui cea dintîi contribuție a istoriciilor noștri la cunoașterea epocii contemporane realizată de pe pozițiile avansate ale concepției marxist-leniniste acoperîndu-i în stînga și mari. Dar în esență, extin-

societății. Ea ar corespunde unor necesități de informare de mult resimtite și ar veni în întîmpinarea dorinței de cunoaștere a speciaștilor și a unui larg public iubitor de istorie.

Nicolae Dascălu

GUILLAUME DE BERTIER DE SAUVIGNY. *La Sainte Alliance*, Paris, Armand Colin, 1972, 384 p. [Collection U. 2]

Cu ajutorul unei ample și diverse documentații, autorul readuce în discuție chestiunea Sfintei Alianțe, pact politico-religios, care a stat la baza diplomației europene, o lungă perioadă de timp după căderea imperiului napoleonian. Subiectul tratat în vizionarea contemporană asupra rolului organismelor diplomatici, ca sisteme de cooperare directă și permanentă între state, în scopul asigurării securității internaționale într-un moment istoric dat, dezbat modul și circumstanțele în care Sfînta alianță, a reușit sau nu să corespundă acestui misiuni.

Primal capitol, consacrat originilor pactului sus numit, prezintă și comentarea ansamblu ideilor politice și religioase, a trătarilor politice, al personalităților politice ale vremii, care în mod direct sau indirect au dat viață marii alianțe a monarhilor după 1815. Astfel, se degaja părerea că „fondul spiritual al acesteia a fost dat de acele curente ale gîndirii ca: iluminismul, ocultismul, pietismul, naționalismul romantic, apărute în secolul XVIII și în prima jumătate a secolului XIX. Tratatele care și-au adus contribuția la realizarea pactului au fost: Sfînta alianță propriu-zisă din 26 septembrie 1815, cvadruplică alianță, încheiată la 20 noiembrie 1815; ulterior li s-a adăugat „marea alianță a suveranilor, „entitate nouă, precizată și dezvoltată la congresele de la Aix-la-Chapelle și Troppau, al cărui arhitect a fost Metternich. Sauvigny consideră că de fapt acesteia din urmă î se poate aplica în concluzie, caracterizarea de „ligă a regilor contra popoarelor”.

Capitolul II reface în retrospectivă două dintre etapele creației sistemului de după 1815: acceptarea declarației împăratului Rusiei și încheierea cvadruplică alianță. Lucrările prezentate sunt cunoscute de inuit. Ceea ce este interesant și meritoriu, este faptul că, autorul pune în dependență chestiunea statonirii alianței nu numai de adeziunea marilor state dar și de a celor de ordin secundar, ca și Franței Invinsă, a regatului Sardiniei, a Confederației elvețice. Faptul este important pentru relevarea raporturilor din-

derea scenei la mai mulți actori ni se pare exagerată. Se știe că, în practică, Sfânta alianță, a apărut principiul legitimității maiorilor monarhi și nu al statelor sau popoarelor mici. Politica de interes dinastice le-a sacrificat întotdeauna pe cele din urma. Autorul a lărgit cadrul, cu scopul de a aduce mărturii în sprijinul tezei sale, că, deși, la origine, sistemul din 1815 era format ca o asigurare contra Franței, seopul lui practic era totuși uman și răspundea unei necesități generale de securitate și echilibru.

Ultima etapă a formării Sfântei alianță, trecerea de la cvadrupla alianță la pentarhie (Congresul de la Aix-la-Chapelle din 1818) este prezentată în capitolul următor. Sunt bine surprinse circumstanțele în care alianța din 1815 lărgită prin participarea Franței, capătă un caracter conservator. Mantau religioasă a principiilor de la 26 septembrie 1815 este menită să acopere de acum înainte sarcinile polițienești ale monarhilor europeni.

Sunt redate de asemenea, momentele declanșării la Congresul din 1818 a disensiunilor între fostii aliați, Rusia, Anglia, Austria, tendințele lor centrifuge în scopul creării unor sfere proprii de influență. Aspectele acestor manifestări sunt tratate în Capitolul IV, intitulat în mod sugestiv: „Alianța paralizată”. Pe baza metodei originale a autorului, de prezentare a documentelor explicative la fiecare capitol în parte, ni se dezvăluie chiar de către principalele personaje, modul în care tradițiile liberale și mercantiliste ale Angliei se ciocnesc de cele conservatoare de meninere a statu quo-ului european, aparținând prințului Metternich. Acest om politic, speculând abil fidelizează mistică a ţărului față de principiile de la 26 septembrie 1815, reușește să ajungă arbitrul continentalului. Activitatea cancelarului austriac atinge apogeul la Congresul de la Verona (Capitolul VI).

Prin imobilizarea Rusiei și neutralizarea Angliei în chestiunea orientală, însarcinarea Franței de a face politie antirevolutionară în Spania, Metternich ține în mintă, la începutul anului 1823, frânele politicii europene.

În acest moment însă un nou seism politic provocat de către mișcările de eliberare națională din America de sud, sparge echilibrul de interese. Manifestările „marii alianțe” în fața noii lumi constituie obiectul capitolului VII. Din documente bine alese de autor, reușim să desprindem condițiile destrămării „Sfântei alianțe”; atitudinea lui Canning, care pune pe același plan chestiunca Americii de sud cu scopurile maritime și comerciale ale Angliei; afirmarea Statelor Unite ale Americii și a principiilor lor în practica relațiilor internaționale (doctrina Monroe).

Dezagregarea Sfântei alianțe este urmărită în capitolul VIII al lucrării unde se trătează poziția sa față de mișcările de eliberare.

nțională din 1821 din Imperiul Otoman (chestiunea orientală). De aici se poate trage o concluzie importantă asupra atitudinii Anilor în Orient; și anume că, poziția acesta în diversele momente (1821, 1822, 1826-1827) nu se datorează unor schimbări de guverne sau de persoane ci politicii engleze tradiționale bazată pe ideea de „balance of power”. O dovadă în acest sens este faptul că Atena îmbrațășă de la început principiul mediației între greci și turci.

În 1830, după cum reiese din comentariile lui Matternich alianță, nu numai că s-a transformat într-un simulacru, dar a devenit în genere nepopulară, chiar pentru principalii ei membri. Era cazul nu numai al Angliei, opusă prin interesele sale continentalului, dar și al Franței, și al Rusiei.

În Capitolul X autorul analizează atitudinea opiniei publice europene față de Sfânta Alianță. Fragmente din lucrările unor autori ai epocii, unii din ei ginditori cunoscuți: contele de Saint Simon, Benjamin Constant, sau politicieni: francezul Maurice Bignon, englezul Sir Henry Brougham, comenteaază acest pact conform suitei sale de manifestări. Vedem astfel că, inițial el nu a trezit o aversiune generală, existind atunci o cerință generală de reorganizare a continentului european după razboiile îndelungate pe bază unor principii politice creștin-umane. Atitudinea conservatoare față de mișcările de eliberare națională din Imperiul Otoman și America de Sud i-au creat nepopularitatea. Principiile de organizare și consultare diplomatică au mai întreținut însă o perioadă de timp ad mirația unora ca Saint Simon (1825) și unui Goethe (1829).

Într-adevăr sistemul alianței puterilor europene după 1815 a suscitat opiniiile cele mai diverse. Nu este ușor a desprinde o concluzie chiar de la istorici, ale căror comentarii și interpretări sunt unele mai originale decât altele, cu multe găsiuri mai mult sau mai puțin reuite la caracterizările primare. Aceste opinii sunt prezentate, tot pe bază de fragamente din operele cele mai reprezentative ale istoriografiei secolului XIX și XX.

Mai interesante și mai apropiate de noi ni se pără rarele lui Jacques Henri Pirenne¹, Robert de Trez² și Henri A. Kissinger³. Prima analizează Sfânta alianță prin prisma raporturilor de forțe dintre Rusia și Anglia; a doua în paralelism cu Societatea Națiunilor; ultima reia dăscălu din punctul de vedere al

¹ La Sainte Alliance, 2 vol. Paris 1946.

² De l'Alliance des rois à la Ligue des peuples, Paris 1936.

³ A world restored. Metternich, Castlereagh and the Problem of Peace, 1812-1822, Boston Houghton, Mifflin, 1957.

utilității stabilitării unei ordini internaționale. Punctul de echilibru îl constituie istoricul Maurice Bourquin⁴, ce sintetizează concluziile clasice ale secolului al XIX-lea asupra alianței și părerile mai noi asupra rolului de sistem de cooperare diplomatică.

Un capitol de orientare bibliografică pune la dispoziție o listă cumulativă a scrierilor mai reprezentative pentru problema tratată.

Demnă de reținut în prezentarea subiectului, ni se pare metoda autorului de *a lusa lucrurile să vorbească*, prin juxtapunerea unor texte documentare, cunoscute sau inedite, reprezentând acțiunile și vederile principalelor personaje, aflate în opoziție. Intenția lucrării, nu este de a trage concluzii, ci de a-l lăsa pe cititor să discernă.

Lucrarea lui G. Bertier de Sauvigny constituie, în virtutea acestui fapt, o nouă apariție interesantă, ce se adaugă la dosarul atât de complex al problematicii Sfintei Alianțe.

Iucia Taftă

⁴ *Histoire de la Sainte-Alliance*, Geneve, 1954.

J. J. SAUNDERS, *The History of the Mongol Conquests*, Routledge & Kegan Paul, London, 1971, XIX + 275 p.

Apariția unei sinteze noi în literatura vastă existentă despre mongoli își găsește justificarea numai în măsura în care lucrarea dezvoltă fie probleme mai puțin cercetate, fie structurează materialul faptice cunoscut după criterii și soluții noi. A doua soluție a fost și în intenția autorului în discuție. Urmând sirul evenimentelor cronologice lucrarea încercă să lămurească o serie de idei esențiale, între care explicația și locul experienței mongole în istorie, efortul reciproc al lumii europene și asiatică de a stabili contacte și măsura în care s-au realizat. Concluzia lizibilă pe măsura parcurgerii lucrării este aceea a faptului că secolul al XIII-lea a înlesnit transferul unor elemente culturale esențiale, dintr-o zonă în alta a lumii, a înlesnit cunoașterea reciprocă și a verificat istoric pentru prima dată posibilitatea largă de asimilare culturală a unei societăți subdezvoltate în cadrul unui contact strâns cu civilizațiile înconjurătoare.

Un succint capitol introductiv (*Nomadismul asiatic*) îl conduce pe autor la relațarea unui mod aparte de viață, pe care îl constituie economia strict specializată nomadă,

dezvoltată în condițiile specifice ale Asiei centrale. Retrospectiv, cucerirea turcă a Asiei în secolele VI - VII (Cap. 2, *Repetiția turcă pentru cuceririle mongole*) este comparată în principalele ei trăsături cu aceea mongolă. Se detașează în expunere ideea echilibrului fragil creat de dominația asupra a două arii de civilizație — China și Iranul — alături de eforturile pentru o stabilizare, în care un rol îl au și contactele stabilite cu Bizanțul (întila dată în 568).

Urmează 450 de ani de istorie asiatică în care nici o confederație de triburi nu reușește să asigure controlul asupra întregii Asii (Cap. 3, *De la turci la mongoli*). Crearea imperiului mongol sub Gingis han (Cap. 4) ocupă un loc deosebit în economia lucrării. Sunt reluate foarte sistematizat faptele cunoscute folosindu-se întreaga gamă de izvoare, asiatică și europene. Este de remarcat spațiul redus acordat problemelor disputate a sistemului social mongol și părerea discutabilă conform căreia distincția pentru apartenența la o clasă socială sau altă nu este de origine economică (p. 50).

În cadrul aceleiași scurte discuții prevalează scepticismul autorului în fața ideii existente în literatură despre tensiunea între o aristocrație războinică și masa cresătorilor de vite, din victoria primei grupări nașându-se posibilitatea materială a construirii imperiului mongol. Pe linia urmăririi expansionismului mongol sînt discutate trei direcții principale de acțiune: China, Persia și spațiul european. Interesantă este discuția asupra conjuncturii istorice și a modalităților prin care se realizează în Europa (Cap. 5). Autorul vede în cucerirea Cîmpiei panonice numai interludiul acțiunilor în Europa, ea avînd în planul mongol rolul unei baze de aprovisionare pentru acțiuni ulterioare, tot așa cum Cîmpia Azerbaidjanului constituise baza de cucerire a Irakului și a Persiei de nord (p. 84). Justă în sine, ipoteza nu este anulată de părerea anunțată cîteva pagini mai departe (p. 87), după care mongolii și-ar fi oprit înaintarea socotind Panonia sfîrșitul cîmpiei euroasiatice. Practic în conjunctura istorică cunoscută nici una din ipoteze nu s-a verificat și ca atare autorul se ferește să tragă concluzii definitive, observînd numai că superioritatea mongolă a fost dată în primul rînd de lipsa unității statelor europene, de tensiunile existente între ele și că, pe de altă parte, friciunile produse în tabăra mongolă între cele două ramuri ale familiei — Ogedei și Batu — au împiedecat desăvîrșirea cuceririlor. Ar fi fost interesantă introducerea în discuție a părerilor exprimate în literatura de specialitate a țărilor est-europene, care lipsește, autorul scuzindu-se prin accesibilitatea redusă a limbilor respective.

Răspunsul creștin (cap. 6) se lasă așteptat în urma scoului resimțit în Europa. Apare sugestiv faptul că lumea europeană nu își mai regăsește niciodată speranțele întreținute înaintea invaziei mongole, într-o alianță antimuslimană. Misiunile franciscane trimise la curtea hanilor nu au fost capabile să sincronizeze diplomatic acțiuni care în fond aveau același sens. Singura acțiune concretă în afara acestor măsuri a constituit-o participarea trupelor lui Bohemund al IV-lea al Antiohiei la cucerirea Damascului în 1260 de către hanul Hülegü, acțiune dezavuătă de papalitate (p. 115). Ca atare, contactele repetate între cele două lumi, inițial cu intenții politice, în timpul dominației mongole în Persia și China (Cap. 7) în a doua treime a secolului al XIII-lea și apoi în momentul declanșării reacțiilor antimongole, al declinului hanatelor (Cap. 8 și 9), cu intenții pur religioase nu și-au realizat scopul.

Expusă de-a lungul întregii sinteze, ideea existenței potențiale a condițiilor de întreprătrundere a celor două societăți aflate mereu în contact în secolul al XIII-lea își găsește în final, în privirea retrospectivă asupra epocii mongole (Cap. 10), rezolvarea atunci cînd sînt puse în balanță realizările și limitele epocii mongole.

Două scurte anexe discută data scrierii principalului izvor păstrat, „*Istoria secretă*”, pronunțîndu-se pentru termen ante quem anul alegerii hanului Ogodei și problema folosirii armelor de foc sau a trimiterii lor în Europa de către mongoli, rezolvată în sens negativ. Se adaugă la acestea o bibliografie completă pe probleme, tabele genealogice, un glossar de termeni asiatici și o notă asupra cronologicii, toate contribuind la claritatea și precizia remarcabilă a lucrării.

Victor Eskenasy

SELAMI PULAHĂ, *Defteri i regjistrimit tē sanxakut tē Shkodrës i vitt 1485*, (Registrul de cadastru din anul 1485 al sanguacului Shkodra), vol. I și II, Tirana, 1974, (vol. I, 488 p. ; vol. II, 520 p.).

Sub egida al Academiei de științe a R. P. Albania, Institutului de Istorie, cercetătorul Selami Pulaha prezintă un valoros document Registrul de cadastru detaliat al sanguacului Shkodra pe anul 1485, cu o bogată introducere și interpretare a materialelor examineate, traducînd și comentînd fiecare document, comparativ cu literatura de specialitate

albaneză și străină de pînă acum, la care aduce unele corectări și contribuții proprii.

Una din problemele cheie ce se punea în fața tinerei istoriografii albaneze contemporane a fost cucerirea otomană cu implicațiile ei, de unde și necesitatea studierii și publicării documentelor de arhivă turcești, cercetării unei vaste literaturi străine care să fie corroborată cu documentele din arhivele albaneze, cunoașterii aprofundate a întregii istoriografii din spațiul sud-est european. Dacă istoricul turc Halil Inalcik a dat la lumina tiparului Registrul de cadastru al sanguacului albanez din anul 1431–1432, cuprinzînd Albania de sud și de mijloc, cercetătorul albanez Selami Pulaha face un pas înainte cu selectarea și publicarea materialelor de față, ce se referă la Albania de nord, creînd o imagine completă asupra politiciei otomane în această țară. Registrul de cadastru al sanguacului Shkodra din anul 1485 are valoare prin faptul că este primul registru întocmit im diat după cucerirea otomană, fiind și cel mai complet, care confruntat cu Catasto veneto di Scutari e Registrum Concessionum 1416 – 1417 permite autorului să facă o serie de considerații asupra situației acestui sanguac și înainte de cucerirea otomană a Shkodrei în anul 1479. Trebuie să menționăm în mod deosebit importanța acestui sanguac care cuprindea cazaile Shkodra, Podgorița, Peia și Bihor, subîmpărțite la rîndul lor în mai multe nahii, prin faptul că aici împărții otoman va duce o politică aparte, bine reliefată de autor pe cuprinsul studiului său.

După părerea istoricului Selami Pulaha scribul Suleyman Abdulah ar fi de origină slavă, iar registrul a fost definitivat și înscris la Adrianopol în anul 1485. După o descriere a stării în care se află registrul, a felului în care s-a făcut recensămîntul, autorul arată greutățile pe care le-a înșimpat la transliterația și traducerea documentului, dificultăți pe care le-a înlăturat prin confruntarea lecturii cu alte documente din epoca respectivă. În continuare, este reliefată valoarea documentului întrucât aruncă o lumină asupra situației economico-sociale a Albaniei de nord în secolul al XV-lea, a politicii noilor ocupanți față de diferitele pătuiri ale populației albaneze, permite să se stabilească cu mai multă precizie gradul de aplicare a sistemului timarilor și poziția locuitorilor din regiunile muntoase față de această politică. Însemnate sunt și datele onomastice pentru istoria limbii albaneze, permîșînd tragerea unor concluzii interesante cu privire la aspectul etnic al populației albaneze din sanguacul Shkodra. Autorul nu omite lacunele izvorului cercetat, ale cărui informații sunt lapidare, fără expli-

cații și adnotării, obligându-l să facă numeroase confruntări cu alte registre și izvoare de acest gen pentru a înțelege politica otomană a timpului respectiv. Cu toate aceste limite, informațiile cuprinse în document au permis abordarea unor probleme interesante de ordin social-economic și etnic.

Lucrarea cuprinde trei mari capitole. Primul capitol intitulat: „Distribuirea pământului și veniturilor în timar; poziția Otonanilor față de feudali autohtoni” ilustrează aplicarea principiului după care pământul și veniturile lui, după cucerire, devinean apanajul clasei dominante otomane, sub forme de timar, zeamete și hass-uri. O puină constatare este aceea că sistemul timarial clasie nu a fost aplicat întocmai și imediat în tot întinsul sanguacului. Stăpînirea otomană a trebuit să țină seama de nivelul scăzut al dezvoltării relațiilor feudale, de lipsa unei clase feudale consolidată care să constituie o bază socială pentru ocupanți, de organizarea tribală sau a obștilor sătești în care predomină proprietatea comună asupra pământului, lăsind în vigoare plata fixă a obligațiilor, sub forma rentei feudale. O a doua constatare se referă la veniturile reduse ale spahiiilor din sanguacul Shkodra față de cantumul rentei ce o datoră țărănimaea, ținându-se seama și de faptul că aceste reginii «parținuseră și plinirii venețiene, iar unii feudali albanezi și o parte dintre orășeni și țărani emigraseră în Veneția pentru a scăpa de otomani.

Cel de al II-lea capitol, „Renta feudală pe care trebuia să o dea țărănimaea și gradul de aplicare a sistemului timarial în regiunile sanguacului Shkodra”, cuprinde o serie de date interesante despre felul în care fiecare zonă trebuia să-și achite obligațiile feudale, iar capitolul al III-lea, se referă la „Elemente onomastice și caracterul etnic al populației”, cu multe considerații ale autorului despre

răspîndirea elementului albanez în acest sanguac.

Informațiile furnizate de documentul inedit, cercetarea lor atentă și amănunțită, cunoașterea profundă a lucrărilor de specialitate dău posibilitate autorului să corecteze părerile unor cercetători străini cu privire la răspîndirea elementului albanez în evul mediu. În primul rînd autorul combatte părerile bazate pe criteriul toponimiei care consideră că orice așezare cu toponimie slavă ar fi fost locuită de slavi, că albanezii din regiunile muntoase ale Albaniei de nord datorită factorilor economici, sociali și politici creați de cucerirea otomană s-au deplasat în regiunile apusene și răsărite (Metohia și Kosova) la sfîrșitul secolului al XVII-lea, și începutul secolului al XVIII-lea, părăsite de populația ortodoxă slavă care s-a retras în nord, în urma războiului austro-turc (1683–1699). În al II-lea rînd aduce unele completări la părerile medievistilor M. Sufflay și C. Jirecec, care au schițat aria de răspîndire geografică a albanezilor în evul mediu, fundamentînd unele ipoteze ale acestora prin materialul faptic oferit de documentul în discuție.

Volumul I, bogat în informații și comentarii, este întregit de volumul al II-lea în care se dau facsimilele registrului de cadastru din anul 1485, reproducerea textului tureesc a unui alt registru de cadastru din anul 1197, însoțite de o hartă a sanguacului Shkodra cu nahiile anului 1485, deosebit de utile cercetătorilor avizați. Documentele prezentate aduc contribuții interesante la cunoașterea situației social-economice și politice a Albaniei de nord la sfîrșitul secolului al XV-lea, că și la aria de răspîndire a albanezilor în evul mediu, problemă dezbatută și de alte lucrări ale istoricilor albanezi.

Gelu Maksulovici, și Dumitru Polena

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenziile, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- L. BOICU, Austria și Principatele române în vremea războiului Crimei 1853—1856,
„Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, Romanitatea românilor, istoria unei idei, „Biblioteca istorică”,
XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, Înțelegerea balcanică, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p.,
27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, N. Iorga — a romanian historiea of
the Otoman Empire, „Biblioteca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, Englands trade politicy in the Levant and her exchange of
goods with the Romanian countries under the Stuarts (1660—1714), „Bibliotheca
Historica Romaniae” 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BANYAI, Destin commun, traditions fraternelles, „Bibliotheca Historica Romaniae”,
42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XVI — XVIII),
„Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, Studii istorice, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364, p.,
23,50 lei.
- * * Studii și materiale de istorie medie, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, Societatea feudală românească văzută de călători străini
(secolele XV — XVIII), „Istorie și civilizație”, 1973, 273 p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, Bresle de negustori și meseriași în Țara Românească (1830—
1848), „Biblioteca istorică”, X, 1973, 220 p., 19 lei.
- * * Studii și materiale de istorie modernă, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.
- IOSIF PATAKI, Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea, 1973, 350 p.,
28 lei.
- DAN BERINDEI, L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains, „Bibliotheca
Historica Romaniae”, 46, 1973, 246 p., 10 lei.
- LIGIA BÂRZU, Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV — V
(Cimitirul 1 de la Bratei), 1973, 308 + XXXV planșe, 32 lei.
- RĂZVAN THEODORESCU, Balcani, Bizanț, Occident la începuturile culturii medie-
vale românești, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1974, 379 p., 27 lei.
- LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, Relațiile politice ale Angliei cu Mol-
dova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI — XVIII, „Biblioteca
istorică”, II, XLII, 287 p., 25 lei.

RM ISSN CO/ — 3878

www.dacoromanica.ro

I. P. „Informația” — c. 298

43 856

Lei 20. —